MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MEDYA EKONOMİSİ VE İŞLETMECİLİĞİ BİLİM DALI

EKONOMİ POLİTİK YAKLAŞIM BAĞLAMINDA ALAN VE SERMAYE ÜZERİNDEN YARATICI VE KÜLTÜREL ENDÜSTRİLERİN İNCELENMESİ

Doktora Tezi

UFUK ÖZDEN

İstanbul, 2023

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MEDYA EKONOMİSİ VE İŞLETMECİLİĞİ BİLİM DALI

EKONOMİ POLİTİK YAKLAŞIM BAĞLAMINDA ALAN VE SERMAYE ÜZERİNDEN YARATICI VE KÜLTÜREL ENDÜSTRİLERİN İNCELENMESİ

Doktora Tezi

UFUK ÖZDEN

DANIŞMAN: PROF. DR. TOLGA KARA

İstanbul, 2023

ÖZET

EKONOMİ POLİTİK YAKLAŞIM BAĞLAMINDA

ALAN VE SERMAYE ÜZERİNDEN YARATICI VE KÜLTÜREL ENDÜSTRİLERİN İNCELENMESİ

Bu çalışmada Türkiye özgülüğünden hareketle yaratıcı/kültürel endüstriler ve medya ilişkisi yaratıcı ve kültürel endüstriler alanında gerek kaydedilen gelişmeler gerekse mevcut potansiyellere dikkat çeken bir bağlamda eleştirel bir süzgeçten geçirilmek kaydıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Medya ile yaratıcı ve kültürel endüstrilerin dinamikleri arasında dikkat çekici bir ilişki bulunmasına rağmen ülkemizde bu alanda gerçekleştirilen az sayıdaki çalışmada bu ilişkiye neredeyse hiç temas edilmemesi dikkat çekicidir. Yaratıcı endüstrilerin gelişimleri endüstrinin çıktılarının bilinmesi, piyasalaştırılarak dolaşıma girmesiyle, değer ve dolaşım süreçleriyle doğrudan alakalıdır ve bu medya ve endüstri ilişkisini olmazsa olmaz kılmaktadır. Bu bağlamda çalışma Türkiye'de içerisinde bireysel ve kolektif yaratıcılığı barındırarak blockzincir teknolojisi etrafında kültürel bir alan olarak gelişen kripto para ve piyasa evrenini yaratıcı ve kültürel endüstriler kapsamında ele almaktadır. Kripto para evreninin iletişim süreçlerine dayalı, topluluk temelli bilinirlik, gelişme ve yaygınlaşma kaydettiği göz önünde bulundurulacak olursa; yaratıcı endüstriler ve medya ilişkisi etrafında bir analize girişmek için Türkiye 'de kripto para evreni uygun bir çalışma nesnesi sunmaktadır. Çalışma bağlamında blokzincir teknolojisine yerleşmiş kripto varlık geliştiricileriyle derinlemesine görüşmeler üzerinden nitel bir araştırma gerçekleştirilerek medya ile yaratıcı ve kültürel endüstriler arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcı ve kültürel endüstriler, alan, sermaye, medya, kripto para piyasası

ABSTRACT

EXAMINATION OF CREATIVE AND CULTURAL INDUSTRIES THROUGH FIELD AND CAPITAL IN

THE CONTEXT OF POLITICAL ECONOMY APPROACH

In this study, the relationship between creative/cultural industries and the media has been tried to be addressed through a critical approach in a context that drawing attention to both the developments occured and the existing potential within the field of creative and cultural industries. Although there is a remarkable relationship between the media and the dynamics of creative and cultural industries, it is striking that this relationship is almost never touched upon in the few studies conducted in this field of study in Turkey. The development of creative industries is directly related to the knowledge of the outputs of the industry, their marketization and circulation, value and circulation processes, and this makes the relationship between media and industry indispensable. For this purpose, the study examines the cryptocurrency and market universe in Turkey, which has developed as a cultural space around blockchain technology by containing individual and collective creativity, within the scope of creative and cultural industries. Considering that the cryptocurrency universe has achieved community-based awareness, development and expansion based on communication processes, the cryptocurrency universe in Turkey offers a suitable object of analysis to engage in an analysis around the relationship between creative industries and media. In the context of the study, a qualitative research was conducted through in-depth interviews with crypto asset developers embedded in blockchain technology, and in this direction the relations between media and creative and cultural industries were analyzed.

Keywords: Creative and cultural industries, field, capital, media, cryptocurrency market

ÖNSÖZ

Bu çalışma, entelektüel sorumluluk ve bilimsel temelli bilgi üretme çabası arasındaki bağı gözeterek toplumsal alanda süregiden eşitsizlikleri ifşa etme gayretinde olan bir gelenekten ilham alarak geliştirildi. Sorumluluğu eşitsizlik dinamikleri karşısında onları açığa çıkartacak ve mümkünse bertaraf edecek bir çabaya sadık kalması olmakla beraber, böyle bir gayretin nihayete erdirilmesine giden yolda ona omuz veren paydaşlar olmadıkça muvaffak olmak pek mümkün değildir. Dolayısı ile bu çalışmanın tamamlanmasına giden yolda çok sayıda insanın katkısı oldu.

Çalışma sürecim boyunca benden umudunu kesmeyerek tez izleme komitemde yer almayı sürdüren, başta tez danışmanım Profesör Doktor Tolga Kara olmak üzere kıymetli hocalarım Doçent Doktor Orhan Baytar ve Profesör Doktor Deniz Yengin'e minnet duyduğumu belirtmek isterim. Kendileri tez yazım sürecimi bir fikir cimnastiğine dönüştürerek yol aldığım her aşamada bana koşulsuz destek oldular.

Meslektaş olmak belirli bir düzlemde paydaş olmayı gerektirdiği gibi paydaşlıklar da dostluğa uzanan bir yola dönüşüyor. Öyle olunca da meslektaşları dost, dostları meslektaş gibi anmak arasında bocalıyor insan. Küçük kardeşim, dostum ve meslektaşım Mehmet Serhan Tezgeç çalışmam boyunca bana bu ilişkileri iç içe geçirerek yanımda olmasıyla her daim destek oldu. Dostlarım Burak Polat, Mustafa Ali Minarlı, Merve Çerçi, Deniz Güven ve Nihat Nuyan yalnızlık hissine düşmeyeceğim biçimde varlıklarını çalışmam boyunca hissettirdiler ve beni motive ettiler. Teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 1

1.EPİSTEMOLOJİK, TEORİK VE METODOLOJİK TEMELLER 12

1.1.Gayri Maddi Emek Tartışmaları ve Değerin Ölçülemezliği: Postoperaistler 22

1.2. Marx'ın Değer Teorisinin Genel Hatları 31

1.3. Geleneksel Marxizm'den Değerin Biçimi Tartışmalarına 33
1.3.1. Ekonomik Nesnelliğin Negatif diyalektiği 37
1.3.2. Ekonomik (Yeni) Kategorilerin Eleştirisi 38
1.3.3. Gerçek Görünümler Dünyasında Teori ve Pratik 40

1.4. Yaratıcı ve Kültürel Endüstrilerin Kripto Para Evren ve Yaratıcılarının Medya Pratiklerinin İncelenmesi 41

1.5.Pierre Bourdieu'nün Toplumbilim Kuramının Epistemolojik ve Ontolojik Temel Hatları 43

1.6. Pierre Bourdieu'nün Temel Kavramları: İlişkisellikler ve Nesnenin İnşası 47

2. KÜLTÜR KAVRAMINDAN YARATICI VE KÜLTÜREL ENDÜSTRİLERE 79

2.1. Kültür Tanım ve Tartışmaları 79
2.1.1. Tanım Olarak Kültürün Arkeolojisine İlişkin Vurgular ve Kültür Tanımları 81
2.1.2. Üretim Biçimindeki Değişmeler ve Kültür 86
2.1.3. Teknolojinin Kültürü Dolayımlaması 89

2.2. Kültür Endüstrisi ve Yönetimi Üzerine 90
2.2.1.Kültürün Ticarileşmesi ve Kültür Endüstrisinin Totaliter ve Hegomonik Karakteristiğine Dair Eleştiriler 91
2.2.2 Fordizmden Post-Fordizme Geçiş Aracı Olarak Kültür: Endüstriyel Değerden Kültürel Ticari Değer Üretimine 92
2.2.3. Kaynak Olarak Kültür ve Kültürün Medyalaşması 95

2.3. Yaratıcı ve Kültürel Endüstriler 96
2.3.1. Yaratıcı Endüstrilere İlişkin Kuramsal Tartışmalar 100
2.3.2.Kültür Ekonomisi ve Yaratıcı Ekonomi Kavramları 103
2.3.3.Yaratıcı Kesim ve Sınıflar 104
2.3.4.Yaratıcılık ve Değer üretimi ilişkisi 104
2.3.5.Yaratıcı Sınıflar, Emek Olarak Yaratıcılık 106

2.4.Türkiye'de Yaratıcı Endüstriler 108
2.4.1.Yaratıcı Endüstriler Medya ve Medya Politikaları İlişkisi 111
2.4.2. Kalkınma ve Gelişme Stratejisi Olarak Yaratıcı ve Kültürel Endüstriler 113
2.4.3. Yaratıcılığın Medyalaşması ve Kripto Para Ekonomisi 114
2.4.4. Kapitalizm, Yaratıcı Kesimler ve Telegram 116

3. ENFORMASYON ÇAĞINDA KRİPTOLOJİ 118

3.1. Genel Hatlarıyla Kriptoloji 118

3.2. Bilginin dijitalleşmesi 119

3.3. Anonimleşme İhtiyacı 120

3.4. Bitcoin ve Blockzincir Teknolojileri 121

3.5. Verili Küresel Kapitalist Sistem İçerisinde Kriptolojinin Bir Finansal Sisteme Dönüşümü 135

3.6. Dijital Kapitalizm ve Bilginin Finansallaşması 138

3.7. Merkezilik ve Merkeziyetsizleşme Ekseninde Kriptonun Parasallaşması 139

3.8. Kripto Finans Piyasasının Demokratik Müzakere ve Oydaşım Bağlamında Dinamikleri ve Araçları 146

4. ARAŞTIRMA 151

4.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı 151

4.2 Araştırmanın Önemi 152

4.3.Araştırmanın Yöntemi 153

4.4 Kullanıcıları blokzincir projesi yaratmaya iten motivasyonlara dair bulgular: 160

4.5. Blokzincir projelerinde topluluk içinde tercih edilen iletişim yöntemlerine dair bulgular. 162

4.6. Blokzincir projelerininin geliştirilmesi ve sürdürülmesinde geleneksel ve sosyal medya kullanımları arasındaki farklılıklara dair bulgular: 168

4.7. Katılımcıların blokzincire ilişkin gelişmeleri yaratıcı ve kültürel üreticilik bağlamında değerlendirdiğine dair bulgular: 174

4. 8. Blokzincirlerin merkezi ve merkeziyetsiz finans alanları içerisinde konumlanışlarına dair bulgular 176

4.9. Blokzincirlerin sembolik sermaye ve alan mücadelesi bağlamında konumlanışına dair bulgular 181

4.10. Blokzincir tabanlı ve geleneksel yapıdaki finans yapıları arasındaki rekabeti kontrol etmeye çalışan hukuki düzenlemelere dair bulgular 186

4.11.Geleneksel Medyanın Blokzincir Projelerine Yaklaşımına Dair Bulgular 190

5. SONUÇ 194

KAYNAKLAR 211

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BTK	Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu
IMF	Uluslararası Para Fonu
KB	Kalkınma Bakanlığı
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
THGM	Telif Hakları Genel Müdürlüğü
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü,

GİRİŞ

Toplumsal hayatın verili haliyle topyekûn bir ekonomikleşmeye yöneldiğinden söz edebilir miyiz? İktisadileştirmeye yönelik bu çeşit bir baskıyı hayatın her alanında bireysel failer olmanın ötesinde konumlanışlarımız dahilinde de hissederken böylesine bir sorunun pek de bir anlam taşımadığından bahsedebilmek mümkün müdür? Bu tür sorulara yanıt ararken içinde bulunduğumuz zamanda değişim değeriyle makbul nesleneler ve ürünler yerine süratle yaratacılığa, bilişsel alana, imgesel ve sembolik olana odaklanmak ve bunların yeni iktisadileştirme rejiminin parçaları olarak giderek başatlaştığını gösteren eğilimleri göz ardı etmemek gerekir. Böyle bir bakış açısıyla yaklaşacak olursak geçmişin verimlilik, üretkenlik ve emek zamana denk düşen iktisadi kavramlarının giderek anlamsal ehemmiyetini kaybettiği de dikkatimizi çekecektir. Kavramsal ve toplumsal tekabüliyetlerinden ziyade, yaratıcılık ve fikirler başta olmak üzere yeniliğin, oyunsallaştırmanın, hatta sezgisel ve karmaşık bireysel varoluşların dahi umulmadık bir biçimde kültür ve yaratıcılık şemasına alınarak ikdisadileştirilerek endüstriyel dünyanın söz dizimiyle değerlendirildiğine şahit olmaktayız. Yaşadığımız zamanlar mülkiyet kavramını insan bedenine indirgeyen modernitenin rasyonal tutumunun dahi ötesine geçerek emek ve üretkenliği var oluşun kültür ve yaratıcılık katmanları içerisinde tanımlayan ve fonksiyonel kılan bir değerleme biçimini de beraberinde getirmiştir. Gerek bu çeşit sorular gerekse onlara ilişkin yukarıda geliştirilen soruşturma biçimi bizi içinde bulunduğumuz kapitalist sistemin bilişsel ve rasyonel (yahut irrasyonel) karakterine ne benzer bir soruşturma üzerinde ortaklaşmaya ne de değerlendirmede benzer sonuçlara ulaşmaya zorlar. Ancak bilgi, yaratıcılık ve kültürün iktisadi kalkınmada önemli bir faktör olarak kaydedildiği bir ortamda toplumsal alanda yarattıkları etkiler itibariyle nereye düştüklerine yahut içerilmelerinin kimin faydasına olduğuna dair bir yoruma sahip olmamız da beklenebilecek bir şeydir.

Bugünlerde gündelik hayattan küresel güvenliğe kadar her hususun mimarisinden bahsedilmektedir. Bu bağlamda kavramsal düzeyde de olsa bu mimarileştirme gayretkeşliği kültürel ve yaratıcılığa ilişkin bilgi ve birikimin imkân verdiği ölçüde mevcut teknolojinin sağladığı iletişim kanallarıyla küresel alana açılmasında önemli bir gaye olduğuna işaret etmektedir. Bireyden başlayarak özgün fikirlerin, içsel arayışların ve gündelik hayat içerisinde

vücut bulan potansiyellerin sosyo-kültürel alanı teknolojik boyutuyla domine eden bir iletişim mimarisi içerisinden tanımlanma ve tasarlanması çabasıyla karşı karşıyayız. Yaratıcılık ve kültürün yenilenme yetisi, dinamizmi ve sürekliliği sayesinde değerleri yeniden yapılandırıp depolamaya uygun bir alan olması itibariyle ekonominin mantığı dahilinde oldukça cazip bir alan olduğu düşünülecek olursa, böylesine bir çabadaki amansız ısrar da daha anlaşılır hale gelecektir. Yaratıcı ve kültürel endüstriler teknolojik gelişmelerin toplumsal hayattaki izdüşümleri takip edildiğinde kavramsal bir kategori olarak enformasyon sistemlerinde meydana gelen değişikler ile bağlantılı bir biçimde gelişim göstermişlerdir. Zira herhangi bir iktisadi küme içine yerleştirilmelerini takiben dahil edildikleri endsütriyel kategoriler içerisinde ölçümlenme ve analiz edilmeleri bile bilgi ve enformasyon sistemlerinin veri depolama, tasnif etme ve analiz etme yetenekleri kabiliyetine bağlı olarak bilgi ve enformasyon teknolojilerindeki gelilşmelere doğrudan bağımlıdır.

Başlangıçta bilgi ve enformasyon, kapitalist sistemin yeniden yapılanmasında aracı olarak işlev görürken, sonrasında süratle artık değeri elde etmeye giden yolda merkezi bir konuma yerleşmiştir. Bilgi ekonomisi çağı olarak adlandırılan dönem adını sadece piyasaların düzenlenmesinde bilgi ve enformasyon ağlarının etkili kullanımından almamaktadır. Günümüzde dijitalleşmeyle oluşan bilgi ve "enformasyon otobanları" kapitalist sistemin yapısal aksaklıklarını giderme işlevinin yanında küresel düzen içerisinde gelişme kaydeden önemli bir endüstriyel aktör olarak da belirmektedir. Yaratıcı ve kültürel endüstriler kendileri çeşitli iktisadi bileşenleri içerisinde barındıran bağımsız ekonomik yapılar olmalarıyla beraber, farkında olmaksızın, mevcut sistemin sürtünmesiz idame ettirilmesini ve genişlemesini iktisadi ve kültürel hatta garanti altına alan güvenlik supapları vazifesi görürler. Bu endüstrilerin beslediği kutsanmış girişimcilik ise emek gücünün güvencesizliğini teşvik etmekte ve yerelden küresele uzanan bir biçimde tüm kültürel farklılıkların ve eğer yeterli oldukları onaylanırsa bireysel kapasitelerin piyasalaşmasını teşvik etmektedir. Dolayısı ile bu açılardan düşünüldüğünde yaratıcı ve kültürel endüstrileri tarihsel bir bağlamda gelişen dinamikleriyle eleştirel bir mesafeyi koruyarak ele almak anlamlı görünmektedir.

Kapitalist bir ekonominin sağlıklı gelişimi ana akım iktisat kuramcıları tarafından neredeyse ele alınan ekonominin sürekli büyümesiyle eşitlenmiştir. Buna göre, doğal faktörler dışarıda bırakıldığında, sağlıklı bir sistem, ekonomi içerisinde sektörel dağılımın dengeli gerçekleştiği, girişimciliğin önündeki bürokratik bariyerlerin minimalize edildiği, teknolojik

gelişmelere uyum sağlamış, emek verimliliğinin ve üretimin maksimizasyonunu gerçekleştirmiş, firmaların inovasyon ve araştırma-geliştirme fonlarında kayda değer bir artışın gözlendiği, kısa, orta ve uzun vadeli hedeflerin optimal düzeyde gerçekleştirilebildiği bir ekonomi olarak düşünülür. Yirminci yüzyılın ikinci yarısı itibariyle kapitalist dünyanın gelişmiş merkez ülkelerinde emek verimliliği ve üretkenliğinde belirgin bir artış gerçekleşmiştir. Takip eden birkaç on yıl boyunca bu durum sürdürülebilir görünse de teknoloji ve telekomünikasyon endüstrilerinde o dönemden bu yana %800 büyüme gerçekleşmesine rağmen farklı sektörlerden birçok endüstride benzer bir büyüme sürdürülememiş, aksine endüstri içerisindeki firmaların yaşam süresinde geçmiş yüzyıla nazaran kayda değer bir düşüş meydana gelmiştir. Yine firma ömürlerinde meydana gelen düşüşe eş zamanlı olarak firma karlılıklarında ve firmaların pazar paylarında da benzer bir gerileme gerçekleşmiştir. Daha ziyade 1970'li yıllar itibariyle firma hacimlerinde daralma gerçekleştiği göz önüne alınacak olursa, bu durumun dönemin halen yürürlükte olan Fordist üretim modeliyle ilişkilendirilmesi tesadüfi değildir. Yetmişli yıllara kadar endüstriyel üretimde halen Fordist seri üretim modeli etkin, ekonomik büyümeye olumlu katkı yapar biçimde işlevsel bir biçimde sürdürülmekteydi. Bu üretim modeli, emek verimliliğini ve maksimum kapasite kullanımını dikkate alan, piyasa ve müşteriyle ilişkisi görece zayıf, stoklamaya dayalı yoğunlaştırılmış üretimi gerektirmekteydi. Kar oranının artırılması stok maliyetlerinin rasyonalize edilebilir biçimde ölçeklendirilmesi değerlendirmesini beraberinde getirdiğinden, talebin piyasa koşullarında bir biçimde ve zamanda yaratılabileceği ve gerçekleşeceği varsayımı sürdürülmekteydi. Ancak 1970'lerin sonlarına doğru kapitalist ekonomide meydana gelen eksik talep krizi bu varsayımdaki temel yanlışlığı ortaya koymuştur. Geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen geniş ölçekli krizler, sistem içerisinde açığa çıkan bir krize piyasa yapıcı politikalarla ve üretimin merkezi öğe olduğu seri üretim modeliyle hızlı ve sağlıklı karşılık verilmesinin mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Mevcut durum, sektörel yoğunlaşmalar ve rekabet koşulları farklı da olsa, ürün ve hizmetlerde fiyatlarla oynamaya geçici bir çözüm olarak yaklaşsa da krizin merkezindeki reel sektör işlemlerindeki hacmi düşüş, üretici fiyat endeksi ve tüketici fiyat endeksi artışlarından kaynaklı değildi. Dolayısıyla fiyatlar üzerinden bunalıma verilen cevaplar yetersiz kaldı.

Telekomünikasyon ve teknoloji firmaları mamul ve uzun ömürlü eşya endüstrilerine nazaran bahsi geçen krizi daha rahat atlattılar. Bu sektörler, yapıları gereği belirsiz bir piyasa

için sürekli üretim artışı hedefi politikasıyla hareket etmemekteydiler. Bunlar daha ziyade pazarla oldukça yakın bir teması zorunlu kılan, piyasayı ve piyasadaki durumu sürekli dikkate alan ve buna göre strateji geliştiren sektörlerdir. Dolayısı ile bu sektörler kapitalist ekonomi içerisinde on dokuzuncu yüzyılda telgrafla birlikte yer edinmeye başlamış ve giderek payını artırmış sektörler olarak küreselleşen piyasa koşullarına hızla entegre olma kapasitesine sahiptiler. Gelişmelerinde kamu garantörlüğüne koşut olarak, perakende piyasalara girişleri itibariyle de pazar ve pazarlama kavramlarını sürekli ajandalarında tutmaları etkiliydi. Sonuç itibariyle telekomünikasyon ve kitle iletişime dayalı diğer endüstriler fiili bağlamda hâkim fordist üretim modeline uygun bir sektörel davranış içerisinde değerlendirilemezlerdi. Netice itibariyle 1970'lerden başlayarak kapitalist piyasaları belirgin biçimde etkisi altına alan krize, her bunalım evresinde olduğu üzere, kapitalist sistemde yeni bir yapılanmayla karşılık verilmesi gerektiği anlaşıldı ve öyle de oldu. Bu yeniden yapılanmanın ana dinamiklerini ise genel kapitalist sistemde ortaya çıkan yeni dinamikler ve daha özel düzeyde ise sektörel bazda firmaların yeniden örgütlenişi bağlamında ele almak mümkündür. Bu bağlamda, kapitalist sistem içerisinde genel bir yeniden yapılanmadan söz edilecek olursa; ABD başta olmak, üzere merkezi kapitalist ülkelerde antitröst yasaların hayata geçirilmesi ve piyasaların küresel çapta yeniden örgütlenmesinden bahsedebiliriz. ABD kaynaklı antitröst yasalar her ne kadar haksız rekabetin önüne geçilmesi ve kamu yararı gibi söylemlerle kendini duyursa da esasen tekelci ve oligopolistik kapitalist yapılanmanın güçlü kriz dinamiklerinin etkilerini artırdığı gerçeği karşısında alınan bir tedbir olarak dikkat çekmektedir. Çünkü belirli bir düzeyde de olsa kapitalist sistem içerisinde ulusal düzeylerle ifade edilen ekonomilerin sağlıklı işleyişi başarılı bir biçimde büyüyerek varlığını sürdüren girişimler ve bunlara yenilerinin eklenmesiyle ölçülür. Piyasaların küreselleştirilmesi ise on dokuncu yüzyıldan beriye yaygınlaşarak gelen bir eğilimin başka bir yönüne işaret eder. Kapitalist girişimcilik sanayi devrimi ve hatta öncesinde çevre ülkelerden değerli madenlerin, nadir ve lüks malların merkez ülkeye çekilmesinden bu yana dışa açılma yönünde gerçekleşmekteydi. Fakat 1970'lerde akaryakıt kriziyle ortaya çıkan döngüsel bunalımla birlikte ulusal piyasalar dışına açılma gereksinimi yeni bir biçim aldı. Yeni biçimde sermayenin kaynak temini için yöneldiği ülkede emperyalizmin kaba biçimi de sürdürülmekle birlikte, sermaye daha temel düzeyde girilen ülkede tüketimci bir pazar ve ucuz iş gücü piyasası oluşturulmasını amaç edindi. Böylelikle gelişmiş kapitalist ülkelerde köklenen sermaye emekçi kesimlerin uzun mücadeleler sonucunda elde ettiği görece ücret artışlarından ve sosyal devlet harcamalarını

finansa eden vergi yüklerinden arınacak; azalan karlarını bu yolla telafi ederken belleğinde yerleşik olan sınıfsal çatışmaların da önünü almış olacaktı. Özellikle gelişmiş diye adlandırılan dünya ülkelerinde kamu harcamalarında belirgin bir düşüş olmamakla birlikte ücretler düzeyinde gözle görülür bir gerileme yaşanması bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Sektörel düzeyde ise firmalar, pazar ve piyasaların firmanın üretim, büyüme ve karlılık potansiyeli üzerindeki etkisini dikkate alan bir yapılanmaya gittiler. Firma organizasyonlarının yapısı kademeli olarak değişti ve sermayenin merkezisizleşmesi denilen süreç hız kazandı. Yeni sürecin tabiatına uygun olarak işletmeler çok parçalı, ara kademe yöneticilerin inisiyatif kullanmasına cevaz veren sistem ve durumsallık yaklaşımı karmasından oluşan matriks bir organizasyon modelini benimsediler. İşletmenin kendisinin canlı bir varlık olarak düşünülmesi bir yana, bu modele göre; işletme içerisindeki tüm departmanlar kendi içerisinde bir işleyişe sahip canlı alt sistemler olarak ele alınıp organize edildi.

1970'ler kapitalist sistemde petrol krizinin patlak vermesiyle açığa çıkan döngüsel bunalım dönemi olarak görünmekle birlikte aynı zamanda sistemin daha rasyonel bir temelde kendisini yenilemesinin önünü açacak gelişmeleri de içerisinde barındırmaktaydı. Bilişim ve enformasyon teknolojilerinde dikkat çekici ilerlemelerin kaydedildiği bu döneme ilk e-postanın gönderilmesi ve e-ticaretin gelişimi örnek verilebilir.

Geçmiş dönemin iletişim tekniklerinin hacminin üzerine yeni gelişmelerin eklenmesi kapitalist ekonominin bilgi ve enformasyon düzeyinde yeniden örgütlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu duruma ilaveten, yine ABD 'den başlamak üzere piyasalarda kuralsızlaştırma *(deregulation)* politikaları hayata geçirilmeye başlanmış ve sermayenin ulusal sınırlar dışına açılma eğiliminin sonucu olarak merkez kapitalist ekonomiler periferi ülkeler üzerinde liberal kuralsızlaştırma politikalarının yürürlüğe girmesi ve korumacı gümrük duvarlarının lağvedilmesi yönünde baskı uygulamışlardır. Hatta o döneme kadar görece korumacı/ithal ikameci bir ekonomi/sanayileşme modelini izleyen Türkiye'de de Süleyman Demirel'in başbakanlığında Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'na getirilen Turgut Özal eliyle ekonominin küresel eğilimle uyumlu biçimde kuralsızlaştırılıp neo-liberalleştirilmesini benimseyen bir kalkınma planı hazırlanmış, emekçi kesimlerin sert muhalefeti sonucu bütünüyle uygulanmasının garanti altına alınması ancak 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'yle mümkün olmuştur.

Post-Marxist yazarlarca çoğunlukla kapitalizmde post-fordist yeniden biçimlenme olarak ele alınacak bu dönem itibariyle merkez kapitalist ülkelerde her ne kadar iç tüketime yönelik mamül mal üretimi ve yer yer otomotiv endüstrisine varana dek kimi sektörler ülke içi pozisyonlarını korusa da parça üretimi ve montaj hatlarının çevre ülkelere kaydırılması yeni biçimlenmenin neticesi olarak görülebilir. Bu durumun temel sebepleri arasında denkçe gelişmemiş piyasalardaki ucuz iş gücü ve yedek sanayi ordusunun bolluğu, emeğin gelişmiş ülkelere kıyasla daha sınırlı haklara sahip ve güvencesiz olmasının yanı sıra girilen ülkedeki politikaların bu durumu güvence altına almasının da etkisi büyüktür. Bunlara ilaveten benzer bir endüstri kolunda, şayet mümkünse, ülkede benzer piyasa için ortaya çıkabilecek bir girişim karşısında güçlü rekabet koşulları ve giriş engelleri oluşturulması da yeni durumun tamamlayıcı faktörleri arasında sayılabilir. Bu tür dış yatırımların, merkez ülkeler için, kaydırılan ülkelerdeki pazar potansiyeliyle yakinen ilgili bir politikayı içerdiğini de belirtmekte fayda var. Ancak buradaki daha belirleyici etken kriz ortamıyla eş zamanlı gelişen bilişim ve enformasyon teknolojilerinin sermayenin yeniden yapılanması süreçlerine büyük ölçüde entegre edilmesidir.

Telgrafla birlikte piyasaların işleyişinde mekân-zaman birliğine olan bağımlılığın ortadan kalkışı deneyimlenmiştir. Geleneksel anlamıyla alıcı ve satıcıların bir ürün etrafında, mevcut bir mekânda ve zaman diliminde oluşan bir pazarda karşılaşmasını gerektiren süreç on dokuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren iletişim ve ulaşım ağlarındaki gelişmelere paralel olarak ortadan kalkmıştır. Yirminci yüzyılın son çeyreğiyle birlikte bilgi ve enformasyonun kapitalist sistemin yeniden yapılanmasında merkezi bir rol üstlenmesi piyasaların top yekûn küreselleşmesini beraberinde getirmiştir. Bu süreç, aynı zamanda işlik, üretim araçları ve emek ilişkisinin de tümüyle değişmesi anlamına gelmekteydi. Hizmete, bilgiye, enformasyona ve teknolojiye dayalı sektörlerin üretim sistemi içerindeki payı hızlı bir artış göstermeye başladı. Çalışanların işlik dışı bilgi ve deneyimlerini de işliğe aktarmalarını sağlayacak biçimde yeniden yapılanan kapitalizm, böylelikle çalışma dışı tüm serbest zamanı da emek süreci olarak devşirir bir konuma geldi. Bireyin çalışma dışı bilgi, bilinç, arzu ve deneyimleri emek zamanın içerisine aktarılmakta ve orada merkezi ve direnişçi olmasının önünü alacak biçimde parçalanmaktaydı. Bu süreç halen devam etmektedir.

Yukarıda ifade edilenlerle düşünüldüğünde kapitalist sistemde sermayenin sürekli genişleme arzusu üzerinden bir irdelemeye giriştiğimizi ifade etmekte yarar var. Sistem için

sürekli genişleme arzusunun en yüksek düzeyde gerçekleştirilmesi ancak üretim ilişkileri dışında kalan fakat sistem için yararlı toplumsal ve bireysel varlıkların üretim süreçleri içerisine aktarılmasıyla mümkün hale gelir. Bu sürecin farklı birçok boyutta işlediğinden bahsedilebilecekse de biz bunu iki temel parametreye indirgeyeceğiz. Birincisi medya, halkla ilişkiler, reklam ve pazarlama eliyle, sürdürülen toplumsal hayatın tüm bileşenlerinin bireysel temelden başlayarak ilgi ekonomisi zemininde tüketimciliğe kanalize edilmesidir. Bu süreçte, medya hem ideolojik hem de ekonomi politik bir işlev üstlenmektedir. Medyanın toplum yararına gözettiği, işlettiği tarafsız ve özgür enformasyon sağlamaya dayalı kamusal sorumlulukla ilişkisi silik bir kisve görünümünü alırken; belirli kalıplar ve türdeş yapılar arz eden yaşam tarzı ve kültürel biçimleri yaygınlaştıran medya ürünleri verili sistemin sürdürülmesinde ideolojik bir işlev üstlenir. Diğer yanda ise kapitalist düzeneğin iktisadi düzeyde daha rasyonel, açık seçik bir davranış izlediği ifade edilebilir. Sistem zaten en temelden tüm hücrelerine değin ekonomikleştirilmiş toplumsallık içinde cereyan edecek tüm rastlantısallıkların bilgi ve beceresini kendisinde toplama çabasındadır. Ekonomikleştirilmiş kimliklerin bilgi ve becerisinin doğrudan emek süreçlerine aktarılmasının yanında, herhangi bir işlik içerisinde örgütlensin ya da örgütlenmesin emeğin yaratıcı potansiyelinin sermaye devrelerine aktarılması ve içerilmesi önemli bir amaç olarak belirir.

Başlangıç olarak, - ki bu isabetli bir başlangıç noktasıdır- kendisini yaratıcı emeğin zihin dünyasında bir fikirler kümesi olarak var eden dinamiklerin açığa çıkartılması, verimliliğe, üretkenliğe ve metaa çevrilebildiği ölçüde kara dönüştürülebilmesi için gerekli politikalar hayata geçirilir. Bahsedilen bu süreç bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Yaşamın ve kültürün ekonomikleştirilmesi eleştirel ekonomi politik medya çalışmalarında sıkça işlenen bir tema olmuştur. Üretim ilişkilerine kurumsal temelde bağlı yaratıcı emek, sanatsal ve entelektüel sermaye gibi konular yaratıcı emek, medya ve kapitalizm ekseninde sıkça ele alınmıştır. Ancak özellikle dijital kültürle kapitalizm içerisinde yer tutmaya başlayan "yaratıcı endüstriler" *(creative industries)* kavramı etrafında değerlendirilecek bu sürecin sistemin sürdürülebilirliğine yaptığı katkı üzerine eleştirel yaklaşımlar içerisinde gerçekleştirilmiş ve konuyu ampirik ve nitel değerlendirmelerle ele alan çalışmalar yok denecek kadar azdır.

Bu çalışma ile Türkiye özgülüğünden hareketle yaratıcı/kültürel endüstriler ve medya ilişkisi yaratıcı ve kültürel endüstriler alanında gerek kaydedilen gelişmeler gerekse mevcut

potansiyellere dikkat çeken bir eleştirel süzgeçten geçirme yoluyla ele alınmak istenmektedir. Bu bağlamda, bu çalışma ülkemizde halen eksikliği güçlü biçimde hissedilen yaratıcı ve kültürel endüstriler konusuna kuramsal çerçevesiyle teorik; endüstrinin içerisinde yer alan tipikliklerin ve endüstrinin havzasının çıkartılmasıyla da amprik katkı sağlamayı, konuyla ilgili sonraki çalışmalara eleştirel merkezli bir kaynak teşkil etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın amaçlarından bir diğeri ise; ülkemizde konuya ilişkin gerçekleştirilmiş az sayıdaki akademik ve kurumsal çalışmanın genelinde görülen bir eksikliğin giderilmesine kısmen de olsa katkı sunmaktır. Bahse konu eksikliğin, bu çalışmanın temel savlarından biri olduğu üzere, medya ile yaratıcı ve kültürel endüstrilerin gelişimi arasında dikkat çekici bir ilişki bulunmasına rağmen ülkemizde konuya ilişkin gerçekleştirilen az sayıdaki çalışmanın çoğunlukla bu ilişkiye değinmeyen iktisat, endüstri ve kent çalışmaları gibi akademik alanlar ile kâr amaçlı tüzel kişiliklerce gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu çalışma konunun medya bağlamıyla ele alınmayı ciddi biçimde hak ettiği; hatta zorunlu kıldığı düşüncesinden hareketle yola çıkmıştır. Yaratıcı endüstrilerin gelişimleri endüstrinin çıktılarının bilinmesi, piyasalaştırılarak dolaşıma girmesiyle, değer ve dolaşım süreçleriyle doğrudan alakalıdır ve bu durum medya ve endüstri ilişkisini olmazsa olmaz kılmaktadır. Çalışmanın başlığı içerisinde yer verilen medya sözcüğü çalışmayı diğer çalışmalardan ayırma amacına bu niyetle yaslanmaktadır.

İletişim ve medya gibi alanların ziyadesiyle interdisipliner olmalarının yanı sıra, böyle bir konunun çalışılması daha disiplinler arası bir yaklaşımı gerektirmektedir. Yaratıcı endüstriler üzerine bir çalışma, yaratıcılık gibi bir kavramın tekil bireye atfına yaptığı çağrışım itibariyle psikoloji disiplininden başlayarak iktisat, estetik, sanat, coğrafya, sosyoloji ve daha birçok disiplinle bir şekilde temas etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu durum, yaratacağı bütün güçlüklere rağmen çalışma sürecini hem daha zevkli hem de çalışan açısından daha zenginleştirici kılmaktadır

Çalışmanın kuramsal çerçevesinden bahsedilecek olursa; yaratıcı endüstriler daha 1990'ların başına kadar içerisinde eleştirel bir imayı barındıran "kültür endüstrisi" kavramsallaştırmasının kültürün piyasalaşması ve bunun toplumsal alana yansımaları karşısında benimsediği olumsuzlayıcı tavrın kavramsal çağrışımlarını ortadan kaldıracak biçimde kültürel endüstriler olarak dönüştürülmesinin içerisinde yer alan iktisadileştirilmeye müsaait bir söylem dünyasının parçasıdır. Dolayısı ile yaratıcı endüstriler kültürle doğrudan

ilişkilidir ve gerek bu endüstrinin özneleri gerekse onların ortaya koyduğu çıktılar kültürel yaratıclık alanına ilişkindir.

Kültür söz konusu olduğunda bu kavrama ilişkin herhangi bir söz etme çabasının kavramın kendisine ilişkin az çok içselleştirilmiş bir tanımlamayı ve bu tanımlama etrafında gelişecek bir tutumu gerektirdiği düşünülmektir. Dolayısı ile kültür denildiğinde; "insanlığın yapıp ettiği her şey gibi" belirli bir teknik ve işlevsel gerçekliği olan ancak kavram üzerindeki düşünme olanaklarını bertaraf eden bir yol seçmek bu çalışma için benimsenmiş bir tutum değildir. Çalışmanın kuramsal zemini için bütün eksikliklerini ve eleştiriye açık yanlarını da ortaya koyacak biçimde Frankfurt Okulu düşünürlerinin "kültür endüstrisi" eleştirisi etrafında gelişen düşünsel literatürle doğrudan bağlantılı olduğu düşünülen Açık Marxizm geleneğinin uygun olduğu düşünülmektedir. Netice itibariyle bu çalışmanın, en başından sonucuna dek, yaratıcı endüstriler ve medya ilişkisini kültürel görüngüler ve kavram setleriyle irdelemeyi eleştirel bir perpektifle Karl Marx'tan köklerini alan değer soyutlaması ve soyut emeğin piyasalaşması etrafında gezinen bir yolda sürdürmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla eleştirel teorinin kurucu metninden başlayarak medyanın eleştirel ekonomi politiği, kültürel materyalizm teorisi, kültürel ve sembolik sermayeye ilişkin temel metinlerin etrafında gelişen kuramsal bir hat izlenmiştir.

Çalışmanın kuramsal betimleyiciliğinin Türkiye'yi temel alacak biçimde zengin, güncel ve belirli bir tarihsel gelişimin izlenebildiği amprik verilerle desteklenmesi oldukça önemli görünmektedir. Bu bağlamda çalışmanın yaratıcı endüstriler ve medyaya ilişkin araştırma kısmının kripto para evreninin ortaya çıkışından bu yana geçen zamanla sınırlandırılması ve Türkiye'de konuya ilişkin yaşanan gelişmeleri takip etmek oldukça önemlidir. Bunu gerçekleştirmek için çalışmanın birinci bölümünde çalışmanın hangi epistemolojik, teorik ve kavramsal köklerden hareket ettiği ortaya koyulmaya çalışılacak ve çalışma için belirlenilen metadoloji hem tanıtılırken hem de çalışmaya uygunluğu bakımından çalışmayla korelasyonunun sağlaması gerçekleştirilmiş olacaktır. Birkaç satır önce ifade edildiği gibi bu çalışmanın ana temasını oluşturan yaratıcı endüstriler ve medya ilişkisi etrafında bir analize girişmek için kripto para evreni uygun bir analiz nesnesi gibi görünmektedir.

Çalışmanın epistemelojik ve kavramsal kısmı için Karl Marx'tan beslenen ve yazarın düşünme setlerini ve özgün kavramlarını sanayi sonrası kapitalizm içerisinde beliren

gelişme ve alanları açıklayıcı biçimde yenileyen ya da toplumsal alanı becerekli bir biçimde okumak için bu kavramlara güncellik kazandırmaya çalışan Marx'ın Yeniden Okunması ve Açık Marxizm ekolleri tercih edilmiştir. Netleştirmek gerekirse bu çalışma spekülatif dayanağını Açık Marxizm geleneği içerisinde oldukça önemli bir yere sahip Werner Bonefeld'in çalışmalarının merkezinden alacaktır. Bonefeld'in tercih edilmesine gerekçe olarak birkaç neden sıralanacak olursa: Öncelikle yazar toplumsal ilişkilere yaklaşımında köklerini Marx'ın kavram ve eserlerinden alan eleştirel bir izleği takip etmektedir. Bunu yaparken de Bonefeld Marx'ın kavramları üzerinden hem onlara güncel bir yorum getirmeye hem de onu günümüz toplumunu açıklama aracı olarak kullanmaya çalışarak argümanlarını test etmeye çalışmaktadır. Bu çalışmanın geliştirilmesi için "meta", "değer" ve "dolaşım" kavramlarının seçildiği göz önüne alınacak olursa yazarın eserlerinin bu kavramları kullanarak onlara güçlü birer analiz yeteneği kazandırma çabası bu tercihin önemli bir diğer sebebi olarak ifade edilebilir. Bonefeld, eleştirel düşüncenin çok farklı disiplinlerle yolunu kesiştiren zengin bir referans dünyasına sahiptir. Ayrıca yazarın Marxist eleştirel düşünceye ilşkin güncel tartışmaları yakından takip ederek onlar üzerinden sürekli eser vermesi bu çalışmanın teorik kısmının merkezinde yer almasının önemli bir sebebidir. İşte, çalışmanın epistemolojik ve metadolojik kısmı tam bu nedenlerle öncelikle Marx'ın ilgili kavramlarıyla başlamakta ve Marxist eleştirel düşünce içerisinde bu kavramların akış ve gelişimini izleyerek Bonefeld'den hareket eden Açık Marxizm ekolüne varmaktadır. Pierre Bourdieu'nün "habitus", "sermaye" (yazarın kavrama atfettiği farklı anlam setlerini de kapsayacak biçimde) ve "alan" kavramlarının tezin araştırma kısmı için nesneyi iyi bir çözümleme aracı olacağı varsayıldığından çalışmanın epistemelojik kısmının ikinci bölümünde Bourdieu ve onun temel kavramlarına yer verilmiştir. Bourdieu'nün tüm entelektüel ve bilimsel çabası toplumsal alanda yer alan eşitsizlikleri kültürel alan ve sermaye kategorileri üzerinden ifşa etmeye çalışmaktır. Zira, çalışma günümüz toplumuna iktisadi temelde yeniden yön verme iddiasıyla ortaya çıkmış kripto para evrenini ve özelde bu evrene ilişkin Türkiye özgüllüğünü ele almaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümü yaratıcı ve kültürel endüstrilere ilişkin genel bir tanımlama ve literatür taraması olacak biçimde yapılandırılmıştır. Yaratıcı ve kültürel endüstrilerin ne olduğunu kültür kavramının arkeolojisini de değinerek geliştirmenin gerekli olduğu göz önünde bulundurulacak olursa çalışmacının bu kavramların çeşitlilik gösteren tanımlama

biçimlerine yer yer farklı disiplinlerdeki karşılıklarını da paranteze alarak uğraması kaçınılmaz görünmektedir.

Blockzincir teknolojisi dahilinde geliştirilen kripto paranın yaratıcı endüstriler kategorisi içerisinde yazılım alanı altında ele alınmasının yeterli olmayacağı araştırmacının görüşüdür. Çünkü kripto para bir düşünce olarak ortaya çıkması itibariyle gerek Marxist yazının konuya ilişkin "değer", "meta", "dolaşım" ve "soyut toplumsal emek" gibi kavramları için manidar bir açılım noktası olarak gerekse Bourdieucü bir analizle bağlantılı yukarıda ifade edilen kavramları çalıştırmaya oldukça müsait bir yapı sergilemektedir. Bu nedenle çalışmanın araştırma aşaması öncesi kripto paraya ilişkin literatür ve tanımlara yer verilecek ardından da kullanılan kavramların geçerliliği araştırma dahilinde belirlenen hipotezlerin altına yerleştirildiği kategorilerle test edilecektir.

1.EPİSTEMOLOJİK, TEORİK VE METODOLOJİK TEMELLER

Toplumsal düzlemdeki ilişkilerin gerek bilimsel gerek politik bir yaklaşımı da içerecek biçimde yeni bir paradigma ekseninde okunmasında Karl Marx çalışmalarıyla önemli bir etki yaratmıştır. Döneminin verili toplumsal ilişkilerini daha sistemli biçimde, diyalektik materyalizm temelli eleştirel bir okumaya tabi tutmasıyla Marx; dünyaya, bireye, topluma ve işleyiş halindeki toplumsal düzene farklı ve eleştirel bir bakış açısı getirmesiyle pozitivist gelenek içinde ayrışır. Liberal düşünceye omurga kazandıran düşünsel ve bilimsel temel olarak klasik ekonomi politiği radikal biçimde eleştiren Marx, toplumsal eşitsizlikleri doğa durumu olarak analiz eden klasik ekonomi politiğin karşısına eleştirel ekonomi politik bir yaklaşım çıkartır. Bu yaklaşım mevcut toplumsal düzen içerisinde doğal olmaya indirgenemeyecek denli, bilimsel temelli analizlere de açık eşitsizliklerin toplumsal evrende verili olduğunu ve bu ilişkilerin salt bilimsel düzeyde ifşa edilmesiyle yetinilmesinden ziyade politik düzeyde bir angajmanla da ters yüz edilmesi gerektiğini iddia eder. Bireyin içinde bulunduğu durumun toplumsal ilişkilerin sonucu olduğunu savlayan bu değerlendirmeye göre ideoloji, din, bilim, ekonomi, verili toplumsal örgütlenme, insan ve kültür ciddi bir eleştirel soruşturmaya tabi tutulmalıdır. Marx'ın çalışmalarında geliştirdiği bu kuramsal çerçeve, bu çalışma ekseninde düşünülecek olursa, iletişim çalışmaları içerisinde belirgin bir yer kazanmıştır. İletişim çalışmaları içerisinde Marx'ın düşünce ve çalışmalarından beslenen eleştirel gelenek önemli bir yer tutmaktadır. Sözgelimi daha 1930'lu yıllardan başlayarak Frankfurt Okulu çevresi, bilhassa Marx'ın ideoloji kuramı içerisinden toplumsal alandaki eşitsizlik ilişkilerini kavramaya çalışan Gramsci Lucas, Althusserl gibi düşünürler ile erken dönem Birmingham Kültürel Çalışmalar Okulu çevresi yazarları ve toplumsal alanı daha altyapısal dediğimiz üretim ilişkileri çerçevesinde okuyan eleştirel ekonomi politikçiler Marx'ın çalışmalarından hareketle eleştirel kuramın gelişmesine katkı sunmuşlardır. Düşünsel yaklaşımları ve analiz nesneleri farklı olmakla beraber yukarıda sayılan ve onlarla benzer bir eleştirel izleği takip eden eleştirel gelenek içerisine yerleştirebileceğimiz bu entelektüel çevre için temelde ortak bir sorun alanının var olduğunun kabul görmüş olduğundan söz edebiliriz. Bu da Jurgen Habermas'ta açıkça ifadesini bulduğu haliyle "yaşam dünyasının topyekûn sömürgeleştirilmesi" karşısında eleştirel geleneğin bu duruma nasıl mukavemet göstereceği ve

direyetli bir mukavemet göstermek yönünde eleştiri için doğru konumun neresi olduğu sorunudur.

Yirminci yüzyılla birlikte kültürel alanın sermaye ve ticaretle iç içe geçerek metalaştırılma sürecine dahil edilmesi yönündeki gelişmleler Theodor Adorno ve Max Horkheimer ile adı sıkça anılmaya başlayan Frankfurt Okulu çevresi başta olmak üzere toplumsal alandaki gidişata eleştirel bir düşünce ekseninde kaygıyla yaklaşan çevrenin dikkatini yöneltmeye başladığı bir alan haline gelmeye başlamıştır. Bu durumun başlıca sebebi kültürün de diğer kaynaklar gibi üretim, dağıtım, dolaşım ve bilhassa da tüketim vasıtasıyla toplumsal alandaki güç ve eşitsizlik ilişkilerini işler kılacak bir yapı olmaya doğru evrilmesi karşısında eleştirel tutumun konumunu gelişen bu yeni durum karşısında gözden geçirme ihtiyacıdır. Zira kültürel alanda sermayenin varlığının giderek baskın hale gelmesi toplumsal alanın topyekûn tahakküm altına alınmasına, böylelikle de toplumsal alanda cereyan eden eşitsizlik ilişkilerinin bireylerin tercihlerinden kaynaklı ve onlar arasındaymış gibi görünmesine sebebiyet verecektir. Bu yaklaşım biçimi köklerini Frankfurt Okulu'nun pozitif bilim anlayışını aşma ve aynı zamanda politik bir çerçeveye de sahip olan alternatif eleştirel bir yaklaşım geliştirme arayışının meyvesi olarak görünmektedir. Pozitivizm sadece tikel olanı önemsediğinden toplumsal olanı bireyler arasındaki ilişkilerin bir yansıması olarak görme eğilimine sahiptir. Böylelikle pozitizm içerisinde katı kategoriler halinde belirlenen her şey olgusal olarak değerlendirildiğinden her tür kategori dışı görüngü olgular arasındaki bağlantılar ile bu olguları var eden toplumsal, ekonomik ve kültürel yapılara ve bunlar arasındaki ilişkilere yer vermeksizin olgular içinde eriyip gidecektir. Horkheimer'a göre geleneksel pozitivist kuram tikellikleri çalışma nesnesi kılıp gözlemlemekle yetinirken eleştirel kuram genellikle eşitsizliğe, sömürüye ve tahakküme dayalı bu iliişkileri yerinden etmeye, rahatsız etmeye yönelmiştir (Horkheimer, 2006) Aslında eleştirel teori, Frankfurt Okulu teorisyenlerinin genel adı olmakla birlikte Max Horkheimer'ın 1937 yılında yazmış olduğu *Geleneksel ve Eleştirel Kuram* adlı makalesinden esinlenerek oluşmuştur ve adını da bu çalışmadan ilhamla almıştır. Aynı yıl Herbert Marcuse, *Felsefe ve Eleştirel Teori* adlı makalesiyle Horkheimer'ın makalesine eklemelerde bulunmuştur (Kejanlıoğlu, 2005: 25).

Horkheimer'in Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nin yönetimine gelişi enstitü için yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur. Frankfurt Okulu ile neredeyse özdeşleşen eleştirel

teoriye geçiş büyük ölçüde Horkheimer'in yöneticiliğinde gerçekleşmiş ve eleştiel teorinin gelişimine en büyük katkı bu dönemde yapılmıştır. Horkheimer *hem yönetici olarak hem de teorik/metodolojik* çalışmalarıyla Okul'un etkisinin akademik çevrelerde artışında büyük paya sahiptir (Kızılçelik, 2008: 52)

Okulun açılış konferansında Horkheimer tarafından yapılan konuşma "Toplum Felsefesinin Bugünkü Durumu ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsünün Amaçları" başlığını taşır. "Konuşma, toplum felsefesinin genel kavranışını, insanların kaderinin yalnızca onların bireyler olarak değil; bir topluluğun üyesi olmaları sıfatıyla da yorumlanışı olarak özetlemişti. Söz konusu disiplin neredeyse *bir bütün olarak insanlığın maddi ve manevi kültürü*nü kapsıyordu." Konuşmanın başlangıç noktasının toplum felsefesinin kabul görmüş kavranışı üzerine temellenmesi polemik işareti veriyordu (Slater, 1998:32).

Düşüncenin dünya tarihinde hüküm sürdüğü anlayışı karşısında bireyin kaderi ve maddi kültürün yapı taşları *felsefi önemden yoksun görünmektedir.* Bu nedenle, toplum felsefesi gerçekliği analiz edeceğini ileri sürerken aslında; gerçekliği bütüncül bir biçimde kendi felsefesi için açıklayıcı bileşenler olarak almakta, bu durumda da insanın özü olan özgürlük ve "*onun toplumsal koşulları arasındaki çelişkilerle düşünüldüğünde bu felsefe sınıf egemenliğiyle suç ortaklığı yapmaktadır*."

Horkheimer aynı zamanda genel pozitivist bilimsel yaklaşımın özünü de benimsememektedir. Pozitivist bilimsel yaklaşım ve toplum felsefesinin tek tek bilimlerle ilişkisi bütünüyle idealist bir süreç içinde ve kavramsal bir tümevarım biçiminde, diğer tüm bilimlerin yok sayılması üzerine temellenmekteydi. Ancak bu yok sayma kesin bir gerçekliğe ulaşmışlıktan kaynaklanmamakta; aksine, bilimlerin felsefi yönlerinin mutlak hakikat bildiriciliği üzerine temellenen bir tahakkümcülük içine yerleşmekteydi. Üstelik bu bilimler geçerli toplumsal ilişkilere dair hiçbir şey de söylememekteydi (Horkheimer, 1993: 8). Frankfurt Okulu'nun Horkheimer'in yöneticiliğinde başlayan interdisipliner olma çabası Grünberg yönetimindeki döneminden bu yönüyle bir ayrılma gösterir. Grünberg döneminde Enstitü kadroları ekonomi ve siyaset bilimi ağırlıklıydı. Ancak Horkheimer öncülünün yönetici diktatörlüğüne dayalı sistemini benimsediğini açıkça ifade etmekle birlikte (1993: 11); yetkin bir disiplin olma gayretindeki toplum felsefesinin amacı olduğu üzere, insanlığın tüm maddi ve maddi olmayan kültürünü araştırmak için tek başına yeterli olamayacağını ifade eder. Sosyal gerçeklik oldukça karmaşık bir görünümdedir; bu durum, onun toplum

felsefesinin bütüncül yaklaşımının ötesine geçmeyi gerektiren bir açıklama yöntemi geliştirmesini zorunluluk haline getirmektedir. Horkheimer doğa felsefesi ve doğa bilimleri arasındaki ilişkilerin böyle bir yöntem için iyi bir örnek teşkil ettiğine dikkat çeker ve karmaşık ilişki yapılarının çözümlenmesinin, spesifik araştırma sonuçlarının kötü sentezleri yoluyla üstesinden gelinemeyeceğini ifade eder (1993: 8-9). Toplum felsefesi, doğa felsefesi ve doğa bilimleri arasındaki ilişkiden yola çıkarak *diyalektik açıdan tek tek farklı disiplinlerle ilintili olması, bizatihi kendisini deneysel çalışmalar yoluyla zenginleştirmesi, çeşitlendirmesi ya da onları kendisine bilimsel dayanak yapması gereken materyalist bir teori olmak durumundadır* (Kızılçelik, 2008: 72).

Kellner (2006:141) genel çerçevesi ilk kez Horkheimer tarafından çizilen eleştirel toplum felsefesinin "bireyle toplum arasındaki ilişkiyi, kültürün anlamını, toplumsallaşmanın temelini ve toplumsal yaşamın bütüncül yapısını diyalektik olarak kavramaya" yönelik bir bilimsel ve felsefi çaba olduğunu ifade eder. Zira eleştirel kurama göre toplumu ve toplumsal olguları bireyler arasındaki etkileşimlerin doğal sonucu olarak görme eğilimindeki pozitivizm bütünü ve bütünün ardındaki yerleşik dinamikleri görememesinin doğal bir sonucu olarak insanı ve toplumsal ilişkileri tarihin nesnesi haline getirir ve değişim olgusunu anlamlandıramaz (Özçetin, 2018: 165). Yine eleştirel kuram geleneksel pozitivist yaklaşımdan "dönemin sorunlarına duyarlı felsefecileri, sosyologları, ekonomi politikçileri, tarihçileri, psikologları ortak araştırma projelerinde bir araya getiren; böylece felsefi sorunların amprik bilimsel süreçle diyalektik biçimde bütünleştiği bir anlayışı koy" (Kejanlıoğlu, 2005:33) masıyla çok disiplinli bir yaklaşımı benimseyerek ayrılır.

Horkheimer 1950 yılında rektörlük konuşması yapmıştır. Bu konuşmasında Frankfurt Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün hedeflerinin 1931 yılında enstitü müdürü olarak yaptığı açılış konuşmasıyla aynı doğrultuda olduğunu, ampirik yöntemlerin ve daha teorik Alman sosyolojisinin çalışmalarda aynı ağırlıkta yer alacağını çalışmaların felsefeciler, sosyologlar ve ekonomistlerin ortak ürünü olmaya devam edeceğini ifade etmiştir. Horkheimer bu konuşmasında Eleştirel Teori'nin var olan toplum biçimini aşma niyetinin toplumbilimcilerin taşıdığı bir etik gereklilik olarak tarif etmiştir (Kejanlıoğlu, 2005: 63).

Horkheimer, toplumsal gerçekliğin tam bir analizi için ekonomik alt yapının doğru bir şekilde incelenmesinin zorunluluğunu kabul eder ancak bu, tüm bilinç durumlarının ya da tüm kültürel fenomenlerin ekonomiye indirgenebileceği anlamına gelmez. Böyle bir tutum her

şeyden önce kültürel üst yapının ve kişinin bilinç durumlarının hakkıyla incelenmemesine neden olur. Oysa bu öğeler de, bir kez belirlendikten sonra toplumsal gerçekliğin analizinde incelenmesi zorunlu momentler olarak ortaya çıkarlar ve toplumsal gerçekliğin üretiminde aktif rol oynarlar. Bu anlamda doğru bir sosyal teori, ikisi arasında, hangisine doğru olursa olsun indirgemeci bir tutumu reddederek, bilinç ve madde arasındaki diyalektik etkileşimin farkında olan bir teori olmalıdır.

Horkheimer, toplumsal gerçekliğin tam bir analizi için ekonomik alt yapının doğru bir şekilde incelenmesinin zorunluluğunu kabul eder ancak bu, tüm bilinç durumlarının ya da tüm kültürel fenomenlerin ekonomiye indirgenebileceği anlamına gelmez. Böyle bir tutum her şeyden önce kültürel üst yapının ve kişinin bilinç durumlarının hakkıyla incelenmemesine neden olur. Oysa bu öğeler de, bir kez belirlendikten sonra toplumsal gerçekliğin analizinde incelenmesi zorunlu momentler olarak ortaya çıkarlar ve toplumsal gerçekliğin üretiminde aktif rol oynarlar. Bu anlamda doğru bir sosyal teori, ikisi arasında, hangisine doğru olursa olsun indirgemeci bir tutumu reddederek, bilinç ve madde arasındaki diyalektik etkileşimin farkında olan bir teori olmalıdır.

Horkheimer'le beraber Enstitü bundan, böyle, ekonomik temelin başat belirleyiciliğine yer yer dikkat çekmekle birlikte; ilk olarak yöneticinin toplum felsefesine dair açılış polemiği, düşünsel gelenek içerisinde öznenin edilgen konumunu sorunsallaştırmaktadır. Bu girizgâh, toplum felsefesinin somut çelişkilerle alakalı bir şey söyleme yetersizliğine, ideoloji kasıtı yahut daha nesnel bir bakışla ele aldığında bile epistemik bir kusur gibi yaklaşır. Böylesine saptamalarda bulunulurken, materyalist konumun korunmasıyla birlikte, idealizmin işler diyalektik yanlarının yeniden değerlendirilmesi, bireyin bütün içerisinden aktif bir öğe olarak ayrıştırılması anlamına gelir. Özne ve onun konumu, yeniden felsefi bir sorun haline getirilirken –ama toplumsallık içerisinde- toplum felsefesi temelinde Marxisz'in yahut Marxist geleneğin üstyapı ihmali eleştirilir. Altyapı-üstyapı arasındaki diyalektik çelişki temel alınmakla birlikte bundan böyle ilginin üstyapı içerisinde bireyin kültürel, ekonomik ve psikolojik görünümüne kayacağı sezilir. Bu Frankfurt Okulu içerisinde üstyapı dinamikleri arasında birey odaklı diğer iç diyalektik süreçlerin varlığına ve bunların hem temel altyapı ile hem de kendi içerisindeki işleyişine dikkat çekileceğinin işareti olarak da değerlendirilebilir.

Yukarıdakilerden hareketle ifade edilecek olursa Frankfurt Okulu'nunnyemellerini attığı eleştirel teori ileride eleştirel çalışmalara ve tartışmalara yön verecek önemli bir pakıyı aralamıştır. Aslında Okul çevresinin içerisinde bulunduğu toplumsal koşullara dair geliştirdiği bir soruşturmanın doğal sonucu olarak kabul edilecek bu yeni felsefi ve bilimsel arayışa ilham ve yön veren temel iki sorgulama vardır. Bunlardan iki tanesi özellikle hem dönemin beraberinde getirdiği koşullar ve sorunlara ililşkin bir cevap aramada hem de hem de bu sorunlara ilişkin geçerli cevapların aranması için oldukça anlamlı yeni alanlara başvurulmasında oldukça önemlidir:

a) Avrupa işçi hareketleri ne kapitalizme ne de faşizme karşı işçi sınıfını harekete geçirmeyi ve top yekün proleter savaşı birleştirmeyi başaramamıştır. Öyle ise bu harekete geçirim ve birleşmeyi sağlayacak olan nedir?

b) "Kapitalizmin bir dizi kriz içerisinde olduğu doğruysa da bunun en iyi kavranışı nasıl sağlanır?" sorusu siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkilerin değişimi mevcutsa; bu değişimin ne olduğu üzerinden yeniden düşünülmelidir.

c) Otoriteryanizm ve bürokrasinin gelişiminin gittikçe artan biçimde çağın düzenini yeniden belirlediğinin işareti olan fenomenler nasıl kavranabilir?

d) Avrupa'yı egemenliği altına alan Nazizm ve Faşizm nasıl doğdu ve niçin toplumsal ölçekte geniş tabanlı destek buldu?

e) Radikal toplumsal değişmelerle yeniden biçimlenen sosyal ilişkiler –örneğin aile- belirginleşti. Bu belirginleşme ve değişimin yönlendirici etmenleri ve bunların kişilik üzerinde etkileri nelerdir?

f) İdeolojinin yeni işleyiş kipi olarak düşünülebilecek olan doğrudan manipülasyona açık ve ona kaynaklık eden kültür biçiminin gündelik hayata etkileri nelerdir?

g) Batı Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde Marksizm'in durumu dogmatik, durağan bir Ortodoksluğa dönüşmüştür. Öyleyse olan toplum biçimini değiştirecek sosyal etmenler üstyapı içerisinde mi aranmalıdır (Kızılçelik, 2008: 92-93)?

Siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkilerin değişimine dair dinamiklerin nerede aranması gerektiği, toplumsal alanı altyapısal ilişkileri eşitlikçi bir düzlemde tesis ederek

toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldıracağını iddia eden Marxizmin başarısızlığa uğrayarak doğmatikleşmesinin toplumsal ilişkilere dair değişmelerin köklerinin üstyapısal ilişkiler içerisinde aranmasını gerektirip gerektirmediği ve son olarak da ideolojinin yeni işleyiş kipi olan kültürün gündelik hayatta tekabül ettiği noktanın araştırılmasının anlamlı olup olmadığı huşuları burada dikkat çekmektedir. Zira bu soruşturma başlıklarından hareket eden eleştirel kuram araştırma odağını genel olarak üstyapısal ilişkilere ya da denilebilir ki kültüre yöneltmiştir. İşte bu yeni soruşturma biçimi nedeniyle çalışmanın epistemelojisine ilişkin giriş eleştirel teorinin sistematik hale gelmesinde ve toplumsal eşitsizlikleri ifşa ederek geçersizleştirecek biçimde dinamik bir seyir izlemesinde önemli bir yer tutan Frankfur Ekolü ile başlatılmıştır.

Savaş yıllarının etkisiyle olduğu kabul edilecek dahi olsa eleştirel kuramın toplumsal eşitsizliklerin ve krizlerin sorumlusu olarak gördüğü moderniteye eleştiri okları yöneltmesi önemlidir. Dolayısı ile özellikle Horkheimer, Adorno ve Marcuse çağdaş kapitalist toplumlardaki sorunları okurken Aydınlanma, araçsal rasyonalite, bilim ve kültür endüstrisi kavramlarına odaklanmışlardır. Marcuse kapitalist toplumu okurken kültür endüstrisi kavramına doğrudan başvurmasa da Horkheimer ve Adorno için kültür endüstrisi "aydınlanmanın ve sermayenin yarattığı özyıkımın sahnesi" olarak aydınlanma ve kapitalizm eleştirisinin merkezinde yer alır. Kültür endüstrisi yazarlar doğrudan tarihsel ve toplumsal gelişmelere bulunmaktan imtina etse de soyut felsefi bir kavramsallaştırma ya da argumantasyon değildir. Dolayısı ile de somut tarihsel deneyimelerden yola çıkar ve "teknolojiyle özdeşleşmiş kültürel alkan" ve "karşılaşılan kültür şoku" ile doğrudan ilintilidir (Özçetin, 2018: 174). Şu hususa da dikkat çekmek gerekir ki: Kültür endüstrisi kavramsallaştırma düzeyinde de rastgele seçilmiş değildir. Söz gelimi Adorno "Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken" adlı makalesinde kültür endüstrisinin kitlelerin kendisinden kaynaklı bir kültürel benzeşme sorunu olmadığını; bu nedenle kavramın verili durumu okumak için kitle kültüründen ve popüler kültürün çağdaş sanatın formlarına sirayet etmiş hallerinden ayırd etmek için özellikle kullanıldığını ifade eder. Adorno her ne kadar daha sonra kültür endüstrisi yorumunu yumuşatma yoluna gitmişse de Özçetin'in (2018: 279-280) de ifade ettiği gibi kültür endüstrisi kültürün endüstriyel dizgelere indirgenillmesi yoluyla kitlelerin yukarıdan aşağıya aldatılması ve kitllelerin bu yolla nesneleştirilmesini hedef alan bir kavramsallaştırmadır. Peki ama kültürün benzeşikleştirlip bayağılaştırılarak

kitlelere arz edilmesi hangi yöntem ve araçlarla gerçekleştirilecektir? Adaklı'nın (2006) da derlediği üzere Frankfurt Okulu düşünürleri eleştirel kuram içerisinde geliştirdikleri kültür endüstrisi kavramı vasıtasıyla kapitalist girişimciliğin önemli bir parçası olarak hâkim ideolojinin yeniden üretimine yaptığı katkı itibariyle kitle iletişimin ve medyanın işlevlerinin altını çizmişlerdir.

Çalışmamın metodolojik temelleri, Werner Bonefeld'in 'toplumun eleştirel teorisi olarak politik ekonominin eleştirisi' diye adlandırdığı kavramsallaştırmadan türetilmeye çalışılacaktır (2014). Bu ne Marx'ın politik ekonomi eleştirisine ne de yukarıda betimlenilmeye çalışılan bu geleneğe katkı vermiş kuramsal hatlara alternatif bir ekonomik teori olarak değil fakat kapitalizme özgü nesnel ekonomik biçimlerin eleştirel bir tutumla çözümlenmesine imkân veren bir yaklaşıma katkı sunmayı amaçlayan bir tutumun devamıdır. Metodolojik olarak, "ekonomik nesnelliğin negatif diyalektiği"ne odaklanır. Adorno'ya (2016:11) göre diyalektik, "şeylerin yanlış durumunun ontolojisidir". Diyalektik şeylerin kendiliklerinden var olduğu ve ancak bununla beraber görünüşlerinin kendiliğindenliğinin altında yatan biçimlerin dünyasına ilişkin kodunu çözer. Bonefeld'in (2016: 66) yazdığı gibi diyalektik, "büyülenmiş bir toplumda aklın kurnazlığı" dır. Negatif diyalektik ise diyalektiğin eleştirel uygulamasıdır. Çözümlemeyi aktif 'şeylerin yanlış durumunun ifşasına' kadar genişletir. İnsanların pratik eylemlerinin sonuçlarının öznenin ötesinde ve üstünde onun aleyhine yarattığı gerçekliği aydınlatır. İnsanları kapitalist toplumda tahakkümü altına alan ekonomik soyutlamaları gün ışığına çıkartır. "Şey gibi objektif görünüm sergileyen ilişkileri" alır ve "onların toplumsal olarak iç içe geçmişliğini şeffaf kılar". Bonefeld (2016) bunun bağlantılı olduğu kavramsal ve deneysel dünyayı nasıl kavrayacağımızı anlamak için bize dikkate değer bir temel sunar. Soyut ekonomik biçimler dünyasında, özne nesnelerin içinde kaybolur. Bonefeld'in kavramsal olmayanların kavramlarda nasıl ima edildiğine ve konunun ekonomik nesnellik ölçüsü altında nasıl kaybolduğuna dair kuramlaştırması, bize bu çalışmaya uygun bir biçimde süreçleri ampirik olarak araştırmak için iyi bir zemin sağlayacak gibi görünmektedir.

Marksist Değer Teorisinde Yeni Yönelimler

Geçtiğimiz on yıllarda küresel ölçekte meydana gelen ekonomik ve politik gelişmeler emeğin değerinin ölçümlenmesi ve değeri oluşturan kriterlere ilişkin Marxistler

arasında yeni tartışmaların ortaya çıkmasına yol açtı. Özelllikle İtalyan Otonomist Marxistler'in gelişiminin merkezinde yer aldığı bu tartışmalarda Marx'ın değer kuramının kapitalizmde meydana gelen gelişmelerle yeniden biçimlenen emeğin ve emeğin neticelerinin ölçülmesi ve sınıflandırılmasında yeterli olmadığı vurgulanmaktadır. Son çeyrek asırda hararetlenen tartışmalara göndermeyle Boehm ve Land, "ölçü sorununun otonomist Marksistler arasında hararetle tartışılan bir konu haline geldiğini" öne sürdüler. Bu tartışma, kapitalist sistemde meydana gelen dönüşümleri müteakiben artık "bugünün emeğine geçmiş değer formülasyonuyla bakılınca" ölçüsüz "veya" ölçülemez "olduğu iddiasına odaklandı (2009: 90). Bir yanda Hardt ve Negri (2001, 2004) gibi postoperaistler; yaratıcılık, iletişim ve bilişselliğe dayalı (duygulanımsal) 'maddi olmayan emeğin' (Lazzarato 1996) yükselişinin, bir krizle eş zamanlı olarak bir 'ölçülebilirlik krizini' açığa çıkardığını iddia etmektedirler. Buna göre altyapı kategorilerine (üretim ilişkilerine referansla) başvurularak çözümleme aracı olarak kullanılan değer yasası ve onu kavramsallaştıran Marksist değer teorisinin günümüz koşullarında kullanışlılığının ve açıklayıcının yetersiz kaldığı değerin bir ölçüm aracı olarak ya hiç kullanılmaması gerektiği ya da kullanılacaksa yeniden biçimlenmiş emek kategorilerini kapsayacak şekilde yapılandırılması önerilmektedir. Bu önerinin dayanak nokataası sadece kapitalizmeki dönüşmeyle beraber emek tarz ve süreçlerinde meydana gelen dönüşümle beraber değerin ölçülmesinin ve hatta kendisinin muğlak hale gelmesi değildi.

Bu tezde değer tartışmalarına yeni bir açılım getirmenin amaçlanmadığnı kaydetmekte yarar var. Lakin bununla beraber her ne kadar eleştiriye açık yanları bulunsa da İtalyan Otonomistlerinin gerek Marx'ın klasik değer kavramını yeniden tartışmaya açmaları yoluyla ona güncellik kazandırmaları gerekse içinde bulunduğumuz sosyal ve ekonomik yapıya yönelik kimi tespitlerindeki isabetli yanlar çalışmanın geliştirilmesi açısından önem arz etmektedir.

Burada değer kavramı ve onun etrafında gelişen tartışmalar çalışmanın asıl nesnesine yönelik anlamlı bir uğrak noktası olarak görünmektedir. Değerin ölçülebilirliğine ilişkin güncel tartışmaları uğrak yapmak yaratıcı ve kültürel endüstriler ve medya ilişkisine ilişkin bir çalışmanın kurgusu için anlamlı görünmektedir. Bunu, postoperaist teorisyenler tarafından maddi olmayan emeğin mükemmel örneği olarak tanımlanan bir alan olan yaratıcı endüstrilerdeki bir çalışmasının örüntülenmesine katkıda bulunmak için yapacağımızı ifade

etmekte fayda var. Zira çoğu eleştirel çalışmacının paylaşacağı bir görüş olarak Boehm ve Land'in önerdiği gibi,

> "Kültür ve sanat alanlarındaki değeri ölçmek için geliştirilen ve kullanılan araç ve kriterlerin ayrıntılı analizlerinin yapılmasına artık ihtiyaç vardır. Dahası, bu söylemlerin, ölçütlerin ve kontrol sistemlerinin sanatçıların ve kültür işçilerinin fiili emek süreci üzerindeki etkisini incelememiz gerektiğini görüyoruz. Çalışmaları, son on yılda ortaya çıkan yeni söylemler ve değer ölçülerinden gerçekten ne şekilde etkileniyor diye sorulabilir." (2009: 94)

Bu tezin yanıt vermeye çalışacağı şey böyle bir araştırma gündemi yaratmaktır. Mevcut yaklaşımlar, bu zorluğa neden olan şeylere cevap niteliği taşımaktan uzak görünmektedir. Ana akım yönetim ve organizasyon teorisi, genellikle yaratıcı emeğin değerini ölçmenin zorluğunu ortaya koyar, ancak Boehm ve Land'in (2012: 217-218) önerdiği gibi, nadiren 'değerin ne olduğunu veya nasıl olduğunu ve biçimlenişi araştırır. Bu arada, emek süreci okulununki gibi Marx'tan türetilen teorilerin değeri, yaratıcı endüstrilerin kötüye gittiği bir şablona uymayanları hariç tutarak, belirli üretim biçimlerine tam olarak yerleştirdiği iddia edilmektedir. Diğer taraftan Otonomcu Marksistler emek sürecinde meydana gelen değişikliklerin kapitalist sistemde ölçümle nasıl ilişkilendirilebileceğine dair ortaya çıkan muammaya yanıt vermeye çalışmaktadırlar.

Bu sorun yenilenmiş ve eleştirel bir Marksizm aracılığıyla, her iki gözden geçirmenin de dikkatle irdelenmesiyle çözülebilir görünmekte ve böylelikle ölçülebilirlik krizleri ve değer yasası etrafındaki otonomcu tartışmaların çıkmazını aşarak çağdaş kapitalizmde ölçümün neden hala önemli olduğuna dair bir açıklama oluşturmak için bir yol bulabiliriz. Bunu bir deneme girişimi olarak bile alacak olursak, özellikle günümüzde buna ciddi bir ihtiyaç olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu çalışma popüler sol 'post-kapitalist' literatürdeki postoperaist (otonomist) fikirlerin yükselişe geçtiği bir zamana denk düşüyor. Kapitalizmin, mevcut ölçü çerçevelerinde değer yaratma kapasitesindeki bir çöküş nedeniyle parçalanabileceği fikri, çok ütopist ve gerçekçilikten uzak bir düşünceden kaynaklı gibi çınlamaktadır. Bununla birlikte değeri, emeği ve bunların nasıl ölçüldüğünü yeniden düşünmek için Yeni Marxist Okumalar (YMO) bize tutkulu değil, eleştirel düşünmeyi teklif etmektedir.

Değer tartışmaları üzerinden ifade edersek eğer çalışmanın teorik çerçevesinin ilk kısmı diyebileceğimiz bu bölüm geleneksel değer anlayışına farklı şekillerde meydan okuyan iki Marksist revizyonist kolun teorik buluşma noktasına yerleşiyor Birisi İtalyan Operaistler diğeri ise Marx'ın Yeniden Okunması diye adlandırılan bu iki kol Marx'ın değere ilişkin ürettiği metin ve kavramların belirli kısımlarına farklı yorumlar getirmektedirler. Özünde ortak noktaları değer kavramına günümüz kapitalizmi içerisinde ana akımdan farklı olarak güncel bir eleştirel öz enjekte etmek olan bu iki akım Marx'ın çalışmasında yer alan ve geçtiğimiz iki yüzyılda inşa edilen katı ideolojik vurguları, determinist tümleyicilikleri ve tözcülüğü reddetmektedirler. Bunun yerine Marx'ın çalışmalarından hareketle konuya ilişkin bitmemiş, parçalı ve yeniden inşaya imkân veren yapılara odaklanırlar.

1.1.Gayri Maddi Emek Tartışmaları ve Değerin Ölçülemezliği: Postoperaistler

Aralarında İtalyan düşünür ve bilim insanları Antony Negri, Micheal Hardt, Maurizo Lazzarato gibi ünlü yazarların yer aldığı bu kol, altmışlı ve yetmişli yıllarında işçi sınıfı ve sermaye ilişkisine çözümleyici tanımlar getirme çabasıyla ortaya çıkan kavramın öncüsü Operaist akımın, revize edilmiş yeni bir kolu olarak düşünülebilir. Operaistler kapitalist toplumun merkezi olarak fabrikaya odaklanmaktaydılar. Ancak Postoperaismo, fabrikayı bir bütün olarak toplum içinde konumlandırdı ve somut bağlamlı fabrika kavramını emek ilişkilerinin tüm hayatı kapsayacak biçimde sosyal hayata taşınmasını vurgulayacak bir anlamda "toplumsal fabrika" kavramını yerleştirdiler. Bu teorik değişim, üretimde ortaya çıkan değişiklikleri ampirik bir anlayışıyla yeniden biçimlerndirilmesine dayanmaktadır. Düşünürler "maddi olmayan emeğe" baskın biçimde izin veren bir tanımlamaya geçişe odaklandılar (Lazzarato, 1996). Wright (2018) gayri maddi emeğe ilişkin bir çalışmasında postoperaistlerin yaklaşımını şu şekilde özetlemektedir:

> "Bu dünya görüşüne göre tamamen farklı türde bir emek, şu anda, emek gücünden başka satacak bir şeyi olmayanlar arasında hegemonik durumda. En azından böyle bir hegemonya kazanma yolunda ilerliyor. İkincisi; sermayenin bu farklı bir tür emeğe (maddi olmayan emek) giderek artan bağımlılığının, sermayeyi bir sosyal ilişki olarak tanımlayan kendi kendini genişleten soyut emek (değer) süreci üzerinde ciddi etkileri vardır. Marx, meta üretiminde 'toplumsal olarak gerekli emek zamanı'nın sermayeye metaların değerini ve dolayısıyla metaların

satışlarıyla gerçekleştirilmesi umulan artı değer kitlesini ölçebileceği araçları sağladığını savunmuştu. Negri ise emeğin giderek kompleks ve vasıflı hale geldiği, çalışma saatleri ile uyanık kaldığımız diğer süre arasındaki sınırların belirsizleştiği ve ilkinin ikincinin sınırlarından içeri sızıp ele geçirdiği bir zamanda, değerin artık ölçülemeyeceğini düşünüyor. On yıl önce belirttiği gibi, emek sömürüsü bu koşullar altında da, ancak "herhangi bir ekonomik ölçeğin dışında" devam ediyor, yani, "ekonomik gerçekliği sadece politik anlamda belirlenmiş" olarak (s.54).

Postoperaistlerin yaklaşımının temelinde Maurizzi Lazzaroto'nun maddi olmayan emek kavramsallaştırması yer almaktadır. Yazar terimini "metaların kültürel ve enformasyonal içeriğini üreten emek" olarak tanımlamıştır. Bu emeğin "klasik" formları "görsel işitsel üretim, reklamcılık, moda, yazılım üretimi, fotoğrafçılık, kültürel etkinlikler vb." alanlarda temsil edildiği düşünüldüğünde bu işi yapanlar genellikle kendilerini yüksek derecede geçici çalışma, güvencesizlik ve sömürü döngüsü içinde bulmaktadır. Bu kesimler yakın zamanlarda Batı Avrupa radikal çevrelerinin bir kısmında 'prekarya' olarak kavramsalaştırılmaktadırlar (Wright, 2018: 55). Lazzarato, (1996) çalışmasında emeğin yönetişimi ve biçimlenişinde stratejik bir dönüşüm meydana geldiğini iddia etmekteydi. Yazara göre maddi olmayan emekle birlikte yönetim projesi ve stratejileri değişime uğramıştır. Lazzarato (1996: 133)'ya göre hizmet ve enformasyon sermayesi kapitalizm içerisinde giderek başatlaşmaktadır.Yazar bu noktodan hareketle gayri-maddi emeği "malların bilişsel ve kültürel içeriğini üreten emek" yeniden tanımlamaya çalışır ve yeni gelişen emek süreçlerinde iki boyuta işaret eder:

> Bir yanda, malın 'bilişsel içeriği'ne yönelik olarak, doğrudan endüstriyel ve hizmet sektörlerindeki büyük şirketlerde çalışan işçilerin emek süreçlerindeki değişimlere, bu alandaki üretime yönelik emek süreçlerinde sibernetik ve bilgisayar kontrolü (ve yatay ve dikey iletişim) gerektiren donanımların giderek yoğunlaşmasına işaret eder. Öte yandaysa, malların 'kültürel içeriği'nin üretilmesiyle ilgili olarak gayri-maddi emek, daha önce normal bir biçimde 'iş' olarak kabul edilmeyen bir faaliyetler serisine işaret eder --başka deyişle, sanatsal ve kültürel standartları tanımlama ve doğrulama, modalar, zevkler, tüketici normları ve daha stratejik olarak, kamuoyu oluşturulması işleri (1996: 133).

Lazzarato (1996, s. 143) bu yeni emek türüne mesafeli bir yaklaşım içerisindedir. Eğer üretim nihayetinde toplmsal ilişkilerin yeniden üretimi sürecine tekabül ediyorsa; öyleyse gayri maddi emeğin hammaddesi de öznellik ve bu öznelliğin içerisinde serpildiği ideolojik ortam olmalıdır. Sanayi sonrası yeni endüstrilerin biçimleniş alanı olan toplumsallıkta öznellik sadece toplumsal denetim mekanizmalarının kurucusu olmaktan fazlasıdır. O, bu toplum biçimi içerisinde üretkendir ve ideolojik düzlemde iletişimci/tüketimci bireyi faal bir öznellik olarak yeniden inşaa etmek gibi bir işlevi vardır.

Lazzarato'ya (1996:134) göre 1970'lerde kapitalizm içerisinde meydana gelen büyük dönüşüm gayri maddi emeğin kapitalizm içerisinde oldukça önemli bir hale gelmesinde dikkat çekici bir süreç olarak görünmektedir. Bu yeni süreçle birlikte kültürel içerik üreten sektörlerde emek yığınlarının genel zekaya dayalı bilgi, deneyim ve göreneklerinin ön plana çıkması dikkat çekmektedir ve bu bir çeşit kültürel üretim planlaması vaziyetini almıştır.Bu geçmişte içerik üretiminin merkesi figürü olan burjuva kültürü merkezli entelektüel ve kültürel süreçlerde bir yer değişmesi gibi görünmektedir.Bu yeni süreç emek süreçlerinde ve üretimin yeniden organizasyonunda düzenleme,bileşim ve yönetimle de ilgili değildir. Yeni süreç sadece sektörlerde meydana gelen hızlı ve köklü değişimden fazlasıdır. Süreç bundan çok daha derin olmak üzere emekçinin toplumsal ilişkiler içerisinde açığa çıkan aktivitelerini, rolünü, kapasitesitesini, bilgisini ve duyumsayışlarını üretim sürecinin içerisine dahil etmiştir. Üretimi üretmek bağlamında bu yeni süreç, toplumsal iletişim süreçlerinin de üretken kılınması anlamına gelir. (Read, 2014: 216).

Bir biçimde sermayenin yeniden üretim ve dolaşım sürecine dahil olan gayri maddi emek, aslında maddi olmamasıyla beraber üretimi meydana getiren fakat bununla birlikte mevcut üretim koşullarında ortaya maddi olmayan bir ürün koyan bir emek biçimini ifade eder. Hard ve Negri'nin (2011:123) de dikkat çektiği üzere emeğin kendisine değil ancak ortaya koyduğu ürüne işaret eden gayri maddi emek, üretim süreçleri sonucu ortaya çıkan ürünün gayri maddiliğine referans vermektedir. Maddi olmayan şeyin emeğin ürünü olmasını ifade etmesi bakımından Hard ve Negri bu kavramsallaştırmanın muğlak bir alana tekabül ettiğini kabul ederler.

Hizmet sektörüyle gayri maddi emeğe tekabül eden etkinlikler arsında ayrıma giden Hardt ve Negri (2008: 148) gayri maddi emeğin soyutluğunu temel alırlar ve bu çeşit bir emeğin bilgi ve iletişim temelli bir emek türü olduğunu ifade ederler. "Hizmet işleri,

entelektüel emek ve benzeri terimler gayri maddi emeğe ilişkin kimi nitelikler taşısa da" bu tür emek biçimlerinin gayri maddi emeğin ne olduğunu açıklamakta yetersiz kalacağı Hardt ve Negri (2011: 123) tarafından belirtilmektedir. Bu bir bakıma gayri maddi emeği genel emek tanımı çerçevelerinden ayrıştırmakta ve daha üstyapısal ilişliler çerçevesine taşımaktadır (Savul, 2015: 301). Hard ve Negri içinde bulunduğumuz kapitalist rejimin post modern kapitalizm olarak adlandırılmasının uygun olacağını belirtirler. Modernleşmenin kapitalizmin endüstriyel temelde kendini gerçekleştirmesi olduğu göz önünde bulundurulucak olursa bunun günümüzün en azından gelişmiş kapitalist ülkelerinde vuku bulduğu ifade edilebilir. Fakat bu içinde bulunduğumuz durum öncesi üretim ilişkilerinin ortadan kalktığı anlamına da gelmemektedir. Kapitalizmin yerküre ölçeğinde eş düzeyde gelişmediği buna bağlı olarak gelişim ve yeniden yapılanmasının da benzerlik göstermeyeceği ortadadır. Bununla birlikte yeniden yapılanma merkezleri konumunda olan ülkelerin ve sermayenin küreselleştiği ve çevre toplumları etkisi altına aldığı göz önüne alınırsa durumu yeniden çözümlemek gerekmektedir.

Modernleşmenin kendisi de toplumsal alanda bir dönüştürme sürecine tekabül eder. Bu tekabüliyet toplumsal alanın tüm bileşenlerinin dönüştürülmesi, içerilmesi ve yeniden tanımlanılması şeklinde tarif edilebilir. Bu, insan doğasından toplumsal ilişkilere kadar uzanan adım adım bir ekonomikleştirme faaliyetidir aslında. İnsan olma vaziyetinin modernitenin niteliksel değişme vecheleri içerisinde eriyekleştiği bu süreçte insanlık durumu da ekonomik üretim mekanizmaları içerisinde üretilir. İnsan olma süreçleri ve insanın doğasının kendisi, modernleşmenin niteliksel değişimi içinde temelden dönüştürülmüştür (Negri, 2005: 97). Negri ve Hardt'a a göre toplumsal alanı tümüyle üretim kategorilerine indirgeyen bu süreç sona ermek zorundadır. Endüstriyel modernleşme, tarımdan endüstriye gerçekleşen emek hareketiyle ve üretim süreci içerisinde emeği ve toplumsal ilişkileri biçimlendirerek yükselmişti. Fakat şimdi kapitalist modernleşmenin dayandığı sayısal istihdam üstünlüğü 1970'lerden itibaren özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde belirgin bir biçimde hizmet sektörlerine kaymaktadır. Hizmet sektörü, yani üçüncü sektör sağlık, eğitim, finans, ulaşım, eğlence ve reklamcılık gibi çok geniş bir alanı içerir. Bu sektördeki işler büyük oranda hareketli olmayı ve esnek iş becerilerini gerektirir. Daha da önemlisi bu tür işler genelde bilgi, enformasyon, iletişim ve duygulanımı merkeze alan bir niteliğe sahiptirler. Bu

anlamıyla, post-endüstriyel ekonomiyi bilgi ekonomisi olarak adlandırabiliriz (Hardt & Negri, 1999, s. 78,91).

Negri ve Hardt'ın gayri maddi emek okuması Marx'ın "gerçek tahakküm", Foucault'nun "biyo-iktidar "ve Deleuze'ün "denetim toplumu" kavramları arasında köprüler kurarak gelişen, kapitalist üretim biçiminin üstyapısal ilişkilerine işaret eden bir tanımlama olduğu söylenebilir. Kapitalist modernleşme süreci gerçek emek gücünün gerçek boyunduruk altına tam anlamıyla alındığı bir süreçtir, ancak kapitalist modernleşme evresi küreselleşme kanalı da dahil olmak üzere bütün yolları kullanmış, buna rağmen halen sermayenin sürekli yayılımını garanti altına alamamıştır. Sermayenin emeğin bedeni ve var oluşu üzerinden kendini kurması Negri ve Hardt'a göre disiplin toplumundan kontrol toplumuna geçiş, kapitalizmin gayri maddi emeği sermayenin dolaşımı için tüm toplumsal emeği ve ilişkileri çevreleyecek şekilde örgütlemesinde anahtar rolü oynar. Kapitalizmin sermaye aklı tarihsel seyri içinde hedeflediği noktaya toplumsal bedeni, bireyin ve toplumun tüm fiziksel ve zihinsel varoluşunu, kapsayacak şekilde ancak denetim toplumu aşamasında gelmiştir. İktidar ve güç ilişkileri içerisinde sermaye mantığı tüm toplumsal üretim ilişkilerinde her bireyin kendine göre benimseyip, yeniden ürettiği bir düzeye gelmiştir. Sermeye mantığının elindeki iktidar tümüyle biyo-politik hale geldiği için bütün toplumsal beden denetimci iktidar tarafından tasarlanmakta ve onun soyutluğu içerisinde gerçekleşmektedir. Disiplinin denetim yoluyla normalleştirilmesini sağlayan bu tasarılar insanların ortak ve gündelik pratiklerini canlandıracak, reklamlar, TV programları, gazeteler, internet, eğitim çalışma hayatı ve aile gibi disiplin aygıtlarının güçlendirilmesiyle olur (Hardt & Negri, 2008: 48-50). Denetim aygıtları olarak Negri ve Hardt enformasyon teknolojileri ve sermaye iş birliğine vurgu yaparlar. Onlara göre enformatikleşmenin yaygınlaşması toplumsal bedenin geliştirdiği ilişkilerin bilgisayarın sembol ve kod diline benzer bir şekilde kurulmasını beraberinde getirmiştir. Toplumsal yapı ve gelişmenin sinir uçlarına kadar erişen bir iktidar karşısında toplum komutlara uyar biçimde tek bir bünye gibi cevap vermektedir. İnsanın bilincinin ve bedeninin derinliklerine kadar işleyen biyo-iktidar aygıtlarıyla insanın ilişkisi açık, nitel ve duygulanımsaldır (2008: 123).

Kapitalist modernleşme süreci gerçek emek gücünün gerçek boyunduruk altına tam anlamıyla alındığı bir süreçtir, ancak kapitalist modernleşme evresi küreselleşme kanalı da dahil olmak üzere bütün yolları kullanmış, buna rağmen halen sermayenin sürekli yayılımını

garanti altına alamamıştır. Sermayenin emeğin bedeni ve var oluşu üzerinden kendini kurması Negri ve Hardt'a göre disiplin toplumundan kontrol toplumuna geçiş, kapitalizmin gayri maddi emeği sermayenin dolaşımı için tüm toplumsal emeği ve ilişkileri çevreleyecek şekilde örgütlemesinde anahtar rolü oynar. Kapitalizmin sermaye aklı tarihsel seyri içinde hedeflediği noktaya toplumsal bedeni, bireyin ve toplumun tüm fiziksel ve zihinsel varoluşunu, kapsayacak şekilde ancak denetim toplumu aşamasında gelmiştir. İktidar ve güç ilişkileri içerisinde sermaye mantığı tüm toplumsal üretim ilişkilerinde her bireyin kendine göre benimseyip, yeniden ürettiği bir düzeye gelmiştir. Sermeye mantığının elindeki iktidar tümüyle biyo-politik hale geldiği için bütün toplumsal beden denetimci iktidar tarafından tasarlanmakta ve onun soyutluğu içerisinde gerçekleşmektedir. Disiplinin denetim yoluyla normalleştirilmesini sağlayan bu tasarılar insanların ortak ve gündelik pratiklerini canlandıracak, reklamlar, TV programları, gazeteler, internet, eğitim çalışma hayatı ve aile gibi disiplin aygıtlarının güçlendirilmesiyle olur (Hardt & Negri, 2008: 48-50). Denetim aygıtları olarak Negri ve Hardt enformasyon teknolojileri ve sermaye iş birliğine vurgu yaparlar. Onlara göre enformatikleşmenin yaygınlaşması toplumsal bedenin geliştirdiği ilişkilerin bilgisayarın sembol ve kod diline benzer bir şekilde kurulmasını beraberinde getirmiştir. Toplumsal yapı ve gelişmenin sinir uçlarına kadar erişen bir iktidar karşısında toplum komutlara uyar biçimde tek bir bünye gibi cevap vermektedir. İnsanın bilincinin ve bedeninin derinliklerine kadar işleyen biyo-iktidar aygıtlarıyla insanın ilişkisi açık, nitel ve duygulanımsaldır (2008: 123). Negri Marxist düşüncede kullanıla gelen emek değer, kullanım ve dolaşım değeri ilişkilerini yaklaşımını onların geçersizliğini belirginleştirmek iddiasıyla günümüzde kullanım ve mübadele değeri arasında kısmi dahi olsa bir bağımlılık ilişkisinin kalmadığını iddia ederek şu şekilde temellendirir:

> Bu yüzden, kökenini klasik ve Marxist ekonomik yaklaşımlardan alan ve sermayenin diyalektik ilişkisinin temeli olarak bağımsız bir ölçü biriminin (bir "dışarının") varlığını öngören ekonomik hesaplama yönteminin devam etmesi için artık bir neden yoktur. Bunun ortadan kaybolduğu bir gerçektir ve ölçmeye dayalı değer teorisi, döngüsel ve totolojik bir nitelik kazanmıştır; artık, değerin zemini olarak sunulabilecek hiçbir dışsallık yoktur. Aslında 1960'lı yıllardan beri her kullanım değeri kapitalist üretim rejimi tarafından belirlenmektedir ve bunu görmek için ille de postmodern olmaya gerek yoktur. Birikim teorisinin içinde doğrudan

> kapitalist rejimin içine dahil edilmemiş olan her değer (yeniden üretimin toplumsal kapasitesi, elbirliğinin üretken katkısı, "küçük-ölçekli dolaşım", mücadeleler tarafından yaratılan yeni ihtiyaçlar ve istekler gibi) artık (küresel) kapitalist kontrol rejiminin içinde doğrudan işletilen ve harekete geçirilen değerlerdir (Negri, 2005: 92).

Aslına bakılacak olursa bu durum "zihin ve kol emeği (fikirler ve icra) arasındaki eski katı bölünmeden bile daha totaliterdir artık, çünkü kapitalizm işçinin kişiliğini bile değer üretimine dahil etmeye çalışmaktadır. Emeğin bu yeni formu merkezinde kendini yeniden biçimlendiren kapitalizm, hizmet sektörü, yaratıcı endüstriler ve sözde bilgi ekonomisi ile yükselir. Postoperaistler, bu ampirik anlayışı, Marx'ın Grundrisse (2008) adlı eserinden geliştirmeye çalışmışlardır. Grundrisse, aslında Marx'ın temel eseri Kapital için taslak denilebilecek (2008) bir dizi defterde yer alan notların bir araya getirilmiş halidir. Spesifik olarak, postoperaistler Grundrisse'in özellikle bir bölümünün, "Makine Üzerine" başlıklı fragmanları üzerine odaklanırlar. Marx'ın burada üzerinde dıurduğu sermaye ve emek tanımı onlara göre yorumlamaya ve geliştirilmeye açıktır.

Marx (2008: 501, 614) bu eserde sermayeyi salt bir üretim ilişkisi değil toplumsal bir ilişkiler bütünü döngüsü olarak ele alır. Makine ise işçinin daha fazla çalışma dışı zamanı kapitalist yararına vakfetmesi ve bu sürecin makineleşme yoluyla görünmez kılınması olarak ele alınmıştır. Bu tanımlama biçimleri Postoperaistleri daha geniş bir teori etrafında tanımlanan değer yasasında bir kriz varsaymaya yöneltmiştitir. Zira küresel ölçekte sınıf hareketlerinde 1970'lerden itibaren görülmeye başlanan zayıflama ve kapitalizmde meydana gelen köklü değişmeler yazarlara göre klasikleşmiş Marxist değer kavramını kullanışsızlaştırmıştı. Buradan hareketle yazarlar anahtar değer kavramının ve teorisinin tükenmişliğini ve güncelliğini yitirmişliğini savunmak için uzun süredir yayınlanmamış defterlerden türetilmiş devrimci yeni bir Marx okuması yapmaya yöneldirler. Fragmanlardan, kapitalizmin kabuğunda gerçekleşmesi yeni başlayan bir komünizm vizyonununun mevcut olduğu fakat bu vizyonun klasik değer ve emek anlayışlarını eleştirel bir okumaya açmakla mümkün olduğunu iddia ettiler.

İkinci düşünce akımı ise, yine Açık Marksizm geleneği ile de ilişkilendirebileceğimiz Yeni Marx Okumaları çevresidir. Postoperaismo, Marx'ın özgül ve seçici okuma için ampirik nedenlerden söz eder ve onu yoruma açık hale getiren yanlı bir okumaya tabi tutmuştur.Ancak

YMO daha dışsal ve nesnel bir yaklaşım benimser görünmektedir. Bu gelenek Operaismo ile hemen hemen aynı tarihlerde Almanya'da ortaya çıkmıştır. Adorno'nun çevresindeki bilim adamları, Marx'ın yayınlanmış ve yayınlanmamış el yazmalarını incelemeye tabi tutmaları etrafında şekillenen bu ekol bir bakıma Marxizmi ortodoksiden arındırma çabası olarak da düşünülebilir. (Bellofiore ve Riva, 2015). Bu titiz çalışmalar, Marx'ın değer teorisinin Kapital'de tasarlandığı şekliyle geliştiğini göstermiştir. Bu yorumlama biçimi, Marx'ın çalışmalarının gelişiminden değer teorisinin yeniden inşasından çıkarılmaktaydı. Temel kavrayış, değerin, ortodoks tanımlamalarda olduğu gibi, harcanmış somut emekle ilgili olmadığıdır aksine, soyut emekle daha yakın bir ilişkiye sahip olduğu yönünde gelişti. Bu, parayla ifade bulan ve toplumsal ilişkileri dolayımlayan bir ilişkiler kategorisidir. Dolaşım alanında değer para aracılığıyla meta mübadelesinden doğar. Dolayısıyla, NRM için, Grundrisse, Kapital'den çok daha az bir rol oynamaktadır ve ampirik faktörlerin postoperaist literatürde bulduğumuzdan daha az dikkate alındığı görünmektedir. Bunun yerine, kapitalizmin bir dizi sosyal formda nasıl ilerlediğine dair genel tarihsel yasalara odaklanılmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu konu tekrar ele alınacak olmakla birlikte bu yaklaşım biçiminde Theodor Adorno'nun etkisi olduğu düşünülmektedir. Zira sonraki yıllarda her ne kadar Marxist düşünce geleneğiyle bağını yer yer reddetse de Adorno iyi bir Marx okuruydu ve Frankfurt çevresinin eleştirel düşünceyi geliştirirken üretim ilişkilerinde alt yapıdan üst yapısal ilişkilere odaklanmaya yönelmesinde kendisinin etkisi olduğu düşünülmektedir.

Böylece hem postoperaistlerin hem de NRM (MYO) çevresinin ortodox Marxist değer anlayışına meydan okuması, değer etrafında güncel bir Marksist tartışma evreni yaratmıştır. İlki, Grundrisse ve yeni ampirik gerçekleri kullanarak klasik değer kavramını toprağa gömmek iddiasıyla ortaya çıkarken, Kapital'in ilk cildini temel alan ikincisi, bunun yalnızca emek değer teorisi biçimini reddetmektedir Onun yerine alternatif bir 'emeğin değeri teorisi' inşa etmeye çalışır (Elson, 1979). Bir yanda postoperaismo, değer yasasının ve teorisinin yok olacağını(duğunu) duyururken. NRM çevresi ise kökten yeniden düşünülmüş/revize edilmiş biçimlerde değer kavramının eleştirel yaklaşımlar için toplumsal alanı anlamakta hala geçerli olduğu ısrarını sürdürür.

İki ekol literatürde çok nadir birlikte ele alınmıştır. Bu çalışmanın asıl sorunsalı olan yaratıcı ve kültürel endüstriler konusunu ele alırken bu iki ekolü karşılaştırmalı okumaya tabi

tutmaya çalışılacaktır. Değer, emek, zaman ve aralarındaki bağlantılar hakkındaki soruları sorgulayan Marksist çaba, tezin teorik çerçevesini oluşturacak ikinci bölüm için bir zemin oluşturacaktır. Zira bu bölüm değişen ilişkiler bütününe dair hem yeni ve açıklayıcığı geniş anahtar kavramlar sunarken diğer taraftan ilgili konunun toplumsal alandaki ilişkileri biçimlendirme tarzını açıklamaya yönelik bağlantılı bir geçiş imkân verecektir.

Yaratıcı ve kültürel endüstrilerin Marxiszm'den beslenen eleştirel teorik yaklaşımlar içerisinde bir irdelemeye tabi tutulması için böylesine yerinde bir örnek alan sunmalarının nedeni, Marx'ın kuramlarının başlangıçta ele alınmış olduğu ağırlıklı olarak endüstriyel bağlamdan çok farklı bir ortam ve bir dizi sorunsal oluşturmalarıdır. Yaratıcı endüstriler üzerine yapılan bir çalışma, Marx'ı yeni zamanların ardından yeniden inşa etme zorunluluğuyla motive edilen gözden geçirme sürecine yardımcı olacak ve muhtemelen Marx'ın ulaşmaya çalıştığı bazı şeylere ve bununla ilgili endüstriyel çalışma süreçlerinden daha fazla ışık tutacaktır. Marx'ın çalışmalarıyla ilişkili eleştirel düşünceyi yaratıcı endüstrileri anlama gayretine yönlendirmenin akademik araştırma alanına katkı sunacağı düşüncesi böyle bir teorik yapılandırmaya ilham vermektedir. Yaratıcı endüstriler, belki de sözde maddi olmayan ("gayrimaddi") emeğin paradigmatik örneğini sağlar. Konuyla ilgili kabul görmüş çalışmalarda yeniden ortaya çıkmakla kalmazlar, aynı zamanda maddi olmayan üretimle ilişkili birçok özgül kategori sergilerler. Doğrudan emeğin ölçülmesine değil, soyut emek olarak toplumsal geçerliliğine dayanan bir değer teorisinin bu endüstrilere uygulanması, yaratıcı endüstrilerde ölçülebilirliğin nasıl gerçekleştirilebileceğine ilişkin bir çalışma için bir ön keşif çabası olarak ve maddi olmayan emeğin açtığı tartışmalı ölçülebilirlik krizinin bir eleştirisini mümkün kılmak için iyi bir zemin vaat etmektedir.

Bu bölümde Marx'ın emek değer teorisinin Marksist gelenekte bazı yorumlanış biçimleri kısaca özetlenmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken değer teorisi üzerine geliştirilen bir bölümün, yalnızca Marx'ın konuya ilişkin düşüncelerinin düzensiz yapısının sunumuna bağlı kalmakla sınırlandırıcağımı belirtmemde fayda var. Zira her ne kadar Marx konuya birçok eserinde yer yer dağınık bir biçimde de olsa değinmişse de kavramın düşünürün dili kullanım biçiminin de etkisiyle yorumlamaya açık olduğu göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte, Marx'ın emek değer sorunu üzerine çalışmaları, her biri kendi argümanlarını doğrulamak için kendi referans cephaneliğine sahip olan, çeşitli yorumlara iyi bir şekilde katkıda bulunan iç içe geçmiş belirsizlikleri doğal olarak zaten içerir.

Tipik bir emek değer teorisi, bütüncül ve bilimsel olarak temsil edilmesinden ve ona Marksist gelenek içinde yer alanların entelektüel repertuarında asli statüsünü teminat altına alan klasik temsilinden çok, önemli bir eleştirel tartışmanın konusudur. Bu bölüm, bu kavram üzerindeki teorik kutuplaşmaları ve bunlar arasında yatan olası uzlaşma ihtimalini alternatif uzlaşşı pozisyonlarını haritalandırıyor. Marx'ın değer teorisinin sunumu, Marxist geleneğin sonraki literatüründe değer teorisi üzerine alınan temel konumların bir taslağına ve eleştirisine açılacaktır. Geleneksel Marxiz'min 'somutlaştırılmış emek' tezinden değer biçimi analizinin değişim odaklı perspektifine kadar bir dizi yaklaşımın ana hatlarını çizen tartışma, esas olarak tartışmanın dayandığı hat boyunca süregiden ayrışmalara odaklanacaktır. Bu da incelemenin nihai olarak değerin belirlenmesinin açıklanabileceği araç olarak üretim veya dolaşım etrafında cereyan edeceği anlamına gelmektedir ancak bununla birlikte kültürel alanın politik ekonominin evrenine değer ve emekle ilişkilendirilerek açılması bu kuramsal kısmın merkezinde yer almaktadır.

1.2. Marx'ın Değer Teorisinin Genel Hatları

Kapital'de Marx, değeri, bir metaın üretiminde harcanan emeğin miktarına eşitleme yaklaşımına karşı bir dizi itirazda bulunur. Durum böyle olsaydı der Marx; "o zaman en değerli meta en 'beceriksiz ve tembel' işçi tarafından üretilenler olurdu. Değeri belirleyen emek-zaman toplumsal olarak gerekli emek zamandır." (Marx, 2011: 129). Marx'a göre değer, yalnızca "billurlaşmış emek zamanının belirli bir formu" olarak mevcuttur (2008: 184). Buradaki vurgu, zaman içinde herhangi bir miktardaki gerçek somut emeğe değil, bunun böyle olduğu açık seçik ortaya koyan kristalleşme süreci üzerinedir. Dolayısıyla değer, somut oloarak harcanan emekle değil, soyut emekle ilgilidir (Bonefeld, 2010: 262). Böylelikle, Postoperaistlerin emek değer teorisinin geçerliğini yitirdiği savı zaten geçersizleşmiş olur. Zira Marx değerin emek zamana olan bağımlılığını değil toplumsal olarak biçimlendirilen gerekli emek zaman yanını ön plana çıkartır. Bu çalışmanın araştırma kısmında da test edileceği üzere değer toplumsal ilişkiler içerisinde cereyan etmek durumundadır.

Kapital'deki bir dipnotta belirtildiği haliyle Marx'a (2011: 188) göre, emek-zamanı (değer) üretimde toplumsal hale gelmez. Yalnızca meta mübadelesi içinde ve yoluyla toplumsal hale gelir. Elson'ın (1979) yazdığı gibi değer, "kapitalist ekonomilerde saat cinsinden doğrudan ölçülebilen emek-zamanı, olarak nesnelleşmiş biçimde değildir, o emeğin toplumsal ve soyut yönünün bir yansımasıdır " (s.136). Bu perspektiften bakıldığında, Marx'ın

teorileştirmesinde açıklamanın karşı karşıya olduğu ana mesele, farklı somut emeklerin ve yarattıkları kullanım değerlerinin, piyasada ölçülebilirlik ve değiştirilebilirliklerine izin veren bir eşdeğerlik ilişkisine girmeleri yoluyla mübadelenin organize edilme şeklidir. Yani Marx bir yandan değeri toplumsallaştırmış ve mübadele ilşkileri içerisine yerleştirmiş diğer taraftan ise onu emek değer teori içerisinde somut bir analize tabi tutmuştur. Böylelikle değer konusundaki yazıları yukarıda bahsedilen ekoller tarafından tartışmaya açık olarak değerlendirilmiştir. Yani bu ekoller tarafından emeğin kapsamının belirli bir sosyal yapı içerisinde çözümlenmesinin tamamlanmamış olarak kaldığı öne sürülmüştür.

Esasen kapitalist toplumun tarihsel olarak analizine emek değer teorisiyle yaklaşmasıyla Marx'ın böyle bir sorun karşısında açıklamaya giriştiği düşünülebilir. Yönteminin ana hatlarını çizen Marx (2011: 791) çözümlemesine kapitalist toplumun kendi tarihselliğine özgü formu olan metaın analiziyle başlar. Marx, metaın kökenini bulmak için tarihte geriye doğru gitmek yerine, formun hemen ortaya çıkış anın altında yatan nedenleri yani onun biçiminde barındırdığı toplumsal ilişkileri incelemeye çalışmıştır (Elson, 1979: 142). Bu yöntemi izleyerek ve kapitalist sistemin en belirgin ayırt edici özelliği olan metadan başlayarak, Marx, metanın ikili bir karaktere sahip olduğu önermesiyle yola çıkar. Marx (2011: 121), metada temsil edilen ilişkileri ikiye ayırır: Kullanım değeri ve değişim-değeri. Marx daha da ileriye gidereek değişim-değerini, tarihsel olarak spesifik bir değişim ilişkisi biçimi olarak daha ayrıntılı incelemeye ve bu görünümün sosyo-tarihsel bir sürecin ürünü olarak neyi önceden varsayması gerektiğini belirlemeye çalışmıştır '(2008: 160).

David Ricardo ve Adam Smith gibi klasik iktisatçıların değeri izole bireylerin rasyonel eylemlerinin sonucu olarak tanımlamasına karşısında Marx, piyasa aktörlerinin bireysel düşünce süreçlerine karşı belirgin bir kuşku besler ve bunun yerine analizini meta üzerinde gerçeklik kazanan ilişki biçimlerine yoğunlaştırmayı tercih etmiştir. Bu da doğrudan sosyal faillerin kendilerini içine soktukları kapitalizme özgü sosyal ilişkiler kümesi üzerinden bir analiz yapmak yani kapitalist toplumun tahliline çıkan bir yoldur. Marx'ın kapitalist toplumdaki emeğin toplumsal örgütlenmesinin meta mübadelesine hizmet eden farklı emeklerin orantılı olmasına yönelik nasıl şekillendiğini keşfetmesine olanak tanıyan bu bütüncül bakış açısıdır. Bu nedenle değer teorisi, temel olarak, "meta üreten emeğin özgül sosyal karakterini" açıklama girişimidir (Heinrich, 2012: 45-47). Bu anlamda, mübadele sorunu, altında yatan ekonomik ve sosyal ilişkiler ağının maskesini düşürmek için Marx'ın

açıklamak için daha derine inmeye çalıştığı bir görünümü oluşturur. Kapitalist piyasa ekonomisinin zorunlu koşulu olarak mübadele eşdeğerliği kurulmasının zorunlu olduğunu kavradığında Marx, bu eşdeğerliği neyin mümkün kıldığı sorusuna yönelir. Marx bu sorunun izini nasıl sürmekteydi? Tüm metaların sahip olduğu ortak öğe, emeğin ürünleri olmalarıdır. Bu şekilde kurulan bir ilişkide farklı somut emeklerin farklılaşmamış, homojen temsili, bireysel metaların ve kullanım değerinin üretiminde yer alan belirli uygulamaların her birinden bir soyutlamadır. Bu nedenle, metanın ikili karakteri, emeğin ikili karakterinde yansıtılır. Somut emeğin kullanım değerini belirlediği yerde, değişim değerinin özünü oluşturan soyut emektir.

Somut emeğin soyuta bu tercümesi aynı zamanda bireysel ve toplumsal emek açısından da düşünülebilir (Kay, 1979: 56). Kapitalist toplumda, bireysel olarak gerçekleştirilen somut emeğin, soyut toplumsal emek olarak var olması yoluyla meta ürettildiği söylenebilir. Bununla birlikte, değişim ilişkisinde ölçülen, harcanan bireysel emek-zaman değildir. Daha ziyade değeri belirleyen şey, Marx'ın 'belirli bir toplum için normal üretim koşulları altında ve ortalama beceri ve beceri düzeyiyle herhangi bir kullanım-değeri üretmek için gerekli emek-zamanı' olarak tanımladığı toplumsal olarak gerekli emek-zamanıdır. Bu çalışma da benzer yaklaşımı benimseyerek yalnızca yaratıcı emeğin üstlendiği nesnel ekonomik biçimler tarafından gelişen belirli görünümleri açıklamaya değil, aynı zamanda onları güçlendiren ve sürdüren somut maddi yapıları ve ilişkileri de açıklamaya çalışmaktadır.

Marksist değer teorisinin ne kadar para formuna dayandığı veya dayanması gerektiği konusundaki tartışma, Marksist geleneği takip eden ve şimdi ele alacağımız rekabet halindeki kavramsallaştırmaların merkezi bir noktasını oluşturan meseledir. Tartışma, üretim ve dolaşım alanları arasındaki ayrıma odaklanmaktadır. Üretim alanı, meta üretiminde emeğin harcandığı yerdir ve dolaşım alanı da bu metaların mübadele edildiği yerdir. Değerin ilkinde gerçekten harcanan emeğin bir ifadesi olarak belirlendiğine veya değerin farklı somut emekleri soyut olarak kaydeden bir tür ``sosyal geçerlilik '' oluşturduğu ikincisinde ise toplumsal olarak harcandıkları emek-zamanına indirgenip indirgenemeyeceği sorusu Marx'ın değer teorisinin farklı ele alınış biçimlerinin temel ayırt edici özelliğini oluşturur.

1.3. Geleneksel Marxizm’den Değerin Biçimi Tartışmalarına

1970'lere kadar, Marx'ın değer teorisinin anlaşılmasında 'Ricardocu' bir fikir birliği hâkim olmuştur. Bu değer teorisi 'somutlaştırılmış emek' yaklaşımı olarak bilinen yaklaşımda en iyi ifade bulur; bu yaklaşım, değerin üretim sırasında metalarda somutlaşan emek tarafından belirlendiğini varsayar. Marksizmin geleneksel yorumunda, Marx'ın ekonomik teorisinin Ricardo'dan çok az farklı olduğu kabul edilir hatta Marx'ın teorisinin Ridarco'dan ilhamla geliştirildiği belirtilmektedir. Marx'ın değer teorisinin ana odağının, metalar, para, değer ve mübadele kavramları yerine sömürü olmasının devrin koşullarından ve kendi öznel politik tutumundan kaynaklandığı ve bunun tamamen uğraşının merkezinde olmasının tesadüfi olduğu kabul edilir. Değer, bu değerlendirmeye göre Marx'ın kuramına yalnızca sömürü oranının belirlenebileceği bir araç olarak dahil edilmiştir. Bu durum eleştiricilerinin nezdindepara biçiminde somutlaşan değerin özü veya biçiminden ziyade, bir meta içinde donmuş soyut emeğin 'miktarında' temsil edilen değerin büyüklüğünün açıklanmasında yaratttığı güçlükle ile ilgili bir endişeye yol açar. Somut emek ve soyut emek, ayrı ve birbirine karşıt şeylermiş gibi muamele görür ve dolayısı ile soyut emek ve somut emekte mevcut olan değerlerin aynı ölçüm ve analiz kategorileriyle ele alınamayacağı iddia edilir. Yine onlara eşlik eden değer formları da kullanım değeri ve değişim değeri de aynı şekilde kabul edilmekte ve eş düzeyler olarak ele alınmıyorsa da güncel durumda aralarındaki farklılıkların mutatlaştığı öne sürülmektedir. (Saad-Filho, 2006: 17).

Böyle bir bakış açısı, Marx'ın çalışmalarında metalar, değer ve parayla, yalnızca kapitalizmi aşan bir mübadele sistemine atıfta bulunarak tasvir edildiği Kapital okumasına dayanır. Kapital'in doğrudan kapitalizmle uğraştığı dolayısıyla da bunun Marx'ın artı-değer ve sömürü ile uğraşmasına yol açtığı ifade edilmektedir. Saad-Filho, bunun, Marx'ın Kapital'deki yönteminin ciddi biçimde yanlış anlaşıldığını ortaya koyduğunu ona göre Marx ancak bu sayede çalışmak istediği kapitalist üretim tarzının çekirdek formundan ilerleyebileceği için analizini bu noktaya yöneltmiştir. Bu çekirdek, değişim, değer, para biçimi ve soyut emek ile ilgili birbirini izleyen yeni anlayış aşamalarının üzerinde tahlil edildiği metadır. Bu, 'düşüncede gerçekliğin sistematik ve tutarlı bir şekilde yeniden inşasına ulaşmak' için somutla başlama girişimidir. Saad-Filho'ya göre, Kapital'in ilk üç bölümünde incelenen bu konular uzun süredir zaten var olsun ya da olmasın, Marx'ın ele alışı sadece onların gerçekliği ile özellikle kapitalizmin gerçekleri olarak ilgilenir. Bu nedenle de, eşyanın da tabiatına uygun olarak analizilerinde kullanılan tüm kategoriler kapitalizme özgü fenomenlerdir (2006: 1-97).

Marx'ın Ricardo eleştirisi, değer biçimi analizinin önemine işaret eder. Geleneksel/ortodox Marxizm, Marx'ın Ricardo'da eleştirdiği hatanın aynısını yapar, yani dolaşım alanına tümüyle sırtını dönmüştür ve değeri meta ve emek ilişkisinde donuklaştırmıştır. Ricardo, para ve metaların dolaşımla kurulan bağını gerektiği gibi kavrayamamıştır ya da analiz etmekte pek istekli değildir ve bu nedenle değer ile soyut emek arasındaki ilişkiyi ıskalamıştır. Saad-Filho'ya (2006) göre Ricardocu Marxistler, bu nedenle, "emek tarzını verili kabul etme" konusunda Ricardo'yu izlerler (s. 123). Genel olarak fizyolojik yaklaşım olarak adlandırılabilecek bu tutum, Ricardocu anlatılarda bulunan emek ve değere yapılan tarih-ötesi muameleyi derinleştirir. Bu yaklaşım farkında olmaksızın kapitalist toplum biçimini doğanın bir parçası kılmaktadır. 1970'lerle beraber değer tartışmalarında Rikardocu Marxist yaklaşıma karşı radikal bir karşı çıkış ortaya çıkmaya başlamıştır. Dolaşımı temel alan bu yaklaşım nicel ölçümleme birimleri tasarlamak yerine daha nitel bir yaklaşımı benimser ve bu metalaşma anının değere tahvil olunduğu noktadır. Özetle dolaşımcı yaklaşımın öncüsü Rubin, üreticilerin ürettikleri metayı piyasada satılabilmesi için "toplumsal olarak yararlı" hale getirme ihtiyacına tabi olduklarını öne sürmüştür. Bireysel yaratıcı ve somut emek, ürünü parayla değiştirildiğinde sosyal ve soyut emeğe dönüşür (s.26). Ancak hala emek formundadır. Burada önemli olan, üst düzey nitelikli emekçilerin yalnızca "en iyi ihtimalle", "potansiyel olarak" soyut ve sosyal olduğu fikridir. Bu, emeğin soyut tarafının, uygun üretim sürecinde gerçekleşen harcamada her zaman mevcut olduğunu iddia eden perspektiflere aykırıdır. Bu yaklaşım soyut emeğin değer kazanmasının ancak dolaşıma girmesi ve paraya tahvil edilmesiyle gerçekleşebileceği tezine dayanır ki bu da bu çalışma için önemli bir tartışma alanıdır.

Değerin üretim ve dolaşım sürecinde aldığı ve merkezi döngüyü oluşturan farklı aşamaların tanımlanması esnasında değer araştırılması zor bir kategori halini alır. Değerin toplumda üstlendiği "varoluş tarzları" nın bazı biçimlerini yakalamak için, toplumsal ilişkilere bütüncül bir bakışı gerektiren, kapsamlı bir incelemesinin yapılmasına ihtiyaç vardır. Değişim, soyutlama ve dolaşım dikkate alınmadan değer teorisini sosyal bilimlerde bir araştırmanın içerisine yerleştirerek kullanmak oldukça güçtür. İhtiyaç duyulan şey, kendisini emek süreciyle veya üretim alanıyla sınırlamayan, ancak buradaki kapitalist döngüyü analiz etme kapasitesine sahip bir araştırma yaklaşımı geliştirmektir. Bu çalışma haliyle değerin

ölçümlenmesini değil bu kısmın sonraki bölümlerinde de anlaşılabileceği gibi soyut emeğin toplumsal süreçte yaratıcı faaliyetle nasıl değere tahvil edildiğini irdelemektedir.

Mübadele üzerinden tanımlanmaya çalışılan bir değer ilişkisi normal bir biçimde iktisat biliminin kavramlarına yabancı olan birine oldukça soyut ve toplumsal yanı olmayan bir şeymiş gibi görünecektir. Haklı olarak Marx'ın Yeniden Okunması ve Açık Marxizm geleneğinin üzerinde ısrarla durduğu gibi mübadele ilişkisinin kendisinin soyut emeği pratik olarak mümkün kılan belirli toplumsal üretim ilişkilerinin ve 'gerçek yaşam koşullarının' varlığını zorunlu kıldığını göz ardı edemeyiz. Aksi halde değer ve ona ilişkin kavramlar üzerinden girişilen bir tartışma oldukça kuru ve belirsiz kalacaktır. Bu bakımdan "Marx'ın düşüncesinin yapısallaştırılmasından ve analitik düşünme biçimiyle okunmasından muzdarip olduklarını dile getiren Açık Marxsizm çevresinin çıkışı oldukça önemlidir. Zira onlara göre "Marx'ı dinamik ve güncel kılacak şey, onun yöntemini, kavramlarını ve temel kategorilerini belli bir düşünme tarzı içine hapsetmek değil, aksine yeni ufuklara ve anlamlandırmalara açmak, yaşama akıtmak ve onlarla radikal bir hemhal olma arayışına girmektir. Bu yeniden okumanın temel ekseni ise sınıf mücadelesinin açtığı olanaklar üzerine düşünmektir. Marksist kategori ve kavramların bütünü, özellikle de değer teorisi, soyut ve somut emek, meta, meta fetişizmi, üretim ve yeniden üretim sınıf mücadelesinin içinden geçirilmeli, bunların dinamizmi ve işlerliği burada sınanmalıdır. Analitik tekrarlar labirentinde dönüp durmak yerine praksisin açtığı olanaklarda keşfe çıkılmalıdır." Bonefeld'in de içerisinde yer aldığı Açık Marxizm çevresinin eleştirisi bu bakımdan özellikle önemlidir.

Açık Marksizm çevresinin önemli isimlerinden Bonefeld (2014) ile uyumlu olarak, benim bakış açımda Marx'ın değer analizine yaklaşımım onun ekonomi politik eleştirisini bir ekonomik teoriden ziyade eleştirel bir toplum teorisi olarak ele almak yönündeki yaklaşımın geliştirilmesi gerekliliği yönündedir. İlk bakışta Bonefeld, Yeni Marxist Okumalar teorisyenleri ile aynı düşünce yapısının izlerini taşır. Benzer bir Marksist yeniden yorumlama ve revizyonizm eğiliminden gelir. Hem Bonefeld hem de Yeni Okuma ile ilişkili diğer düşünürler, Marx'a yaklaşırken Frankfurt Okulu'ndan etkilenen bir tutum benimsiyor izlenimi vermektedirler. Bu tutum temelde Frankfurt Okulu çevresinin öncülük ettiği gib politik ekonominin eleştirisini gündelik hayatı da içerecek biçimde kültürün semayeyle girdiği ilişki bağlamındaki dönüşümünü de mercek altına alan bir sosyal teori olarak yeniden şekillendirmek düşüncesine dayanmaktadır. (Bellofiore, 2015). Bonefeld, değer teorisi

konusunda Yeni Marxist Okumalar teorisyenlerinin soyutlama ve sosyal geçerlilik üzerine yaptıkları anti-özcü vurguyu paylaşır. Gerçekten de Bonefeld, Yeni Marxist Okumalar teorisyenleri yaptığı önemli dönüşümsel öncülüğü kabul eder görünmektedir. "Dogmatik kesinliklerden ve toplumun doğalcı anlayışlarından sıyrılmış bir Marksizm getirdiler" der. (2014: 41-42). Bununla beraber Bonefeld, 'eleştirel bir sosyal teori olarak ekonomi politiğin eleştirisini' yeniden canlandırmak istemektedir (Bonefeld, 2014: 3). Eleştirinin ekonomik nesnellik ve kapitalist toplumun politik biçimine odaklanması gerektiğinin altını çizer. Bonefeld, değer yasasını sürdüren uzlaşmaz sosyal çelişkilerin ekonomik kategorilerin sosyal yapısını tartışmaya açmaktan vazgeçilmemesi gerektiğinde ısrar eder.

1.3.1. Ekonomik Nesnelliğin Negatif diyalektiği

Postoperaistlerin iddialarının teorik eleştirisini takiben, derinlemesine gerçekleştirilmiş görüşmeler aracılığıylak yaratıcı endüstrilerdeki kalitatif bir vaka çalışması aracılığıyla, değişen değer dünyası hakkındaki iddialarının arkasındaki gerçekliğe daha fazla yaklaşma çabasıyla eleştiriyi kültürel alandaki dinamiklerle ilişkili kılmak oldukça önemlidir. Bu, Bonefeld'in ekonomik nesnellik içinde küçültülmüş "kaybolan özne" dediği şeyi kurtarmak için soyut ekonomik biçimlerin arkasındaki nesnel gerçekliklere bakıp mevcut potansiyeler üzerine gerçekçiliğe bağlı bir düşünme çabası geliştirmek gerektiği savıyla paralellik gösterecek bir yaklaşımın araştırma süreçleri içerisinde test edilmesi olarak da anlaşılabilir. Bunun yöntemi, "ekonomik nesnelliğin negatif diyalektiği"dir ve kapitalist toplumun ampirik olmayan kavramsallaşmalarını destekleyen kavramsal olmayanlıklara, ifade edildikleri ve yönetildikleri nesnel ekonomik formların bir eleştirisi yoluyla erişmemize izin verir. Yaşamak ve yaşamak için kullanılan kavramsal formlar, kavramsal olmayan, ihtiyaçlarımızın çoğunu ve insanlığımızı yönetir. Marx'ın yazdığı gibi, 'birey, toplumsal gücünü ve toplumla olan bağını cebinde taşır. (Marx 2011: 156–7). Özne, nesnel ekonomik kategorilerin kavramsallığında "kaybolur". Bu, toplumsal koşullarımızın beraberinde getirdiği ve ona özgü özel bir durumdur- öznenin kendi yarattığı dünyanın koşullarına bağlı olarak belirli bir durum içinde kaybolduğu öznenin kendi dünyasındaki büyüsü. "dür bu (Adorno'dan aktaran Bonefeld, 2016a: 65).

Bonefeld'in (2016b: 24) öne sürdüğü gibi, madeni para toplumla ilişkimizi taşıyorsa, emek gücünün yeniden üretiminin yaşamın kendisinin içinden geçtiği bir yol olduğu bir

dünyada, yaşayan emek olarak kendi yeniden üretimimizi de taşır. Bu nedenle bu çalışmada değer biçiminin çalışmaya, ücrete ve üretimin toplumsal ilişkilerine dikkat edilerek araştırılmasının nedeni budur. Ekonomik nesnellik, 'ekonomik gücünün ortadan kalkmış öncülü olarak bireyler arasındaki belirli sosyal ilişkileri gerektirir' (Bonefeld, 2016a: 64). Bu ikilik, negatif diyalektik tarafından çözülür. Ancak negatif diyalektik kavramının aşırı bir soyutlama olarak kalmasının önüne geçmek için eleştirel hatlara bağlı, toplum bilimlerinde eleştirel bir izlekten yol alarak toplumsal hayatı ve onun vasıtasıyla gömülü güç ve iktidar ilişkilerini açıklamaya çalışan eleştirel gelenek ve kuramlardan da yararlanmak gerekmektedir.

Bununla birlikte bu yalnızca diyalektiğin sunabileceği bir çelişki kavrayışının bilimsel bir çalışmaya aktarılmasıyla mümkün olabilir. Negatif olarak ele alındığında çelişki, diyalektiğin dünyayı analiz etme biçimidir. Her şeyin aynı anda birden fazla şey olabileceğini hakikatinden hareket eder. Ve yine başka bir anlamda, çelişkiler üzerinden düşünmek, düşünce tarzını dünyayla çelişki haline getirir. Negatif diyalektik bir yaklaşımın yaptığı, her ne olursa olsun, tüm kimliği şüpheli biçimleri, reddetme ve sorunsallaştırmaktır (Bonefeld, 2014: 69). Bu şekilde, eleştirel bir tarihsel materyalizm ile desteklenen negatif diyalektik, gözden kaybolan özneyi ve özellikle benim araştırmam için, değer biçiminin toplumdaki akışkanlığını gösteren nesnel ekonomik kategorilerde reddedilen şeyi geri getirir. Ekonomik nesnelliğin olumsuz diyalektiği ile bu çalışma arasındaki bağlantı da burada yatmaktadır. Doğru kavramlara ortodoks tarihsel materyalizmin kaba determinizmini tepeden tırnağa tersyüz eden eleştirel bir tarihsel materyalizm aracılığı ile erişilebilir. Yani "kavramsal olmayanı, kavramın yardımıyla, kavrama indirgemeden (Adorno, 2016: 65).

1.3.2. Ekonomik (Yeni) Kategorilerin Eleştirisi

Bu tezin araştırma konusu, negatif diyalektiğin argümanlarından yola çıkarak yeni ekonomik kategorilerin yalnızca pasif bir biçimde kabul veya onaylanmalarına değil ancak eleştirisine ve analizine odaklanır. Ancak her yenilikte olduğu gibi mevcut yararlı potansiyellerin bir tasnifini yapmak ve bunun toplumsal faydaya nasıl tevdi edileceğini araştırmak da bu çalışmanın sorun ettiği hususlardan biridir. Bonefeld'e (2014: 83) göre, "ekonomik kategorilerin eleştirisi" yoluyla toplumsal dünyadaki eşitsizlik ilişkilerini ifşa etmek ve onları radikal bier biçimde dönüştürmek Marx'ın çabasının asıl amacıdır. Bunu

yaparken Marx, kavramların maddiliğini ve maddi dünyanın kavramsallığını ortaya çıkarır. Bonefeld (2014) “birinin cebindeki madeni para, ekonomik kategoriler ile ifade ettikleri ve ilişkili oldukları gerçek yaşam koşulları arasındaki ilişkiyi temsil eder.” der (s.27). Madeni para bu bağı ifade eder ve onunla ilgilidir. Ama aynı zamanda, gerçek yaşam ilişkilerinin çekirdeğinden ayrılamayacak bir kavramı yani gerçek değer soyutlamasını ifade eder. Hayatın gerçekliği bu şekilde sosyal olarak insan pratiği aracılığıyla oluşturulur.

Değer biçimi aracılığıyla ve bu biçime göre yaşamamız, bize egemen olan soyut ekonomik kategoriler, insan pratiği aracılığıyla var olur ve ondan ayrı değildir. Ekonomik nesnelliğin negatif diyalektiği, Bonefeld'in (2014: 66) önerdiği gibi, kapitalist toplumda özneleri yöneten "muğlak kılınmış ekonomik güçlerin" insani pratiklerde yer edindiğini sürekli göz önünde bulundurmak ve bunların ancak insan eyleminin irdelenmesiyle açıklanabileceğini üzerinde düşünmek gerekmektedir. Yaşanmışlık deneyiminden soyutlanan "nesnel ekonomik ilişkileri" açıklamanın yolu negatif diyalektiği bir yöntem olarak kullanmaya yol uğratarak mümkün hale gelebilir. Ama bu aynı zamanda ikincisinin varoluş biçimidir. Bu şekilde var olan ekonomik kategoriler, kökleri günlük yaşamda olan "belirli sosyal ilişkilerin tersine çevrilmiş ve saptırılmış dünyasını" temsil ederler. Bunun kodunu çözerken, Bonefeld (2014: 71), Horkheimer'den alıntı yaparak, negatif diyalektik "varoluş hakkında bir yargı"da bulunmaktır der. Bu yargı yoluyla gerçekleştirilmeye çalışan bir çalışma eleştirel bir toplum felsefesi olarak konumlanır ve böylece yanlış bir dünyadaki iyi ve doğru yaşamın mümkün tasviriyle ilgili politik ve eleştirel sorulara açılır. Sadece teoriyle sınırlı kalmayarak, (Bonefeld, 2016a: 65) 'kavramsallaştırılmış pratik' olarak adlandırılan şeyi oluşturur. Adorno’dan (2016: 48) hareketle ifade edecek olursak diyalektik yanlış dünyanın ontolojisi ise, yani o dünyadaki 'akıl kurnazlığı' ise, o zaman negatif diyalektik, bu dünyanın eleştirel bir ışık altında aydınlatılma çabasıdır. Ve bu negatif diyalektik yöntem, aynı zamanda, kavramsal olanın gerçek ve gerçekliğin kavramsal olduğu temelinde o dünyaya bir müdahaleyi temsil eden "kavramsallaştırılmış bir praksis" dir.

Bu yaklaşım bizi Negri ve tilmizlerinin postoperaist yaklaşımından ayırır. Onların içkinci kavramsallaştırması her şeyi bütün olarak görür. Bunu yaparken, nihayetinde bütünü onaylayacak şekilde kapitalist bütünlüğün parçalarından bazılarını seçerek onaylar. Eleştirel teori ise aynasını kırdığı dünyayı kendi üzerine yansıtır. Eleştirel teori, var olan dünyayı yadsıyarak, onun hakkında yargıya vararak, dünyanın gerçekte nasıl olduğunu da tanımlar. Ve

bu, hem somut bir ampirik vakanın teori üzerine inşa edildiği bir araştırmayla o dünyayı araştırmamıza hem de diğer teorisyenlerle eleştirel diyalog içinde bu dünya hakkında bazı politik düşünceler hakkında akıl yürütmemize izin verir.

1.3.3. Gerçek Görünümler Dünyasında Teori ve Pratik

Eleştirel metadoloji, kapitalist toplumda donmuş sosyal ilişkiler tarafından yansıtılan ekonomik nesnel biçimlerin görününen yüzünü reddetmeye dayanır. Bu, onu, bizi tahakküm altına alan aynı nesnelleştirilmiş ekonomik ve sosyal formlarla üzerinde çalışarak dünyayı kendine geri yansıtan sosyal fenomenlere geleneksel ve nicel yaklaşımlardan ayırır.

Toplumsal yahut politik ekonomiden farklı olarak, eleştirel projenin interdisipliner pozisyonu, Marxist eleştirel teorinin bir parçası olarak katı disiplin ilişkilerinin dışında yer alır. Bu yöntemi ayırt eden şey, varsayılan disiplin sınırlarının ötesinde sorular sorma ve kapitalist sosyal ilişkilerin bütünleştirici eğilimlerini kavrama becerisidir. Ne sosyoloji ne de ekonomi, toplumun kendini neden ekonomik kategoriler aracılığıyla yeniden ve yeniden ürettiğini sorusunu ciddiyetle sormakta ve bu durumun analizine eleştirel kategorilerle yönelmektedir. İki 'hat arasındaki bölünme, her iki disiplinin gerçekten merkezi çıkarlarını bir kenara bırakmamasından kaynaklanır (Adorno, Bonefeld, 2016a: 62). Bunun nedeni, Bonefeld'in ifade ettiği gibi, "ekonomik yeniden üretimin sosyal yeniden üretim" olmasından kaynaklıdır. Bir yandan ekonomi, dünyayı "matematiksel hassasiyetle" hesaplamaya çalışırken, sosyoloji tam da böyle bir ekonomik nesnellik yoluyla yeniden üretimini "kabul etmekte" başarısız olur (2016a: 62). Ekonomi bilimi 'toplum içinde ve aracılığıyla' düşünen eleştirel teorinin aksine, nesnesinden kopuk olduğu için bu durum normal görünür (2016a: 70).

Ekonomik nesnelliğin negatif diyalektiği, böylece, sosyolojik araştırmaların çoğunda örtük olarak varlığını sürdüren teorik ve ampirik yaklaşımlar arasındaki ayrımı reddeder. Bu tezde ikisinin net bir biçimde ayrışır görünmesi katı bir tutumdan ziyade bir üslup meselesidir. Kavramsal olarak üzerinde çalıştığımız soyut kategorilerin pratik ve deneyimsel varoluşu ve gerçek sosyal ve politik varoluş zemininde olduğu gibi birleşir ve sırayla bu kavramların maddi etkinliğinin betimlemesine yarar. Bu nedenle, araştıtrmayla müspet kılmaya çalışacağım şey ve esasen kavramsal süreç ve onun göstermeye çalıştığı teorik kategoriler, her

birinin tanımlamaya çalıştığı gerçeklikten ayrı değil, onun bir parçasıdırlar. Fikirlerin maddi birer gerçeklik olduğu hatırda tutulduğunda Adorno'nun negatif diyalektikte eleştirel bir tarihsel materyalizmin rolünü tanımlarken bahsettiği şeyin böyle bir şey olduğu anlaşılır. Bu süreç her biri diğerini ima ettiğinden, kavramdan kavramsal olmayana, yani pratik ve amprik olana doğru ilerler. Böylelikle kavramsal, pratik ve amprik olan harmanlanarak nesne inşa edilmeye çalışır.

Toplumsal üretim ilişkilerinin nesnel ekonomik biçimlerdeki görünümü bizi gerçeklikten uzaklaştırmaz, aksine gerçeklikte gerçeğe dair belirgin bir etki kazanır. Deneyimimiz ve dünyaya erişimimiz gerçekte soyut ekonomik biçimlerden oluşan parasal yani metaya tekabül eden bir şema aracılığıyla gerçekleşir. Bonefeld'in yazdığı gibi (2014: 59), ‘bireyler soyutlamalar tarafından yönetilir ve yaşam koşulları gerçekten ekonomik nicelliklerin hareketine bağlıdır '.

1.4. Yaratıcı ve Kültürel Endüstrilerin Kripto Para Evren ve Yaratıcılarının Medya Pratiklerinin İncelenmesi

Yaratıcı endüstriler, Marxist geleneğin çalışmalarından derlenecek yeni teorik çabaları, yani değer teorisinin emek merkezinden değer soyutlaasının yeniden inşası ve yeniden yorumlanması için uygun bir alan olarak görünmektedirler. Öncelikle yaratıcı ve kültürel endüastriler yüzeysel bir bakışla bile, doğaaları ve koşulları gereği, Marx'ın daha sonra geleneksel formda emek değer teorisi olarak yorumlanacak şeyi inşa ederken düşündüğü esas olarak fabrika odaklı üretim ilişkilerinden oldukça farklıdırlar. Yaratıcı endüstriler, Marx’ın kuramlarının başlangıçta tartışılmış olan ağırlıklı olarak endüstriyel bağlamdan çok farklı bir alan ve bir dizi sorunsal oluşturur.

İkinci Dünya savaşını takip eden yıllarla beraber iletişim, medya ve kültür endüstrileri bağlantılı çalışmalarda Marx'a geçici bir dönüş olduğu dikkat çekmektedir. Fuchs’un (2012), Marxist analizlerinde Jean Baudrillard’ın (2009) Marx’ın değer teorisinin kültür ve medyayı kapsayamayacağı yönündeki iddiasına karşı savunma pozisyonu aldığı görülmektedir. Baudrillard'a göre, değer teorisi, "meta yorumunu homojenize etmektedir ve özellikle göstergeler dünyasının gittikçe belirginlik kazandığı bir kapitalist toplumda kullanışlı bir analiz aracı olamaz. Yine Baudrillard'a göre, bu meta kavramı maddi üretim

koşullarına katı bir biçimde bağlıdır ve metadan hareketle girişilen bir çözümlemenin içinde bulunulan koşullardaki sorunsallara verebileceği bir cevap da yoktur (2009:129). Fakat Fuchs'un Ortodoks eğilimleri bir kenara bırakılacak olursa değer kavramının, özellikle Marx'ın çalışmalarında belirtildiği haliyle soyutlama analizinin yaratıcı ve kültürel endüstrilerdeki değer, dolaşım ve emek süreçlerini anlamak için oldukça kullanışlı olduğu anlaşılacaktır. Zira Nicole Cohen (2012:141), "yaratıcı *ve kültürel* (italikler bana ait) ekonomi" çerçevesi çizilirken eleştirel yazarların bu alanların Marx'ın çalışmalarıyla alakalılık düzeyinin haksız bir şekilde reddedilmesine nasıl yol açtığına dikkat çeker. Cohen, bilim adamlarının yaratıcı endüstrileri anlamak için Marx'ı kullandığını ifade eder. Ancak genellikle bu yazarlar revizyonist yaklaşımlar için çok önemli olan 'yeni' kavramlardan yararlanmaktadırlar. Bu kavramlardan başlıcası Marx'ın Grundiresse'de kısa bir pasajda yer verdiği "genel zekâ" kavramıdır ve çoğunlukla Marx'ın aynı eserdeki *Makine Üzerie Fragmanlar* başlıklı pasajından ilham alır. Cohen (2012:142) değer teorisine odaklanan 'eski' kavramsal ajandanın gözden düştüğünü vurgulamakta haklıdır. *Grundrisse*'in *Kapital*'i göz ardı ederek bu şekilde kullanışlı bir referans haline getirilmesi ve özellikle *Makineler Üzerine Fragman*'ına dar bir odaklanmanın ardından gelen teorik karmaşa, Marxist gelenek içerisinde talihsiz analitik ve politik savrulmalara yol açmıştır.

Marx'ın değere ilişkin soyutlamaları bu kadar kolay göz ardı edilmemelidir. Bu tezin anlamaya çalıştığı şey, kapitalist toplumsal formasyonun içkin dinamiklerinden kaynaklı değişen ve gelişen yeni kavram ve tanımlama alanları dünyasını anlamak için Marx'ın geçmişte önerdiği kategorileri kullanmamızı imkân verip vermediği sorusuna yeni eleştirel yaklaşımlarla yaklaşarak geçerli bir cevap aramaktır. Ancak bunu gerçekleştirmek için güçlü teorik çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

Marx, sermayeyi bir dizi soyut kategori aracılığıyla ele almıştır. Bu, onun teorisinin zamanının anlık bağlamı ve özgüllükleri dışında uzun ömürlü olmasını sağlamıştır. Bu nedenle Marx, kendi çağının üstünde ve ötesinde olan bir anlayış çerçevesi kullanır. Ancak bizim kendi zamanımızın özgün dinamiklerini anlamak için Marx'ın kavramsallaştırmaları üzerinde bazı açılımlamaları kendimiz yapmamız icap etmektedir. Bu bazen Marx'ın teorilerinin bazı kısımlarını geride bırakmayı veya yeni veya yanlış anlaşılmış yönleri açıklığa kavuşturmayı gerektirmektedir. Yaratıcı endüstrilerin incelenmesi, bu gözden geçirme ve seçim sürecinde yardımcı olacaktır. Yaratıcı ve kültürel endüstrileri eleştirel bir analize tabi

tutmak Marx'ın ulaşmaya çalıştığı bazı şeylere, olgun çıktılarını meşgul eden endüstriyel çalışma süreçlerinden daha fazla ışık tutma potansiyeni de barındırmaktadır. Aslında günümüzde tanık olduğumuz somut kapitalizm, Marx'ın soyut kapitalizm modeline kendi somut kapitalizminden çok daha yakın olabilir (Mandel'den, aktaran Jameson, 2011: 9).

Bu anlamda, yaratıcı endüstriler, Marx'ın değer teorisinin geçerliliğini sorgulanır kılmaktan ziyade, bu değer teorisi ile çok daha fazlasını yapmamıza izin verme imkânı sunabilir. Yaratıcı endüstriler, değer kavramı üzerinden meta üretiminin ve dolaşımının öğelerini, Marx'ın zamanının endüstriyel çalışmasındaki donuk görünümünden kurtarıp onun dinamizmini sergileyecek bir kategori olarak ciddi bir potansiyel barındırmaktadır. Dahası, yaratıcı endüstrilerin, gelişmiş Batı kapitalist ekonomilerinde hatta gelişmekte olan dünya olarak tarif edilen bölgelerde de Marx'ın zamanındaki üretim biçimiyle benzer bir konuma sahip olmaya giderek yaklaştığı iddia edilebilir. *Kapital*'in yazımı, sanayi toplumunun fabrika tipi üretim tarzının ezici niceliksel yaygınlığına değil, onun artan hegemonik soyut karekterine ve "yaşam dünyasını sömürgeleştirme" süreçlerine yanıt olarak gerçekleştirilmiştir. Fabrikalar en yaygın üretim birimleri değildi, ancak ekonominin geri kalan alanları ve toplumsallık üzerinde bu üretim tarzının nasıl hegemonik biçimde gelişeceği ve nasıl bir etki yapacakları üzerine bir öngörü sağlamaktaydılar.

Yaratıcı ve kültürel endüstriler ve onların işleyiş pratikleri, tam da bir bütün olarak mevcut iktisadi düzen içerisinde benzer bir hegemonik statü işgal etme olasılıkları nedeniyle, içinde bulunduğumuz dönemde değerli bir analiz nesnesi olarak görünmektedir ve sanayi sonrası kapitalist topluma haslık özellikleri gösteren bir işaret taşırlar. Bunun yanı sıra geçici olma ihtimalleri yüksek yeni çerçeveler inşa eder, diğer endüstriyel bağlamlar ve koşullarla çok geçişken bir ilişkisellik ve benimsenme eğilimi sergilerler. Yaratıcı ve kültürel endüstrilere dahil edilen emek ve üretim tiplerinin çoğu, postoperaistler tarafından 'maddi olmayan emek' çatısı altında toplanan faaliyet türlerinin örnek tezahürleri arasındadır. Bu nedenle, bu alanların argüman olarak kullanıldığı gayrimaddilik ve ölçülemezlik ile ilgili iddiaları eleştirel bir şekilde incelemek ve daha geniş bir analiz alanına açmak için mükemmel bir alan sunarlar.

1.5.Pierre Bourdieu'nün Toplumbilim Kuramının Epistemolojik ve Ontolojik Temel Hatları

Her ne kadar Bourdieu kendisinin Marxizmle karakterize edilmesini kesin bir dille reddetmişse de Bourdieu'nün çalışmnaları ve Marxizm'in kuramsal çerçevesi arasındaki ilişki oldukça karmaşık bir görünüm arz etmektedir. Yazar sermaye, sınıf ve fetişizm gibi Marxizm'in dil dünyasına hasrolmuş kavramlara çalışmalarında sıkça yer vermektedir. Bourdieu'nün kültüre ilişkin alan merkezli yaklaşımının Marxizmin ekonomist yaklaşımının reddi olarak okumaktan ziyade Marxist kuramın bu alandaki eksikliğinden kaynaklı sıkışmışlığa bir çözüm üretmek için faydalanmak daha yararlı gözükmektedir.

Zira yazar alan etrafında ortaya çıkan dinamiklere diyalektik bir form kazandırmıştır. Bu şekilde üst yapısal belirlenimci okumaların mutlakçılığını aşmak mümkün hale gelir. Sözgelimi Marx'ın bütün toplumsal hayatın özünde pratikten meydana geldiği ve bu dünyayı anlamak için öncelikle pratiği hayatın hareket noktası olarak alma düşüncesi Bourdieu tarafından da kabul görmektedir. Ayrıca Bourdieu'nün teori ve pratik arasındaki ilişki ile ilgili incelemesi, öznel eylem ve nesnel yapılar arasındaki ilişki ve iktidarın korunması ve sürdürülmesinin biçimleri üzerine olan çalışmaları Marksist toplum anlayışının temaları ile iç içe geçmiştir.

Yapı ve fail arasındaki ikiliği aşma gayretinin ürünü olarak kuram ve metodolojiyi bir araya getirmek için uzunca bir akademik ve entelektüel mesai harcayan Pierre Bourdieu'nün çalışmaları antropoloji ve sosyoloji disiplinleri dışında başta kültür çalışmaları olmak üzere sosyal bilimler alanında halen oldukça ilgi görmektedir. 1950'li yılların başında felsefe okumak için Paris'e giden Bourdieu 1930 yılında Fransa'nın güneyinde Degvun'de dönemin orta sınıfı kapsamında değerlendirilebilecek bir alenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve felsefeden mezun olduktan kısa bir süre sonra sosyal bilimlere yönelmiştir. O yıllarda halen Fransız sömürgesi olan Cezayir'e askerlik hizmeti için giden düşünürün özgün kuram ve metodlojisini geliştirmesinde bu dönemin etkisinin büyük olduğu kabul edilir. Zira Bourdieu Cezayir'de felsefe ve sosyoloji disiplinlerinden edindiği düşünme ve kavram setlerini bir metodoloji içerisinde pratiğe geçirme ve sistemli bir biçimde test etme imkânı bulmuştur. Bourdieu burada bir yandan "sömürgeci kapitalizm ve yerli milliyetçilik arasındaki çatışmaların sonucu olan toplumsal felaketleri anlatma fırsatı" yakarken diğer yandan ise, "*Cezayirliler*", "*Cezayir'de Emek ve İşçiler*" gibi önemli eserlerinde yerli toplumun organizasyonu, kültürü, ücretli emeği, kentleşmeyi ve Fransız ordusunun baskısını" katı bir dille eleştiren entelektüel bir tutumla bilimsel çıktılara dönüştürmüştür (Palabıyık,

2020: 1-2). 1960'lı yılların başında Cezayir'den ayrılarak Fransa'ya dönen Bourdieu burada Avrupa Sosyoloji Merkezi kürsüsünün başkanlığını yürütmeye başlamıştır. Alan, habitus ve tahakküm gibi başlıca kavramlarını çok karmaşık ve katmanlı olduğunu ifade ettiği Cezayir Kabil toplumu üzerine geliştiren düşünür Fransa'ya döndükten sonra Modern Batılı toplumlar üzerine yürüttüğü çalışmalardan da özellikle "kültürel sermaye" kavramını geliştirmiştir.

Çalışmalarına 1970'li yıllara kadar Paris'te devam eden Bourdieu, "Ayrım" ve "Pratiğin Mantığı" gibi toplumbilim dünyasında çok ses getirecek eserlerinin yayımlanmasından sonra 1981'de ünlü Fransız Kolejinde sosyoloji kürsüsüne atanmıştır. 2002 yılında Fransa'da ölene kadar 30'dan fazla kitap ve 400'e yakın makale yayınlayan yazarın çoğu Türkçe'ye de çevrilmiş başlıca eserleri: Ayrım, Toplum Bilim Sorunları, Eril Tahakküm, Televizyon Üzerine, Politikanın Krizi, Entelektüeller, Dil ve Sembolik İktidar, Medya, Karşı Ateşler, Toplumsal Uzam ve Sembolik İktidar, Devlet Soyluluğu, Sanatın Kuralları, Homo Acedemicus'tur.

Bazılarının kullanışlılıkları akademik camiada halen tartışma konusu olmakla birlikte Fransız düşünür kavramlarıyla klasik sosyolojiden bilhassa Durkheimcı bir yaklaşımdan geliştirdiği temel bir sorunsal üzerine odaklanmaktadır. Bu sorun, düşünürün toplumsal eşitsizliğin betimlenmesinden başlayarak bu eşitsizliğe muhatap kılınanların niçin bu eşitsizliğin ayırdına varmadığı, şayet ayırdına vardı ise neden bu eşitsizlikleri dönüştürücü bir müdahalede bulunmadığı hatta bunları işler kılarak yeniden ürettiğine ilişkin döngüsel bir açmazı sorgulamasında biçimlenmektedir.

Bourdiue'nün temel meselesi faillerin toplumsal alanlara erişimi konusundaki eşitliği dert edinmek olduğu kadar erişememe eşitliğinin köklerini yine faillerin kendi koşulları karşısındaki bilinçsizliklerinde bulduğu ve bu teşhisi gün yüzüne çıkarmayı amaçlayan bir sosyolojik metodoloji geliştirmektir (Kardeş, 2014: 172). Swartsz'ın (2011:18) ifadesiyle Bourdieu'nün çalışmalarının amacı "tabakalaşmış toplumsal hiyerarşi ve tahakküm sistemlerinin, güçlü bir dirençle karşılaşmaksızın ve toplumun mensuplarınca bilincine varılmaksızın, kuşaklar boyunca nasıl kendini idame edip yeniden üretildiği sorusunun yanıtını aramaktır". Dolayısı ile M. Elyasa Koytak'ın (2012) da ifade ettiği gibi Bourdieu'nün sosyolojisinin "ayırıcı vasfı" yoğun ve kapsamlı saha araştırmalarını sıkı ve karmaşık dokunmuş kavram örüntüleriyle açıklamasındaki yetkinliğiyle "epistemelojik bir itiraz/kopuş" halinde biçimlendirebilmesidir.

Bourdieu metodolojisinin bir başka önemli ayırt edici özelliği de kuramın yöntemi belirleyip yönlendiremeyeceği biçimde kuram ve yöntemi iç içe geçirmesidir. Sosyologun bilimsel anlayışı yapı-eylem, özne-nesne makro-mikro ve metodolojizm-teorisizm gibi yerleşik ayrımlara ciddi bir eleştiri olarak gelişir. Bir bilimsel çalışmada metodolojinin yöntem üzerine düşünümden ayrı kılınması ve yöntemi yöntem için geliştirmek Bourdieu'ye (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 33) göre yöntembilimi önceden tasarlanmış nesnelere uydurup araştırma kisvesi altında sunan fetişleşmiş bir metodolojizmdir. Diğer taraftan düşünür araştırmacının zihnindeki belli saiklerle şekillenmiş ve yöntemi yönlendiren gösterişçi bir kuramla uğraşmayı da gereksiz bulur. Yanı sıra Bourdieu kavramların fetişleştirilmesine de karşıdır. Wittgenstein'dan mülhem "alet kutusu" olarak adlandırdığı kavramlara pratik bir kullanışlılık atfeder. Böyle bir yaklaşım kuram ve ampirik araştırmayı önerme ve örneklemlerle zenginleştireceği için sınırsız bir kavram evreni de yaratmayacaktır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 35). Teori ve pratik arasında sürekli bir dönüşlülük olması gerektiğine dikkat çeken Düşünür, teori ve yöntem ayrımı karşısındaki konumlanışını şu şekilde açıklığa kavuşturur: "Ampirik araştırmadan yoksun teori boştur, teoriden yoksun ampirik araştırma kördür." (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 33). Teori ve yöntem arasında objektif bir gözlemci pozisyonu ile bilimsel bir çaba yürütmek için Bourdieu sosyolojideki düalist geleneğin yarattığı krizi aşmak için düşünümsellik kavramını ortaya atmıştır. "Düşünümsellik" vasıtasıyla eyleyen "habitusundan kaynaklı olarak" içinde bulunduğu alanın kendi üzerindeki sınırlandırıcı döngüsünü aşabilecek; sosyoloğun ise "toplumsal olaylara sağduyu bilgisiyle ya da doksa olarak yaklaşması"nın önüne geçilebilecektir. Zira Karakayalı'nın (2007: 231) da dikkat çektiği üzere "sosyologların kategorilerini kurmalarını mümkün kılan nesnelleştirme süreci kolaylıkla bu gündelik kavramların tuzağına düşebilir."

Düşünümsellik bireysel olandaki toplumsalı, mahremin altında gizlenen gayri şahsiyi, özelin en derinine gömülmüş evrenseli keşfettirerek bizi böylesi yanılsamalardan kurtaran şeydir. Bu anlamda, önemli olduğu halde düşünümselliğin kullanılmamasının temel sebebi toplumsaldır, yani entelektüelin kendisini sorgulamaktan kaçınmasından kaynaklanır (Bourdieu ve Wacquant, 2003 s. 40). Böylelikle mikro düzeyde bireye bir kurtuluş umudu tanıyan ontolojik düşünümsellik bunun yanında epistemolojik düzlemde bilimin kendisine de hizmet eder "Bilimsel düşünümsellik olarak da adlandırabileceğimiz bu epistemolojik duruş, doxadan arınmış ortak toplumsal fikirlere eleştirel yaklaşan bir bilim anlayışına işaret eder."

(Önder Erol ve Eskici, 2021: 741,742). Zira Bourdieu'ye göre "bilimin formüle ettiği her önerme onu üreten özneye uygulanabilir ve uygulanmalıdır" (Bourdieu'dan akt. Wacquant, 2007: 69). "*Sosyolojinin sosyolojisi* olarak düşünümsellik, bilimsel alanın kendisinin araştırma nesnesine dönüştürülmesi ve bu alanın yapısından kaynaklanan ve bilimsel araştırma sürecine *hata kaynağı* olarak geçmesi muhtemel çarpıtmaları önlemeye yöneliktir" (Şen, 2014: 387). Bourdieu sosyolojisinde bir yöntem olarak düşünümsellik bizi, gündelik hayata ilişkin bilgilerimiz ve doxalarımızla bunları yeniden üretecek araştırmalar üretmenin ötesine taşıyan, söylenilmeyeni söyleyen, gösterilmeyini/ görülmeyeni gösteren bir nesne ortaya koyarak ayrışmak; entelektüel ve politik bir duruş alma yetkinliğine bilimsel araştırmanın özerk kıldığı bir tarz ile ulaşmaktır.

İlerleyen bölümlerde değinileceği gibi Düşünür'ün birbirileriyle hayli ilişkili kavramlarının özgül bir nesneyi araştırırken çalıştırılabilmesi ancak düşünümsellik yöntemine sıkı sıkıya bağlı kalınmasıyla mümkün görünmektedir. Habitus, doxa ve sermaye gibi bireyin büyük ölçüde kendisinin bilgisi dışında edindiği belirlenimlerin bilimsel araştırma nesnesi üzerindeki olumsuz ve yanlışlayıcı etkisini bertaraf etmek için araştırmacının düşünümselliği sürekli zinde tutması gerekmektedir. Öyleyse düşünümselliğin bilimsel bir yöntem olduğu kadar eyleyiciyi nesnesi karşısında ve üzerindeki etkisi ile ilgili sürekli soruşturmaya çağıran bir ilke olduğu da ifade edilebilir.

Düşünümsellik gerek bilimsel bir yöntem gerekse bir ilke olarak tanıtıldıktan ve bilimsel araştırmanın zeminine yerleştirildikten sonra Bourdieu'nün neredeyse tüm çalışmalarında "pragmatik "bir biçimde kullandığı habitus, doxa, sermaye illusio ve alan gibi kavramlarını tanıtmak anlamlı görünmektedir. Zira sosyal bilimlerin birçok alanında kullanışlılığıyla rüştünü ispatlamış ve "toplumsal dünyanın yeniden üretim mekanizmalarını açıklayan habitus, doxa, illusio, sermaye ve simgesel şiddet kavramları, bireylerin toplumsal ortamla kurdukları ilişkinin beden ve pratikler üzerinden gerçekleşmesi noktasında birbirine bağlıdır." (Koytak 2012: 93).

1.6. Pierre Bourdieu'nün Temel Kavramları: İlişkisellikler ve Nesnenin İnşası

Çalışmanın bu bölümünde Fransız bilim ve düşün insanı Pierre Bourdieu'nun sosyal bilimler içerisinde önemli bir yer edinen, birbirine sıkıca bağlı habitus, sermaye ve alan kavramları düşünürün teorik ve metodolojik yaklaşımı bağlamında ele alınacak, eleştirel

teoriyle olan bağlantıları ve bu bağlantılar doğrultusunda çalışmanın araştırmasının test edilmesi bakımından kullanışlılığı yönünden değerlendirilecektir.

Bourdieu'nün kavramsal setinin gelişimi her ne kadar pratik çalışmalarının doğal bir çıktısıysa da bir araya gelişleri ve ilişkisel bağlamda düzenli çalıştırılmaları düşünürün düşünsel sistematiğinin merkezinde yer alan bir sorunu aşma gayretinin de ürünüdürler. Bu sorun toplumbilimleri dünyasını uzun süredir meşgul eden ve birbirileriyle hiçbir şekilde uzlaşmaz iki teorik tutumun aslında aşılabilir olduğu ve aşılması gerektiğidir (Swartz, 2011: 79-80). Bourdieu'ya göre bu yüzeysel, faydasız ve zararlı bir ayrımdır.

Nesnelcilik sosyal gerçekliğin bireysel eylemlerden bağımsız bir biçimde hatta eyleyicilere kendini dayatan ilişkiler ve güçler bütünü olarak verili olduğunu kabul eder. Nesnelciliğe göre toplumsal olgular bireylerin davranış ve temsillerini belirleyen şeyler gibi çalışılmalıdır. Öznelcilik ise bireysel temsilleri toplumsal hayatın merkezine yerleştirir. Buna göre sosyal gerçeklik bireylerin anlamlı etkileşim çizgileriyle kat edilen sayısız yorum ve edinimin cisimleşmiş özetidir. Toplumsal dünyanın okunmasına ilişkin bölünmüşlük böylece mutlaklaşır. Bir tarafta görünmeyen ancak oluşsal olarak işleyen bir nedensellik altına yerleştirilen genel belirlenimci yapısal ilişkiler diğer yanda ise bireylerin "sağduyularını dökümanlaştırmaya gayret eden inşacı bir teorik yapılaştırıcılık".

"Bir yanda sosyologların, aktörün öznel temsillerini bir kenara bırakarak nesnelci bir evre içinde açıkça ortaya koydukları toplumsal yapılar bireylerin pratiklerini sınırlar. Ancak öte yandan, bu temsiller ve onların temellerini oluşturan zihinsel yapılar, aktörlerin bu nesnel yapıları korumaya ve dönüştürmeye çalışırken verdikleri bireysel ve kollektif mücadeleleri yönlendirdikleri sürece dikkate alınmak zorundadır. Dahası toplumsal yapılar ve zihinsel yapılar ikili bir karşılıklı inşa ve tekabüliyet ilişkisi içerisindedir. Bourdieu nesnelcilik ve öznelcilik, sosyal fizik ve fenomenoloji arasında bu sentezi sağlamak için habitus, sermaye ve alan kavramlarıyla temellendirilen özgün kavramsal bir cephanelik oluşturur (Waquant, 2007: 57)."

Bourdieu'nun entelektüel serüvenine ve çalışmalarındaki uygulamalara sirayet eden temel hususlardan biri teorik çerçevedeki ve kavramsal haritalandırmadaki netliktir. Açılımlamaya açıklığı ve çalışmalarındaki sürekli dönüşümlülüğe rağmen Bourdieu açıklayıcılıklarını korudukları müddetçe "alet çantası"nda bir değişikliğe gerek görmez. Düşünür bu yönüyle Frankfurt Okulu düşünürlerinden Horkheimer ile ortaklaşır. Zira

Horkheimer da açıklayıcılıklarını korudukları müddetçe kuramda ve kavramsallaştırmada yeniliğe gerek olmadığını ifade eder. Wacquant da bu görüşü destekleyecek biçimde yerleşik güç ve ayrıcalık kalıpları ve onları destekleyen güç politikalarının araştırılmasının yanında Bourdieu'nün çalışmalarına büyük bir tutarlılık ve süreklilik kazandıran sınırlı sayıda teorik ilke, kavramsal araç, bilimsel ve siyasi niyet olduğunu ifade eder. Düşünürün "geniş bir alana yayılan çalışmaları" "bir insani pratik biliminden ve terimin hem Kantçı hem de Marxist anlamlarında bir egemenlik eleştirisinden ayrılamaz". (Waquant, 2007: 56). Bu açıdan bakıldığında Tatlıcan ve Çeğin'inin Tucker'dan mülhem (2007: 326) ifade ettikleri gibi "Bourdieu'nün kültürel güç odaklı sınıf analizi öncelikle, aktörlerin amaçlarına ulaşma teşebbüslerinde bile eylemlerini kuşatan ve biçimlendiren toplumsal yapıları nasıl yeniden ürettiklerini kavramaya çalışan daha büyük bir projenin parçası olarak okunmalıdır". Zira her ne kadar ne kendisine ne de tümüyle sosyoloji disiplinine ait olsa da Bourdieu'nün sosyolojisine "açık bir biçimde ortaya konan toplumsal gerçekliğin tarihsel ve ilişkisel olarak üretildiği" ve yine "tarihsel süreçlerin bir ürünü" olarak bilimsel bilginin de analizin dışında tutulamayacağı savı hakimdir (Mücen, 2014: 352). Barış Mücen'in (2014: 352-353) de dikkat çektiği gibi tarihsel ve ilişkisel metodolojiler "Hegel'den Marx'a, Nietzche'den Foucault'a, Butler'a, Simmel'e ve Frankfurt Okulu'na kadar özellikle eleştirel yaklaşımların kurucu kıstası olmuştur. Ancak "kurucu metinleri" tarihsel ilişkisel bir yöntem izleyen günümüz toplum bilimleri sadece bilimsel alandaki eyleyicilerin niyet ve seçimleriyle açıklanmaya indirgenemeyecek biçimde tözcü açıklamalacılığın peşine takılmıştır. Bu durum ciddi bir bilimsel ve düşünsel soruşturmaya, analize ihtiyaç duymaktadır. Böyle bir analiz yapılırken toplumsal koşulları sorunsallaştıran ve sadece bu koşulların yorumunu yapmayı ve bunları temsil etmeyi dert edinmekle yetinmeyen ancak bunlara müdahil olacak bir eleştirel/soruşturmacı kavram cephaneliğiyle çalışılması önem arz aetmektedir. İşte Bourdieu'nün "sosyloji zanaati" olarak adlandırdığı şey böyle bir müdahale biçimidir.

Bourdieu'nün özel entelektüel projesi ve bilimsel sistematiğine yön veren belli başlı dört hususdan söz edilebilir. İlk olarak onun yapı, bilgi ve toplumsal eylem anlayışı toplumbilimlerini uzun yıllardır meşgul eden karşıtlıklara ve düalizme karşıdır. İkinci husus ise aynı anda disipliner, metodolojik ve teorik bölünmelerin her iki yanında yer alabilmesi ve kapsayıcılığı ile Bourdieu'nün çalışmaları oldukça esnektir. Metodoloji bakımından Düşünür'ün bilimsel araştırmaları "tipik olarak istatistiki teknikleri dolaysız gözlemle ve

etkileşimler, söylemler ve belgelerin yorumuyla birleştir"mesiyle özgünleşir. Üçüncü husus ise Bourdieu'nün toplumsal evreni yorumlayış biçimine ilişkindir. Toplumsal alan toplumsal evrenin özünü ve varoluşunu oluşturan farklılıklar içinde ve bu farklılıkları oluşturan bitmek tükenmek bilmeyen acımasız bir rekabet alanıdır. Kollektif hayatın her yerde görülen ve gözlemlenebilen özelliği statiklik değil rekabettir. Dolayısı ile Bourdieu'nün "düşüncesinin merkezindeki metafor yeniden üretim değil mücadeledir." Tüm diğer hususlarla ilintili ve son olarak ise ifade edilmesi gerekli şey Bourdieu'nün teorisi bireylerin belirli çıkar stratejileri ile hareket ettiğini savlayan basit bir faydacı eylem teorisi olmadığıdır. Düşünürün felsefi antropolojisi çıkar kavramı üzerine değil "tanıma kavramına- ve onun tamamlayıcısı olan-yanlış tanımaya dayanır". (Waquant, 2007: 57).

Bourdieu'nün bilimsel ve felsefi etkinliğine yön veren temel hatlara değinildikten sonra kendisinin "nesne inşası" için geliştirdiği önemli kavramları tanıtmak ve irdelemek bu çalışma için elzem görünmektedir. Haliyle "inşası bir taraftan ortak algılara karşı kazanılması gereken bir mücadele" olan "bilimsel nesne ilişkisel bir süreç olarak tanımlandığı zaman "toplumsal nesneler anlık somut görünümleriyle değil, bu görünümleri üreten tarihsel süreçleriyle inşa edilir. Bourdieu'nün bütün kavramları da (habitus, alan, sermaye vd.) tözsel yaklaşımlar üzerindeki kurulu ikilikleri kırma çabasının yanında, toplumsal gerçekliği ilişkisel dinamikleri ile kurmaya, yani tarihsellikleriyle inşa etmeye yöneliktir" (Mücen, 2014: 359, 362).

Pierre Bourdieu'nün sosyolojiye atfettiği görev toplumsal evreni oluşturan ve toplumsal hayatın en derinine gömülü yapılar kadar bu yapıların dönüşüm ve üretimini sağlama işlevi gören mekanizmalarında da gün yüzüne çıkartılmasıdır (Bourdieu ve Wacquant, 2014:17). Bourdieu'ye göre bu yapıların özelliği uygun bir deyimle bunların ikili bir yaşamı olmasından kaynaklanmaktadır. Böyle bir sosyoloji toplumsal evreni yapılar ve yapıların yeniden üretim ve dönüşümünü gerçekleştiren mekanizmalar olarak iki çeşit nesnellik düzeyiyle ele alır. Bourdieu'nün toplumsal evreni bu şekilde ele almasının altında "toplumsal fizik ve toplumsal fenomenolojiyi aşma gayreti yatmaktadır" (Etil ve Demir, 2014: 334). Wacquant, Bourdieu ile kaleme aldıkları Düşünümsel Bir Antropoloji için Cevaplar adlı çalışma için kaleme aldığı sunuş yazısında Bourdieu sosyolojisinin toplumbilime yaklaşımını şu şekilde özetler:

> “Bu evrenin özelliği, onu oluşturan yapıların deyim yerindeyse ikili bir yaşamı olmasıdır: İlk olarak, maddi kaynakların ve toplumsal olarak kıt değer ve malları edinme araçlarının dağılımı tarafından oluşturulan bir "ilk düzey nesnellik” içinde; ikinci olarak da toplumsal eyleyicilerin pratik etkinliklerinin, davranışlarının, düşüncelerinin, duygularının ve yargılarının simgesel matrisi olarak işlev gören zihinsel ve bedensel şemalar biçiminde, "ikinci düzeyde nesnellik" içinde var olurlar. Toplumsal olgular gerçekliğin kendi içinde de bilgi nesneleridir, çünkü insanlar bu olguları yapan dünyaya anlam verirler. O halde bir toplumbilimi, ikili bir okuma yapmak zorundadır, ya da daha kesin bir dille söylemek gerekirse, her iki okumanın da olumsuzluklarından sakınarak ikisin de epistemik üstünlüklerini biriktiren çift odaklı bir çözümleme merceğiyle bakmak zorundadır.” (Bourdieu ve Wacquant, 2014:17).”

Etil ve Demir (2014, s. 335) bu okumaya gövde kazandıracak ilk düzey nesnelliğe “alan” teorisinin ikinci düzeydeki nesnelliğe ise “habitus”un tekabül ettiğini ifade ederler. Kökeni Aristoteles'in “hexis” kavramına dayanmakla birlikte, Durkheim ve Weber’den sonra Bourdieu sosyolojisinin merkez kavramlarından birine haline gelen habitus birey ya da bireyler kümesinin geçmiş deneyimlerinin içinde bütünleştiği kalıcı yatkınlıklar bütününü ifade eder. Kavramın Bourdieu' deki kullanımı ise özellikle bir sınıfın ya da “topluluğun düşünme ve eyleme konusunda kendiliğindenlik ve özgürlüğe sahip olduğuna ilişkin bir yanılsamadır; gerçekte bu özgürlük nesnel düzenliliklere uygun olarak vardır, çünkü bizatihi habitus, "o düzenlilikler tarafından nesnel biçimde tanımlanan koşullar dahilinde ve aracılığıyla yaratılır." (Bourdieu, 1995: 243).

Takip eden kısımda Bourdieu’nün temel kavramları olan habitus, alan ve sermayeye odaklanacak ve bunların sosyal aktör ve onun çevresiyle ilişkileri teorisine temelde tarihsel bir zamansallık getirdiğini savunacağım. Bourdieu'nün temel kavramları üç özel anlamda doğası gereği tarihseldir. Birincisi, kavramları belirli bir zaman ve mekânda var olan pratikleri belirtir ve tümüyle tarihsel ya da evrensel oldukları varsayılmaz.

İkincisi, tarihsellik bu pratik analitik nesnelerin tanımlanmasında merkezi bir öneme sahiptir. Bir yandan habitus, içerilmiş tarih olarak tanımlanırken; diğer yandan alanlar ve onların baskın yapıları görünüşte zamansız yapılara dönüşmüş tarih olarak tanımlanır.

Üçüncüsü, Bourdieu temel kategorilerini konjonktüre, olumsallığa ve radikal süreksizliğe açık, doğası gereği tarihselci bir sosyal epistemoloji önerecek şekilde kullanır. Kişi düzeyinde habitus, otomatik olmaktan uzaktır ve ayarlamalara ve doğaçlamalara izin verir. Alan düzeyinde, bunların tipik olarak öngörülemeyen sonuçları olan iç çatışmalarla parçalandığını görürüz. Tek bir alan düzeyinden çıkıp diğer alanlarla ve kapsayıcı iktidar ve toplumsal alanla ilişkilerini keşfettiğimizde, Bourdieucü sosyal araştırmanın doğası gereği hem aşamalı hem de daha önemli ve süreksiz toplumsal değişim biçimleri olasılığıyla, hatta ihtimaliyle ilişkili olduğu ortaya çıkar. Bourdieucu sosyal ontolojinin özünde sosyal yapılardan habitusa, habitustan pratiğe ve tekrar geriye doğru uzanan bir dönüşlü devre olduğundan söz edilebilir.

Habitus

Bourdieu'nün pratiğe yaklaşımının merkezinde habitus kavramı yatmaktadır. Bu kavram eskidir. Kökleri Aristoteles'in bedensel "hexis" kavramına dayanır ve kavram Thomas Aquinas tarafından öğrenme ve hafıza yaklaşımında aktarılmıştır. G. W. F. Hegel de dahil olmak üzere Edmund Husserl ve Marcel Mauss gibi bir dizi modern düşünür tarafından kullanılmıştır. Norbert Elias modern Avrupa tarihindeki görgü dönüşümlerini kavramaya yardımcı olması için bu terimi yeniden ele almıştır. Bourdieu'nün kavramı, Husserl'in herhangi bir eylemde gizli olan arka plan anlayışlarına odaklanan kullanımından özellikle daha sosyal ve daha dünyevidir. Husserl, algılama da dahil olmak üzere eylemi bireysel ve bilişsel terimlerle anlamış olsa da eğilimlerin ve potansiyel eylem ufuklarının önemini vurgulamıştır. Bourdieu ise habitusun üretici rolününe odaklanarak somutlaşmış bilginin geçmiş deneyimi sadece tanıdık değil, aynı zamanda daha az etkili olsa da yeni durumlarda belirli eylem türleri için eğilimlere dönüştürme yolu olabileceğini göstermeye çalışmıştır (Calhoun, 2013: 41).

Görüldüğü üzere tarihsel süreç içerisin birçok düşünür tarafından kullanılan habitus kavramı toplumsal bir varlık olarak doğduğu andan itibaren kendisini kurulmuş bir yapı içerinde bulan bireyin kendisini içerisinde bulduğu bu yapıda hareket etmesini sağlayan bir yetidir. Toplumsal uzamda karşılaştığı nesnel yapılara karşı kendisini doğrudan konumlandıran bireyin "varlığını devam ettirebilmesini ve kendisini yeniden üretebilmesini sağlayan yani bireye eylem yetisi veren habitustur. Fakat bu habitus, toplumsal uzamın

kurallarından sapmamakta, aksine bu kurallarla birlikte kendisini oluşturmakta ve aynı zamanda bu toplumsal uzamı da dönüştürmektedir" (Dursun, 2018: 77). Bourdieu'nün habitus kavramının kesin bir tanımına ulaşmak pek olası değilse de Calhoun (2013) Bourdieu'nün çalışmalarının kabaca okunmasından kaynaklı olarak ortaya çıkan habitus kavramına ilişkin yanlış anlaşılmaların önüne geçmek için bir habitusla doğmadığımızın, kelimenin kendisinin de çağrıştırdığı üzere habitusun tıpkı alışkanlıklarımız gibi "tekrarlar sonucunda edindiğimiz, sadece zihnimizle değil bedenimizle de tanıdığımız bir şey" olduğunun altını çizer (ss. 41-43). Bourdieu'nün yazdığı gibi, "Belirli bir sınıfın varoluş koşullarıyla ilişkili koşullanmalar olarak habituslar, dayanıklı, dönüştürülebilir eğilimler sistemleri, yani yapılandırıcı yapılar olarak işlev görmeye yatkın yapılandırılmış yapılar üretir (Bourdieu, 1984:170). Yani, habituslar bilinçli bir amaç ya da bunlara ulaşmak için gerekli işlemlerin açık bir ustalığını varsaymaksızın, eylemin sonuçlarına nesnel olarak uyarlanabilen pratikler ve temsiller üreten ve düzenleyen ilkeler olarak işlev görürler. Hiçbir şekilde kurallara itaatin ürünü olmaksızın nesnel olarak 'düzenlenmiş' ve 'düzenli' olan bu ilkeler, bir orkestra şefinin düzenleyici eyleminin ürünü olmaksızın kolektif olarak düzenlenebilir" (Bourdieu' den akt. Calhoun, 2013: 42). Habitus, sermayenin en bedensiz halini temsil eder. Sermayenin, özellikle kültürel sermayenin ve buna bağlı olarak sembolik sermayenin bedene yazılma şekli, kişinin bedenini, hareketlerini ve eğilimlerini şekillendirir. Çocuklukta ebeveynlik yoluyla oluşan birincil habitus, okulda oluşan ikincil habitusun temelini atar ve bu da çalışma hayatı içerinde üçüncül bir habitusun temellerini atar, böylece habitus sürekli revizyona tabi olur, ancak bu büyük ölçüde failin bastırılmış ve bilinçdışı olan geçmişi tarafından tanımlanan sınırlar dahilinde gerçekleşir.

Bourdieu (2007) başka bir yerde habitusu, insanların çevrelerini ve dünyayı kavramalarına yarayan "zihinsel yapılar" olarak tanımlar (s. 48-49). Bedenleşmiş bir eğilim olarak kişinin habitusu, "dışsal yapıların içselleştirilmesinin sonucudur." (Bourdieu ve Wacquant 2014: 18), Habitus "farklı varoluş koşulları" tarafından üretilir ve bu da kişinin yaşam tarzını veya varoluş biçimini üretir. Kişinin habitusunu oluşturan somutlaşmış sosyal ayrımlar, kişinin ekonomik sermayesinden, hatta sosyal ya da kültürel sermayesinden daha değişmez bir özellik sergilerler.

Bourdieu'ye (1995) göre habitus kavramı çerçevesinde düşünmenin önemi alanın "keyfi kurulmamış", "üretilmemiş" ve eyleyicinin doğmakla kendini içinde bulduğu bir uzam

olarak düşünülmesi gerektiğini göstermesi bakımından olduğu kadar failin alandaki tutumlarının aşılabileceğini ilişkin çıkarsız tutumların var olduğunu gösterilmesini sağlamasından kaynaklıdır (s.160). Bu açıklama aynı zamanda Bourdieu'nün alan ve habitus arasında ontolojik olarak kurduğu ilişkesilliği ifade etmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu ilişkiye Bourdieu'den bir alıntıyla daha da netlik kazandıracak olursak; düişünür bu ontolojik ilişkiyi şu şekilde tarif eder:

> "Habitus ile alan arasındaki ilişki, öncelikle bir koşullama ilişkisidir: Alan, habitusu yapılandırır. Habitus, bir alanın ya da kesişen bir dizi alanın (alanlar arasındaki kesişmenin veya kopukluğun boyutu, bölünmüş, hatta parçalanmış habituslar yaratabilir) içkin zorunluluğun somutlaşmasının ürünüdür. Habitus, enerji yatırmaya değecek, mana ve değer taşıyan anlamlı dünya olarak alanın kurulmasına katkıda bulunur (Bourdieu ve Wacquant, 2014: 118)."

Bourdieu'ye göre habitus, "özünde süreklilikleri ve tekrarı ifade etmeye mahkûm, görece istikrarlı toplumlarda ve durağan durumlarda sosyal analize uygun, statik bir kavram" değil, "hızlı değişim durumlarını anlamak ve açıklamak, sosyal dönüşümü ve çağdaş toplumlarda gözlemlediğimiz muazzam değişimleri açıklamak için" de kullanılabilecek bir kavramdır (Bourdieu, 2002: 27). Bourdieu gerçekten de habitusun toplumsal koşulların bir ürünü olduğunu ve "bu çok yaygın olmasa da" onu üreten yapılara uyarlanabileceğini savunur. Bununla birlikte, habitusun en temel özelliklerinden biri -salt alışkanlık fikrinin aksine- "asla salt bir tekrar ilkesi" olmamasıdır (2002: 30). Bourdieu için habitus, öznenin sosyal çevresini pasif bir şekilde taklit etmesiyle otomatik olarak ortaya çıkmaz, ancak bu sosyal yapının parçalarıyla seçici özdeşleşme yoluyla oluşturulur. Bu, aktörlere pratik ve bilinçsiz bir sosyal bilgi kazandırır ve basitçe bir kurallar şablonunu uygulamak yerine kendilerini sosyal alanda konumlandırmalarına ve yeni durumlara yanıt vermelerine olanak tanır (Mead, 2013). Habitus teorisinin temel katkısı genellikle "kurallardan stratejilere" (Bourdieu 2002: 41), yapısalcılıktan eylem pragmatiğine teorik bir geçiş sağlaması olarak özetlenir.

Bourdieu ayrıca, "hızla değişen toplumlarda habitusun, özgün yapısına içkin sınırlar dahilinde sürekli olarak değiştiğine" (2002: 31) dikkat çekmiş ve habitusun kasıtlı olarak yeniden eğitilmesi olasılığına işaret etmiştir. Gerçekten de ona göre sosyal bilimin amaçlarından biri, insanların habituslarını anlamalarına ve kendi varoluş koşullarının

kontrolünü ele geçirmelerine yardımcı olmak olmalıdır. Bununla birlikte Bourdieu habitusun doğa gibi verili bir şey olmadığına; tarih içerisinde ve tarih tarafından çeşitli dinamiklere bağlı olarak değişim ve dönüşüme uğradığına dikkat çeker. Bourdieu ayrıca, aynı sosyal geçmişe ve benzer alışkanlıklara sahip iki insanın, aynı uzmanlaşmış faaliyet alanı içinde ve aynı tarihsel anda bile, genellikle çok farklı tepkiler verme şeklini tekrar tekrar analiz etmiştir. Böyle değerlendirldiğinde habitusun kesin ve nihai bir form aldığından ve statikleştiğinden söz edilemez. Aksine o ömür boyu yeniden şekillenir ya da baştan üretilir. Habitus kavramının toplumsal açıklayıcılıktaki kullanışlılığı Bourdieu'nün alan kavramıyla doğrudan bağlantılıdır. Yazılarında bireylerin sahip oldukları sermayenin azlığına ve çokluğuna göre konumlandığı, bireyleri ayıran toplumsal mesafelere göre yapılaşmış bir toplumu ele alma biçimi olarak "sosyal uzam"ı kuramsallaştıran Bourdieu'ye göre bu sosyal uzam herkesin hakim pozisyonları arzuladığı bir savaş alanı oolarak karşımızda belirmektedir. Bu savaşaların merkezi ise Pierre Bourdieu tarafından "alan" olarak adlandırılan belirli mücadelelerdir. Habitusun yeniden şekillendirilebilir oluşunun temel nedenlerinden biri alanların sürekli değişmesi ve insanların hayatları boyunca toplumsal uzamda birden çok alana katılmasıdır.

Alan

Alan Bourdieu'nün sosyolojik araştırmalarında nesnelerini kavramsallaştırmak için geliştirdiği bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Ali Kaya'nın (2007) David Shwartz'dan aktarımıyla:

Alan kavramı Bourdieu'de, 1960'lı yıllardaki Marksizm ve yapısalcılık tartışmaları ve bu tartışmalar neticesinde geliştirdiği kültürel sermaye, habitus, strateji ve pratik kavramlarının oluştuğu süreçte belirginleşmiştir. Bu süreçte alan mefhumu Bourdieu sosyolojsinin meta-teorik tartışmalar içinde bir yerde konumlanırken, klasik sosyoloji okumaları ve saha çalışmalarının sonucunda kavramsal ve ampirik düzeyde daha da geliştirilerek sonraki eserlerinde çokça işlenmeye başlamıştır. Alan kavramının ortaya çıkışı, 1960'lı yıllarının sonuna doğru Bourdieu'nün, sanat sosyolojisini Weber'in din sosyolojisi ile ilişkilendirerek incelediği bir sürece rastlar (s. 398).

Bourdieu toplumsal dünyada verili olan şeyin faillerin bağ ve etkilşeşimlerinden, onların bireysel irade ve bilinçlerinden bağımsız var olan nesnel bağıntılar olduğunu ifade eder. Bu nedenle alan kavramıyla düşünmek bu nesnel bağıntıları dikkate alacak biçimde ilişkisel düşünmektir (Bourdieu ve Wacquant, 2004: 80-81). Alan baskın ve tabi olanların

pozisyonlarından meydana gelen belirli ve özgül sermaye tipleri etrafında şekillenen bir uzamda yapılaşır.

Alan, bilginin, statünün, hizmetlerin ve nesnelerin, üretim, bölüşüm ve dağıtımı ile farklı türde sermayeleri kendilerinde toplayıp yoğunlaştırmaya çalışan faillerin aldığı rekabetçi pozisyonları belirtir. Bourdieu alanı açıklarken hukuk, din, eğitim, sanat, bilim ve entelektüel alan gibi alan kategorileri oluşturarak bu alanlar üzerinden alanın ne olduğunu analiz etmeye çalışmıştır. Alan kavramı, toplumsal iş bölümünün, ekonomik rekabet mantığından zayıf ya da güçlü bir şekilde bağımsız "oyun kuralları", hedefler, ödüller ve değerler içeren kurumsallaşmış alt evrenleri nasıl doğurduğunu anlamaya yardımcı olur. Bourdieu'nün tanımladığı şekliyle dikkate alındığında alanlar her yerde ve her tarihsel dönemde mevcut değildir ve alanların var olabilmesi için bir toplumun devlet ya da örgütlü egemen toplumsal güç biçiminde kurumsallaşmış bir güç yoğunlaşmasına sahip bir yapı olması gerekir. Bourdieu'nün olgun alan teorisi, "tarihçilerin sorunsallarının sosyolojinin sorunsallarıyla ayrılmaz bir şekilde iç içe geçtiği" yerdir (Steinmetz, 2018: 611-612).

Sosyolojik bir inceleme yöntemi olarak alan kavramının kullanışlılığı, yani toplumsal yapıda gerçekleşen olayların çözümlenebilmesi öncelikle nesnenin çözümlemeye tabi tutulacağı alanın belirlenmesiyle doğrudan ilintilidir. Bourdieu toplumsal uzamdaki ilişkilerin biçimlerini ifade eden bir alanı güçler dengesini dönüştürmek ya da muhafaza etmek adına mücadelelerin verildiği bir güç alanı olarak yapılaşmış toplumsal bir uzam olduğunu ifade eder (Bourdieu, 1997: 46-47). Bu doğrultuda Bourdieu'de alanın tüm formlarını barındıran ve egemenlik ilişkilerine göre yapılaşmış toplum çok sayıda alt alanı içerisinde barındırması yönünden en büyük alan olarak karşımıza çıkar ve toplumsal yapı içerisindeki hiçbir alan toplum denilen genel alandan tam manada bağımsız olamaz. İktisasdi sembolik, kültürel ve sosyal tüm alanlar bu genel alandan bağımsız olmayacak biçimde ve aralarında sıkı bağlantılarla birbirileriyle ilişki içerisinde sistemleşmişlerdir.

Alanlar belirli bir habitus ve illusio'a sahip aktörleri kendilerine çeker; kurallarına uyan eğilimleri seçer ve güçlendirirler. Alanların katılımcıları oynadıkları oyunun değerine dair bir hisle, bilime, sanata ya da yeniliğe katkıda bulunma illusio'suyla yaşarlar; böylelikle rekabetin heyecanına ve kendilerinden daha büyük bir şeye olan inanca kapılırlar. Bir yandan eğilimler ve illusio sistemlerine sahip bireyler veya gruplar arasındaki sosyal olarak yapılandırılmış karşılaşmalar, diğer yandan kuralları, değerleri ve *nomos*larıyla belirli

faaliyetleri organize eden kurumsallaşmış alanlar çok farklı sosyal oyunların varlığına izin verir.

Marx'ın kapitalist üretim modelinde olduğu gibi alan nosyonunda da bireyler alanın verili, kendine has kuralları dahilinde alana özgü sermaye türlerini elde etmek için rekabete yahut mücadeleye girerler. Failler arası bu mücadeleler alanı domine etmek amacıyla paralel bir seyir izler. Aktölerin alandaki mücadelesinin bağlı olduğu kurallar ve mücadeleye girişmenin olası getirileri alan ve bu alandan elde edilecek sermeye tarafından belirlenir.

Herhangi bir toplumsal uzam biçiminin alan ya da alan benzeri olarak adlandırılabilmesi için katılımcıların rekabetin riskleri, alana özgü sembolik sermaye biçimi konusunda anlaşmaları ve alana erişim üzerinde ortaklaşa bazı kontroller uygulamaları gerekir. Bu temel anlaşma zemini, sonraki tüm anlaşmazlık eylemlerinin temelini oluşturur ve herhangi bir alanın çevresinden kısmi özerklik kazanması için gerekli bir ön koşuldur. Belirli bir alanı yöneten bunun gibi temel bir uzlaşı yoksa, o alan bir alan olarak sınıflandırılamaz. Ancak bu türden temel bir mutabakatın olduğu durumlarda bile, bir alan "baskın tahakküm ilkesini" yani farklı performanslar ve algılar dayatmak için şiddetli mücadelelerle parçalanabilir.

Bir alanın işlemesi için oyunun içkin yasalarının, hedeflerinin vb. kabulünü ve bilinmesini içeren *habitus*a sahip olarak oyunu oynamaya hazır insanların ve hedeflerin olması gerekir (Bourdieu, 1997, s. 104). Alanlar "pratiklerin mantığının diyarıdır." Aktörlerin böylelikle eyleyicilikleriyle "pratik stratejistler" olarak toplumsal yapılara bağlanışları gerçekleşir. Sosyal katmanların sadece üretim ilişkileri içerisinde bir konum olarak değil, ayrıca, normalde yüksek bir istatiki olasılık olarak konumlarla özdeşleştirilen habitus dahilinde tanımlanabileceğini ifade eden Bourdieu'ye (1995) göre:

Habitus başka bir felsefede aşkın bilince devredilen bir işlevi yerine getirir: Toplumsallaşmış bir bütündür, yapılanmış bir dünyanın ya da bu dünyanın tikel bir parçasının, bir alanın içkin yapılarını içine katıştırmış ve bu dünyanın algısını da oradaki eylemi de yapılandıran bir bütündür (s.153).

Toplumsal hayata yön veren oyunlara bilinçsizce katılımımız, üzerine düşünmeden yaptığımız şeyler, bir bakıma zaten kendimizi sürekli içinde bulduğumuz durumlar, çocuklukta yetişkinliğe hazırlanırken edindiğimiz davranış kalıpları, kendimize özgü

edindiğimiz eylem biçimleri, hayatımızı kuşatan oyunlarla ilgili geliştirdiğimiz karakteristik davranış biçimleri toplumsallaşma sürecinin gücü dahilinde dünyadaki yerimiz ve kim olduğumuzla ilgili ve dünyadaki varoluşumuzun parçası olarak gelişen duygu habitustur. Aslında habitus bireyin "yapılaşmış doğaçlama" ediminde bulunmasına imkân veren ve toplumsallaşma süreci içinde gelişen, sadece bilgiye değil edinilen "pratik duygusu"na da bağlı gelişen duyarlılıktır. Başka bir deyişle habitus bireylerin statülerine uygun roller geliştirdiği, sosyal süreç vasıtasıyla eğilimlerin toplumsal düzen içerisindeki konumlara uygun kılındığı bireyin karakteristik eylem eğilim setleri toplamıdır. Aynı zamanda habitus her bireyi sosyo-kültürel düzene bağlayan en başat formdur. "Ancak habitus bundan daha fazlasıdır." O kurumlar ve bedenler arasındaki kesişme noktasıdır. Habitus salt bireysel bir kapasite değil "stratejilerin bilinçli stratejik varlıklar olan" bireyler olmadan da işleyebilmesini sağlayan toplumsal kurumların kişilere "eylem, değerlendirme ve anlama yönelimleri aşılayabilme kapasitesinde olmasının bir göstergesi olarak "kollektivitenin bir başarısı"dır. Bourdieu bu kilit kavrama işaret etmek üzere ""kültürel bilinçdışı", "alışkanlık oluşturan güç", temel, derinlemesine içselleştirilmiş büyük örüntüler", "zihinsel alışkanlık", "zihinsel ve bedensel algı", "beğeni ve eylem şemaları", "düzenli doğaçlamaların üretici ilkesi" gibi alt kavramsallaştırıcı tanımlamalar geliştirmiştir. (Calhoun, 2014: 103-105). Bourdieu'ye (1995) göre "tıpkı kendilerini üreten konumlar gibi" farklılaşan habituslar "birlikçi bir yaşam stili" içerinden bir konumlanışın "içkin ve bağıntısal özelliklerini" "malların/varlıkların, pratiklerin tercihindeki birlikçi bir bütünde dile getiren can verici ve birleştirici köken" olarak farklılaştırıcıdır. Habituslar, "ayrışmıştır, ayrıdır, ama aynı zamanda da ayrımları getirir: Farklı farklılaştırma ilkelerini hayata geçirir ya da ortak farklılaştırma ilkelerini farklı biçimde kullanırlar." (s.23). Özetle tanımlayacak olursak "habitus algıladığımız, değerlendirdiğimiz içinde hareket ettiğimiz dünya aracılığıyla oluşan kalıcı ve aktarılabilir bir eğilimler sistemini anlatır." (Wacquant, 2014: 61).

Özneler toplumsal alandaki eyleyiciler olarak bir dönüşlülükle "toplumsal ve tarihsel olarak inşa edilmiş algı ve beğeni kategorileri" vasıtasıyla kendilerini belirleyen durumu belirler. Bu durumda belirlenim ve belirleyicilik arasında düzeysel bir eşitlikten bahsedilebilir. Bourdieu'nün dilinde bu dönüşlü bir öz belirlenim durumudur. Bununla birlikte "ilkesini oluşturan algı ve beğeni kategorilerinin kendileri de büyük ölçüde inşa edildikleri iktisadi ve toplumsal koşullar tarafından belirlenir" (Bourdieu ve Wacquant, 2014:

128). Dolayısı ile fail için sahip olduğu habitus hem bir handikap hem de bir avantajlar serisidir.

Eyleyicinin üzerindeki verili şemalar olarak habitusun alandaki işleyişini, konumlanışını ve mücadeleye katılırken geliştireceği stratejileri kontrol etmesi, hatta ön görmesinin güç olmasına bağlı olarak habitus bir handikaptır ancak bu gücün bir kısmının kendimizden kaynaklı olduğunu bize öğretecek ve üzerine düşünmemizi sağlayacak "düşünümsellik" *(reflexcivity)* ile değerlendirilecek olursa içinde bulunduğumuz durumu algılamamız ve tepkimizi değiştirmek yönünde değerlendirme yapmamız mümkün hale gelir. Böylelikle konumumuz ile yatkınlıklarımız arasındaki "doğrudan suç ortaklığı ilişkisi aracılığıyla işlev gören belirlenimlerden bazılarına belli bir noktaya kadar hâkim" olabiliriz. (Bourdieu & Wacquant, 2014:129). Bourdieu'nün kendi tanımıyla ürünü olduğu sosyal dünya ile gerçek bir ontolojik ilişkiye sahip olan habitus temel bir ilkedir. "Amaçsız bir yönelmişliğin, bilinçsiz bir bilginin sosyal dünyanın mekanizmalarına pratikte vakıf oluş"a dair bir ilkedir bu. Swartz'ın (2011) Bourdieu'den alıntıyla ifade ettiği haliyle "kilit nitelik taşıyan" habitusun varlığı toplumsallaşmış bedenin (ki birey ya da kişi olarak adlandırırız) toplumla karşıtlık içinde olmadığını, toplumun var olma biçimlerinden biri olduğunu göstermektir". Habitus bireysel öznellik ile toplumsal nesnelliğin birbiriyle ilişkisel ve geçişken gerçekliklerini vurgular (s. 139)

Marx'ın kendisinin habitus kuramına töresel hukuk konusundaki değerlendirmeleriyle yaklaştığının altını çizen Bourdieu'ye göre kuram olarak habitus bilimsel olarak çalıştırılırken "toplumsal pratiklerin kodlanma çalışmalarının az geliştiği" toplumsal saha ve yapılarda kendini açıklıkla dayatmasının yanında farklılaşmış toplumlara da uygulanabilir. Bourdieu habitusun farklılaşmanın ve karmaşıklık düzeyinin yüksek olduğu toplumlara uygulanabilmesinin güç olduğu yönündeki eleştirilere kavramın esnek kullanışlılığını şöyle ifade ederek cevap vermeye çalışır:

> "Benim alan olarak adlandırdığım -sanatsal alan, bilimsel alan, felsefi alan, vb.- tüm görece özerk toplumsal dünyalar, buralara girenlerden o evrenlerin işlerlik yasalarını pratik olarak denetleyebilmelerini, yani önceden oluşmuş bir toplumsallaşmayla ve/veya bizatihi belirtilen alanda geçerli olan toplumsallaşmayla edinilmiş bir habitus talep eder. En üst düzeyde uzmanlaşmış alanlar, bilimsel ve teknik aklın zorunlulukları tarafından en derin biçimde kuşatılan alanlar (ekonomik

alan ya da bizatihi bilimsel alan gibi) neredeyse bedensel yatkınlıkları varsayar ve isterler, alanın işlemesine ilişkin zımni yasalara, önemli sorunların, vb. anlaşılmasını sağlayan algılama ve değerlendirme kategorilerine pratikte haiz olunmasını isterler (Bourdieu, 1995:169). "

Peki, "habitus" ve "alan" arasındaki ilişkisellik bu kavramların çalıştırılması esnasında nasıl tezahür eder ve işlevsel kılınabilir? Denilebilir ki Bourdieu alan ve habitus arasındaki ilişkiselliği eylem stratejisi üzerinde yapılandırır. Bu sosyolojide alan, oyun metaforuyla tanımlanır. Zira oyun katılımcıların maddi ya da gayri maddi (sembolik yahut simgesel düzeyde) elde edilmesi muhtemel çıkarlar namına, kurallarını bilerek ve benimseyerek dahil olduğu ancak oyuna hangi tarihsel dinamik ve kurumsallaşmış yapılarca bilinçli ya da bilinçsiz düzeylerde müdahil olunduğunu bilmediklerini ifade etmesi bağlamında oldukça özgün bir kategoridir.

Oyun, kavramsal düzeyde strateji geliştiremeye imkân veren, katılımcının doğrudan dahil olma kapasitesinin yanında eyleyicinin kültürel düzeydeki ya da sermaye düzenleri içerisindeki gelişimi ile de aşina olduğu pratik duyumsamalarıyla zorlamaya yahut ön belirlenimlere ihtiyaç duymayan bir başlangıç düzeyi ve Bourdie'nün fenomenolijiden benimseye geldiği bir belirleyicidir aslında. Bu bağlamda oyun kişinin özgül çıkarlarının belirginliğinin farkında olduğu ancak kişiyi habitusla gelen doğaçlamarla alana iten bir bütünleyicilikler seti olur. Eğer oyun stratejilerin geliştirildiği evreni tarif ediyorsa, basit faydacılıktan ötesi olarak bu oyuna katılanı ya da eyleyici katılmaya iten yer alandır. Bourdieu araştırma safhasında habitus kavramının fazla kapsayıcı kalmasından hareketle dinamik bir araştırma tasarımına girişmiş gibi görünmektedir. Oyun böylelikle bir çözümleyici mefhuma dönüşür.

Bourdieu her ne kadar açıkça bunu ifade etmese de oyun bu metodolojik düzlemde bir yapı sökümcü gibi işler görünmektedir. Bourdieu sosyolojisinde oyun eyleyicinin hem alana dahil oluşunun aracısı hem de alanda takip edilen stratejilerin bir bileşkesidir. Ancak oyun rastgele seçilmiş bir analoji, bilimsellik dışı bir amorf da değildir. Bir kavramsallaştırma olarak oyun iki başlıdır. O bilinç dışıyla okunulamayacak biçimde tecrübeyi keserken eyleyicinin dünden getirdikleriyle bir araya gelip oluşsal tepkimeleri yaratır. Oyunu oynarken geliştirilen stratejilerin kaynağı habitus içerisine gömülüyken oyuna gönüllü katılımı alandaki kazanım olasılıkları teşvik eder. Kurallara uymanın altında yatan temel motivasyon sermaye

(iktisadi, kültürel, sembolik yahut simgesel vb.) biriktirmektir. Bu bağlamda alan oyunun oynanacağı yer ve mücadelenin cereyan edeceği çerçevedir.

> "Alan, bir yapı olarak ortaya çıkmış ve oluşmuş toplumsal kuvvetlerin kaynağıdır. Yani toplumsal güçlerin toplandığı mekândır. Bu alanda güçlünün bulunduğu gibi ezilen de bulunmaktadır. Oluşturulan bu mevcut durum kalıcı ve devamlı olabilmektedir. Ayrıca alandaki güçlü veya ezilenler bulundukları gruplar içerisinde kendi kuvvetlerini muhafaza edebilmek için diğerleriyle mücadele ve rekabet içerisindedirler." (Bourdieu, 1997: 46-47).

Bourdieu alanın yapısını sermaye biçimleri üzerinden analiz ederken, alanın mantığını öznelciliğe savrulmaksızın ve "nesnelcilikten kurtulmak için geliştirdiği" habitus nosyonu ile açıklamaya çalışır (Etil ve Demir, 2014: 339). "Alanların üst-mantığının bir iktidar sosyolojisine dayandığı Bourdieu'cü yaklaşımda alanın içindeki ödüller pratiği soyut norma bağlı işleyen mekanik bir düzenekle açıklanamaz." (Etil ve Demir 2014: 330) Bilimsel araştırmanın bir aracı olmanın ötesinde alan "incelenen toplumsal uzayın üstüne bina edilen bir kavram/nesnedir." (Göker, 2014: 545).

Sürekli mücadelenin gerçekleştiği katmanlar olan alanlardaki mücadelelere girerken eyleyiciler belirli stratejiler geliştirirler. Güç mücadelesinin gerçekleştiği yerler olarak alanlarda hâkim olanların baskısı ve hiyerarşik tasnifleri işler durumdadır ancak bu durum mutlak değildir. Alandaki verili güç dengelerini korumak yahut değiştirmek için alana yeni girmeye çalışanlar ya da hâkim güçler koruma, hakimiyetin savunulması, altüst etme, takip ve taklit gibi stratejiler geliştirirler. Bu stratejiler sürekli birbirilerini izler. Örneğin alanda hakim olan güç koruma ve hakimiyetin savunulması stratejilerini izleyerek alana giriş engelleri yaratarak alandaki pozisyonunu kalıcılaştırmaya çalışır. Alana yeni girmeye çalışanlar ise alandaki gücü yerinden etmek için altüst etme stratejisi; bir kez verili gücü yerinden ettikten sonra ise elde ettiği pozisyonu savunmak için yerinden ettiği gücün stratejilerini takip ve taklit ederler. Bu döngü sonsuz bir hal alarak alanın mücadele dinamiklerini sürekli kılar.

> "Mesela kültürel alanlar, ekonomik ve siyasi iktidarın elinden kurtuldukça, varolan sosyal düzenlemeleri meşrulaştırma fonksiyonlarını arttırırlar. Örneğin eğitim alanının, kimin eğitim alıp almayacağını belirlemesi, aktör üzerindeki kontrolü ve ürettiği ideoloji ile özerk ve egemen hale gelir ve de eşitsizliği meşru gösterir. Modern dönemde ekonomik alan, diğer alanlara göre daha hızlı ve güçlü geliştiği için bu

böyledir. Yani ekonomik alanın baskın olması tarihsel bir durumdur ve süreçte değişebilir.”

Bourdieu'ye göre sınıfsal yakınlaşmanın temelinde toplumsal uzamdaki gerçek yakınlık yer alır. Toplumsal mekânın kısıtlı bir yerinde benzer habituslara sahip insanların "özellikleri ve elverişlilikleri birbirilerine çok yakın olduğu için yakınlaşmaya daha çok eğilim gösterecekler ve yakınlaşma için daha kolay harekete geçebileceklerdir. Fakat Bourdieu herhangi bir kuramsal ayrımdan Marxist sınıf anlayışına çok daha yatkın olduğunu kabul etmekle birlikte bu noktada kendi sınıf anlayışı ile Marx'ın tarihsel bir bağlamdan gelip ortak paydaları uğruna başka bir sınıfa karşı harekete geçen bir grup olarak sınıf kavrayışı arasında bir ayrım yapar. Çünkü Düşünür toplumsal uzamdaki yakınlığın doğal ve kendiliğinden koşulları oluşacak bir yakınlığı zorunlu kıldığı fikrine şüpheyle yaklaşır.

Ona göre Marxist kuram "kuramsal varoluştan pratik varoluşa ya da Marx'ın ifadesiyle” “mantığın şeylerinden, şeylerin mantığına" "ölümcül bir sıçrama yapar"ak Marx'ın Hegel'de eleştirdiğine tümüyle benzer bir hataya düşmüştür. Bourdieu'ye göre bu hatalı çıkış aslında Marx'ın kendi kuramından başlar: Marx herkesin deneyimleri aracılığıyla varlığından zaten haberdar olduğu ve varlığı kuramda ve gerçekte bir mücadelenin hedefi olan sınıfın eyleyiciliğini siyasal bir seferberlik çalışmasına dönüştürmüş ve bu yolla kâğıt üzerindeki sınıftan gerçek sınıfa ulaşmaya çalışmıştır.

Bourdieu Marxist kuram bağlamında geliştirilen verili (tarihsel) sınıf kavramını açık bir dille reddeder ancak kendi döneminde "gelişmiş refah toplumu" üzerine gerçekleştirilen toplumu türdeşleştirici olumlamacı toplumsal analizleri de ciddiye almaz. Düşünüre göre sınıf ne politik mücadele alanına havale edilebilecek ontolojik bir teşekkül ne de modern sanayi toplumlarının başarısının gölgesinde serpilmiş farklılıkla izahı olmayan bir kategoridir. Hakikatte o, var olan "bir toplumsal uzamdır”, “her hâlükârda" sınıfların verili değil net olmayan çizgiler halinde, sanal durumda "*yapılması söz konusu olan bir şey halinde* (bu kısım italik yazara ait) oldukları bir farklılıklar uzamıdır bu.

Bourdieu, uygulamalarında pek yer vermese de, bazı çalışmalarının satır aralarında toplumsal uzamda birbirilerinde çok uzak olan grupların (ki Bourdieu'nün "alet çantası"na göre bu uzamsal farklılığı oluşturan grupların ya da eyleyicilerin habitusları, sermayeleri ve çıkarlarıdır) "bir ulusal bunalım olduğunda, milliyetçilik ya da şovenizm temelinde" “belirli bir konjonturde" birbirileriyle yakınlaşabileceklerini ancak bu bir araya gelişin oldukça yapay

ve geçici bir nitelik taşıyacağını ifade eder (Bourdieu, Pratik Nedenler, s.26). Düşünür her ne kadar toplumsal hayata tümüyle etki edecek örnekleri rastgele sıralamış ve grup kapsamını ulusal ölçeğe taşımış gibi görülse de burada satır arasında geçen "bellir bir konjontur"ün kapsamı ve araştırmaya nasıl tesir edeceği detaylandırılmamıştır. Nihayetinde birden çok kişinin bir araya gelmesi bir grup oluşturabildiğine göre bu iki eyleyiciden başlayıp top yekün bir Çin nüfusu kadar insanın "belirli bir konjonktür" bağlamında bir araya gelmesini ve grup çerçevesinde tanımlanmasını da kapsayabilir. Bir başka açıdan Bourdieu eyleyicilerin/faillerin baştan belirlenimlilikleri karşısında kimi sınırlılıklarla karşı karşıya olduğunu ve bu sınırlılıkların ancak düşünümsellikle aşılabileceğini ifade eder. Böyle ele alındığında düşünürün sınıf ile ilgili yorumunun tersine ya da daha uzamsal kılıcı olduğu ifade edilebilir.

Nihayetinde Bourdieu ekonomik sermayenin tarihsel olarak daha olgunlaşmış bir biçim olmasından kaynaklı olduğunu belirterek de olsa tüm sermaye türlerine başat ve tahakkümüm edici olduğunu kabul eder. Ancak burada mevcut uzamsal koşulların sabit kılınması tehlikesi ortaya çıkar ve bu tersine girişilen bir tanımlama çabası içerisinde bile bizi tarihselliği mutlak kılmaya sürükler gibi görünmektedir. Bunun temel nedeni düşünürün habitusu öncelllemesi gibi görünmektedir. Zira Bourdieu habitusun ancak belirli koşullar altında ve zorlayıcı deneyimler altında dönüşüme uğrayacağını ifade eder. Koşulların ne çeşit bir düşünümsel dönüşüme tekabül edeceği sorusunu ise ucu açık bırakır.

Sermaye

Eğer alanın faillerin belirli sermaye türlerini kendilerinde toplayıp yoğunlaştırmak için belirli stratejiler dahilinde mücadeleye giriştikleri uzamlar oldukları göz önünde bulundurulacak olursa Swartz'ın (2011) da belirttiği üzere sermaye olmadan alandan söz edilemez. Bu durumda oluşan alanlar ve sermaye türlerinin çeşitliliğinin eş sayıda değilse de birbirine yakın olması beklenir. Bununla birlikte Bourdieu ekonomik, sosyal kültürel ve sembolik olmak üzere belli başlı dört farklı sermaye tipi olduğunu ifade eder. Ekonomik sermaye tarihsel olarak diğer sermaye tiplerinden önce gelişmesi itibariyle en baskın sermaye biçimidir ve genellikle para ve zenginlik ile ilişkilendirilen güç ilişkilene işaret eder

Bourdieu'nün toplumsal eşitsizliğin yeniden üretilmesinde birincil güçler olarak ekonomik, sosyal, kültürel ve sembolik sermaye teorisi, yoksulluk ve kültür üzerine birçok

çağdaş araştırmanın temelini oluşturmuştur. Sermaye "ekonomik, kültürel veya sosyal sermaye olarak üç temel kılıkta kendini gösterebilir"; son ikisi belirli koşullar altında ve emek girdisiyle ekonomik sermayeye dönüştürülebilir. Ekonomik sermaye basitçe hızla paraya dönüştürülebilen bir şeyken, sosyal ve kültürel sermaye daha karmaşık kavramlardır

İyi tanımlanmış bir kavram veya gevşek bir metafor olarak kullanılan, ekonomik akıl yürütmeden veya sosyolojiden ödünç alınan sermaye ve onunla yakın ilişkili kaynak sosyal bilimlerde en yaygın kullanılan kavramlar arasındadır. Bourdieu'dan ödünç alınan haliyle sermaye ve özellikle kültürel sermaye kavramının sosyal bilimciler tarafından böylesine yaygın biçimde kullanımı kavramın ifade etmek istediği anlamdan çok daha geniş bir anlamda kullanılmasına dolayısıyla da içinin boşalması tehlikesine yol açmaktadır. Bununla birlikte, kesin bir "tanım" değilse bile, en azından kavramın sosyolojinin çeşitli alanlarında kullanımına dair ortak payda gibi bir şey sağlamanın mümkün olup olmadığı üzerine düşünmek yerinde olabilir. Sermayenin/sermayelerin, nüfuzunu genişletmek, güç kazanmak veya diğer unsurlarını elde etmek için harekete geçirebileceği bir bireye veya gruba ait mal ve beceriler, bilgi ve tecrübeler toplamı olarak geçici bir tanımını önermek yerinde görünmektedir. Böyle bir tanımdan da anlaşılacağı üzere sermaye değer ve güç biçimlerinin elde edilmesine ve biriktirilmesine işaret eden bir anlama sahiptir. Aynı zamanda sermayenin getirisinin toplumsal konum ve elde edildiği alana göre değiştiği de ifade edilebilir (Neveu, 2018, s.247). Bir sermaye az ya da çok başka sermayelere dönüştürülebilir bir nitelik sergiler. Bu durumda sermaye türlerinin sadece ekonomik bir alan etrafında biçimlenmediği ortaya çıkar ki o zaman da sermaye kavramıyla düşünürken sadece ekonomik episteme içiresinde kalarak değil ancak toplum bilimin düşünme yollarını da kullanmamız gerekmektedir. Yani bir bakıma sermayelerin toplumsal alanda nasıl somutlaştığı ve temellük edildiği üzerine de düşünmek gerekmektedir. Sermaye ya da sermayeler birçok sosyal bilimci tarafından kesin bir tanıma tekabül edecek biçimde kullanılmakla birlikte Bourdieu'nün kavramsal sisteminin özüne ait bu kavram habitus ve alanla birlikte bir bütünlük kazanır. Dolayısıyla kavramı anlamlandırmak bazı zorluklarla yüzleşmek anlamına gelir.

Bu güçlüklerden birincisi Bourdieu'nun kavramları entelektüel ya da akademik dil oyunlarının bir gereği olmaktan ziyade bilimsel bir çözümlemenin ya da amprik araştırmanın yardımcı araçları olarak görmesidir. Bourdieu'nun kavramlara karşı bu tutumu onu onlara dair uzun ve belirgin tanımlamalar yapmaktan alıkoymuş; bu durumda sermaye kavramının çok

çeşitli anlamlara gelecek biçimde yorumlanmasına yol açmıştır. Hatta düşünür böyle yapmasının nedeninin kavramların araştırmayı tehdit eden ve bilimsel bulgulara ulaşmayı güçleştiren dogmatik şeyler olmaktan uzaklaştırmak olduğunu ifade etmişse de bu kimi bazı Bourdieu eleştirmelerince hafif, yumuşak ve kesinlikten uzak tanımlama biçimleriyle teorik çerçeveye ilişkin kusurları gizleme çabası olarak değerlendirilmiştir.

Bir diğer problem ise Bourdieu'nun sermaye kavramını yerleşik sosyoloji yazınından farklı bir anlamda kullanmasıdır. Yazar kültürel sermaye gibi bir kavram ürettiği gibi sosyal sermayeyi de yaygın kullanımından farklı bir biçimde ele almış ve çalışmalarında kullanmıştır. Bir diğer güçlük ise yazarın çok çeşitli sermaye türünden bahsediyor oluşudur. Bu açıdan yaklaşıldığında Bourdieu'nun çok farklı sermaye türleriyle çalışması sermayenin kendisini de bir bulmacaya dönüştürür. Sermaye anolojisinin bu kadar geniş sermaye türü arasında yaygınlaşması hem kavramın açıklayıcılığını zayıflatır hem de Bourdieu'unun kendisinin Rasyonel Aktör Teorisi'ni eleştirirken başvurduğu argümanla ifade edilecek olursa bir kavramın tüm toplumsal hayatı açıklarken kullanılması riskini taşır. Bu durum bir tarafa bırakılacak olursa Bourdieu'nun çalışmaları boyunca geliştirdiği ve bilimsel çalışmalarında açıklayıcı araçlar olarak sıklıkla baş vurduğu üç temel sermaye türü vardır (kültürel, sosyal, ekonomik), ancak bunlar dördüncü bir türe, sembolik sermayeye yol açar.

Bourdieu toplumsal dünyaya birikim ve sermaye ekseninde bakılması gereken bir tarih olarak yaklaşılması gerektiğini ifade eder. Ancak bu tarih eyleyiciler arasındaki sürekli ilişkiler etrafında vuku bulur. Şu hâlde Bourdieu'ya göre bir kavramdan ziyade kurucu bir işleyiş olarak sermayenin işleyen dinamikleriyle tarih yapıcı olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte bu sermaye formu kendiliğinden de değildir. Yapısalcı fazlardan ayrıldığı haliyle sermaye toplumsal ilişkilere verili donuk bir entite gibi işlev görmez. Maddileşmiş yahut birikmiş haliyle sermaye toplumsal ilişkilerin üreticisidir. Ancak sermayenin bütünlüklü değil farklı formasyonlara dağılmış biçimler haliyle gelişerek toplumsal ilişkileri ürettiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Böylelikle Bourdieu sermayeyi bütünlüklü bir muğlaklık olmaktan çıkartır ve anlaşılması ve tahlil edilmesi için gerekli ilişkiler biçimine böler. Sermayenin işleyişi tekil bir formasyona indirgenirse mevcut ilişkileri anlama çabası muğlaklıklar içerisinde görünmez hale gelir. Eşyanın ve şeylerin varlığında "kayıtlı bir güç "olarak sermaye nesnelleşmiş (ki burada sermayenin sembolik formu ima edilir) yahut biçimleşmiş varlığıyla (ekonomik bağlamda) birikmesi zaman alan bir biçimde kar üretmek

ve kendini yeniden dolayıma sokmak için şekil değiştirir. Ekonomik sermayenin geçişkenlik hızı diğer sermaye türlerine nazaran başatsa da tüm sermaye türlerinin muhtevası değer bağlamında ya mevcut pozisyonlarını korumak ya da değerlemeye yönelik dikey pozisyonları ele geçirmektir. Bourdieu, bu sermaye biçimlerinin sosyal dünyayı yapılandırdığını, insanlar arasında ayrımlar yarattığını ve bazılarına sermayelerini ekonomik sermayeye dönüştürmek için geniş fırsatlar sunarken diğerlerine bunu yapmak için çok az fırsat bıraktığını savunur. Öyleyse sermayeyi ekonomi kuramının tanımladığı tekleştirici biçimiyle değil toplumsal dünyadaki halleriyle tarif etmek onun analizi için daha anlamlı hale gelir. Aksi halde sermayenin doğasını anlamak pek mümkün olmayacaktır. Çünkü Bourdieu'nun da amaç edindiği üzere sermaye kullanışlı bir tümlük olarak değil faka toplumsal ilişkiler içerisinde gelişen analiz edilmeye muhtaç bir çeşitliliktir.

Kültürel Sermaye

"Kültürel sermaye"nin sosyolojik bir kavram olarak icadı, bu kavramın birçok çalışmada merkezi bir yer işgal etmesi, toplumsal tabakalaşmanın yeniden üretilmesindeki üstlendiği açıklayıcı işlevi, tüm bunlar bu kavramın Bourdieu'nün yaklaşımı için hem son derece spesifik hem de merkezi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte farklı çalışmalarında geçmesine rağmen Ayrım adlı çalışmasına kadar olan dönemde kültürel sermaye yazarın sosyolojik çabası içinde merkezi bir işleve sahip değildi. Bunun başlıca sebebi Ayrım öncesi çalışmalarında Bourdieu'nun kültürel kaynakların nesiller boyunca nasıl aktarıldığına ilişkin kültürel sermayeyi temel çözümleme aracı olarak görmemiş olmasıydı. Ancak 1960'lı yıllarla birlikte Fransa'da ve dünyada gelişen öğrenci ve işçi hareketleri Bourdieu için İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen refah toplumunun eğitim başta olmak üzere eşitlik vaatlerini sorunlu hale getirmiştir. Zira bu dönemde Yazarı'ın gözlemlemlediği üzere eğitim etrafında miras yoluyla gelen kültür ve tabakalaşma sorunu belirginlik kazanmaktaydı. İlk olarak, farklı sosyal grupların kültürleri- organize bilgi sistemleri, bilgi birikimleri ve yaşam tarzları- okullar ve sanat kurumları tarafından değer verilen kültürel kalıplarla çok eşitsiz bir uyumluluk göstermekteydi. Böylelikle Bourdieu mirasın sadece para ve maddi mallar biçiminde aktarılan bir şeyden çok daha fazlası olduğunu gözlemledi ve araştırmalarında bu durumu çözümleyicisi olarak kültürel sermaye kavramını geliştirdi.

Birçok metinde Bourdieu, kültürel sermaye teriminin bilgi sermayesi ile değiştirilebileceğinden bahseder. Bilgiye yapılan bu atıf, temel bir tanımı önerir: Kültürel

sermaye, kişinin sosyal ilişkileri, kültürel ürünleri ve teknik aygıtları yönetmesine ve üretmesine izin veren becerilerden ve analitik araçlardan oluşan bilgi ve know-how'dan oluşur. İşte kavramın muhtemelen önemli bir sosyolojik -ve politik- katkısı: İnsanlar arasındaki doğuştan gelen, doğal veya biyolojik farklılıkların sonucu olarak eşit olmayan akademik ve kültürel başarıları açıklamayı iddia eden tüm teorilere meydan okuyor olmasından kaynaklanır. Aynı zamanda kavram, eğer tüm kültürel kaynaklar epistemolojik olarak aynı düzeyde ilgi ve saygıyı hak ediyorsa, bunun hepsinin sosyal olarak eşit olduğu anlamına gelmediğini öne sürmektedir. Zira kültürel kaynakların ve nesnelerin "zevk" konusundaki anlaşmazlıkları tetikleyebilmesinin ötesinde, güçlü kurumların hangi kültür ve kültürel davranışların doğru ve geçerli kabul edilmesi gerektiğini tanımlama ve teşvik etme misyonu vardır (Neveu, 2018, s. 351) Bununla birlikte Bourdieu her ne kadar eğitim yatırımları konusunda eleştirel sosyolojinin ekonomizm yönsemeli geliştirdiği kimi açıklamalara başvursa da bu "insan sermayesi" kavramının basit bir sosyolojik uyarlaması olarak düşünülemez. Sosyolog aynı zamanda, bu teorilerin kör noktalarını eleştirmektedir. Eğitime yapılan kamusal ya da parasal yatırımlara odaklanan ekonomik teori, kültürel sermayenin aile ya da hane içinde aktarılmasına ya da bir sosyal gruptan diğerine kültürel ve eğitimsel yatırım düzeylerindeki büyük farklılıklara pek dikkat etmez. Eğer ekonomi teorisi organize eğitimin iş piyasasının ihtiyaçlarını karşılamadaki rolünü vurguluyorsa, eğitim sisteminin sosyal istikrara yaptığı bir başka katkıya dikkat etmez: mükemmeliyet ve adil rekabetin sonuçları olarak yeniden şekillenen sosyal hiyerarşilerin yeniden üretilmesi.

Bourdieu bedenselleşmiş, kurumsallaşmış ve nesnelleşmiş olmak üzere üç tür alt kültürel sermaye kategorisinden söz eder. Bedenselleşmiş sermaye edinilmesi zamana yayılan bir öğrenme sürecine bağlı olarak somutlaştırılmış kültürel sermayedir. Bu kültürel sermayenin bu türü algısal veya yorumlayıcı eğilimlerde somutlaşır. Kültürel sermayenin bu türü failde neredeyse gömülü hale gelmiştir ve bir bakıma habitus gibi işlev görür. Nesnelleşmiş sermaye ise kültürel sermayenin somut nesnelerde nesnelleştiği bir duruma tekabül eder. Nesnelleşmiş sermaye daha ziyade somut kültürel metalar etrafında şekillenen bir sermaye olarak hem kültürel hem de ekonomik bir yorumlamaya izin veren bir kültürel sermaye biçimi olarak karşımıza çıkar. Nesnelleşmiş kültürel sermaye her ne kadar somut nesneler etrafında şekillense de sadece bu nesnelere ilişkin sahipliğin bu sermaye biçiminin edinilmesi için yeterli olmadığı gözden kaçırılmamalıdır. Yani bu somut kültür ürünlerinin

içeriklerine haiz olmanız, onlara dair zevk ve beğeniler de geliştirmiş olmanız gerekmektedir. Son olarak kurumsallaşmış kültürel sermayeden bahsedecek olursak; bu kültürel sermaye türü kişinin sahip olduğu kültürel sermaye türünün devlet kurumları ve benzeri belirli bir hususta otorite kabullenen kurumlarca onaylandığı yani kurumsal hüviyet kazandığı sermaye türüdür. Bourdieu, kültürel sermaye ne kadar az yaygınsa, o kadar değerli olma olasılığının yüksek olduğunu, başka bir deyişle kültürel sermayedeki eşitsizlik ona değerini verir. Bir bireyin, grubun ya da kurumun kültürel sermayesinin hacmi ve yapısı nedir? Sınıfsal konumun bir göstergesi olarak kültürel sermaye nasıl çalışır ve hangi konumu ifade eder? Kültürel sermaye hangi sonuçları üretebilir (ya da üretemez)? Bunlar ampirik sorulardır ve yanıtları ancak saha çalışmalarından elde edilebilir. Farklı kişi ve kurumların sahip olduğu kültürel sermayeleri karşılaştırmak kültürel sermayenin homojen çeşitliliği göz önünde bulundurulursa mümkündür.

Neden bazı kültürel sermaye biçimlerinin diğerlerinden daha önemli görüldüğü bu sermayelerin nesnel yararlılıkları veya doğaları açısından açıklanamaz. Bunun yerine, baskın grupların sahip olduğu ve somutlaştırdığı kültürel sermayelerin, okulun merkezi bir konuma sahip olduğu bir kurumlar kompleksi tarafından nasıl insan yaratıcılığının ve becerisinin en yüksek başarılarına dönüştürüldüğünü vurgulayacak bir kültürel meşruiyet teorisine ihtiyaç vardır. Böyle bir teori, iyi ve arzu edilen kültürel sermayenin kutsanmasının nasıl kalıcı ve rekabetçi bir sürecin sonucu olduğunu da vurgulayacaktır. Bununla beraber sahip olunan bir sermaye tipinin bir toplumsal alanda oldukça yararlı ve ödüllendirilebilirken başka bir alanda hiçbir değer ifade etmediğini de veya çok az yararlılık ifade ettiğini göz ardı etmemek gerekir. Bu durumun nesnel yararlılıkla ölçülemeyeceği de belirtilmesi gereken bir diğer hususdur. Kültürel sermayeyi anlamak, mesafe ve bağlılık arasındaki karşıtlığa ilişkin sosyolojik bakış açısıyla ilgili klasik soruları geri getirir. Sosyologlar kültürel sermayenin tüm biçimlerini ilgiyi ve saygıyı hak eden ve sahipleri için anlamlı bir dünya ve faydalı sonuçlar üretebilen unsurlar olarak görmelidir. Ancak bu sermayelerin meşru ve ticari kültür kutupları arasında sonsuz ve sistematik bir sıralama sürecinin nesneleri olduğu gerçeğini de göz ardı edemezler. Bunun yanında bu sermayelerin meşru ve ticari kültür kutupları arasında sonsuz ve sistematik bir kategorikleştime sürecinin nesneleri olduğu gerçeğini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

Bourdieu'nün kültürel sermaye teorisi, bazı kültürel malların ve alışkanlıkların özleri itibariyle egemenlerin sembolleri ve silahları olduğunu iddia etseydi, bu tür gerçekler yıkıcı

olurdu. Ancak o, daha sosyolojik olarak, kültürün sınıflar arasındaki güç ve ayrım ilişkileri içinde bir kaynak olduğunu, kültürel tarzların ve ürünlerin kendi değerlerine, hayal güçlerine ve çıkarlarına uygun olarak geliştirilmek ve sahiplenilmek üzere sosyal gruplar arasında bir mücadele alanı olduğunu öne sürdü. Gerçekten de bu konular üzerine yapılan uluslararası araştırmaların büyük çoğunluğu, Bourdieu'nün bir sermaye biçimi olarak kültür vizyonuna mükemmel şekilde uyan üç eğilimi öne sürüyor. Birincisi, meşru ve dünyevi kültür arasındaki eski karşıtlıkların parçalanmasına, kültürel farklılıkların ve meşruiyetin sonsuz yeniden keşfi eşlik ediyor.

İkincisi, derinlemesine araştırmalar hem ticari hem de elit olmak üzere çok çeşitli kültürel malları tüketen gerçek omnivorları tanımlayabildiğinde, bu omnivorların çok özel sosyal profilleri vardır ve çok Bourdieucu bir sonuca varılır. Ve son olarak, kültürel zevklerin ve uygulamaların kısmi yakınlaşmasına yönelik eğilim, kültürel iticiliklerin ve cehaletin kalıcı gücü ile bağlantılıdır. Ve son olarak, kültürel zevklerin ve uygulamaların kısmi yakınlaşmasına yönelik eğilim, kültürel iticiliklerin ve cehaletin kalıcı gücü ile bağlantılıdır.

Sosyal Sermaye

Coleman'a göre sosyal sermaye işleviyle tanımlanır. Tek bir varlık değil, iki ortak özelliği olan çeşitli farklı varlıklardır: hepsi sosyal yapının bir yönünden oluşur ve yapı içindeki bireylerin belirli eylemlerini kolaylaştırırlar" ve Putnam "güven, normlar ve ağlar gibi sosyal organizasyonun koordineli eylemi kolaylaştırarak toplumun verimliliğini artırabilen özelliklerinden" bahseder (1993: 167).

Sosyal sermaye, az ya da çok kurumsallaşmış karşılıklı tanıma ve tanınma ilişkilerinden oluşan kalıcı bir ağa sahip olma sayesinde bir bireye ya da gruba ait olan gerçek ya da soyut kaynakların toplamıdır; başka bir deyişle, böyle bir ağın harekete geçirmeye izin verdiği sermaye ve güçlerin toplamıdır" (Bourdieu ve Wacquant 1992: 95).

Bourdieu ayrıca sosyal sermayenin üretimi, birikimi ve sürdürülmesine yönelik pratik koşullara çok daha fazla önem vermektedir.

Bourdieu'nün vizyonu aynı zamanda sosyal sermayeyi soyut, neredeyse geometrik bir bağlantılar sistemi olarak değil, gündelik sosyalliğin içine gömülü bir şey olarak düşünmeye bir davettir veya kurumların sosyal ekolojisi içinde. Bourdieu'den esinlenen bir diğer akademisyen Wagner (1998), toplumsal hiyerarşinin diğer tarafında, küreselleşmenin

yeni elitlerinin kendi sosyal sermayelerini nasıl ördüklerini vurgulamaktadır. Sosyal sermaye kavramının Bourdieucu kullanımının, makro sosyal uyum ya da patolojilerin üretimi üzerindeki etkilerinden çok, güç oyunları üzerindeki etkilerini sorgulamaya itmesi, onun yaklaşımının merkezi bir boyutunu göstermektedir.

Ekonomik Sermaye

Bourdieu'nün ekonomik sermaye analizi paradoksal olarak algılanabilir. Bir yandan, 1960'larda sömürge Cezayir'i üzerine yaptığı çalışmalardan son kitaplarından biri olan Ekonominin Toplumsal Yapıları'na - Fransa'da Levittown tarzı bireysel evlerin ortaya çıkmakta olan sanayileşmiş pazarının bir analizi (2000) - kadar araştırmalarında ekonomik sermayenin ağırlığına ve modernitenin genişleyen gücü olarak ekonomik alana sürekli bir dikkat tespit edilebilir. Bir kamusal entelektüel olarak Bourdieu, 1990'larda ekonomik alanın kültürel üretim alanları üzerindeki artan ağırlığını eleştirerek ve entelektüelleri ve sendikacıları ekonomik mantığın buharlı silindirine karşı harekete geçirerek çok aktifti.

Öte yandan Bourdieu'nün tanımsal oyunlara girme konusundaki isteksizliği, ekonomik sermaye söz konusu olduğunda paroksizm düzeyine ulaşmıştır.

Hem merkezi bir kavram hem de sosyal gücün stratejik bir kaynağı olarak görünen bir şeyin derinlemesine tanımının ihmal edilmesi gibi garip bir çelişki nasıl anlamlandırılabilir? Cevap en azından üç yönlüdür. Birincisi, modern toplumlarda sermayenin sağduyulu tanımı ekonomik zenginlik ve kaynaklara atıfta bulunduğundan, Bourdieu sosyolojinin görevinin sağduyuya meydan okumak, daha sofistike bir tanım icat etmekten çok bu açıklığı yapıbozuma uğratmak olduğunu öne sürer.

Bourdieu'nün "Sermayenin Biçimleri" adlı kitabında şöyle yazar: "Sermayeyi yalnızca iktisat teorisinin tanıdığı biçimiyle değil, tüm biçimleriyle yeniden ortaya koymadıkça, toplumsal dünyanın yapısını ve işleyişini açıklamak aslında imkânsızdır" (aktaran Richardson 1986: 241)

Daha sonra, ekonomik sermayenin değil, sosyal ve kültürel sermayelerin kesin tanımlarını geliştirir. Sosyolojisinin önceliği, (ekonomik) sermayenin ekonomik tanımını düzeltmek değil, sermayenin çoğul olarak anlaşılması gereken bir kavram olduğunu göstermektir.

Buna karşılık, kültürel sermayenin "gizlenmiş" boyutunun, büyülü boyutunun, anlaşılması veya deşifre edilmesi için çok daha fazla kavramsal karmaşıklık gerektirir. Bu noktada "Marxist" olan Bourdieu, bizi ekonomik sermayeyi bir şey, stok veya figür olarak değil, sosyal bir ilişki olarak düşünmeye davet eder.

Son olarak, Bourdieu'nün ekonomik sermayeye yaklaşımının bir diğer önemli odağı, ekonomik kurumların sosyal inşasına ve ekonomik kategorilerin (rasyonalizasyon, maliyet-kar dengesi) sağduyulu bilişsel araçlar olarak yayılma koşullarına gösterdiği ilgide bulunabilir.

İkinci olarak, ekonomik sermaye doğal ya da kendiliğinden ortaya çıkan bir şey değildir; gücü karmaşık bir kurumlar, düzenlemeler ve bilişsel araçlar ağına bağlıdır.

Sembolik Sermaye

Bourdieu'nün sosyolojisi dördüncü bir ana sermaye türünü içerir: sembolik sermaye. Dördüncü bir sermaye türü olan sembolik sermaye, kişinin diğer sermaye türlerinin bir sonucu olarak ya da ırk ve hatta moda anlayışı gibi sosyal olarak tanımlanmış "ayrım işaretleri" sonucunda sahip olabileceği prestij veya otoriteyi ifade eder. İnsanlar arasında meşru olarak kabul edilen farklılıklar ya da ayrımlar sembolik sermaye haline gelir ve bir "ayrım kârı" sağlar (2013: 297). Bourdieu başka bir yerde "sembolik sermayenin, bilindiğinde ya da tanındığında ekonomik ya da kültürel sermayeden başka bir şey olmadığını" yazmıştır (1989: 21). Dolayısıyla sembolik sermaye, diğer sermaye biçimleri gibi, "toplumsal alanın yapısını oluşturan güç ilişkilerini yeniden üretmek ve pekiştirmek" için işler (1989: 21).

Tanımsal çalışma bir önem göstergesi olsaydı, sembolik sermaye, kültürel sermaye ile birlikte, Bourdieu'nün en kesin ve sık açıklamalarını adadığı tür olurdu. Bu dördüncü büyük sermayeyi nasıl açıklıyor? Paradoksal olarak, sembolik sermaye hiçbir zaman üç temel -sosyal, kültürel ve ekonomik- sermayeden birinin başkalaşımından başka bir şey değildir.

Algı kalıplarına, vizyon ve bölme ilkelerine, sınıflandırma sistemlerine veya en azından kısmen bir olan bilişsel şemalara göre algılandığında, her türlü sermayeye (ekonomik, kültürel, akademik veya sosyal) sembolik sermaye olarak adlandırılmaktadır. (Bourdieu 1994a: 161).

Sembolik sermaye, kısmen ekonomik veya sosyal sermayeye dönüştürülebilir, ancak satın alınamaz; değiştirilebilirliği asimetriktir.

Bourdieu'nün ekonomik sermaye tanımındaki minimalist yaklaşımı epistemolojik anlamıyla yorumlanabilir. Bourdieu'nün sosyolojisi, iktisat biliminden (sermayeler, yatırım, strateji, ticari marka, girişim, vb.) hatırı sayılır sayıda kavram ödünç alır. Aynı zamanda, Kuzey Amerika siyaset biliminde çok görünür olan, tüm sosyal etkileşimleri ekonomi mantığına indirgeyen tembel eğilime karşı muhtemelen en etkili silahlardan biridir. "Rasyonellik" ve "rasyonellik" bu ekonomik yaklaşımların sloganları olduğu için, bu tür bir rasyonalitenin, ekonomik hayatın gerçek mantığını veya girişimcilerin motivasyonlarını aydınlatan herhangi bir şeyden çok, lisans öğrencilerine "ekonomi" üzerine ders veren akademisyenlerin ideolojisi olduğunu vurgulamakta fayda var.

Bourdieu'nün sermayeler teorisi, tüm insan davranışlarının ekonomik olarak yeniden açıklanması için bir Truva atı değil, güç mücadelelerinin siyasi sosyolojisinin geliştirilmesi için merkezi bir araçtır. Sermayeler arasındaki geçiş ve dönüşümlerin sonlu olmadığı bir sosyal evrende rasyonel yönetim ve dönüştürme planları iktisaadi bir rüya olarak kalır.

Bir toplumdaki güç dengesinin nasıl kurulduğunu sorgularken Bourdieu, vaka çalışmalarının çoğunun merkezi noktası olan meşrulaştırma ve sermaye dönüştürme süreçlerinin önemine her zaman geri döner.

İktidar alanı, farklı alanlarda (özellikle ekonomik ve kültürel alanlarda) lider konumları paylaşacak kadar sermayeye sahip olan aktörler ve kurumlar arasındaki güç ilişkilerinin alanıdır. Farklı türden sermaye ya da güç sahipleri arasındaki mücadelelerin alanıdır. Bu mücadelelerdeki bahisler, farklı sermaye türlerinin dönüşüm ya da muhafaza kurallarıdır, bunların karşılaştırmalı değerleri, her an bu mücadelelere yatırılabilecek güçleri yönetir. (Bourdieu 1991: 5)

Eğer sosyal aktörler sermaye stoklarını geliştirecek şekilde davranıyorlarsa, bunun tek nedeni rasyonel fayda maksimizatörleri olmaları değildir. Bunun nedeni aynı zamanda sosyalleşmelerinin onlara bazı sosyal oyunların oynamaya değer (ya da değmez) olduğu ve kişinin hayati sosyal enerjilerini yatırmak için yeterince tatmin edici olduğu gerçeğine dair uygun illüzyonu ya da inancı vermiş olmasıdır.

Bir yanda eğilimler ve yanılsamalar sistemine sahip bireyler veya gruplar, diğer yanda kuralları, değerleri ve nomoslarıyla belirli faaliyetleri organize eden kurumsallaşmış

alanlar arasındaki sosyal olarak yapılandırılmış karşılaşmalar, çok farklı sosyal oyunların varlığına izin verir

Ekonomik analizin mantığı nihayetinde nasıl bir anlam ve öneme sahiptir? Bourdieu'nün cevabı en azından iki yönlüdür. İlk olarak, "rasyonel" kavramının yapısöküme uğratılması gerekir. Ekonomik mantık, sosyal aktörlerin genellikle sermayelerini kaybetmektense maksimize etmeyi tercih ettiklerini öne sürdüğünde doğru olabilir, ancak bu aktörler çok çeşitli sosyal oyunlar oynarlar. Makuldürler, yani yaptıklarını yapmak için iyi sebepleri vardır. Ancak eylemlerinin düzenleyici ilkesi, bazı durumlarda bir damga haline bile gelebilen ekonomik sermayenin maksimizasyonuna indirgenemez.

Sermaye ve Alan İlişkisi

Sermaye ve alan ililşkilerini ilk bakışta açık bir biçimde görmek ve takip edebilmek her durumda mümkün olmayabilir. Toplumsal dünyada şeyler arası anlık ilişkilere odaklanmak bu ilişkileri var eden gerçek nedenlerin anlaşılmasınu güçleştirebilir. Bu noktada Bourdieu ilişkiler ağındaki anlamlılıkların ancak bu ilişkilerin tarihsel süreç içerindeki formları bilinirse ve konuya ilişkin tüm bilgi kümelerine sahip olunursa doğru anlaşılacağını var sayan tarihselci bir yaklaşımı benimser. Bu nedenle Bourdieu toplumsal ve sınıfsal ilişkileri geleneksel Marxist düşüncede olduğu gibi salt ekonomik ve ideolojik yönden ele almaz. Sınıflar arasındaki çatışma ilişkilerini anlayabilmek için çatışma alanları belirleyen düşünür fikir ve metodolojisinde Max Weber etkisinin de izlenebildiği politikandan kaynaklı güç ilişkilerine de oldukça geniş bir yer verir. Çatışma alanları pozisyonlar arası ilişkilerden meydana gelir ve bu alanların dağılımı sermayelerin dağılımına göre belirlenen güce göre biçimlenir. Bu sermayeler ekonomik, toplumsal, kültürel ve simgesel olarak ele alınırlar (Özsöz, 2007:17).

Bourdieu'nun bilimsel metadolojisi kuram ve metodoloji ayrımındaki çoğullaşmış çatışma eksenlerinden uzaklaşmaya hatta bunlara bir çözüm üretmeye çalışır. Düşünürün metodlojisi akıl ile görelilik arasındaki tartışma tarzlarına uzlaşma sağlayacak biçimde geliştirilir. Bourdieu özellikle sosyal bilimleri dikkate alarak bilimin doğrululuğunun olanaklı ve gerekli olduğu bir çizgiye tutunmaya gayret eder. Bununla birlikte o bilimsel rasyonalitenin sağıltılabilirliğine mesafeli yaklaşır. Çünkü Bourdieu'nun düşüncesinde

kendinde şey gibi davranan bir akla yer yoktur. Akıl bilinç ve tarih içerisinde şeylerin ve toplumsallığın ötesine geçen belirleyici bir özerklik olarak gelişmemiştir. Tarihin ya da felsefenin belirleyici bir akla sahip olduğu düşüncesi eşyanın doğasına aykırıdır.

Zira Bourdieu toplumsal dünyaya birikim ve sermaye ekseninde bakılması gereken bir tarih olarak yaklaşılması gerektiğini ifade eder. Ancak bu tarih eyleyiciler arasındaki sürekli ilişkiler etrafında vuku bulur. Şu hâlde Bourdieu'ya göre bir kavramdan ziyade kurucu bir işleyiş olarak sermayenin işleyen dinamikleriyle tarih yapıcı olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte bu sermaye formu kendiliğinden de değildir. Yapısalcı fazlardan ayrıldığı haliyle sermaye toplumsal ilişkilere verili donuk bir entite gibi işlev görmez. Maddileşmiş yahut birikmiş haliyle sermaye toplumsal ilişkilerin üreticisidir. Ancak sermayenin bütünlüklü değil farklı formasyonlara dağılmış biçimler haliyle gelişerek toplumsal ilişkileri ürettiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Böylelikle Bourdieu sermayeyi bütünlüklü bir muğlaklık olmaktan çıkartır ve anlaşılması ve tahlil edilmesi için gerekli ilişkiler biçimine böler.

Sermayenin işleyişi tekil bir formasyona indirgenirse mevcut ilişkileri anlama çabası muğlaklıklar içerisinde görünmez hale gelir. Eşyanın ve şeylerin varlığında "kayıtlı bir güç "olarak sermaye nesnelleşmiş (ki burada sermayenin sembolik formu ima edilir) yahut biçimleşmiş varlığıyla (ekonomik bağlamda) birikmesi zaman alan bir biçimde kar üretmek ve kendini yeniden dolayıma sokmak için şekil değiştirir. Ekonomik sermayenin geçişkenlik hızı diğer sermaye türlerine nazaran başatsa da tüm sermaye türlerinin muhtevası değer bağlamında ya mevcut pozisyonlarını korumak ya da değerlemeye yönelik dikey pozisyonları ele geçirmektir. Öyleyse sermayeyi ekonomi kuramının tanımladığı tekleştirici biçimiyle değil toplumsal dünyadaki halleriyle tarif etmek onun analizi için daha anlamlı hale gelir. Aksi halde sermayenin doğasını anlamak pek mümkün olmayacaktır. Çünkü Bourdieu'nun da amaç edindiği üzere sermaye kullanışlı bir tümlük olarak değil fakat toplumsal ilişkiler içerisinde gelişen analiz edilmeye muhtaç bir çeşitliliktir.

Bourdieu, Marxizm ve Eleştirel Ekonomi Politik

Philip. S. Gorski'ye göre yaygın bir görüş olarak her şeyden önce bir tarihsel dönüşüm teorisyeninden ziyade bir toplumsal yeniden üretim teorisyeni olarak değerlendirilen Bourdieu'nun teorisinin tarihsel analizci bir değerlendirmeye tabi tutulması ve Düşünür'ün teorisinin tarihsel analiz ile yanya getirilmesi oldukça şaşırtıcı bir girişimdir. Yine Gorski böyle bir soruşturmanın haklоı olmakla birlikte yersiz olduğunu ifade eder. Ona göre özellikle

Anglosakson akademi cqamiasındaki okunuş tarzından kaynaklı olarak Bourdieu'nun çalışmalarına ilişkin genel bir yanlış anlaşılma mevcuttur. Yine bu kafa karışıklığı üzerinden devam edilecek olursa tarihsel analize Bourdieucu bir yaklaşım getirmek başka bir şey bunun olanaklı olup olmadığına dair bir çabaya girişmek ise başka bir şeydir. Bu, Bourdieu'nün kavramlarını işe koşmayı, nerede eksik kaldıklarını görmeyi, nasıl detaylandırılıp rafine edilebilecekleri üzerine düşünmeyi ve yaklaşımı bir bütün olarak rakipleriyle karşılaştırmayı gerektirir (Gorski, 2013: 1).

Ancak tarihsel araştırmanın Bourdieu'nün yaklaşımı ve kavram setiyle ne yapabileceği sorusuna geçmeden önce, Bourdieu'nün kendisinin bu yaklaşımla ne yaptığını ve buna rağmen nasıl bir yeniden üretim teorisyeni olarak adlandırıldığını görmemiz gerekmektedir.Bunun en temel sebebi Düşünürün çalışmalarının tarihselci olarak değerlendirilmesinin yanında yapısalcı olduğu düşünülmesinden kaynaklı bir yanlış anlaşılmayca yorumlayıcı şemalarla okunmasıdır. Bu sorun bir kez kavranıldığında, Bourdieu'nün çalışmalarını yeni ve farklı bir ışık altında değerlendirmek mümkün hale gelecektir. Böyle yaklaşıldığı takdirde Bourdieu'nun Makro toplumsal değişimi ve tarihsel krizi analiz etmek için kullanışlı kavramlar araçlar sunduğu açıkça görülebilecektir. Dahası, bu yolla Bourdieu'nün başlangıçtaki sorusunun toplumsal dönüşümle ilgili olduğunu görmek de mümkün hale gelir. Yeniden üretim meselesinden ziyade tarihselci bir bağlamda toplumsal dönüşümün dinamiklerini anlamakvaz geçilmez bir raştırma ve düşünme çabasının konusu olmuştur. Böylelikle anlaşılacaktır ki Bourdieu'nun çalışmalarını ve teorisini tek bir yaklaşım ve alanla sınırlandırmak mümkün değildir.

Bourdieu'nün bir yeniden üretim teorisyeni olarak ün kazanması, sadece çalışmalarının nasıl alımlandığını değil, aynı zamanda nasıl yorumlandığını da etkilemiştir; yani, sadece hangi eserlerin okunduğunu değil, aynı zamanda bu eserlerin nasıl okunduğunu da etkilemiştir.

Hatta, kültürel sermaye ve habitus gibi en çok bilinen iki kavramının nasıl ele alındığı üzerine bile bu konudaki ünü etkili olmuştur. Her ikisi de genel bir teoride merkezi mekanizmalar olarak anlaşılmış, toplumsal yeniden üretim, tabakalaşma ve eğitim çalışmaları içerisine yerleştirilmişlerdir (Gorski, 2013: s.6).

Bourdieu'nün çalışmalarının dikkatli okuyucuları, onun kavramsal çerçevesinin sosyo-tarihsel dönüşümü incelemek için kullanılabileceğini uzun zamandır kabul etmekte ve

giderek artan sayıda akademisyen onun fikirlerini bu şekilde geliştirmeye ve uygulamaya çalışmaktadır.

Bununla birlikte, Bourdieu'nün aynı zamanda bir yeniden üretim teorisyeni olmadığını iddia etmek ya da yeniden üretimin çalışmalarında önemli bir tema olduğunu inkar etmek mümkün değildir. Tarihsel ve toplumsal olanın sonuçta süreklilik ve değişim ile ilgili olduğu göz önünde bulundurulacak olursa Bourdieu hem bir yeniden üretim teorisyeni hem de bir toplumsal dönüşüm teorisyenidir. Böyle değerlendirildiğinde Bourdieucü kuramsal çerçevenin avantajlarından birinin de süreklilikleri, kopuşları ve hatta eşzamanlalıkları açıklayabilecek denli güçlü toplumsal yeniden üretim ve dönüşüm ile tarihsel dönüşümün analiz edilmesini sağlayacak avantazlı bir analiz aracı olduğu görülecektir (Gorski, 2013:12).

Bourdieu, Marksizmin muazzam etkisini kabul eder. Ancak Bourdieu'ye göre, Marksizm kendi etkisini, "teori etkisi "ni anlayacak araçlara sahip değildi ve bu etki olmasaydı "işçi sınıfı" da olmazdı. Güçlü bir sembolik sistem olarak Marxizm, "işçi sınıfı" kategorisine hayat ve anlam vermiş, bu da tarih üzerinde önemli bir etki yaratmıştır.1 Ancak Marksizm kendi gücünü -sembollerinin ve siyasi müdahalelerinin gücünü- kavrayamamıştır çünkü sembolik tahakküm teorisine sahip değildir.

Aydınlanma'ya, sadece Marx tarafından değil, aynı zamanda Bourdieu tarafından da (daha önceki yazılarında) şiddetle eleştirilen Hegel'in devlet görüşüne geri döndük. Her ikisi de devleti hem sembolik hem de maddi şiddet tekeli olarak tanımlar. Her ikisi de devleti, egemen sınıfın çıkarlarını genel çıkar olarak sunan olarak görür.

Kapitalist ilişkiler, toplumdaki farklı kurumlardaki deneyimlerinden bağımsız olarak, kendilerini amansız bir şekilde bireylere dayatır. Marx, okulların ya da ailenin insanların çalışma ya da yatırım yapma biçimleri üzerindeki etkilerini dikkate almaz- onları destekleyen bireylerin ayırt edici özelliklerinden bağımsız olarak yalnızca toplumsal ilişkilerin mantığıyla ilgilenir. Buna karşın Bourdieu, ekonominin ötesindeki alanları verili bir toplumsal düzeni anlamanın anahtarı haline getirir ve hem sürekliliğin hem de toplumsal değişimin ya da süreklilik yoluyla toplumsal değişimin sırrı burada yatar. Habitus dayanıklıdır; yeni sosyal yapılarla karşılaştığında ısrar etme eğilimine sahiptir, bu fenomene “histerezis” adını verir. Habitus ve yapı arasında ortaya çıkan çatışma birçok şekilde ortaya çıkabilir. Birincisi, bir yapılar kümesinde işlenmiş bir habitus taşıyan ve bir diğerinin zorunluluklarıyla karşı karşıya kalan bireylerin hareketliliğinden kaynaklanır. Orta sınıf bir okula giren alt sınıflardan

öğrenciler uyum sağlamayı zor buluyor veya geri çekiliyorlar ya da isyan ediyorlar.9 Görüldüğü gibi yapı ve habitus arasındaki kopukluk, sosyal yapıların üst üste bindirilmesiyle de ortaya çıkabilir.

Bourdieu'nün yükseköğretimin dinamiklerine ilişkin açıklaması, Marx'ın kapitalist rekabet yoluyla kapitalizmin genişlemesinin işçi sınıfının gerilemesine yol açtığına ilişkin açıklamasına benzemektedir, ancak iki şartı vardır. Birincisi, Bourdieu'nün eğitimin genişlemesini açıklanamayan bir verili, dışsal bir değişken olarak aldığı yerde, Marx kapitalizmin iç dinamiklerinin nasıl sermayenin yoğunlaşmasına ve işçi sınıfının küçülmesine yol açtığını gösterir. Kapitalizmin yükseliş ve çöküşüne dair bir teorisi vardır. İkinci olarak, Bourdieu öğrenci isyanını beklenti ve fırsat, eğilim ve konum uyuşmazlığı açısından açıklarken, Marx değişen toplumsal ilişkilere bir yanıt olarak devrimci bir işçi sınıfının oluşumunu vurgular.

Alan kavramı, Marx'ın kapitalist üretim tarzı kavramının belirli özelliklerinden yararlanır ve bunları genelleştirir. Gerçekten de bu ilişkinin altını çizerek, Bourdieu kültürel alanları sembolik malların ekonomi politiği olarak adlandırır. Marx'ta insan davranışını yöneten bir dizi üretim biçimi varken, Bourdieu'de bir arada var olan çok sayıda "alan" vardır.

Benzer şekilde Bourdieu, işçi sınıfının gücünden yola çıkarak, toplumsallaşmış bir bedene yerleştirilmiş habitusun üretici gücüne yönelir.

Bourdieu ayrıca, ekonominin sözde doğal yasalarının ve sosyal etkileşimin "doğa hali" olarak piyasa imgesinin aslında yoğun yasama faaliyeti, yani politikalar tarafından nasıl üretildiğini araştırır. Bourdieu, ekonomik alanın ve ekonomik rasyonalitenin artan merkeziliğini reddetmez; bunun yerine, onu açıklanması gereken bir sosyal yapı olarak tanımlar. Maliyetlerini ve yarattığı tahribatı sorgular. Yazar bizi habitus, alanlar ve ekonomik rasyonalite arasındaki olası uyuşmazlıklar hakkında düşünmeye davet eder. Ve yapılandırılmış alanların içinde ve dışında sosyal etkileşimin birikimi yoluyla, çelişkili sosyalleşme deneyimlerinin aynı kişide rasyonel eylemden, inanca, dayanışmaya veya duygulanıma dayanan yargı ve davranış biçimlerine nasıl ani geçişler üretebileceğini gösterir (Bourdieu1997: 87).

Bourdieu, bir yandan da Marx'ın üstyapılara çok az önem veren üretim biçimlerinin artzamanlı ardışıklığını, alanların işleyişine ve bir arada varoluşuna dair senkronik bir

açıklamayla değiştirir. Bourdieu her alana, dış alanların heteronom etkisine karşı bir özerklik mücadelesi inşa eder. Daha sonraki yazılarında özellikle ekonomik alanın diğer alanların özerkliğini yıkmasıyla ilgilenmiştir.

Toplumsal yapının bilinçsiz bir şekilde içerilmesi olarak habitus, Bourdieu'yü yalnızca işçi sınıfını "aşkın özne" olarak terk etmeye değil, aynı zamanda tahakküm edilenlerin, yalnızca sosyologun kavrayabileceği bir şey olan, boyun eğdirilmelerinin koşullarını kavrayabilme olasılığını da reddetmeye götürür. Sosyolog ve daha geniş anlamda "Entelektüeller Enternasyonali" böylece Bourdieu'nün varsayılan "aşkın öznesi" haline gelir.

2. KÜLTÜR KAVRAMINDAN YARATICI VE KÜLTÜREL ENDÜSTRİLERE

2.1. Kültür Tanım ve Tartışmaları

Günümüzde iletişim çalışmalarının sağlam zemini olarak görülmesine rağmen, kültürün radikal biçimde yeniden formüle edilmesine ihtiyaç vardır. Kültüre ilişkin eskimiş bakış açısı, onu idealize edilmiş bir soyutlamaya dönüştürmüş, kültürü insanları ve sosyal grupların çeşitliliğini ayırt etmenin bir aracı ve aynı zamanda insanlığı doğal dünyadan ayıran bir nokta olarak tanımlamakta ısrar etmiştir.

Kültür kavramı insanın toplumsal durumuna ilişkin göndermeleri nedeniyle toplum bilimlerinin üzerinde en çok durduğu kavram olmasının yanında, herhalde toplum bilim literatüründe bir biçimde kendisine temas edilmeyi dayatan ve en sık uğrak edinilen kavramlardan da biridir. Zira toplum bilimlerinin özünde insan ve toplum etkileşimini ve bu ilişkileri dolayımlayan etkinlikleri ele alan bir çabalar bütünü olduğu düşünülecek olursa kavram üzerinde niçin bu kadar durulduğu da anlaşılır görünmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi toplum bilimleri birey ve toplumdan hareketle toplumsal alana ilişkin ve bu ilişkilerin cereyan ettiği politika, din, ahlak, antropoloji, çevre, hukuk ve iktisat gibi giderek genişleyen bir art alanlar dizisini araştırma konusu yapan bir disiplinler toplamı olarak anlaşılabilir. Özer Ozankaya'nın (1991:11) Türkçe'de klasikleşmiş eserinden alıntıyla kısaca tanımlayacak olursak: *Toplumbilim, insanların toplum yaşamının koşullarını nesnel olarak ve toplumsal bütün içinde inceleyen bir bilimdir. Amacı, insanların davranışlarını belirleyen toplumsal çevrenin yapısal öğelerini aydınlatmak, bu çevrenin oluşumunda, işleyişinde ve gelişimindeki düzenliliklerini açıklamaktır*."

Yine Ozankaya'dan (1991:16) hareketle toplum bilimlerinin başlıca amaçları şu sekilde ifade edilebilir:

a) toplumları zaman ve yer bakımından nesnel ve somut koşullan içinde anlamak,

b) onların tarih içinde geçirmekte oldukları değişimin etkenlerini ve doğrultusunu açıklamak,

c) ayrı ayn toplumlar üzerinde yapılan bu açıklamaların ortaya çıkardığı benzerlikleri saptayıp genellemelere varmaya çalışmak,

d) böylece de insanlara toplumlarının değişme süreci üzerinde etkili olma olanağını, eşdeyişle öngörü olanağını sağlamaktır.

"Toplum ve insan bilimlerine ilişkin hemen her şeyin kültür tarafından koşullandırıldığından" hareketle toplum bilimlerini genel tanım, kapsam ve amacı bağlamında kültür kavramına bir giriş mahiyetinde açıklamaya çalıştık. Şimdi, bu kapsamda genel bir kültür çerçevesi çizmek yerinde olcaktır.

Raymond Willims'a (1977: 76-77) göre İngiliz dilindeki kültür sözcüğü günümüzde "artık farklı entelektüel disiplinlerdeki ve düşünce sistemlerindeki önemli kavramlar"ı da karşılayacak biçimde kullanılmasından kaynaklı olarak tanımlanması en güç iki üç kelimeden biridir. Benzer bir görüşü destekleyecek biçimde Vadim Mejuyev (1987: 7-8)) sosyal bilimlerde hiçbir araştırma alanında kültür kavramı için olduğu kadar tanım üretilmeye çalışılmadığına dikkat çektikten sonra; bu tanım çeşitliliğinin kültür kavramının sadece bilimsel bilgi alanına ait olmasının ötesinde tarihsel ve toplumsal bir derinliğe sahip olmasıyla ilgili olduğunu ifade eder. Williams'ın sözünü ettiği güçlüğü daha belirgin kılacak biçimde kültür üzerine yazılan çalışmaların genelinde başvurulduğu üzere bir örnek verilecek olursa; Alfred Kroebcr ve Clyde Kluckhohn'ın 1952 (s.149) yılında 1871 ve 1950/1951 yıllarını kapsayacak biçimde İngiliz dilinde gerçekleştirdikleri bir çalışmada akademik çalışmalarda ve gündelik dilde kullanılan 164 farklı kültür tanımı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Yazarların dil ve çalışma evreni sınırlayan koşullar göz önünde bulundurulacak olursa tanım sayısının ulaşılandan çok daha fazla olmasının muhtemel olduğu ifade edilebilir. Zaten yazarlarda derledikleri monografinin kültür tanımlarının genel bir eleştirisi ve kültür teorisinin genel bir karşılaştırmasını ifade etmekle beraber kesin tanım sınıflandırmaları için henüz erken olduğunu ifade etmişlerdir. Neticede ulaştıkları kültür tanımı da çalışma sonunda ulaştıkları belirsizliği gözler önüne serer gibidir. Yazarlara göre kültür, sosyal bilimlerdeki çeşitliliği toparlayacak biçimde: kültürün bir ürün olduğu; tarihsel olduğu, fikirleri, kalıpları ve değerleri içerdiği; seçici olduğu, öğrenildiği; sembollere dayandığı; ve davranıştan bir soyutlama ve davranışların bir ürünü (s.157) olarak tanımlanmıştır. Kroeber ve Kluckhon (1952: 42,71) ulaştıkları tanımlardan hareketle kültür kavramlarını sınıflandırmaya çalışmışlar ve bu doğrultuda kavramı yedi farklı şekilde sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırmaya göre

kültür tanımlayıcı, tarihsel, normatif, psikolojik, yapısal, genetik ve tamamlanmamış şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu noktada adet olduğu üzere kültürün ne şekilde tanımlandığına genel hatlarıyla genel geçerlik kazanmış mevcut tanımlamalarına temas etmek gerekmektedir.

2.1.1. Tanım Olarak Kültürün Arkeolojisine İlişkin Vurgular ve Kültür Tanımları

Kültürün tanımlanmasına yer veren çalışmaların genelinde kabul görmüş bir görüş olarak kültür sözcüğünün klasik Latince'deki tarım ve toprakla uğraşmakla ilgili bakmak ve yetiştirmek anlamlarına gelen "*edere cultura*"dan geldiği düşünülmektedir (Williams, 1976: 105-112; Mezuyev, 1987: 21) Bozkurt Güvenç (1976: 96) kültür *(culture)* sözcüğünün XVII. yüzyıla kadar Fransızca'da benzer anlamda kullanıldığını. Voltaire'in sözcüğü "insan zekasının (*esprit*) oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında kullandığını ve kültür kelimesinin buradan Almanca'ya geçerek ve 1793 tarihli bir Alman Dili Sözlüğünde kültür olarak yer aldığını ifade eder. Bununla birlikte Mejuyev Romalı düşünür Cicero'nun mektuplarında "Aklın kültürü zekadır." ifadesine yer verdiğine, bu bağlamda kültürü aklın ve zekanın tıpkı köylünün toprağı işlemesi gibi işlenmesi gerektiğiyle bağlantılandırarak kullandığına dikkat çekmiştir. "Aklın kültürü", Cicero tarafından, aydın yeteneklerin geliştirilmesi ve zihinsel çalışma yoluyla aşağı tabakadan ayrılan özgür insanın erdemlerini ifade edecek biçimde tanımlanmıştır. Böylece kültür kavramı öğretim, uygarlık ve insanın eğitimi anlamına gelecek biçimde kullanılmaya başlanmış hemen bütün Batı dillerinde bu anlamı çağrıştıracak biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Mejuyev, 1987: 22). Mejuyev'i destekler biçimde Philip Smith (2007: 14)) kavramın on altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar "geniş bir şekilde öğrenmeyle bireysel insan aklının ve kişisel görgünün geliştirilmesine" dayanan bir anlamda kullanıldığını ifade eder. Kavramın Latince'deki tarıma ve yetiştirmeye ilişkin kullanımının doğada kendiliğinden yetişen ürünlerle insan eliyle yetiştirilen ürünleri ayırmak için kullanıldığı göz önünde bulundurulacak olursa tarıma ilişkin kullanılan bu anlamlarının yukarıdaki kullanımları beslemiş olması muhtemel görünmektedir (Özlem, 2000: 142). Kıyan (2016: 81) da bu görüşü destekleyecek biçimde kavramın on altıncı yüz yılın başında toprağın işlenmesine ilişkin anlamından "metaforik bir kaymayla" insanın maddi manevi ve düşünsel gelişimini içerecek biçimde kullanılmaya başladığını, on sekizinci yüz yılla beraber ise "uygarlık" (civilization) kelimesinin eş anlamlısı ve barbarlığın karşıtı olarak yabanıllığın geride bırakılması anlamına gelecek biçimde kullanıldığını ifade

eder. Böylelikle kültür "bir sürecin adı ya da bir sürecin ürünlerine" göndermede bulunacak biçimde özerk bir terim olarak ortaya çıkarken kuşkusuz yeni bir toplumsal kavramsallaştırmanın ifadesi gereğinden doğmuştur. Kültür kavramının ilerleme düşüncesinden soyutlanamayacak biçimde bir anlam sınırına ulaşmasını Aydınlanma Düşüncesi ile birlikte gelişen burjuva ethosundan kaynaklandığını iddia eden Mejuyev (1987: 22-63) kavramdaki bu anlam değişimini şu şekilde açıklamaya çalışır:

Yeni bir kavramın gerekliliği orta çağ ile modern çağın birleşme noktasındaki toplumsal olguyu etkileyen doğa ve dolaysız toplumsal çevresi ile yüz yüze olan insanın davranışı derinlemesine değiştiren temel değişimler sonucunda ortaya çıkmıştır. Cultura sözcüğünün özerk sözbilimsel bir birim olarak "natura" sözcüğünün tam karşıtı olması bir rastlantı değildir. İlk bakışta kesin kes dilbilimsel gibi görünen bu karşıtlık, toplumsal değişimlerin modern çağ bilinci karşısına çıkardığı somut bir sorunu yansıtmaktadır. (1987: 22).

Benzer bir görüşe Zygmunt Bauman'da (2015: 7-10) da rastlanmaktadır Yazara (2015) göre "modern kelime hazinesine bir niyet beyanı ve yerine getirilmesi gereken bir görevin adı olarak giren kültür"e Aydınlanma projesi, sınırları Aydınlanma Düşüncesi'nce belirlenmiş ulvi amaçlara ulaşmak için "temel bir araç statüsü" kazandırmıştır. Bu haliyle yine de kültür "statükonun korunmasından ziyade sosyal evrimi evrensel koşullara doğru yöneltmeye çalışan" asıl amacı gelecekteki çabalar için bir hedef ve yön göstermek olan bir "yön bulma aleti"dir (s. 9). Bu bakımdan kültür sözcüğünün anlamlarında bir araya gelen soruların "sanayi" "demokrasi" ve "sınıf" gibi modern çağın yönünü ve tartışma evrenini belirleyen sözcüklerde meydana gelen değişimlerin her birinde temsil bulan ve sanattaki büyük değişmelerin de bunlara eklemlendiği büyük tarihsel değişimin doğrudan dile getirdiği sorular olduğuna dikkat çeken Williams (2017: 28) kültür sözcüğünün gelişiminin toplumsal, siyasi ve ekonomik yaşantımızdaki değişmelere dair önemli ve devam eden bir "tepkinin kaydı" olarak kabul edilebileceğini ve sözcüğün "kendi içinde bu değişmeleri incelemeyi sağlayacak özel bir harita" oluşturduğunu ifade eder. Yine Wiliams'a ((2017: 30) göre kültür, vaktiyle zihnin bir durumu ve alışkanlığını ifade edecek biçimde manevi ve düşünsel faaliyetler bütününü ima ederken şimdilerde hayatın her yönünü kapsayacak biçimde "bütünlüklü bir yaşam tarzı"nı ifade etmektedir. Soyut bir durumu ifade etmekten başlayarak "bütünlüklü bir yaşam tarzı anlatısı gibi oldukça geniş kapsamlı bir anlama ulaşan kültür

yazar tarafından bu tarihsel geçişi de ifade edebilecek biçimde yaygın kabul görmüş tanımlarıyla üç grupta toplanmıştır:

I. zihinsel manevi ve estetik gelişime ilişkin genel bir süreci anlatan bağımsız ve soyut ad,

II. gerek bir halkın, dönemin, grubun gerekse genel olarak insanlığın belli bir yaşam biçimini anlatan bağımsız ve soyut ad,

III. entelektüel ve özellikle sanatsal etkinliğin ürünlerini ve uygulamalarını anlatan bağımsız ve soyut ad (Williams, 2007: 109-110; 2017: 474)

Doğrudan kendisine yöneltilmemiş olsa da literatürde Williams'ın yaptığı üzere oldukça geniş tutulan ve klasik antropolojinin izlerini taşıyan kültür tanımlarına karşı belirgin bir eleştiri söz konusudur. Kültürü yaşam dünyasındaki her şeyi kapsayacak biçimde işaretlemenin bizi kültür konusunda hiçbir yere vardırmayacağı (Tomlinson, 2004: 33), böyle bir tanımın kavramın sınırlarını çok geniş ve belirsiz kıldığı (Kıyan, 2016: 82), antropolojinin kavram dünyasıyla geliştirilen böylesine bir kültür tanımının her şeyi kapsayacak biçimde kullanılmasının kavramı belirsizleştireceği hatta onu gereksizleştireceği (Thompson, 2013: 155) dillendirilen bu eleştiriler arasındadır. İkinci tanımın Williams'ın, sıklıkla başvurduğu "bütünlüklü bir yaşam tarzı" anlamını içerecek biçimde kullanıldığı ki bunun da "insanın yapıp ettiği her şey"i kültür olarak düşünülecek bir genişlik ve belirsizliğe ulaştırdığı değerlendirmesi doğru görünmektedir. Bununla beraber Williams (2017: 353) kültürün "bütünlüklü bir yaşam tarzı" olarak kavranışının aslında edebiyat geleneğine dayandığını ve yirminci yüzyıl antropoloji ve sosyolojisinde çok belirgin olduğunu ifade eder.

Her ne kadar Raymond Williams kültür sözcüğünün on sekizinci yüz yıl sonları ve on dokuzuncu yüz yıl başlarında toplumsal hayata nüfuz eden endüstri *(industry*), sınıf (*class*), demokrasi (*democry*), ve sanat *(art*) sözcükleriyle beraber ve onların beraberinde getirdiği toplumsal değişmeleri de içerecek bir anlam katmanına sahip olduğunu ifade etse de, sözcüğü maddi yahut gayri maddi belirli bir ilişkiler sistemi içerisinde ele alınamayacak biçimde genel ve karmaşık kılması bakımından eleştirilmiştir. Ancak Williams (1989: 65) kültürün genişlemesinin ekonomik ve politik hayatımızın gerçek bağlamı içinde incelenmesi gerektiğine dikkat çekmiş ve aslında çalışmalarında sürekli geliştirmeye çalıştığı kültür bağlamına bu şekilde açıklık kazandırmaya çalışmıştır. Kültür kavramının halktan bile daha

sorunlu, belirsiz ve müphem olduğunu kabul eden Peter Burke (2004: 40) eskiden yüksek kültürü adlandırmak için kullanılan kelimenin aşağıya doğru bir ivmeyle halk kültürünü de içine aldığını, şimdilerdeyse yanlamasına her şeyi kapsayacak biçimde genişlediğini ifade eder. Bu noktada Burke'ün kültür kavramının toplumsal içerimindeki genişlemeye dikkat çekişi aslında Williams'ın modern sanayi toplumunda kültür kavramının (birkaç başka kelimeyle birlikte) mevcut sosyal düzen içerisinde kurumsallaşmasını doğrular gözükmektedir. Bilhassa Romantikler'in nostaljik bir kırılganlıkla yüksek kültür yorumuna daha yakın durmaları da bir bakıma gelişen sanayi toplumunda kültür kavramının muğlaklaşması ve onların yorumuyla dejenere olmasına verilen nostaljik bir tepkiydi.

Peki, ne olmuştur da "kültür" kavramı "yanlamasına" bir genişlemeye ihtiyaç duymuştur? George Simmel'in kültür yorumu bu soruya kısmi bir cevap niteliğindedir. Kültürü "insanın kusursuzlaştırılması" olarak tanımlayan Simmel (2009: 333) kültür kavrayışında öznel ve nesnel kültür ayrımlarına gider. Simmel'e göre: "İnsan ruhu bu amaçlara salt doğal diyeceğimiz bünyevi büyüme süreçleri sayesinde ulaşamaz, belli bir noktadan sonra bir "tekniğe", iradenin yönlendirdiği bir yordama ihtiyacı vardır." Bu da insanın kendisine dışsal olan şeyleri gözlemleyerek, duyumsayarak ve yorumlayarak kendine mal etmesiyle yani şeyler düzeninde "kasıtlı yaratılmışlıkları" öznel gelişimini mümkün kılacak biçimde kullanmasıyla gerçekleşir. Daha net konuşursak, der Simmel (2009: 336):

> ()….kültür kavramının iki kullanımı birbirine hiç benzemez, zira öznel kültür her şeyin üstündeki amaçtır. Onun ölçüsü, manevi hayal-süreçlerinin bu nesnel kendiliklerde ve bu kendiliklerin kusursuzlaşmasında ne ölçüde rol oynadığıdır. Nesnel kültür olmadan öznel kültür diye bir şey olamaz elbette, çünkü bir öznenin gelişimi ya da içinde bulunduğu durum, ancak karşılaştığı işlenmiş nesneleri kendine dahil ettiği takdirde kültür olur.

Ancak Sanayi Devrimi sonrası iş bölümünde meydana gelen uzmanlaşma ve seri üretim mantığı ile öznel ve nesnel kültür arasındaki uyumluluk ve tamamlayıcı bağ bozuma uğramış, yaratıcı özne dikkat dağınıklığından muzdarip ve duyumsayıcı heyecandan yoksun fragmanlar toplamına dönüşmüştür. Kültür, öznenin gerçekleşmesi sürecinde varlığın kendi "pozitif doğasını inşa ederken başvurduğu" akılla ulaşılan yapıların mantıksal sonucu yani bir bakıma kültür yaratırken ulaştığı olumlayıcı bir teknik iken; şimdi varlığın kendi içinde başlamış ve onu mahva sürükleyen içsel bir dinamiğe dönüşmüştür. Simmel, bu durumu

"kültürün trajedisi" olarak adlandırır (Simmel 2009: 335-356). Nesnel kültürdeki orantısız artış ve toplumsal iş bölümünün tezgahlarında üretilmiş kusursuzlaşmış nesneler bolluğu karşısında özgün gelişme koşullarını nesnel kültürün cerayen ettiği evren ve ilişkileri kendinde dolayımlayarak onu üreten öznenin öznel kültürü bu yoğunluğa ayak uydurabilmesi, buna paralel artış göstermesi söz konusu olamaz. Yani:

Modern hayattaki uyumsuzluğa — özellikle de tekniğin her alanda gelişmesi ile teknik ilerleme karşısında aynı anda hissedilen derin tatminsizlik hissi arasında görülen uyumsuzluğa— neden olan şey büyük ölçüde, nesneler gittikçe daha fazla işlenmiş/kültürlenmiş hale gelirken, insanların nesnelerin kusursuzlaşması sürecinden öznel hayatlarını kusursuzlaştırmak amacıyla yararlanmaktan gittikçe daha âciz hale gelmeleridir (Simmel 2009: 336).

Simmel'i kültürü üzerine böylesine karamsar bir görüşe sürükleyen iki temel olgu göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi Sanayi Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan nesnel kültür ürünleri bolluğundan kaynaklı öznel yaratının belirsizleşmesi iken diğeri yine aynı nedene bağlı gelişen yabancılaşmadır. Simmel örtük biçimde de olsa kültürün bir trajediye dönüşmesinden üretim biçiminde meydana gelen değişmeleri ve ondan kaynaklanan yeni toplumsal düzeni sorumlu tutmaktadır. Yazar'ın belleğinde on yedinci yüz yılın yüksek sanatının hatıraları tazeliğini adeta korumaktadır. Anlaşılacağı gibi bir değişim, dönüşüm meydana gelmiştir. O halde bu değişim nedir ya da en azından değişimin izleri geriye doğru nasıl sürülebilir? Bu soruya verilmeye çalışılacak bir cevap kültürün ya da kültürel üretim biçiminin gömülü olduğu iktisadi düzen içerisinde "akışkanlık" kazanan değerler sisteminin gelişim serüveninde aranılabilir. Daha yukarıdaki satırlarda kültüre ilişkin gerek antropolojik gerekse Aydınlanmacı yoruma değinilmeye çalışılmıştı. Bu yorumlarda kültür kavramı üzerindeki vurgu antropolojiden devir alınmış haliyle genel itibariyle "bütünleşik bir yaşam tarzına" karşılık gelmekteyken; Aydınlanmacı yorumu ile ise "bireye kendi özgünlüğünü sağlayan, bireyin "amprik, duygusal ve pratik yaşamını" aşmasına olanak sağlayan" "aklın gerçek amacı olan" bir soyutlama olarak ortaya çıkmaktaydı. Bu çeşit kültür yorumları kaderci bir anlayışla toplumsal tarihi dışlamıyorsa en azından toplumsal tarihi ya görmezden gelmekte ya da onu önemsizleştirerek doğal tarihçi bir anlayışı benimsemektedir. Bununla birlikte kültürün toplumsal alanda cereyan ettiği ve gerek kendisinin gerekse ürünlerinin

toplumsal, yani üretim ilişkilerinin sonucu olduğu göz ardı edilmektedir. Mejuyev'e (1981: 60-61,94) göre:

> "Sayısız kuşaklar tarafından yaratılan gerçeğin, toplumun maddi zenginliğinin, kültürün yalnızca dış görünümü olduğu açıkça görülmektedir. Aslında kültür, toplumsal özne olarak insanın gelişimini, insanın yaratıcı güçlerinin, ilişkilerinin, gereksinimlerinin, yeteneklerinin, iletişim biçimlerinin gelişimini kapsamaktadır."

2.1.2. Üretim Biçimindeki Değişmeler ve Kültür

Kültürü ve yaratıcılığı bugün endüstri kavramı yahut verili kapitalist sistem içerisinde tartışıyorsak, bunun keyfi, bireysel bir tercih değil ancak anlamlı bir zorunluluktan kaynaklandığını ifade etmek önemlidir. Zira yirminci yüzyıl itibariyle kapitalizm "dünyanın her yerinde değilse bile kayda değer biçimde birçok bölgesinde, ekonomik ve kültürel açıdan egemen toplumsal formasyon haline gelmiş bulunuyor. Bu sadece kapitalizmin merkez ülekeleri değil belki onlardan da fazla kapitalizm için açık pazar haline gelmiş periferi ülkeler için geçerlidir (Bocock, 1997: 61).

Kültür alanı, yüksek kültür bağlamında, anlamlar alanıdır: O, aşkın bir bağlamda sanat ve seremoni vasıtasıyla dünyayı anlamlandırma ve bireyin insani sınırlılıklarını aşma çabasıdır. Mejuyev' in tarihselci yorumuyla (1987: 77): "O halde insan, kültür içinde, yaratılan değil, yaratıcı bir varlık; kendi denetimi dışındaki koşulların pasif oyuncağı değil, kendisinin gerçekleştirdiği değişimlerin ve tarihin başoyuncusu olarak karşımıza çıkmaktadır".

Aydınlanma'dan devraldığı akılcılık ve bireycilik fikrini doğrudan sanat ve kültür alanına taşıyan modernizm kültür ve kültürel alanın dönüşümünde oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Bu doğrultuda temel motivasyonunu burjuva değerler sistemine karşı gelişen gerilimin yaratıcılığından alsa da modernizm, tartışmasız, Batı kültüründeki en büyük yaratıcılık dalgalanmalarından birine kaynaklık etmiştir. 1850'den 1930'a kadar olan dönem, muhtemelen edebiyat, şiir, müzik ve resimde önceki dönemlerden çok daha çeşitli ve sayıca fazla eser verilmesine tanıklık etmiştir. Ancak bunun kültürde tutarlılığın ve sanat ile yaşam arasındaki ayrımın kaybolmasıyla kültürel alanın hegemonik güçlere karşı korunaksızlaşması

gibi bir sonucu da olmuştur. Bir diğer sonuç modernizmin kendisinden önce kültürde var olan birlik, bütünlük ve uyum anlayışını yerinden etmesi olmuştur. Modern anlayış bunu estetiğin ahlaki normlardan özerkliğinde ısrar ederek; yeni ve deneysel olana daha fazla değer vererek ve benliği (özgünlük ve benzersizlik arayışında) kültürel yargının mihenk taşı olarak alarak yıkmıştır (Bell, 1978: xxi- xxii). Alain Touraine'e (2014: 25) göre modernite akılcılaştırma ideolojisiyle sıkı sıkıya bağlıdır. Yine "modernist ideoloji" siyasal ve toplumsal düşüncenin oluşumunu dünyevileşme düşüncesiyle bir arada ele alırken aydınlanma felsefesiyle sadece fikir alanında utkusuna ulaşmakla kalmamış, aynı zamanda "piyasa ekonomisine de, akılcılaştırmaya da indirgenemeyecek olan kapitalizm biçimine bürünerek iktisadi alana da egemen olmuştur."

Kapitalist sistemin köklerine ilişkin çalışmaların özellikle Avrupa merkezli modernite tarihi içine yerleşik birey tipini ve toplumsal kategorileri araştırma nesnesi olarak almasının önemli gerekçelerinden biri de modernist düşünce tarzının kapitalist iktisadi düzene köklü geçişte önemli bir mihenk taşı olmasından ve kapitalizm içerisindeki kültürel dönüşmelere ciddi kaynaklık etmesinden ileri gelmektedir. Modernist düşünce yerleşik değerlere meydan okurken paradoksal biçimde akılcılığın etkisiyle Romantizmde mevcudiyet bulan duyumsamacı ve duygusal tatmin tepkimesiyle çatışan burjuva hesaplamacılığını ve yönteme sıkı bağlılığı yerleştirmiştir. Bunlar, Aydınlanma düşüncesinin herkes için azami mutluluk, toplumsal oydaşma ve erdemli birey idealleriyle zıtlık taşıyan; hazzı, bireysel çıkar ve faydayı öncelleyen ve zihni iktisadi ilkelerin tahakkümüne sokan değerler kümeseydi ve dolayısıyla kültürel alana ve üretilerine yansıması kaçınılmazdı.

Aydınlanma düşüncesi aklı ve bireyciliği ön plana çıkarırken aslında amaçladığı şey sanat ve fikir dünyası başta olmak üzere bireyin yerleşik, köhnemiş otoritelerden ve onlara bağımlılıktan özerk kılınmasıydı. Ancak Sanayi Devrimi'yle beraber iş ve üretimin örgütlenmesi köklü değişiklikler geçirdi. İşlik tümüyle bürokratik bir yapıya, katı çalışma ilişkilerine tabi kılınırken ve bireyler (*emek*) de rollere indirgendi. Böylece işyeri normları, geçmişin üretim ilişkilerinde mevcut olan ve işçinin kendini keşfetmesine ve kendini üretimiyle tatmin etmesine olanak tanıyan çalışma ilişkileriyle giderek daha fazla çelişmeye onun üzerinde yıkıcı olmaya başladı. Modernizm özgürlük ideali böylece üretim ilişkilerinden dışlanmaya başlamıştır.

Toprakta mülkiyet ilişkileri ve üretimdeki istikrarsızlık sanayi merkezi olan kentlere yoğun göçler başlatmış böylece geçmişin üretme ethosuna sahip köylü ve zanaatkarları kol emekçisine dönüşmüşlerdir. Bu dönüşüm salt emek bağlamında gerçekleşmemiş beraberinde yeni bir örgütlenme ve toplumsallık biçimini, yeni yaşama usluplarını ve tüketim tarzlarını üretmiştir. Duman'a (2016:18) göre "kapitalizme kaynaklık eden en önemli tarihsel gelişme on sekizinci yüzyıldan itibaren geçimlik ekonominin yerini pazara yönelik sanayi üretiminin almasıdır. Üretim ilişkilerinde yaşanan bu değişim, dünya ölçeğinde adeta sistemsel bir devrime yol açmış ve bu devrim, sonradan yeryüzü kaynaklarını kitlesel tüketime açacak olan özel girişimciliğe, sermaye birikimine ve ücretli emeğe dayalı bir sömürü sistemi olarak kapitalizmin yayılmasını sağlamıştır." Yeni bir sınıf olarak gelişmeye başlayan ücretli emek modernizmin özgür birey idealinden çok az pay alabilmiştir. Bununla birlikte sanatta geçmişin himayeciliğe dayanan üretim ilişkileri ortadan kalkmış ve özgür bir sanatçı tipi ortaya çıkmıştır. Bu özgür sanatçının eserini değerlendirebileceği yegâne alan olarak ise sanat piyasası gelişmeye başlamış ve bu yolla sanat eseri piyasada alınan satılan bir kültürel ürüne dönüşürken sanatçı da dahil olmak üzere tüm küçük burjuva sınıfı ücret karşılığı çalışan bağımlı işçiye dönüşmüştür. Sanat eserinin kültürel bir ürüne dönüşmesiyle birlikte kültür kavramı on sekizinci yüz yılın ilk yarısından on dokuzuncu yüz yılın başlarına kadar gelişme gösteren anlamına ulaşmış gibidir. Bu anlam ise, ürün bağlamında üretim ve "kültürel" sözcüğünü barındırmaktadır.

Kıyan (2016: 96-98) kapitalizm öncesi kültürel üretimin "kullanım değerinin baskın olması, himaye sisteminin başat rol oynaması ve zanaat tipi üretimin yaygın olması" gibi üç farklı karakteristiğinin olduğunu ifade eder. Buna göre, ilk ortaya çıktığında kültürel üretim uzunca bir süre, en azından kültürel ürünler piyasasının gelişip pratikte yerleşmeye başladığı on sekizinci yüz yıla kadar, kullanım değerinin baskın olduğu bir işlev üstlenmiştir. Öte yandan kültürel ürünler için uzunca bir süre "kapalı ya da sınırlı bir pazar olması" yazar ve sanatçıları ürünlerinin hami açısından pratikte taşıdığı öneme bağlı olarak yöneldikleri eserleriyle sanatçıları himayeye girmeye zorlamıştır. Ve son olarak, kültürel üretim uzunca bir süre lonca örgütlenmesi içerisinde, basit meta mantığının işleyişi altında zanaat faaliyeti olarak yürütülmüştür. Bundan sonra kültürel üretimin kapitalizme entegre olduğu sürece kadar kültür kulanım değeri ve mübadele değeri arasında salınmıştır. Böyle olmasında gelişmekte olan yeni toplumsal düzenin henüz yerleşiklik kazanmamasının da etkili olduğu

öne sürülebilir. Marxist gelenek içerisinde de olmak üzere başlangıçta kapitalizmin insanın kültürel gelişiminde önemli bir rol oynadığı genel kabul görmüştür. Bununla birlikte Marxist yaklaşıma göre kültür antik çağ, orta çağ ve kapitalist toplumda da varlığını sürdüren sınıflı toplum yapısının kaderini paylaşmış ve bu toplumun yapısal değişiklerine göre form kazanmıştır.

Kültürün kapitalist topluma özgü piyasalaşması bu çerçevede ele alınabilir. Kültürel üretimde kullanım değeri, zanaat üretimi ve himaye başatsa da Avrupa'nın önemli kentlerinde ticaret ve sanayi burjuvasının birlikte var olduğu ara dönemde bile kültürel üretim piyasalaşmaya başlamıştır. Örneğin yılda yetmiş bin resmin üretildiği Hollanda'da ressamlar artık çalışmalarını ya simsarlar vasıtasıyla ya da anonim bir piyasada satmaya başlamışlardı. Böylelikle kültürel ürünler kullanım değerinden çıkıp mübadele ilişkisine girerek "meta" özelliği kazanırken ticaret ve pazar kurallarını belirleyen yasal çerçeveler içinde sözleşmeler tertip ederek hukuki bir statüde Pazar malı haline geliyor, diğer taraftan ise bu ürünlerin maliyetini, niteliğini ve buna bağlı olarak fiyatını belirlemeye ilişkin yeni aracı uzmanlıklar ve kurallar geliştirilmeye başlıyordu (Kıyan, 2016: 102-103).

2.1.3. Teknolojinin Kültürü Dolayımlaması

1850-1950 yıllarının en önemli özelliği bu yıllarda iletişimin dünyaya yayılması olmuştur. Posta, telgraf ve telefon şebekeleri ve sonrasında 1900'den itibaren radyo iletişimi kültürün ve enformasyonun genel ekonomisi üzerine çift etkide bulunur. Posta, basılı yayın ve enformasyon üzerindeki önemli dönüşümlere katkıda bulunarak, kitapların gazetelerin ve haberlerin aktarımını sağlamıştır. Özel mesaj, mektup, ticari veya diplomatik mesaj gibi her şey daha süratli biçimde ve daha uzak mesafelerde dolaşıma girer, böylece zihniyetleri kullanımları ve pratikleri hatta zaman ve mekânın algılanma biçimlerini dahi değiştirir. Telgrafın tıpkı fotoğraf gibi tipografi kültürünü yeniden tartışmaya açtığı yazılmıştır: Telgraf bağlamından kopartılmış bir enformasyonu değerli kılar ve analizi geri plana iterek sürate öncelik tanıyan bir özellik sergilemektedir.

Ancak metinlerin yorumlanabilme derecesi ve tüketici özerkliğinin sonlu sınırları hala büyük ölçüde önemlidir. Seyirci özerkliğinin geliştirdiği direniş sıklıkla,

romantikleştirilmiş bir aşırılıktır ve çoğunlukla tüketim üzerinde dolaylı özerkliğin bir biçimidir, ancak asla bir üretimle ilgisi yoktur (Golding, 2003:103).

2.2. Kültür Endüstrisi ve Yönetimi Üzerine

Kültür endüstrisi terimi ilk defa Adorno ve Horkheimer tarafından 1947 yılında yayımlanan *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı kitap çalışmasında kullanılmıştır. Bu çalışma ve sonrasında Adorno tarafından kaleme alınan *Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken* adlı metin ekseninde bu kavramı açıklığa kavuşturmak, bu çalışmanın bağlamını oluşturan başlıca unsurların anlaşılır hale gelmesi açısından önem arz etmektedir. İlk taslaklarda "kitle kültürü" teriminden hareket eden Adorno ve Horkheimer, kavramın olası yanlış yorumlarından kaçınmak maksadıyla kültür endüstrisi mefhumunu esas almaya odaklanmaktadırlar. Kültür endüstrisi; yapısal olarak benzerlik barındıran ve kusursuz bir sistemle işleyerek kitlelerin tüketim talebine karşılık veren ekonomik ve yönetsel yoğunlaşmaların aksine, tüketici kitleyi kendi üretim mekanizmasına göre şekillendirerek nesneleştirir (Adorno, 2003, s76). Kitle iletişim araçlarının da bireyin nesneleştirilerek kültür endüstrisinin bir metası olarak pazarlanması sürecine hizmet etmekte olduğu savlanır bu çalışma vasıtasıyla. Özellikle Amerika'da kitle iletişim araçlarının yaygın kullanımının kapitalist bir formda kitleyi sarmalayarak kültürü pazar ekonomisinin bir girdisine dönüştürmesine şahitlik eden Frankfurt Ekolü düşünürleri; kültür manipülasyonu çeperinde eleştiriler geliştirerek kapitalizme yönelik bir saldırı eylemine geçerler. Bu nosyon doğrultusunda ortaya atılan savlar, popüler kültürün manipülasyon aracına dönüşmesini totalitarizm üzerinden açıklama gayesi gütmektedir (Slater, 1998: 233). Kültürün piyasalaşması, kitle iletişim araçlarının yaygın kullanımı neticesinde oluşturulan kültürel ve bireysel bir standartlaşmadan beslenmektedir. Bu durumu "sözde bireycilik" olarak tanımlayan Adorno'ya göre söz konusu olan kitlenin ihtiyaçlarına yanıt oluşturan bir metanın üretimi değil, üretilen metanın bireylere sanki kendi tercihleriymiş gibi dayatılarak pazarlanmasıdır. Bu durum, üstten dayatılan kültürel üretimlerin kitleye biçim vermesi ve kitlenin bireysel düzeyde tüketim araçlarından ibaret hale gelerek piyasa ekonomisinin motivasyonuna dahil olması bakımından kültürün alınan ve satılan bir meta olarak değer kazanmasına anlam yüklediği düşünülebilir.

Kültür yönetimi, piyasa ekonomisinin beklentilerini karşılar nitelikte kapitalist bir seyrin takipçisi olarak değerlendirilebilir. Kültür endüstrisinin tüketici standart bireyi, özgünlüğün yitip gittiği bir normalleşme sürecine dahil edilir. "*Uyum sağlamayan herkes,*

ekonomik yoksunluğa mahkûm edilir ve bu, garip münzevilere atfedilen zihinsel yetersizlikte sürdürülür. İnsan bir kez işleyen sistemin dışına atıldı mı, onu yetersizlikle suçlamak kolaydır. Arz-talep mekanizması günümüzde maddî üretim alanında dağılmaya yüz tutarken, üstyapıda egemenlerin yararına işleyen bir denetim mekanizması olarak iş görmeye devam eder." (Adorno, 2011: 64). Toplumu oluşturan bütün kesimler bu kapitalist kültür ekonomisi tarafından kuşatılmış halde kitlesel üretilen metayı tüketmeye koyulurlar. Kitle iletişim aygıtlarının dayattığı ahlaki ve politik atmosfer, tüketici nesne olan bireyin normunu belirleyen ve onu standardın bir parçası haline getiren bir işleve sahiptir. Yönetsel mekanizmaların kültürü bir meta halinde toplumun inanç ve davranış alanını şekillendirmek amacıyla kullanmak için medya kanallarını aracı belirlemesi, kapitalist sermayenin yatırım düzlemini kültürün ticaretine kaydırmıştır.

2.2.1.Kültürün Ticarileşmesi ve Kültür Endüstrisinin Totaliter ve Hegomonik Karakteristiğine Dair Eleştiriler

Kültürün modern toplumun şekillenmesinde üstlendiği rol göz önünde bulundurulduğunda kapitalist yönetsel sistemlerin bu kültür ticaretinde gittikçe güçlenen totaliter bir çizgiye saptıkları kanısı desteklenebilir görünmektre. Kültür endüstrisini savlayan başlıca yaklaşımın da ifade ettiği gibi *"bireysel 'beğeniye' ilişkin liberal düşünce, modern toplumda, özerk öznenin aşamalı tasfiyesiyle iyice zayıf düşürülmüştü. Bu gelişmenin sonuçları, tercihlerin neredeyse tümüyle manipüle edildiği kitle kültürünün anlaşılması için çok önemliydi"* (Jay, 2014: 85). Kapitalist sermayenin bireyi bu standartlaştırma girişimine aracılık eden kitle iletişim kanalları üzerinden yayılan kültür metası, toplumun birey düzleminde özerkliğini yitirirken ideolojik normlara uygun hale gelmesini sağlamaktadır. Bu nedenle kültürel metanın orijinallik iddiasından uzaklaşarak genel kabule tekabül edecek biçimde nesneleştiği fikrine varılabilir. Egemen ideolojinin kapitalist sermayeyi elinde tutan totaliter yapısı, bireysellikten uzaklaşan özneyi çevreleyen bir pazar alanına dönüşür. Ticari kabiliyetini eğlence ve boş vakitlerin değerlendirilmesi yorumu üzerinden şekillendiren kültür endüstrisi yapay bir bilinç vasıtasıyla meydana getirilir. Sanat, edebiyat, müzik, felsefe ve diğer entelektüel uğraş alanlarını sınırlandıran bu tutum, bu unsurların bireylerin ortak beğenisini şekillendirecek biçimde sunulmasıyla anlamsızlaştırılır. Şu halde kültür endüstrisinin en belirleyici yönünün "tüketici" kavramına yaygınlık kazandırması ve her şeyin tüketilebilir halde sunulması olduğu söylenebilir. Kapitalist sermaye karşısında tüketici

rolündeki özneler aldatılan rolündedirler ve pasifize konumlarından ötürü egemen güçlerin hegonomik dayatmalarının sonucu olarak gönüllü bir tüketim sarmalının nesnesine dönüşürler. (Kayalı, 2020: 90).

Medya kanalları, kültür endüstrisi mallarının pazarlanmasında önemli bir rol oynarlar. Tüketici konumundaki özne ile kapitalist sermaye tarafından üretilen kültür endüstrisi ürünlerinin transferini sağlayan aracı konumundaki yapı medya kanallarından oluşur. Kendine özgü yapısıyla medya ürünleri çoğunlukla reklam verenler için tasarlanmış haldedirler ki bu durum medya mallarının tamamen pazarlanabilir olduğu düşüncesini desteklemektedir. (Kara, 2014: 56)

Kültür endüstrisinde hegemonyanın söz konusu olduğu düşünülebilir. Piyasa kapitalizminin üstten bir güç olarak tüketiciye dayattığı medya malları, öznelerin yönlendirildiği bir tahakküm ilişkisini doğurur. *"Gelgelelim kültür de kendi ürettiği barbarları her zaman yine kendi barbar doğasını canlı tutmak için kullanmıştır."* (Adorno, 2005: 187-188)

2.2.2 Fordizmden Post-Fordizme Geçiş Aracı Olarak Kültür: Endüstriyel Değerden Kültürel Ticari Değer Üretimine

Neo-liberal ekonomik sisteme geçiş öncesindeki etkin üretim modellerinin başında Fordizm gelir. 1910'lardan başlayarak yaklaşık yarım asırlık bir zaman dilimini kapsayan Fordist üretim ve birikim modeli, teknik olduğu kadar sosyal ve kültürel etkileri de barındıran geniş bir tanıma sahiptir. (Saklı, 2013: 109) Henry Ford'un otomobil üretim bandlarından ve mekanikleşen emeğin sermayeye dönüşmesinden hareket eden bu tanım, emekle birlikte metanın tek tipleşmesine anlam kazandırır. Harvey'e göre Fordizmin sembolik başlangıç yılını 1914'e konumlandırmak gerekmektedir, zira bu tarih Henry Ford'un bir yıldır faaliyet sürdürmekte olan otomobil montaj hattında çalışan işçilere emeklerinin karşılığı olarak günlük sekiz saatlik çalışma performansını beş dolarlık bir ücretle karşılamaya başlamasının tarihidir. Ford'un üretim bandıyla sağladığı yeniliğin özetle; üretkenlikte önemli bir artış elde etmek adına işçinin bulunduğu alana işi taşımak olduğu anlaşılabilir. *"Ford'a özgü olan şey vizyonuydu: kitle üretiminin kitle tüketimi, emekgücünün yeniden üretiminde yeni bir sistem, emeğin denetiminde ve yönetiminde yeni bir politika, yeni bir estetik ve psikoloji, kısacası, rasyonelleştirilmiş, modernist, popülist yeni tür bir demokratik toplum demek olduğunu açıkça görmesiydi"*. (Harvey, 1997: 147-148) Fordizm ile başlayan günlük çalışma saatlerinin

düzenlenmesi, aynı zamanda emek gücü ile elde edilen gelirin kültür endüstrisinin metalarına harcanması için gereken boş zamanın yaratılması açısından da önem arz etmektedir. Gün boyu üretim bandlarında emeğini sermayenin hizmetine sunan işçi için günün sonunda kazancını aktarabileceği bir kültür endüstrisi halihazırda gelişmekteydi.

Pazar ekonomisinin Fordizm ile yakaladığı yükseliş 1970'li yıllarda doygunluğa ulaşılması ile karlılığını yitirmeye başlamıştır. Bu tarihlerden itibaren Fordist dönemin belirleyici unsurları olan standart, sabit, hiyerarşik yapı Post-Fordizmin esnek, değişken ve çeşitliliği öncelleyen yapısına dönüşmüştür. Post-Fordizmin kapitalizme yön veren bir güce sahip olduğu görülmektedir. Yeni modele uygun olarak taşeron, geçici ve sözleşmeli istihdam sistemlerinin yürürlüğe koyularak ücret maliyetlerinin düşürülmesi sağlanmıştır. (Sadioğlu, 2020, s328) Bu durum işverenin kendini güvence altına almasına ve sermayesini artırmasına olanak sunarken, emek gücünü nakite dönüştürme gayesi içindeki işçi bakımından güvencesiz ve sosyal haklardan mahrum bir yoksunluğun gittikçe güçlenmesine aracılık edecek belirsizlikleri beraberinde getiren bir sürecin başlangıcı olmuştur. İkinci Dünya Savaşını takip eden on yılda başlayan özgürlükçü toplum ve işçi hareketlerinin 1970'li yıllarda sendikal haklar ve toplu sözleşme gibi alanlarda kazanımlar elde edememesi; esnek çalışma ve taşeron sistemlerinin yerleşmesinin önü açılmasında etkili olmuştur. Aynı dönemde televizyonun evlerde yaygınlık kazanmasının, kültür metasının yaygınlık kazanmasında rol oynadığı fikrine varılabilir. Televizyon gündelik yaşamı düzenleyen bir kumanda merkezi olarak kültür endüstrisi içinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Gün boyu güvencesiz ve işsizlik endişesi altında çalışmak zorunda bırakılan işçi için artık akşamları dinlenme sahasının da televizyon tarafından ele geçirildiği söylenebilir. Televizyon, diğer bütün iletişim araçlarının nasıl kullanılacağının, hangi filmlerin izleneceğinin, hangi kitapların okunup hangi müziklerin dinleneceğini belirleyen biricik bir role sahiptir. (Postman, 1999: 91-92)

Kültürün bilhassa yaygınlık kazandığı andan itibaren televizyon vasıtasıyla yeniden şekillendirilen bir yapıya sahip olduğu kanısı desteklenebilir. Post-Fordizm, bilgi ve hizmet sektörlerinin esnek ve çeşitli çalışma prensibine uygunluğu itibariyle kültür metasının üretimini de doğrudan düzenleyen bir yükümlülüğe bürünür. Yirminci yüzyılın son çeyreği, üretim bandları ile standartlaşan bir emek gücünün yerine esnek ve sosyal haklardan mahrum bir çalışma esasına dayanan hizmet sektörünün çoğu durumda parça başı işler olarak organize

olduğu bir dönem şeklinde tanımlanabilir. Endüstriyel üretimin kapitalist doygunluğa ulaşmasıyla stokların ortaya çıkması ve bu alanda tüketimin yavaşlaması, sermayenin hizmet ve kültür üretimine olan talebini güçlendirerek, tüketicinin taleplerinin şekillenmesine yeniden yön verir. Bu minvalde, 1940'lı yıllarda ortaya çıkan reklamcılık sektörünün 1970'li yıllarda televizyonun etkisiyle büyüdüğü ve reklamverenin öncelikli tercihinin de televizyon haline geldiği görülür (Akyol, 2009: 4). Televizyon üzerinden yayılan kültürel değer üretimi, reklamların etkin kullanımıyla birlikte kitlenin tüketim alışkanlıklarının belirlendiği bir form kazanırken; kültürün tüketimini ticarileştirerek, endüstriyel pazarı ev içlerine taşımaktadır.

İnternetin gelişimi ve yaygınlık kazanması ve günümüzde yeni medya kanalları özelinde bir üretim alanına dönüşerek kültürün metalaşması dijital kodlar aracılığıyla yinelemesi de bir yanıyla Post-Fordizmin olağan bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Reklam veren için gerek mal ve taşınmazın gerekse hizmetin aktarılmasının başlıca araçlarından biri haline gelen internet; pazar ekonomisinin olduğu kadar kamusal bir alan olarak pazar yerinin de dönüşüme uğradığı sanal bir uzam sunmaktadır. Dijital kodlarla yaratılan bu yeni pazar yeri, başta sosyal medya mecraları ve elektronik satış portalları olmak üzere ticaretin ve haberleşmenin kişiselleştirilerek tüketime sunulmasını sağlamakta ve yanısıra bu tarz etrafında yeni iş modellerinin gelişmesine imkân vermektedir. Post-Fordizm çeperinden bakıldığında esnek, çeşitli ve değişken bir emek gücünün metaya dönüşmesi şeklinde yorumlanabilir olan dijital üretim; mal ve hizmet üretimi ile bunların tüketimini aynı anda benzer ve özgül kılmaktadır. Sosyal medya kanallarının dayattığı formatlar bakımından genel bir kültür üretiminden söz etmek mümkün görünmekle birlikte; her bir tekil içerik üreticisinin emeğini dijitalleştirerek pazarlaması yönünden özgül bir odak yakalandığı fikrini savunmak olası görünmektedir.

Endüstriyel değer, bir ürün veya hizmetin ortaya çıkması için harcanan emek ve zaman nezdinde bir tanımla ortaya konulurken; dijital olanaklarla yaratılan kültürel değerin ederini belirleyen unsurlardaki farklılıktan bahsetmek mümkündür. Fordizmin getirdiği standart endüstriyel üretim her ne kadar Post-Fordizm ile kısmen standart dışı hale geldiyse de asıl değişimin internet kullanımıyla ticari bir meta kimliğine bürünen dijital enformasyonda yaşandığı görülmektedir. Sosyal medya platformlarındaki tekil kullanıcılar tarafından ve çoğu durumda herhangi bir getiri elde edilmeksizin üretilen içerik, aynı platformda vakit geçiren diğer tekil kullanıcılar tarafından tüketilmekte ve bu durum o sosyal medya platformunun

başta reklam gelirleri olmak üzere çeşitli kazançlar elde etmesini sağlamaktadır. Endüstriyel ürünün aksine dijital bir enformasyon olarak paha biçilen bu kültürel değer, dolaşımda kaldığı belirsiz zaman diliminde sayısız kere kopyalanarak paylaşılabilmekte ve artı-değer üretebilmektedir. (Nuyan, 2017: 179) Şu hâlde kültürel değer üretiminin endüstriyel değere kıyasla maliyetsiz ve getiri bakımından verimli olduğunu ifade etmek olanaklıdır. Bilhassa dijital mecralarda üretilen enformasyon ve hizmetlerin yeni medya kanallarında tüketime açılması, reklam veren için görünürlük kazanma imkânı da sağlamaktadır ve bu durum siber alandaki ekonominin büyümesine imkân tanımaktadır. NFT, metaverse gibi blockzincir temelli teknolojik gelişmelerle birlikte, endüstriyel bir üründen veya fiziksel bir sanat eserinden çok bunların dijital kopyalarının ya da dijital ürünlerin ticaretinin kendine bir saha oluşturduğu görülmektedir.

2.2.3. Kaynak Olarak Kültür ve Kültürün Medyalaşması

Sembolik biçimlerin çoğaltılabilirliği, teknik iletişim medyasının temelini oluşturan kilit özelliklerden birisidir. Sembolik biçimler "metalaştırılabilir" yani pazarda alınıp satılabilen metalara dönüştürülebilirler. Sembolik biçimleri metalaştırmanın başlıca araçları çoğaltma kapasitesini kontrol etme ve artırma yöntemlerini geliştirmektir. Medya endüstrilerindeki çoğu devasa icadın – 1814'te Koenig'in buhar basım makinesinin ve 1848'de rotatif basımcılığın ortaya çıkması gibi – ticari amaçlara yönelik çoğaltma kapasitesinin artmasıyla doğrudan bir bağlantısı bulunmaktadır. Ancak medya örgütlerinin, ayrıca bir işin çoğaltılabilmesi üzerinde bir dereceye kadar denetim kurabilmesi olgusuna da bağlı olduklarını da belirtmek gerekir. Böylece telif hakkı ve çoğaltma, lisans ve dağıtma hakları da medya için hayati önem arz ederler. (Thompson, 2008: 40-41)

Medya da dahil olmak üzere üretim teknolojilerindeki önemli değişiklikler modern ve postmodern dönem arasında adlandırılan 1960'lı yıllarda kültürel düzeyde, özellikle de Pop Art'ta ifade bulmaktaydı. Elektronik endüstrileri, bilgi sistemleri ve kitle iletişim araçlarının önemi giderek artıyor ve bunlar belirgin kültürel etkiler yaratıyordu. Kelner bilhassa medya endüstiri alanında dünyanın koç başı olan Amerikan toplumunda toplumsal alanı kuşatan ve bireylerin tüm temas ve bilinç altı zeminlerine işleyen gösteri kisvelerinden kesitler aktarır. Sanattan postmodern eğlence ürünlerine tüm gündelik pratikler özünde bir gösterinin yan ve mesnetsiz mamüllerine dönüşmüştür. Asıl amaç ve sürekli piyasa genişlemesi ve pazar rekabeti kabiliyetini diri tutmaya yarayan gösteri her şeydir. Gösterinin

içerisinde işlediği özü oluşturması gereken etkinlikler ise harcama kalemlerini maksimum artı değer umuduna bağlayan yatırım riskleridir**.**

Erken dönemde bu etkileri ve değişiklikleri mercek altına alan ve onların dökümünü yapan önemli teorisyenlerden biri Fransız yazar Guy Debord'du. Yayınlanan Gösteri Toplumu (1967) adlı kitabında, kültürün metalaşmasının hayatın kendisinin kitlesel gösteriler tarafından dolayımlandığını bir dereceye ulaştığını ileri sürmüşür Sonuç olarak, tüketiciler kopyayı şeye tercih ettiğinden, yaşanmış deneyim yabancılaştı (Murphie & Potts, 2003: 52).

Belli bir dönemdeki hâkim olan iletişim teknolojilerindeki değişiklikler o dönemde egemen olan yaşam biçimlerini temelden farklılaştırmaktadır. Tarihin belirli bir kesitindeki bireysel ve toplumsal gerçekliğin tanımlarını belirlemede, iletişimin içeriğinde meydana gelen değişiklikler kadar; iletişim araçlarında meydana gelen değişikliler önemli roller üstlenmektedir (Kaplan, 1991: 4). Medya kültürü, sadece sürekli genişleyen zaman ve enerji dilimlerini işgal etmekle kalmamakta; fantezi, hayal, örnek düşünce ve davranış ve kimlikler için her zamankinden daha fazla (sürekli olarak) malzeme sunmaktadır.

2.3. Yaratıcı ve Kültürel Endüstriler

Özünde bireysel yaratıcılık ve yeteneği barındırarak, fikri mülkiyete dayalı biçimde istihdam yaratan ve zenginleşme sağlayan endüstriler, yaratıcı ve kültürel endüstri olarak adlandırılmıştır Burada yaratıcılık, yeni fikirlerin geliştirilmesi ve bu fikirlerin, özgün sanatsal ve kültürel ürünler, fonksiyonel tasarımlar, bilimsel buluşlar ve teknolojik yenilikler geliştirmek üzere kullanılması, anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yaratıcılığa ekonomik açıdan bakıldığında, girişimciliği teşvik eden, yenilik geliştirme kapasitesini güçlendiren, verimliliği arttıran ve ekonomik büyümeyi hızlandıran bir faktör olarak, görmek mümkündür. Kitle iletişim endüstrisi, yeni medya, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin etkisiyle, medya araçları düzeyinde giderek artan bir hızla bütünleşmeler yaşanmakta, internet ve görsel-işitsel medya alanını birleştiren, veri okuyabilen ve interaktif iletişim özelliği taşıyan taşınabilir medya araçlarıyla kültürel üretim alanında yaratıcı sektör olarak önemini daha da arttırmaktadır (Bilgili, 2019: 1). Son yıllarda artarak yaratıcılık ve ekonomi ilişkisi çerçevesinde çeşitli endüstri alanlarında adı sıklıkla öne çıkan "yaratıcı endüstriler "kavramının ilk kullanılışı, 1990'lı yılların ortasında İngiliz hükümetinin ortaya koyduğu yeni

ekonomi politikalarına dayanmaktadır. 1997 yılında yeni seçilen, başında Tony Blair'in bulunduğu İngiliz İşçi Partisi Hükümeti, yaratıcılık ve kültür ile ilişkili alanların ekonomik değerinin yeterince anlaşılmadığı tartışmasını ortaya koymuş, bu alanlar ile ilgili endüstrilerin iş alanı yaratmada ve refah seviyesini yükseltmede önemli ve gelişen kaynaklar olduğunu ileri sürmüştür (Erkayhan, 2015: 414). İngiltere'de böyle bir tartışmanın ortaya atılmasında yaratıcı endüstriler olarak adlandırılan kültürel üretim sahasının istihdama sağladığı katkının ve ürettiği katma değerin dikkat çekiciliğinin etkisi vardı. Garnham'a göre kültür endüstrisinden yaratıcı endüstriye doğru hükümet söylemi düzeyindeki bu geçiş ideolojik bir ima içermekte ve politika değişimine işaret etmekteydi. Garnham, ekonomi politik açıdan ele alındığında yaratıcı endüstrilerin yalnızca bilgi toplumu politikaları içerisinde anlamlı hale geldiği iddia eder (Garnham, 2005).

Neoliberal dönüşümle birlikte ekonominin odağı üretim sektöründen hizmet sektörüne doğru kayarken; Avrupa ülkeleri, A.B.D ve gelişmekte olan ülkeler yaratıcılık ve bilgi tabanlı ekonomik girişimleri desteklemeye odaklanmıştır. Yaratıcı endüstriler ana akım değerlendirmelerde ekonomiye pozitif katkı ve refah toplumunun gelişimine olası olumlu etkileri bağlamında iyimserce ele alınırken; eleştirel kuramcılar kavrama daha şüpheci yaklaşırlar. Hartley (2005: 21) yaratıcı endüstrileri bilgi toplumunun evrimsel gelişiminin nihai sonucu olarak yeni ekonomi kavramıyla ele almıştır. Altyapı, bağlantı, içerik ve yaratıcılık aşamalarının sırasıyla izlendiği bu süreçte önemli olan ekonominin oldukça esnek biçimde hafiflemesi ve yenilikler üretebilme kapasitesinin gelişmesidir. Hartley'in olumlayıcı bakışının aksine yaratıcı endüstrilere eleştirel bir açıdan yaklaşan yazar çevresi tüm kuramsal farklılıklara rağmen köklerini Max Horkheimer ve Theodor Adorno'nun Aydınlanmanın *Diyalektiği* adlı artık kültleşmiş olan çalışmalarından alır. Horkheimer ve Adorno'nun *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı kitaplarının kültür endüstrisine ayrılmış bölümü "Kültür Endüstrisi: Kitlelerin Aldatılışı Olarak Aydınlanma" başlığını taşır. Horkheimer ve Adorno 1940'ta bu makaleyi yazdıklarında, bilhassa göç ettikleri ABD'de eğlence endüstrilerinin artan etkisine, sanatın metalaşmasına ve "kültürün" bütünselleştirici bir örnekliğine karşı çıkmışlardı. Sinema ve radyo gibi yeni mecralara kuşkuyla baktıkları için, karamsar bir yaklaşımı hissettiren belagatli bir dille, kültür alanını geniş bir çerçevede masaya yatırmışlardı – üstelik, bu alan için akla gelebilecek en olmadık kavramı kullanarak, kültürü bir "endüstri" diye tanımlamışlardı (Raunig, 2009). Yazarların eleştirisinin hedefinde düşünce

ve değerler sistemi içerisinden ürettiği faşizmle II. Dünya Savaşı'nda vahşetin sınırlarını aşan yüceltilmiş aydınlanma mirası kadar kültürün ekonomikleşmesi de vardı. Raunig, adı geçen kuramcıların oldukça karamsar bir eleştiriyi içerisinde barındıran "kültür endüstrisi" kavramsallaştırmasından küçücük bir geçişle temsil ettiği kesim için bile kurtuluş vaadine dönüşen çoğullaştırılmış "yaratıcı ve kültürel endüstriler" adlandırmasına nasıl ulaşıldığını sorguladığı makalesinde, bunun özneleştirme politikasıyla doğrudan ilintili olduğunu ifade eder. Ona göre mevcut sistemde bireylerin ekonomikleştirilmesi ve potansiyellerinin sermayece işe koşulması ancak naifleştirilmiş bir özneleştirme politikasıyla mümkün gözükmektedir. 1970'lerin kriz ortamına cevap niteliğinde hayata getirilen bu süreç bilgi ve enformasyon teknolojilerindeki gelişim rüzgarını da arkasına alarak 1990'lı yıllarla birlikte neo-liberal politikaların yürürlük kazanmasıyla olgunlaşmaya başlamıştır. Fakat Raunig, kültür endüstrisinden yaratıcı endüstriler kavramına geçişi ele alırken Horkheimer ve Adorno'nun kültür endüstrisi yorumundan ayrılır hatta onu tersten bir okumaya tabi tutar.

Frankfurt çevresi yazarlarının edilgenleştirilmiş, sinik, Fordist montaj hattının kültür endüstrisi ürünlerine tabi kılınmış silik tüketici özneleri yaratıcı endüstriler çağının öznesini açıklamaktan oldukça uzaktır. Raunig, Fransız Post-yapısalcı Marksist düşünürler Deleuze ve Guattari'nin özne, disiplin ve biyopolitik açımlamalarından İtalyan Otonomist Marksist Paoulo Virno'un Marx'ın Grundresse'de bahsettiği "genel zekâ" (*generel intellect)* tanımını yeniden yorumladığı bir yoldan yürüttüğü tartışmada yaratıcı endüstriler çağında belirgin bir özne soyutlamasına ulaşır. Deleuze ve Guattari kapitalist sistem içerisinde özneleri 1970'ler itibariyle toplumsal tabi kılmanın değil; etkinleştirme ve özne kılmanın yaygınlaştırıldığı görüşünü savundular. Virno (2001) ise Marx'ın beklentisinin aksine, teknolojik gelişmelerle birlikte makinaların emek zamanı azaltıp emeğin verimliliğini artırmasıyla açığa çıkan serbest zamanın ve artığın işçi sınıfı için sağlıklı beslenme, eğitim ve bilişsel olgunlaşmayı beraberinde getirmesiyle oluşan toplumsal zekanın kapitalizmin sonunu getirmek bir yana, bireyin tüm yaşantısının emek zamana dönüşeceği ve bilgi birikiminin doğrudan sermayenin havuzuna çekildiği görüşünü ortaya attı. Raunig (2009), bu görüşlerden hareketle yirminci yüzyılın ortalarından itibaren palazlanmaya başlayan yaratıcı endüstriler öznesini kültür endüstrisi kavramının edilgen tabi kılınmışlık yorumunun karşına yerleştiriyor. Yazar bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“ …..yaratıcı endüstriler tabir edilen düzenlemelerin artık dev medya şirketleri biçiminde yapılaşmadığı ortadadır; bunlar artık esasen yeni medya, moda, tasarım, popüler kültür alanlarında kendi kendilerinin işvereni olan girişimcilere ait mikro-işletmeler biçimini alır ve bunları kavramlaştırmanın en iyi yolu, bu mikro-işletmelerin kümelenişine bakmaktır. Dolayısıyla, yaratıcı endüstrilerin kurumları nelerdir diye sorarken, kurum-olmayan yapılardan veya sözde-kurumlardan bahsetmek daha uygun olacaktır. Kültür endüstrisinin model kurumları dev, uzun vadeli şirketlerken, yaratıcı endüstrilerin sözde-kurumları geçici, kısa ömürlü, proje temellidir.”

Bununla birlikte Raunig’in yaratıcı endüstrilerde ele aldığı öznenin hiçbir olumlu ima taşımadığına belirtmekte yarar var. Yazarın meramı içinde bulunduğumuz yeni dönemde kapitalizmin ürettiği öznelik biçimine daha ayakları yere basan dinamik bir tanım ve eleştiri getirmektir. Çünkü Rauing göre; liberalizmin değerler bütününe yaptıkları göndermeyle Harkheimer ve Adorno (2010), kültür endüstrisinin öznelerinin birer çalışan olarak girişimci olma fırsatını kaybetmelerine hayıflanır görünmektedirler. Oysa Rauing bunun eleştirinin çelişkisi olduğuna dikkat çeker. Edilgin tabi kılınmışların çalışan olarak kalmasıyla girişimcilikte önü açık özneleştirilmişlerin durumu arasında pratikten öteye bir fark yoktur. Hatta yazarın temel aldığı soruyla düşünüldüğünde ikincisinin durumu daha karamsar olarak bile değerlendirilebilir.

“Serbest girişimci bugün genel geçer hale gelmiştir – ister yarı-zamanlı çalışan olarak bir projeden diğerine koştursun, isterse peş peşe mikro-işletmeler kursun. 20. yüzyıl kültür endüstrisinin halefleri olan medya şirketleri bile, girişimcilik bayrağı altında taşeronlaştırma ve alt şirketlerle sözleşme usûlü çalışma politikası gütmektedir. Basılı medyadan görsel-işitsel medyaya ve internete kayan bu yeni şirketlerde –hatta kamuya ait medya kuruluşlarında bile– yegâne kalıcı istihdam alanları, temel sevk ve idare birimleridir. Buna karşılık “yaratıcı” tabir edilen insanların çoğu serbest çalışmaktadır ve/veya zaman sınırlaması olmayan sözleşmelerle veya hiç sözleşmesiz, kendi kendilerinin işvereni olan girişimciler konumundadır. …..Esneklik burada despotik bir norma dönüşür, işin güvencesizliği kural olur, çalışma ile boş zaman, iş ile işsizlik arasındaki ayrım silinir, ve kırılganlık çalışma alanından hayatın tüm yönlerine yayılır.”

Yaratıcı endüstriler Hartley'in olumladığı bağlamda büyük ölçüde kendini gerçekleştirmiştir. Bilhassa bilgi ve enformasyon toplumu tanımlarından hareket edersek serbest ve proje bazlı çalışmanın, güvencesizliğin, kurumsuz kurumsallaşmanın yaygınlaşması ve sürekli girişimciliğin teşvik edilmesiyle düşünüldüğünde. Bununla birlikte Hartley'in sistemci yaklaşımının doğal olarak yapısal işleyişle ilgili olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

2.3.1. Yaratıcı Endüstrilere İlişkin Kuramsal Tartışmalar

Geleneksel medyanın yerine yeni medyanın kültür ve haberleşme kanallarının geçmesiyle tekil yayıncılık ve içerik üretimi gibi yaratıcı emek ekonomik bir bağlama bürünür. Yenilikçi iş modellerinin ortaya çıkması, fikri mülkiyetin değer kazanması anlamında önem arz eder. Kavramsal kökeni Frankfurt Ekolüne dayanan ve Adorno ile Horkheimer tarafından çerçevesi çizilen bir meta olarak kültür, ekonomikleşme sürecinde kültürel endüstrilerin anlaşılabilmesine katkı sunar. İkilinin "Kitlelerin aldatılışı olarak aydınlanma" alt başlığına sahip Kültür Endüstrisi metni kültürün her şeyi benzeşik hale getirdiğinden söz eder ve medyanın gelişim sürecini sermayenin genel yasalarına dayandırır (Adorno ve Horkheimer, 2014: 177). Yaratıcı ve kültürel endüstriler tarafından üretilen dijital emeğin, kültürün dijital bir meta olarak pazarlanmasına aracılık etmesi, dijital kapitalizmin işleyişine açıklama getirir.

Yaratıcı kültür, enformasyon çağında bir meta olmanın ötesine geçerek bir tür sembolik sermayeye ve dijital emeğin buna dahil olmasıyla kazanca dönüşür. Kripto evreninin yaratıcı kültüre dayanan doğası, onun farklı işkollarından ve farklı habituslardan ve sahip olunan farklı sermaye türlerinden gelen bireylerin ortaklığını sağlaması açısından önemlidir. Caves yaratıcı endüstrileri sanatsal ve yaratıcılık ile desteklenen çaba neticesinde ortaya çıkan ürün ve hizmetler olarak tanımlarken kavramın kapsamını sanatsal faaliyetler olarak sinema ve müzik gibi unsurların yanına tasarım, reklam, yazılım ve performans sanatları gibi alanları dahil ederek genişletir (Caves, 2000). Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı tarafından yaratıcı kültür endüstrilerinin sınıflandırılması söz konusudur. Dört grupta tasarlanan yaratıcı kültür endüstrileri kültürel miras, sanat, medya ve işlevsel yaratım başlıkları altında sınıflandırılır (UNCTAD'dan akt. THGM, 2021). Bu yaratıcı kültürel endüstrilerin desteklenmesi, inovasyon temelli yeni işkollarının gelişmesi sağlar ve yeni ekonomik modeli şekillendirir.

Yaratıcı Endüstri kavramı 2000'li yıllarda internet ve bilgisayar teknolojileri bağlamında dijital ekonominin ivme kazanmasıyla birlikte yaratıcılık ve teknoloji ilişkisini kültür ve ekonomi ekseninde açıklamak için kullanılır. Bu bağlamda yaratıcılık, sembolik sermayenin teknoloji ile etkileşim halinde finansal bir girişim ortaya çıkarmaya katkı sunmaktır. Yaratıcı endüstri 1998 yılında Birleşik Krallık'taki Kültür, Medya ve Spor Dairesi Yaratıcı Endüstriler İş Ekibi tarafından hazırlanan dokümanda; sanat, medya, tasarım ve dijital içerikli mal ve hizmetlerin sektörel düzeyde desteklenmesi için ortaya atılır (DCMS'den akt. Demir, 2014). Böylece yaratıcı emeğin fikri mülkiyet güvencesi altına alındığı söylenebilir.

Yaratıcı ve kültürel endüstrilerin yalnızca bireysel bir girişim olarak düşünülmesi mümkün değildir. Sosyo-ekonomik bir organizasyon olan yaratıcı ve kültürelendüstriler emeğin yaratıcılık olarak sanata, çalışma prensibi olarak endüstriye yöneldiği bir yeni ekonomik düzenlemedir. Yaratıcı endüstriler kavramının zamanla değişiklikler göstermesi, süreç içinde beliren farklı modellerin sistematik olarak bu kavram çerçevesine eklemlenmesinden kaynaklanmaktadır. Yaratıcı endüstriler kavramı uygulama alanları ve aksiyona bağlı olarak genişlemektedir (Hartley, 2007: 12). Yaratıcı kültür endüstrisi girişimciliği, yaratıcı ürünler olarak fikirlerin pazarlandığı bir teşebbüs olarak görülebilir. Kripto teknolojilerin de bu tanımlama kapsamında, merkeziyetsiz bir yaratıcı kültürel endüstri olarak tartışılması mümkündür.

Yaratıcı endüstrilerin gelinen noktada sosyal medya içerik üreticisi ve kripto piyasaları da içine alır şekildeki evrimi, ekonomide değişim ve farklılık gösteren dinamiklerin evrimine bağlıdır. Bu noktada endüstri terimi bağlamına yalnızca firmaların değil enformasyon üretiminin de dahil olduğu ifade edilebilir. Potts ve Diğerleri söz konusu enformasyon olduğunda endüstri kavramı yerine Pazar ifadesini kullanmayı önerirler (Akt. Hartley, 2007:19). Bu durum iki kavram arasındaki arz talep yaratma ilişkisi bağlamındaki farklılığa dayandırılabilir.

Yaratıcı ve endüstriler kavramını yaratıcı ekonomi ve yaratıcı sınıf gibi tabirleri de barındıran, modern ekonomi ve toplumlarda yaratıcılığın önemine vurgu yapan geniş bir bağlama oturtmak mümkündür. Yaratıcı endüstrilerin büyüyerek daha fazla mali kaynak ve istihdam üretmesi, hükümet politikalarının da bu kavramı sınıflandırma ve mali denetim başta olmak üzere müstehcenlik yasası ve reklam düzenlemesi gibi girişimlerinde bulunmasına

neden olur. İlk zamanlar kültür politikalarında tanımlamak maksadıyla daha çok sanatı, sanatın kültürel değerinden ziyade ekonomik değerine odaklanan yeni yaklaşımları anlamlandırmak için kullanılır. (Hesmondhalgh, 2010: 13-15). Günümüzde ise bu kavram yeni medya kanallarının ve kripto piyasaların etkinliğinde endüstriden ziyade yaratıcılık teriminin önem kazandığı bir ekonomik modele yönlendirmektedir.

Hesmondhalgh, yaratıcı endüstri analizlerinin medya endüstrileri tartışmalarına pozitif yönlü bir çözüm getirmediğinden söz eder. Ona göre yaratıcı endüstrilerin diğer endüstrilere kıyasla ortalamanın üstündeki gelişim hızı diğer faktörler ve dinamikler göz ardı edildiği taktirde tek başına ekonomik bir büyümenin açıklaması olamaz. *"Toplumsal, kültürel ve sanatsal nitelikler görünür şekilde ekonomik göstergelere çevrilebildiği oranda değer görmektedir. Yaratıcı endüstri uygulamaları da dahil olmak üzere bu yaklaşım, Blair/Brown yönetimindeki İşçi Partisi döneminde medya ve kültür politikasının ayırt edici bir özelliği olmuştur."* (Hesmondhalgh, 2010: 16). Blair hükümetinin yaratıcı endüstrileri kurumsal düzeyde tanımlama ihtiyacı duymasının altında yatan ekonomik nedenlerin bu bağlamda dijital kapitalizmin gerekleri ile örtüştüğü ve ekonomik büyüme planları dahilinde dijital emeğin bir devlet politikası olarak düzenlenmek istendiği düşüncesine varılabilir.

Yaratıcı endüstriler kavramı Türkiye'de 2010 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi tarafından gerçekleştirilen "21. Yüzyılda Yaratıcı Endüstriler ve Şehirler" sempozyumu ve çeşitli meslek gruplarının katılım gösterdiği "Türkiye'de Yaratıcı Endüstriler Girişimi Çalıştayı" ile tartışmaya açılır. Bu çalıştay neticesinde benimsenen vizyon şu şekildedir: "Yaratıcılığı Türkiye'de özenilen ve tercih edilen sosyal ve ekonomik bir değer kılmak; yaratıcı endüstrilerin ülke ekonomisine ve toplumsal yaşama katkısı konusunda farkındalık yaratmak, yükseltmek ve sürdürebilirliğini sağlamak." Ayrıca örgütlenme girişimi olarak ortaya çıkan Yaratıcı Endüstriler Konseyi Derneği (YEKON) on sekiz meslek grubunun katılımıyla 2012 yılında kurulur ve tüzüğünde "ticari amaçlı yaratıcılıkla hizmet ve/veya ürün üreten, yaratıcı katma değer sağlayan" meslek kuruluşları "fikri ve sınai mülkiyete tabi yaratıcı endüstrileri bir araya getirmeyi amaçlar" ifadelerine yer verir (Demir, 2014: 92-93).

2.3.2.Kültür Ekonomisi ve Yaratıcı Ekonomi Kavramları

Kültür ekonomisi ve yaratıcı ekonomi kavramları birçok kaynakta birlikte kullanılmakta ve büyük ölçüde aynı faaliyetleri kapsamaktadırlar. Kültür ekonomisi faaliyetleri, yaratıcı ekonomi faaliyetleri olarak tanımlanan geniş bir kümenin, alt kümesi olarak da tanımlanabilir. Yaratıcı endüstriler kavramının ortaya çıkışında uluslararası ticaret verilerine ve ekonomik büyümeye odaklanan hükümetlerin payı büyüktür (Howkins 2005: 117-120). Ülkelerin ekonomik ve kültürel olarak kalkınmalarında bu yaratıcı endüstrilerin katkısı yadsınamaz. UNCTAD (*The UN's Trade and Development Body*) raporunda uluslararası ekonomik ve kalkınma gündeminde yaratıcı ekonomi çok önemli bir konu olmuştur. UNCTAD ülkelerin araştırma ve geliştirme politika yanıtları için gelişmiş bilgilendirme istatistikleri ve dünya ekonomisinin dilimlerindeki önemli ve büyüyen hesapları ortaya koymuştur.

UNESCO ilki 2008'de *"The Creative Economy Report 2008"* (UNESCO, 2008) adıyla olmak üzere aralıklarla yaratıcı ve kültürel ekonomiler konulu raporlar yayımlamaktadır. Raporun oluşturulmasının gerekçesi bağlamında ise içinde yaşadığımız zaman diliminde makro ve mikro düzeyde ekonomi ve kültürün birbirine bağlı olduğu dolayısı ile yeni gelişme paradigmasının ekonomi, kültür ve teknoloji ilişkisi odağında oluştuğu ifade edilmektedir.

Kültürel ve yaratıcı endüstriler küresel çapta belirlenmiş 11 kategoriyi kapsamaktadır. Bu kategoriler; mimari, görsel sanatlar, sinema, kitap, gazete ve dergicilik, radyo, televizyon, müzik, reklamcılık, oyun ve performans sanatlarını içermektedir. UNESCO, kültürel ve yaratıcı endüstrileri sanatsal, kültürel ya da doğal mirasa ilişkin bir hizmet, aktivite yahut nesnenin tanıtımı, ticareti üretimi ve çoğaltımını amaç edinme kriterine göre tanımlamaktadır.

Uluslararası denetim ve danışmanlık şirketi EY'nin Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) ve Uluslararası Yazarlar ve Besteciler Dernekleri Konfederasyonu (CISAC) iş birliğiyle gerçekleştirdiği *"Kültürel ve Yaratıcı Endüstriler Araştırması"* 2016 yılının başlarında yayınlandı (http://www.unesco.org/). Araştırma sonuçlarına göre kültürel ve yaratıcı endüstriler dünya genelinde toplamda 2,250 trilyon dolar

gelir elde etmiştir ve toplamda 29 buçuk milyon kişiye istihdam sağlamaktadır. Bu rakamlarla bakıldığında gelir bakımından endüstrinin Hindistan gibi büyük bir ekonominin gayri safi milli hasılasını ve telekomünikasyon şirketlerinin dünya genelindeki gelirini geride bıraktığı yine aynı raporda ifade edilmektedir. Kültürel ve yaratıcı endüstriler arasında toplam gelir ve istihdamda en büyük payın televizyon, en düşük payın ise radyo mecrasında olduğu görülmektedir. Araştırmada tüm yerküre Asya-Pasifik, Kuzey Amerika, Güney Amerika, Avrupa ve Afrika ve Orta Doğu olmak üzere beş bölgeye ayrılmıştır. Bölgeler arasında kültürel ve yaratıcı endüstriler için Asya-Pasifik bölgesi en büyük pazarı oluştururken; Afrika ve Orta Doğu bölgesi %3'lük oranla en küçük pazarı olmuştur. Kültürel ve yaratıcı endüstrilerden elde edilen gelir toplam dünya gayri safi hasılasının 3,3'ünü oluşturmaktadır. Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuç ise kültürel ve yaratıcı endüstrilerdeki emek piyasasının özelliklerine ilişkindir. Buna göre; bu endüstrilerde çalışan emek gücü, genç, yaratıcı yüksek üretkenliğe sahip, bağımsızlığına düşkün ve girişimci eğitim düzeyi yüksek olarak tarif edilmiştir. endüstri aynı zamanda dijital ekonomiye sağladığı 200 milyar dolarlık gelir ile dijital ekonominin amiral gemisi durumundadır. Gelirler içerisinde en büyük paya ise 85,1 milyar dolarlık hacmiyle dijital reklamlar sahip görünmektedir. 2013 yılında dijital içerikler üzerinde en çok satış ve gelir dijital oyunlar üzerinden sağlanmıştır.

2.3.3.Yaratıcı Kesim ve Sınıflar

Merkeziyetsiz bir yapı olması ve kriptolojiden beslenmesi itibariyle Bitcoin ve devamında türeyen dijital para birimlerinin yeni bir ekonomik modeli beraberinde getirdiği görülmektedir. Para, ödeme yöntemleri ve finans piyasalarını olduğu kadar toplumsal ölçekte sosyal davranışları da dönüştüren bu gelişme; sanal kimliklerin anonimleşmesiyle habitusun varlığının muğlaklaştığı bir dijital atmosferde yeni ve farklı iş kollarının ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Ağ toplumunun bilgi ekonomisine odaklanan bir çalışma alışkanlığı yaratması, sanayi devriminden bu yana dönüşen ve otomasyonla yaygınlaşan üretim bantlarının işlevselliğini aşan bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

2.3.4.Yaratıcılık ve Değer üretimi ilişkisi

Sanayi devrimi sonrası gelişen kapitalizm içerisindeki tartışmalarda yabancılaşma ve şeyleşme gibi kavramlar insanın yaratma sürecinden ya da yarattığı nesneyle (ister sanatsal ister gündelik hayata ilişkin olsun) ilgili dinamiklere bağlı gelişen yeni negatif durumu ima ediyordu. Fakat özellikle yirminci yüz yılın ikinci yarısı itibariyle bu tartışmalar kültür

endüstrisi ve tüketim toplumu etrafında cereyan etmeye başladı. Kapitalizm erken dönemlerindeki bu tartışmalarda eleştiriler insanın yaratıcı potansiyelinin çalışma hayatıyla birlikte doyuma ulaşması ihtimalinin ortadan kalktığından hareketle güçlü argümanlar devşiriyordu. Kapitalist toplum insanın doğasına uzak bir kültür yaratıyordu. İnsanın biricik ayırıcı özelliği olan özgür ve bilinçli etkinlik idi ve insanoğlu tüketici değil yaratıcı bir türdü.

Kapitalizm için işlerlik kazanan şey bireyin üretim süreçlerine dahil olan emek gücünün karlılık getirisidir. İlkin taş ocaklarından, kürek işçiliğinden ve tarlalarda ortaya konulan kas gücünden artı değer yaratan sermaye için yaratıcılıktan ziyade fiziksel kabiliyet anlam ifade ediyordu. Sanayinin genel üretimdeki payının tarıma nazaran hızlı bir artış gösterdiği on sekizinci yüzyıl, beden işçiliğinin ve beden sömürüsünün kapitalist güçler tarafından standartlaştırılmaya başlanmasına denk düşer. Ticaretin yaygınlaşmasıyla kurulan büyük imalathaneler ve fabrikaların, işçiler için çalışma koşullarının ağırlaştığı birer kölelik imtihanına dönüştüğü fikrine varılabilir. İşçinin üretimde bedenen bir paydaya dönüşmesi ve sanayi toplumunun emeği sömürülen unsuru olması, Horkheimer'ın ifadesiyle bir tür gönüllü kölelik olarak da adlandırılabilir: *"çalışma, zincirli kölelerin tarlalarda ve madenlerde kırbaçla çalıştırıldıkları sınır durumları dışında, buyruk ve talimat karşısında az ya da çok gönüllü itaat içinde gerçekleşmiştir"* (Horkheimer, 2005: .235). Burada itaat terimini ekonomik sebepleri üzerinde durmanın gerekliliği önem arz eder. İtaat, işçi bedeni söz konusu olduğunda, işçi sınıfının açlıkla sınanma karşısındaki tutumu olarak da okunabilir. *"Kapitalizmin ilk dönemlerinde emekçi sınıfların insani alçalışı ekonomik terimlerle ölçülemeyecek sosyal bir felaketin sonucuydu. [..] Piyasa ekonomisinin yayılması, kırsal toplumun, köy topluluğunun, eski toprak mülkiyeti biçiminin, adetler ve yaşamı kültürel bir çevrede tutan ölçütlerin geleneksel dokusunu parçalıyordu"* (Polanyi, 2010: 401). İşçi bedenine yüklenen ağır çalışma koşullarının, bu bireyleri yaşamın sosyal ve kültürel alanlarına dahil olmaktan alıkoyması, kapitalist sermayenin hesabına gelir halde birer köleye dönüşmelerine neden olur. *"Emeği diğer yaşam faaliyetlerinden ayırıp piyasa kurallarına boyun eğmeye zorlamak, bütün organik varoluş biçimlerini yok etmek ve onların yerine yeni bir düzen, parçalara ayrılmış, bireyci bir düzen koymak anlamına geliyordu"* (Polanyi, 2010: 231).

Gönüllülük, ekonomi ve toplum arasındaki sınırı geçersiz kıldı. Yeni ekonomik sosyoloji için ekonomi artık toplumun bağımsız bir alt sistemi değildir. Aksine, birincisi,

ikincisinin içine hapsolmuştur. Bu süreç ekonomik olan ve olmayan arasındaki ayrımı ortadan kaldırmak gibi bir işlev gördü ve ekonomikleştirmeyi toplumsal ilişkilerin içerisine yerleşmesini doğallaştırdı. Böylece tüm ekonomik faaliyetler insan doğasının özüne ilişkin kılındı. Çalışmanın ve bizatihi emeğin kendisinin, insanın biricik işlevi kılınarak sermayenin hizmetine sunulmasının bu haliyle kapitalizmin hızlı yükselişinde önemli bir rol oynadığından söz edilebilir. Sanatsal ve yaratıcılık gerektiren uğraşlar ise emek gücüne değin bir üretim olarak görülmediğinden, işçi sınıfının dahil edilmediği bir tür özel alan olarak görülür. Aktif yaratıcılık öznenin serbest zaman uğraşı olmasının dışına itilmiş ancak gelişkin kapitalizm içinde bir sermaye bileşenine dönüştürülmüş, profesyonelleştirilmiştir. Bundan böyle yaratıcılıktan söz etmek aslında bir yörenin, şehrin hatta ulus ve yer kürenin daha gönenç kılınmasına omuz verecek bir insanın iktisadileştirilmiş potansiyelidir. Yaratıcı ve kültürel endüstrilerin sınırları kapsamı üzerinde genel bir uzlaşıya varılamamasında kapitalist sistemin küresel kurumlarının bu konuda yarattığı kafa karışıklığının da etkisi büyüktür.

Öte yandan, bir diğer üretim ve emek faaliyeti olarak sanat ve yaratıcı edimin bugün insan türüyle ilişkisinin geçmiş tüm çağlara nazaran daha yakın olduğu ifade edilebilir. Gelinen noktada internet ve bilgisayar teknolojilerinin çalışma hayatına eklemlenmesi, eğitimli ve teknik donanıma sahip yaratıcı bireylerin bu alanda yaratıcı bir emek gücü ortaya koymalarına olanak sunmaktadır. Kriptoloji, yazılım, tasarım, sosyal medya içerik üreticiliği gibi alanları iş sahası olarak gören bireylerin çalışma hayatına ekledikleri şeyi yaratıcılık olarak tanımlamak mümkün görünmektedir. Siber uzam üzerinden değer yaratarak ekonomiye eklemlenen yaratıcı bireyler, emeğin dönüşüm seyri açısından önem arz ederler. Değer sadece piyasalaşma sürecinde anlam kazanmaz. Değerleme biçimleri yalnızca çoklu değil aynı zamanda yerel olarak yaratıcı, hayal gücü kuvvetli ve hesapçı insanlar tarafından şekillendirilmektedir.

2.3.5.Yaratıcı Sınıflar, Emek Olarak Yaratıcılık

Geleneksel medyanın bir girdisi olarak yaygınlaşan iletişim kanalları, internetin bu sürece dahil olmasıyla öte bir aşamaya geçmektedir. Radyo ve televizyon gibi ses ve görüntü aktarım kanallarının iletişim kuramlarınca çokça tartışılan ve en nihayetinde tek yönlü bir aktarım olarak etkileşimi sınırlandıran yapısını aşan bir teknoloji olarak sosyal medya ve internet, sınır kavramının ortadan kalktığı bir uzamda insanların sanal varlıklarını bir araya getirerek sembolik sermayelerini yatırıma dönüştürdükleri bir olanak şeklinde ortaya çıkar.

Mcluhan tarafından global köy kavramsallığında (Mcluhan, 1962: 31) muştalanan bu etkileşim hali, tekil yaratıcık potansiyellerinin birbirlerine eklemlenerek daha güçlü bir sermaye haline gelebilecek projelerde ortaklıklar kurmalarına imkân tanır. Zamandan ve uzamdan feragat edilerek oluşturulan bu ortak çalışma sahalarında etkileşim anlık ve çok yönlü bir formata sahiptir.

Kapitalizmin, her dönemin teknik olanaklarını benimseyerek sermayeyi büyütme eğilimine yeri bir saha olarak eklenen sosyal medyayı araçsallaştırması; yaratıcı emeğe sahip bireylerin de bu alanı kullanarak emeklerini iş gücüne dönüştürmelerini hızlandırır. İnternet sitelerinin ve aplikasyonların çoğalmasıyla ihtiyaç duyulan yaratıcı iş gücü çeşitlenerek çoğalır. Facebook ve Youtube gibi mecralar çeşitlenerek içerik üreticiliği başta olmak üzere farklı iş kollarının kendileri için bir kazanç kapısı bulmalarını sağlar. Tekil bir bireyin yalnızca ekran karşısında makyaj yaparak ya da yalnızca son izlediği filmden bahsederek, hobi uğraşlarını pratik ederek para kazanmasının olanaklı hale geldiği bir çalışma sistemi gelişir. Bireysel kabiliyetlerle beraber anlatı yetisinin ve bu tez çalışmasının sınırlarını aştığı için hakkında derinlemesine bir tartışma yürütülmeyen estetik ve bedenin metalaşması gibi durumların etkin rol oynadığı bu türden bir üretim, dijital sermayeyi elinde tutan platformların izlenebilirlik ve takip edilebilirlik ekonomileri için bir kazanç biçimine dönüştüğü için, içerik üreticilerinin üretimleri de emek olarak değer kazanarak bir girdiye dönüşür. Gazete, radyo ve televizyon haberciliğinin dijitalleşmesi; tekil kullanıcının bu haber kanallarında daha fazla vakit geçirerek dual işleyişin bir parçası haline gelmelerine ve medya patronlarının reklam verene karşı elini güçlendirmelerine imkân tanırlar. Bu mecraların, kullanıcılarının kişisel verilerini depolayarak cinsiyetlerine, eğitim durumlarına, yaşlarına, etnik ve sınıfsal özelliklerine göre gruplandırılarak reklam verenin kişi odaklı içerik geliştirmesi gayesine sunulması; dijital kapitalizmin tekil kullanıcıyla beraber reklam sektörünü de metalaştırdığı fikrini destekler (Baytar ve Ülker, 2013: 209). Sosyal medya platformlarının kullanıcıyı bir katılımcı haline getirerek içerik üretmesine olanak sunması, depolanan kişisel verilerle birlikte hedefli reklamcılık aracılığıyla kapitalizmin kazanım elde etmesini sağlamaktadır.

Marx ve Engels, sınıf mücadelesini tanımlarken burjuvazinin kendisi dışında kalan bütün unsurlara karşı saldırgan bir tutum içinde iktidarı ele geçirdiğinden söz eder. Sanayi burjuvazisi dolayımında kapitalizmin de bu iki düşünürün belirttiği gibi insanlar arasındaki çıkar ilişkileri dışında kalan bütün hissel yaklaşımları yerle bir ettiği, “duygusuz nakit ödeme”

bağı haricinde bir ilişki imkânı tanımadığı ifade edilebilir. Kapitalist sermaye de burjuvazinin geleneğini sürdürerek "vicdansız ticaret özgürlüğünü" yüceltmiş ve gizlice değil açıktan bir sömürüyü yürürlüğe koymuştur (Marx ve Engels, 2018: 55). Dijital platformlarda içerik üreterek sembolik sermayelerini iş gücüne dönüştüren yaratıcı kesimlerin, Telegram gibi kripto haberleşme kanalları üzerinden etkileşim geliştirerek ortak proje ve faaliyetlerde bulunmaları, enformasyon çağına uygun bir sınıf bilincinin gelişmekte olduğu düşüncesini destekleyebilir görünmektedir.

2.4.Türkiye'de Yaratıcı Endüstriler

Türkiye'de resmi makroekonomik raporlarda yaratıcı endüstriler kategorisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte son yıllarda Kalkınma Ajansları ile Kültür ve Turizm Bakanlığı desteğiyle yapılan bazı envanter çalışmaları mevcuttur. İl bazında gerçekleştirilen bu çalışmalarda (Aksoy ve Enlil, 2011) yaratıcı ve kültürel endüstrilerin bölgesel kalkınmaya muhtemel katkıları değerlendirilir. 2010 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi tarafından *"21. Yüzyılda Yaratıcı Endüstriler ve Şehirler"* sempozyumu ve bazı meslek kuruşlarının katılımıyla *"Türkiye'de Yaratıcı Endüstriler Girişimi Çalıştayı"* yapılmıştır. Çalıştay (2010, s.6) şu vizyonu benimser: "Yaratıcılığı Türkiye'de özenilen ve tercih edilen sosyal ve ekonomik bir değer kılmak; yaratıcı endüstrilerin ülke ekonomisine ve toplumsal yaşama katkısı konusunda farkındalık yaratmak, yükseltmek ve sürdürebilirliğini sağlamak." Bu alandaki mesleki örgütlenme girişimi olan Yaratıcı Endüstriler Konseyi Derneği (YEKON) 2012 yılında 18 meslek örgütünün katılımıyla kurulmuştur. Dernek tüzüğüne göre "ticari amaçlı yaratıcılıkla hizmet ve/veya ürün üreten, yaratıcı katma değer sağlayan" meslek kuruluşları "fikri ve sınai mülkiyete tabi yaratıcı endüstrileri bir araya getirmeyi" amaçlar (YEKON, 2012).

Yukarıdaki çalışmalar ağırlıklı olarak DCMS tanımı ve Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) sınıflamasını kullanır. Akademi, kamu ve özel sektörün rol aldığı yukarıdaki çalışmalar Türkiye'de yaratıcı endüstriler kavramının yaygınlaşmaya başladığını gösterir. Özel sektörün fikri mülkiyet hakkı ve yaratıcılığın kalkınma potansiyeli üzerine vurgusu örtük olarak devlet desteğini çağırır. Yukarıda belirtilen il bazındaki çalışmaları finanse eden kalkınma ajansları bölgesel kalkınma ile yaratıcı endüstriler arasında ilişki öngörür. İktisadi kalkınma için yaratıcı endüstriler konseptini öne süren anlayış

Türkiye'de belirli bölgelerde filizlenmektedir. Bununla birlikte yaratıcı endüstrileri ulusal yenilikçilik stratejilerine eklemleyen ülkelerin ve bölgelerin aksine Türkiye'de yaratıcı endüstriler kavramı üzerine genel bir resmi politika veya kapsamlı bir destek sistemi geliştirilmemiştir.

Yapılan güncel bir araştırmaya göre Türkiye'de inovasyon ve iktisadi büyüme kapsamında önemli rol oynama potansiyeli olan yaratıcı ve kültürel endüstriler henüz istenen düzeye gelmemiştir (Lazzeretti vd., 2014). Bu tespitin ardından yazarlar sonuç ve öneriler bölümünde Türkiye'de yaratıcı endüstrilerin gelişim potansiyeli karşısında kamunun yaratıcı endüstrilerin gelişimini destekleyecek strateji eksikliklerine dikkat çeker ve eksiklikleri gidermek için alınması gereken politik tedbirlere yer verir.

Türkiye'nin dış ticaret verileri yaratıcı endüstriler alanına eğilmeye teşvik edici bir görünüm sunarak yukarıdaki çağrıyı destekler. 2008 yılı uluslararası ticaret verilerine göre Türkiye yaratıcı emtia ihracatında gelişmekte olan ülkeler arasında dördüncü sırada yer almaktadır ve yaratıcı hizmetler 1,85 milyar dolar ticaret fazlası vermiştir (UNCTAD 2010: 134). Türkiye bu veriye göre yaratıcı hizmetler ihracatında gelişmekte olan ülkeler birincisidir. Aynı yılın dış ticaret açığı ise 69,9 milyar dolardır (TÜİK 2012:1). Birleşmiş Milletler Yaratıcı Ekonomi Raporu yaratıcı endüstrileri kalkınma için olumlu bir alternatif olarak sunarken Türkiye ve Arjantin'i bu konuda örnek gelişmekte olan ülkeler olarak değerlendirmektedir (UNCTAD 2010: 292-95).

2016 yılında yayınlanan araştırmadan da benzer olumlu emareler elde edilebilir. Yayınlanan araştırmada Türkiye'yle ilgili özel bir başlık oluşturulmuş ve değerlendirmelere de yer verilmiştir. Araştırmada Türkiye'de müzik endüstrisinin dinamik, gelişmeye açık bir karakter taşıdığı ve 2017 yılında bu endüstriden 318 milyon dolarlık bir gelir beklendiği ifade edilmektedir. 2008 yılında 262 milyon dolardan 4 yıllık zaman diliminde 2012 yılına sadece 5 milyon dolarlık bir gelir artışıyla geçildiği göz önüne alındığında gelir artışı beklentisinin hayli yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Türkiye müzik piyasalarında istikrarlı bir büyüme gözlendiği ve yabancı firmalarında ülkeye girmek için anlaşmalar imzaladığı raporda yer alan bir diğer unsur. Bu durum Türkiye'nin telif hakları ve korsanla mücadelede iyileştirici düzenlemeler yapmasıyla ilişkilendirilmiştir**.**

Türkiye'de özel sektör girişimcilik ve yaratıcılığı çoktan keşfetmiş ve işlevsel olarak konumlamıştır. Üniversiteler girişimcilik ve yenilikçilik endeksine göre sıralanmakta; yaratıcı

gençleri piyasa koşullarına ve yeni bir iş kurmaya uygun yetiştiren yükseköğretim programları uygulamaya girmekte; bireysel yaratıcılığı ekonomik değere dönüştürmeyi teşvik eden hibe programları yaygınlaşmaktadır (Demir, 2014: 103).

Kültürel ve yaratıcı endüstrilerin dijital ekonominin bir uzantısı olduğunu ifade etmiştik. UNESCO'nun yayınladığı araştırma bu endüstrilere ilişkin küresel düzeyde kurumsal bir bakış açısı sunmaktadır. Araştırmada endüstriyle ilgili temel vurgunun ülkelerin yöresel ve ulusal düzeyde refahının artırılması ile ilintili olarak pazar payı, gelir ve istihdam gibi daha iktisadi parametreler üzerinde yoğunlaşması yaratıcı ve kültürel endüstrilerin adı geçen kuruluş nezdinde bile nasıl bir biçimde ele alındığını göstermesi bakımından önemlidir. Kültürel ve yaratıcı endüstrilerin üretim merkezlerinin kapitalist ülkelerde yoğunlaşmış olması ekonomi politik bağlamda ele alınması gereken bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Yaratıcı endüstriler kapsamında yer alan iş gücü içerisinde 19-29 yaş aralığındaki nitelikli iş gücünün yoğunlaşması reel ekonomi içerindeki dinamikleri ne yönde etkilemekte olduğu ilişkin ayrı bir soru işaretidir. Endüstri içerisindeki toplam istihdamın otomotiv sektörü verileriyle kıyaslanması başka bir sorunlu alan olarak görünmektedir. İki endüstrinin dinamikleri, bölgesel dağılım ve sektörel yayılımları birbirinden oldukça farklıdır. Kaldı ki yaratıcı ve kültürel endüstrilerin ürün ve hizmet çeşidi, maliyet ve hedef müşteri kitlesi gibi belirleyici faktörlerini otomotiv endüstrisiyle kıyaslamak neredeyse imkânsızdır.

Bununla birlikte henüz erken safhasında da olsa Türkiye'de yaratıcı ve kültürel endüstrilerin gelişim seyrini bilmek ve anlamaya çalışmak önem arz etmektedir. Yaratıcı ve kültürel endüstriler kapsamında değerlendirilebilecek ifadelerin Türkiye'de kamu politikaları söyleminde her beş yılda bir beş yıllık bir zaman dilimini kapsayacak biçimde Devlet Planlama Teşkilatı tarafından belirlenen kalkınma planlaları içerisinde rastladığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda sekizinci, dokuzuncu ve onuncu kalkınma planları dikkat çekmektedir. Onuncuı Kalkınma Planı'nda ise eğitim başlığı altında temel amaç "bilgi toplumunun gerektirdiği temel bilgi ve becerilerle donanmış, üretken ve mutlu bireyler" yetiştirmek olarak belirlenmiş; aynı planda sıralanan hedeflerden ilki "Nitelikli İnsan, Güçlü Toplum" olarak belirlenmiş ve devam eden satırlarda "beşerî sermayenin güçlendirilmesi için iş ve yaşama dair bilgi, beceri ve yetenekleri yüksek, sağlıklı bireylerin yetiştirilmesinin" önemi vurgulanmıştır (KB, 2013: 29-30). Devlet Planlama Teşkilatı'nca belirlenen kalkınma stratejilerinde yaratıcı ve kültürel endüstrilere ilişkin yer verilen başlık ve göndermelerin başta

Kalkınma Bakanlığı altında Kalkınma Ajansları aracıllığıyla olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin çeşitli bakanlık ve kurumları düzeyinde program ve çalışmalara dönüştürülmesi dikkat çekicidir.

2.4.1.Yaratıcı Endüstriler Medya ve Medya Politikaları İlişkisi

Dijitalleşmeyle birlikte yersizyurtsuzlaşan beden, bilindik çalışma alanlarından uzaklaşarak ağ toplumunun bir girdisi olarak enformasyon ticaretinin bir parçası olma olanağı imkânı buldu yahut bu imkanın olasılığı ihtimalimanin peşinden sürüklenmeye başladı. Sanat ve bilginin metalaşmasını takip eden bilişim sektöründeki bilgi ve içerik üretimine duyulan talep, yaratıcı kesimler olarak adlandırılan üretim personelinin iş alanını şekillendirmeye başlar. Sosyal dünyada alışıldığı üzere biçimlendirilmiş çalışma formatlarının dışında kalan yeni iş kolları türemekte ve bu iş tanımları lokal düzeyde ekonomik girdilere aracılık ederken uluslararası döviz girdilerinde oynadığı rol itibariyle ekonomik bir işleyişi de beraberinde getirir.

İki binli yıllar, bilgisayar ve internet teknolojilerinde varılan düzey itibariyle bilişim sektörünün ve dolayısıyla enformasyon çağının zirve yaptığı yıllar olarak değerlendirilmektedir. Finansal kapitalizmin kar odaklı büyüme motivasyonundan kaynaklanan ve emeğin sömürülmesi prensibinden hareket eden iş ve çalışma pratikleri, enformasyon devrimi ile birlikte farklı bir seyir izlemeye koyulur. Kol gücünün yerini gittikçe klavyelerin aldığı bu üretim ve çalışma şebekesi, fikir ve kabiliyetlerin dijitale yönelik uğraşlarda kullanılmasıyla ekonomik bir girdiye dönüşmeye başlamasını sağlar. Bilgisayar mühendisliği, programlama, şifreleme ve şifre kırma, aplikasyon geliştirme, uygulama, tasarım gibi başlıca alanlara ayrılan bu iş kolu dışarıdan bakıldığına üretimi gözlemlenemeyen bir görünüme sahiptir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretim ve kullanımda yaygınlık kazanması, ülke ekonomileri ve toplumsal yapıların kültürel ve modern dönüşümü açısından güçlü bir etkiye sahiptir (Deveci ve Demir, 2019: 73). İlk kripto para birimi olarak Bitcoin'in ortaya çıkması ve finansal sitemin blokzincir üzerinden inşa edilerek buna eklemlenen Ethereum gibi büyük hacimli jetonlar ve Tether gibi stabil dijital para birimleri, yaratıcı kesimlerin işgücünü bu alana kaydırmasıyla kısa sürede blokzincir üzerine yazılan binlerce yeni jetonun ortaya

çıkmasını sağladı. Bitcoin ve ardılı niteliğindeki altcoinlerin herhangi bir devlet veya merkezi otorite tarafından değil, bilgisayar işlemcisi tabanlı ve merkezi olmayan yaratıcı kesimler tarafından bağımsız şekilde üretilmeye başlandı. Bu durum, ilkin eşler arası para transferi ve belirli ölçeklerde ticaretle sınırlı kalsa da kısa sürede büyük bir ivme kazanarak sosyal dünyadaki borsa işleyişine benzer bir biçim kazandı. Farklı dijital para birimlerinin birbirleri arasındaki değer değişkenliğinden doğan dijital borsa, bir tür finansal ayrışmaya yol açarak, kapitalist ekonomiye alternatif bir seyir izlemeye başladı. Yaratıcı kesimlerin tasarım ve üretim ekseninde dahil olduğu bu yeni finansal üretim şebekesi, merkeziyetsiz olduğu için, iş gücünün denetlenmesi ve takibi gibi konularda belirsizliklerin ortaya çıkmasına da vesile olduğu düşünülebilir. Günlük on milyarlarca dolarlık işlem hacmine ve milyonlarca müşteri portföyüne ulaşan Binance, Coinbase, Huobi gibi dijital borsalar; kripto para piyasasının bilinirliliği ve kabulü açısından önemli örnekler olarak belirir. Kullanıcılar ve yaratıcı kesimler tarafından finansal bir döngü, iş ve ticaret alanı olarak değerlenmeye başlayan kripto borsaların, kapitalizmin ve devletin ideolojik aygıtı konumundaki medya araçları tarafından ilkin kabul görmemesi veya temkinli bir tutumla göz ardı edilmesi, kripto piyasaların reklam ve tanıtım şebekesini internetin kontrol edilemez mecralarına kaydırmasına neden olur. Kriptoloji temelli yeni bir finansal düzenleme olması itibariyle, dijital jeton madenciliği, ticareti ve kullanımı çerçevesinde işlem yapan sanal kimliklerin medya tarafından anlaşılamaması ya da durumun kuşkuyla izlenmesi, yaratıcı kesimlerin iletişim ve etkileşim ağını alternatif medya kanallarına kaydırmasına ve sosyal medya platformlarında öbeklenmelerine neden olur.

Yaratıcı endüstrilerde hedef kitlenin farklı beğeni ve satın alma alışkanlıklarına sahip olması ve bu endüstrinin doğrudan teknolojik gelişmelerle ilişkili olması, bu endüstrilerin sosyal medyayı iletişim ve pazarlama aracı olarak kullanma girişimlerine açıklık kazandırmaktadır (Erbirer, 2014: 170). İnternetin ve sosyal medyanın yaratıcı kesimler için işlevsel olmasının nedenlerden biri, anonim sanal kimlikler oluşturmaya izin vermesi ve gizliliğin sağlanıyor olmasıdır. Birey bedeninin maddiliğinden sıyrılarak dijital bir profil şekline bürünmesi, sosyal ilişkilerin dijitalleşmesi, kredi kartı ve çevrimiçi ödeme yöntemleriyle ticaretin bireyler arasında sanallaşması gibi faktörler merkeziyetsiz bir para birimi olarak dijital jetonların kullanımının önünü açmakla birlikte, kripto sosyal medya ve haberleşme kanallarına duyulan ihtiyaçları da açığa çıkardı.

Medya ve otoriter devletin, denetlenemez yapıdaki anonim kimlik, dijital para gibi öğelere temkinli bir yaklaşım içinde olması neticesinde, kripto iletişimin ön planda tutulduğu haberleşme kanalları yaratıcı endüstriler için başlıca haberleşme ve örgütlenme kanalı haline gelir. Twitter ve Facebook grubu gibi tümüyle sermaye mantığının içine yerleşmiş ve iktidar ilişkileri gelişkin olmakla birlikte veri güvenliği ve paylaşımı konusunda kapitalist bir yaklaşım içinde ya da günümüzde iletişim çalışmalarında çokça zikredildiği gibi dijital kapitalizm tutumu sergileyen güç odaklarına duyulan güvensizlik, yaratıcı kesimlerin iletişim ağını sağlamak için kripto gizlilik ve güvenlik sağlayan teknik altyapıya yatırım yapmış uygulama ve sosyal medya mecralarına yönelmelerini sağlar.

2.4.2. Kalkınma ve Gelişme Stratejisi Olarak Yaratıcı ve Kültürel Endüstriler

Yaratıcı sınıfların bilişim becerilerini dijital emeğe dönüştürerek sembolik sermayelerini bir yatırım aracı haline getirmeleri, Telegram gibi haberleşme kanallarıyla sınıfsal bir unsur halini alma imkânı yakalayarak örgütlülük içinde görünmeleri ortak projeler altında yeni aplikasyon ve yazılımlar geliştirmelerine imkan tanımıştır. Blokzincir ve üzerine yazılan dijital jetonlar, yaratıcı sınıfların bir icadı olarak geleneksel kapitalizmin olduğu kadar bütün bir ekonomik sistemin değişimi adına önemli bir adım olarak görülebilir.

Dijital sektör enformasyona dayalı bütün ürün, teknoloji, hizmet ve sistemlere dair işleyişleri kapsamı dahilinde tutmaktadır (Taymaz'dan akt. İZKA, 2018). Yaratıcı endüstrilerin yoğunluklu olarak dijital enformasyon odaklı olduğunu, kültürel endüstrilerin ise merkezinde meta olarak kültürü barındırdığını ifade etmek mümkündür. Dijital sektörün doğrudan yaratıcı endüstrilerle ve bu ikisinin kültürel sektörle bir bağıntı içinde olduğu görülür. Birleşmiş Milletler, UNESCO, Türkiye Kalkınma Ajansı gibi kurum ve kuruluşların yaratıcı ve kültürel endüstrilere yatırımları teşvik etmeye yönelik girişimleri, dijital sektörün kapsayıcılığında dijital emeğin değerli hale geldiğini ve küresel ölçekte dijital emeğin yeni bir getiri kapsamında değerlendirildiğini gösterir. Dijital dönüşümün robotlar, dijital teknolojiler ve bilgisayarlar üzerinden insan emeğinin yerini alması, işgücü piyasasına etki eder (İZKA, 2018). Robotik ve otomasyon sistemlerinin gittikçe insan gücü gerektiren işleri yapar hale gelerek bir tür işsizlik sorununa neden olduğu fakat bununla birlikte aynı sistemin, çoğu dijital sektörde olmak üzere yeni iş kollarının ortaya çıkmasına aracılık ettiği düşüncesi savunulabilir. Dijital dönüşümün ve yaratıcı ve kültürel endüstrilerin desteklenmesinin işgücünü pozitif yönde etkilediği kanısı ağır basmaktadır.

Türkiye'de Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Telif Hakları Genel Müdürlüğü tarafından 2021 yılında yayımlanan Yaratıcı Kültür Endüstrileri Kuluçka Merkezleri raporuna göre küresel çağın gereklerine uygun olarak bireylerin girişimci özelliklerine yönelik gelişmelerin desteklenmesi, devletin ve yerel yönetimlerin de kültürel ve yaratıcı endüstriler düzeyinde bireysel ve toplumsal eğilimlerin çalışma ve ifade alanı bulması hususunda öngörülen adımları atması gerekmektedir (THGM, 2021: 32). Yaratıcı ve kültürel endüstrilerin girişimleri yalnızca sektörel düzeyde ekonomik bir kazanç potansiyeli olarak değil bütün bir inovasyon sisteminin dijital kapitalizme eklenmesi olarak okunabilir. Kripto para ve piyasaların oluşması için harcanan dijital emeğin; şifreleme mühendisliği, bilgisayar teknolojileri ve içerik üretimi gibi yaratıcı kesimlerin; haber portallarının öncülüğünde yeni medya muhabirliği gibi kültürel endüstrilerin desteklenmesinin gerekliliği, emeğin dijital formunun yeni ekonomik sisteme entegrasyonu olarak belirmektedir.

2.4.3. Yaratıcılığın Medyalaşması ve Kripto Para Ekonomisi

Kitle iletişim araçları, yaratıcı kesimler tarafından üretilen mesajın hedef kitleye ulaşmasında aracı bir konuma sahiptir. İçerik üreticisinin bu açıdan hedef kitleye uygun bir platformda ve yeri geldiğinde kişiselleştirilmiş ürünler ortaya koyması, ekonomik sistemin planlamaya olan ihtiyacından kaynaklı bir veri analizini de gerekli kılar. Reklam, film, müzik, kripto yazılımlar ve sanatsal metalar birer mesaj olmaları bakımından uygun kitleye yönelik tasarlanırlar. Bir iletinin doğru zaman ve uzamda muhatabına ulaşması için yapılan medya satın almaları, medya planlamanın önemini ortaya koyar (Özkan, 2014: 177). Geleneksel yayıncılık, bilgisayar teknolojilerinin gelişimiyle enformasyonun önemli hale geldiği bir seyir izler. Reklam sektörünün basılı ve görsel-işitsel araçlardan dijital ağlara geçiş yapması, kurumsal reklamcılığın karşısına tekil yaratıcı bireylerin dikilmesine yol açar. Büyük bütçe ve planlamalar neticesinde fotoğraf ve video sanatının olanaklarıyla hazırlanan geleneksel reklamlardan çok, sosyal medya kanallarında takipçi sayılarıyla ön plana çıkan yaratıcı bireylerin kısa video ve fotoğraf paylaşımları ilgi görmeye başlar. Reklam veren için tüketiciye ve hedef kitleye ulaşmanın daha pratik ve görece ekonomik yolu olarak değerlendirilen bu durum, Youtube ve Instagram gibi platformlarda sembolik sermayenin ekonomik bir kazanç sistemine evrilmesine aracılık eder.

Sosyal medya platformlarında birbirlerini takip ederek veya birbirleriyle arkadaşlık adı altında bir etkileşim ortaklığı kurarak dijital iktisadi işleyişin bir parçası haline gelen tekil kullanıcılar arasındaki ilişki biçimi esasında maddi karşılığı olan bir ekonomi değildir. Değiş tokuş kültürünün iktisadi sisteminden hareketle kavramsallaştırılan armağan ekonomisine göre değiş tokuş edilen şey yalnızca mallar, zenginlikler, taşınır ve taşınmazlar, kısaca iktisadi olarak işe yarar şeyler değildir. Her şeyden önce nezaket, festivaller, danslar, kutlamalar değiş tokuş edilir ve pazar bu etkinlik içinde küçük bir yer tutan, zenginliklerin dolaşımda kalmasını sağlayan bir unsur olarak ortaya çıkar (Mauss, 2018: 77). Sosyal medya üzerinden gönüllü içerik üreten ve herhangi bir pazar ekonomisi gayesi gütmeyen yaratıcı kesimlerin armağan ekonomisine benzer bir işleyişle takipçileri ile etkileşim kurdukları düşünülebilir. Bu etkileşim halini medya planlamanın gerekliliği olarak dijital kapitalizm sistemine adapte halde ve reklamcılık odağında gerçekleştiren yaratıcı kesimler için ise görünürlük ve içerik üretimi iktisadi bir getiri olarak yorumlanabilir.

Kripto ve blokzincir teknolojileri, kendi özgül ekonomik sistemleriyle talep bazlı bir artı değer oluştururlar. Deflasyona bağlı arza yaratım söz konusudur. Bitcoin sanal parasının 2008 yılında tanınır hale gelmesiyle küresel ölçekte bireysel girişimlerin dijital jeton yazılımları ve projeleri geliştirmek için harekete geçtiği söylenebilir. Bankacılık siteminde yer alan paraların merkezi yapılarına karşın merkezi olmayan yapıdaki kripto paraların miktarı ve zamanlaması bu sistemin inşa edildiği süreçte belirlenir. Bitcoin gibi kripto paraların bir bölümü amaç dışı biçimde bir değer deposu olarak finansal piyasa deposuna dönüşmüşse de özünde kripto evrenini kuşatan bu proje bazlı geliştirmelerin arka planında yatan şey içinde bulunduğumuz gelişkin endüstri toplumlarının kimi ihtiyaçlarına bu teknolojinin imkanlarıyla cevap üretmek (çevresel sorunlar, akıllı kentler vb.) ya da geliştirdikleri inovatif imkanlarla mevcut teknolojinin kapasitesi içerisine eklemlenmektir.

Avrupa Merkez Bankası tarafından açıklanan para matrisine göre kripto jetonlar regülasyon kuralları kapsamında kabul görmeyen, buna karşın dijital yapıda bulunan sanal paralar olarak kategorize edilir (Yaşar ve Bulut, 2016). Kripto para ve blokzincir teknolojisi hemen hemen bütün sektörlerde kullanım alanı bulan alternatif bir ödeme yöntemidir. Gün geçtikçe artan tanınma ve kullanım alanının genişliği kripto jetonların yaygınlığını arttırır. En önemli kripto para piyasalarından CoinMarketCap listelenen jeton sayısı 2020 yılında 1600'den fazladır. Kripto para piyasasının toplam Pazar büyüklüğünün 2018 yılında 850

milyar ABD dolarından fazla olduğu ve kripto para piyasasının yıllık büyüme hacminin %12 oranında gerçekleştiğini belirtmek mümkündür (BTK, 2020). Alternatif bir ekonomik sistem yaratan gayri merkezi kripto para teknolojisi kullanılarak dijital yayıncılık, sanat eserleri, perakende satış, bağış ve fon, sosyal medya gibi alanlarda alım satım yapılabilmektedir ki bu durum endüstrinin büyüme hacmine pozitif yönlü etki eder.

2.4.4. Kapitalizm, Yaratıcı Kesimler ve Telegram

Kripto finansal piyasaların iş gücü olarak tanımlanabilen yaratıcı kesimlerin iletişim ihtiyacını karşılamak için başvurdukları yöntemlerin başında uçtan uca şifreli ve açık kaynaklı yazılımlar gelmektedir. 2013 yılında Rus programcı Pavel Durov tarafından geliştirilen Telegram adlı çoklu platform desteği sunan ve güvenliği ön planda tutan anlık mesajlaşma servisi, yaratıcı kesimlerin iletişim aracı olarak kullandıkları ve kendi sanal topluluklarını oluşturarak kripto borsa ve piyasalar hakkında tartıştıkları bir platform olarak önem arz etmektedir. Ofis tarzı çalışma pratiklerinin ortadan kalkması, gayri-merkezi üretim formlarının düzenli emek rejimlerinin yerini almasıyla birlikte, yaratıcı kesimlerin sayısında artışa neden olur. Belli bir kurum çatısı altındaki çalışma arkadaşları için daha çok Slack, Trello gibi aynı anda üretim sağlamaya odaklı platformlar yaygınlık kazanırken; medya kanallarında haberi aktarma hızından kaynaklı anlık mesajlaşma kanalları olarak Telegram ve Whatsapp benzeri uygulamaların önem kazandığı görülür (Uzunoğlu, 2018, s.204). İşyerleri için birlikte üretim ağına katkı olarak okunabilen bu durum, yaratıcı kesimler söz konusu olduğunda gizliliğin önem arz etmesi nedeniyle Telegram ağırlıklı seyreder. Telegram'ın teknik olarak kısmen açık kaynak kodlu bir yazılım olması, veri güvenliğinin ilgili kişiler tarafından incelenmesine imkân tanır.

Günümüzün teknolojik atmosferi, geleneksel kapitalist ekonomik sistemlerin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaklaştıkça; finansal kapitalizmin araçlarının gelişime hızla uyum sağlayarak kendini güncellediği savı ortaya atılabilir. Değerli taşlarla ve madenlerle başlayan paranın tarihi kâğıdın ve matbaanın yaygın kullanımıyla banknotlara, petrol ve plastiğin yeni bir ekonomik döngü haline geldiği dönemlerle birlikte kredi kartlarına ve nihayetinde internet teknolojileriyle birlikte kriptolojik dijital para birimine evrilir. Takas ilişkilerinden bu yana aracılık rolünü sürdüren para, ekonominin ve dolaysız olarak kapitalizmin bir birimidir ki esasında mübadele olgusuna dayanır. Toplulukların ulaştıkları farklı gelişmişlik düzeyleri,

mübadelenin geçerli hale gelmesindeki etkendir (Çizmeci ve Göver, 2020: 312). Bu doğrultuda takas edilen metanın değer taşıması ve sermaye sahibi tarafından paraya dönüştürülmesi, kapitalist tüketim ağının başlıca tutumunu belirlemektedir. Kar odaklı bir faaliyet yürüten kapitalizm için köle ticaretinden tarımda üretime, kas gücüne dayalı sanayi devriminden fabrika bantlarının esas hale geldiği Fordizme, robotik teknolojinin bir getirisi olarak inovasyondan klavye işçiliğinin belirgin işgücünü teşkil eden unsura dönüştüğü dijital endüstriye kadar biricik hedef daha fazla gelir elde etmek için emeği sömürerek girdi elde etmektir. Bu yüzden kapitalizm uyum sağlar, gelişmeler karşısında direnç göstermek yerine, gelişmelerden fayda elde etmenin yollarını bulur. Yaratıcı kesimlerin tasarım ve yazılım gibi üretim bantlarının yanına kripto borsalarda işlem yapma ve bu borsaların özellikle Telegram grupları şeklinde öbeklenmiş şifreli yazışma kanallarında etkileşim kurma durumları; madencilik veya alım-satım işlemlerinden kaynaklı kripto gelirlerin bu kitle tarafından likidite edilerek ülkeye döviz girdisi olarak sokulması ve bu durumun ülke ekonomisi açısından gittikçe belirgin bir kazanca dönüşmesi sermaye düzeni tarafından olumlu karşılanabilir.

Kapitalist sistemin bu noktada imkanlar dahilinde yaratıcı kesimlerden faydalanarak kripto borsaları regüle etme arayışı, birer start-up olarak ortaya çıktıktan sonra kripto piyasasındaki öngörülemez artıştan yararlanarak milyar dolarlık hacimlere ulaşan kripto borsaların alternatif oluşturma pozisyonunu güçlendirir. Microsoft, Dell, Subway, Tesla ve Amazon (Yıldırım, 2019: 272) gibi uluslararası ölçekli kapitalist şirketlerin gerek ortaklıklar kurarak gerek melek yatırımcı görünümü altında kripto para piyasası başta olmak üzere kriptolojinin getirdiği inovatif imkanlardan fırsat devşirerek bu piyasaya entegre olma arayışlarını gözler önüne sermektedir. Kapitalist sermayenin böylece dijital jetonların ve borsaların işgücünü temsil eden yaratıcı kesimler ve kriptolojinin haberleşme aracı olan Telegram gibi kanallar aracılığıyla yeni ekonomik dizayn içinde yer almaya çalıştığı söylenebilir.

3. ENFORMASYON ÇAĞINDA KRİPTOLOJİ

3.1. Genel Hatlarıyla Kriptoloji

Yunancada "gizli, saklı" anlamı taşıyan "kriptos" ile "us, bilgi" anlamlarına gelen "logos" sözcüklerinden türetilen kriptoloji kelimesi, yirmi birinci yüzyılın başlarına dek daha çok askeri ve diplomatik alanlarda kullanılan şifreleme yöntemleri için kullanılmaktadır. Başlangıçta yazı ve sembollerin bizatihi her birinin bir tür şifreleme olduğunu akılda bulundurmak gerekmektedir. Milattan önceki dönemlere ait çivi yazısı örnekleri, çeşitli araştırmacıların anlam oluşturmak için farklı yöntemlerle çözmeye çalıştıkları birer kriptolojik örnek olarak ortaya çıkmaktadır. Bilhassa diplomatik mesajların ve askeri taktiklerin yalnızca ilgili kişilerce anlaşılması ve fakat başka hiç kimse tarafından çözülememesi maksadıyla geliştirilen yazı ve semboller bütünü, kriptolojiyi şifrelenmiş bir ileti halinde var kılmaktadır. Şu durumda, kavramın yeni bir medya aracı olarak iletişimin başlıca unsurlarından biri haline gelmesiyle ilgili bir tartışma yürütmeden önce, şifreleme terminolojisi için kullanılan bazı terimlerin anlamlarına açıklık kazandırmakta fayda bulunmaktadır.

Şifrelenmiş bir ileti oluşturmak maksadıyla matematiksel bir fonksiyondan, bir algoritmadan hareket eden ve şifrelemeyi oluşturan kişilere kriptolog, şifrelenmiş mesajı "çözmek" için simetrik veya asimetrik "anahtarlar" kullanarak iletiyi izinsiz olarak açığa çıkarma uğraşında olan şahıslara "saldırgan" denmektedir (Boyacı, 2009: 34). Kripto bir mesajın oluşturulma durumu, gizliliğin korunması ihtiyacından kaynaklandığına göre; bu mesajı çözmek için şifrelemeyi kırmaya yönelik girişimlerin de mevcut olduğunu akılda bulundurmak gerekir. Bu durum, şifreleme teknikleriyle birlikte şifre çözücü "anahtar" tekniklerinin de gelişim seyri izlediği anlamına gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı itibariyle kriptoloji alanındaki çalışmaların önemli bir aşama kat ettiği görülür. 1976 yılında Diffie ve Helmann tarafından yayınlanan DH algoritması, anahtar güvenliğini sağlamaya yönelik simetrik bir yaklaşım geliştiriken; 1977 yılında Rivest, Shamir ve Adleman tarafından ortaya atılan RSA algoritması, asimetrik ya da açık anahtar sistemi şeklinde adlandırılabilecek bir yöntemle veri güvenliğini en üst düzeye taşıyarak, günümüzde sıklıkla kullanılan modern kriptolojik şifreleme yöntemlerinin temellerini attılar (Boyacı, 2009: 35).

3.2. Bilginin dijitalleşmesi

İnternetin yaygın bir kullanım alanı bulmasıyla birlikte kullanıcıların bu sanal uzamda yeni kimlikler inşa etmeye başladıkları görülür. İlkin herhangi bir denetim çerçevesine sahip olmayan internet kullanım sahası, bireylerin bu yeni atmosfere uyum sağlarken sanal kimlikler oluşturmakta serbest tercihlerde bulunmalarına olanak sunmaktadır.

Sanal kimlikler, gerçek yaşamdaki kişilerin bilgilerini olduğu gibi kullanarak oluşturabildikleri veya dilediklerince şekillendirerek başta sosyal medya araçları olmak üzere bir iletişim alanına dahil olurken kullandıkları profilleri, kimlikleridir (Dursun ve Barut, 2016, s.535). Tekil kullanıcıların profil seçimi ve oluşturulması sürecinde kullandıkları harf, sayı ve şekillerden oluşan kimliklerin matematiksel olarak kesişmemesi gerektiği için; bütün sanal kimliklerin biricik olduğu düşüncesi savunulabilir. Sanal kimlikler, bireylerin reel yaşam alanlarından sanal uzama aktardıkları bilgiler toplamı olarak, kullanıcının yeni ve dilediğince farklı benlikler yaratmasına imkân tanır.

Manuel Castells, enformasyon teknolojisi devrimi ile yeni kapitalist yapılandırmayı tartışmaya açarken "ağ toplumu" kavramından hareket eder. Ona göre *"emeğin bireyselleşmesinin de yayılmacı, içerden bağlantılı, çeşitlilik gösteren medya sisteminin kurduğu gerçek sanallık kültürünün de"* damgasını vurduğu yeni bir toplum modeli olan ağ toplumu; siyasal demokrasi kavramının da dahil olduğu ve devlet organlarının telekomünikasyon araçlarına karşı, çatışmacı güçlerin veya çevreci hareketlerin internet kullanımına başvurarak bir tür karşılık verdikleri bir örgütlenme sahası haline gelmektedir (Castells, 2006, ss.4-5). Siber uzamda sanal kimlikler oluşturan tekil kullanıcıların siyasal veya kültürel motivasyonla örgütlenmeleri, iletişim ve etkileşim açısından faal bir enformasyon alış-verişinde bulunmaları, yeni medya araçlarına ihtiyaç duymalarına neden olabilmektedir. İleti akışının gizlenmesine yönelik duyulabilen olası ihtiyaçlar, bir araya gelerek ağ toplumunda bir tür cemaat oluşturan tekil kullanıcıların, kriptolojiye başvurarak enformasyonun gizliliğini sağlamaya yönelik girişimlerde bulunmasına sebebiyet verir.

İleti, geleneksel medya araçları olan gazetede görsel, radyoda işitsel ve televizyonda görsel-işitsel bir formda muhatabına ulaşmaktayken; yeni medya aracı olarak bilgisayar ve internet kullanımında kaynağını 0 ve 1 dizilimindeki makine kodlarından alan ve kontrol edilebilir, yönlendirilebilir ve hatta manipüle edilebilir bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Geleneksel olanın aksine, matematiksel algoritmaların işleyişine bağlı olarak çoklu

olasılıklarla şekillendirilen mesajın muhatabına ulaşması için de teknik olarak çözülmesine ihtiyaç vardır. İnternet haber platformlarında iletinin çözülmesine gerek duyulmadığı ya da abonelik ve benzeri sistemler aracılığıyla çözüldüğü kimi durumlar bulunmakla beraber; sosyal medya sahalarında iletiyi üretenin izin verdiği kişilerce ve izin verilen süre içinde kullanıcının mesajı alımlamasına imkan tanınır. Sosyal medya aracılığıyla bütün tekil kullanıcılar birer komün oluştura bilmekte ve belirli iletişim kanalları geliştirebilmektedir. Tekil kullanıcı ile onun "takipçi" konumundaki muhatabı arasında gerçekleşen bilgi takası, yeni medyanın kapsamına dahil olmakla birlikte, bu iletişim şeklinin takipçi veya katılımcı onaylı olarak vuku bulması kriptolojinin minör bir örneği olarak belirmektedir. Şu durumda sosyal medya kullanıcısının kendi zümresi ile paylaştığı bilgiyi, onayı dışındaki kullanıcılardan, farklı bir ifadeyle takipçisi olma talebinde bulunmayan veya bu talebi karşılık görmeyen diğer tekil kullanıcılardan gizliyor olması; sosyal medya aracılığıyla enformasyonun dijital bir veri haline geldiği ve kriptolojinin imkanlarından yararlanılarak bu cemaatlerin bilgiyi şifrelediği düşüncesine yol açmaktadır.

3.3. Anonimleşme İhtiyacı

Bilginin dijitalleşmesi neticesinde ağ toplumunun bir gerekliliğine işaret eder halde haberleşme aracı olarak kullanımı ve sosyal veya politik kaynaklı gizlilik ihtiyacı; mesaj ile birlikte sosyal kimliklerin de saklı hale gelmesine, diğer bir ifadeyle anonimleşmeye imkan sunmaktadır. Louis Althusser, devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak savladığı haberleşme kanalları üzerinden bireylerin ideolojik bir düzenlemeye tabi tutulduğundan söz eder (Althusser, 2000: 34). Devlet mekanizmasının işleyişine uygun olarak denetimden geçirdiği radyo, televizyon ve gazete gibi kurumsallaşmış ve müdahale edilebilir nitelikteki yayın organlarına karşın; kendilerine internet platformlarında faaliyet alanı yaratan tekil kullanıcı veya sosyal medya örgütlenmelerinin iktidar yapıları ve devletlerce denetlenmesi durumu, internetin 0 ve 1'lerden meydana gelen makine kodundan kaynaklı matematiksel algoritması dolayısıyla mümkün olmayabilmektedir. Gelişen şifreleme teknikleri neticesinde mesajın olduğu kadar tekil kullanıcı bireylerin ve sanal cemaatlerin çeşitli denetim mekanizmalarından gizlenme imkânı buldukları söylenebilir. Bu durum, iletinin gizliliği ve sosyal kimliğin anonimleşmesi anlamına gelir.

Devletin mutlak hakimiyet sağlama alanı birey bedenidir: *"iktidar, oluşturduğu bireyden geçiş yapar"* (Foucault, 2002: .43). Bedenin denetlenebilmesi için çoğu durumda

somut bir varlığın söz konusu olması gerekir. Anonim sanal kimliklerin ve bu tekil kullanıcılar tarafından oluşturulan kripto örgütlenmelerin denetime tabi tutulması; bireylerin sanal kimlikler oluştururken bedenen dijital hale gelmesi ve gelişen şifreleme teknikleri sayesinde olanaklılığını yitirmektedir (Nuyan, 2020: 50).

Bireylerin fiziksel bedenlerini dijitalleştirirken gizlenme ve iletiyi şifreleme isteğinin altında yatan başlıca saiklerden biri, baskıcı rejimler altında muhalif bir tutum geliştirmek olabileceği kadar; hukuki boyunduruktan kurtularak yasalarca suç olarak tanımlanan edimleri siber uzamda sergileme ihtiyacı duymak da olabilir. Siber uzamda kendi sanal kimliğini özgürce ve dilediği şekilde inşa eden kullanıcı için sosyalleşmek, olmak istediği gibi görünmek olasıdır. Bu durum bireylerin reel dünyada sergileyemedikleri davranışları veya açıklamaktan kaçındıkları fikirleri açıkça ifade etmelerine de olanak sunar. Şu hâlde tekil kullanıcı haline gelmek için sanal kimlikler kullanarak dijitalleşen bireylerin sosyal, politik veya hukuki gerekçelerle anonim kimlikler altında faaliyet yürütürken, etkileşim kurdukları diğer takipçi ve kullanıcılarla çeşitli düzeylerde şifreli sanal platformlara gereksinim duydukları söylenebilir.

Siber uzamda bir araya gelen kişi ve örgütlü yapıların yalnızca bilgi alış-verişinde değil, aynı zamanda ekonomik bir alım-satım ilişkisi içinde yer almaları mümkündür. Gözetlenme ve denetlenme ihtimalini ortadan kaldırmak için sanal kimlikler oluştururken anonimleşen ve iletişimi şifreleyen yapıların ihtiyaç duydukları diğer bir husus, meta ticaretinde kullanılabilir ve merkezi olmadığı için takip edilmesi olası olmayan bir ticari takas unsuru olarak kripto paranın üretilmesidir.

3.4. Bitcoin ve Blockzincir Teknolojileri

2008 yılında bir internet forum sayfasında Satoshi Nakamoto imzasıyla yayımlanan *"Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System"* (Bitcoin: Eşten-Eşe Elektronik Nakit Ödeme Sistemi) adlı makale, yeni bir parasal ve finansal sistemin temellerini atılmasında öncü bir rol oynamıştır. Merkezi para transfer şebekelerinin dışında kalarak, geleneksel iktisadi düzenin denetleyici ve kayıt altına alıcı işleyişini aşmayı amaçlayan bu dijital nakit sistemi, güvenilir bir üçüncü tarafa ihtiyaç duymadan eşlerin kendi aralarında nakit transferi yapmalarını olanaklı kılmaktadır. Kriptografik kanıta dayalı bu sistem gücünü CPU'dan *(Merkezi işlem birimi)* alır ve dijital varlık olarak para, imza zinciri olarak tanımlanır. Nakit transferi böylece eşler arasında doğrulanabilir hale gelmekteyken sistem üçüncü tarafların bu

işleme dahil olma gerekliliğini ortadan kaldırır. Burak Boyraz ve Mehmet İlhan'nın (2022) Bsteh,'ten aktarımla geliştirdikleri tanıma göre:

Blockchain, sanal ticaret ve akıllı sözleşmelerin sağlıklı biçimde yürütülebilmesi için internet altyapılı dijital platformların içine entegre edilebilen kriptografi esaslı bir teknolojidir. Bu teknoloji "anonimlik, denetlenebilirlik, kalıcılık ve merkeziyetçilik" olmak üzere dört temel ilke üzerine inşa edilmiştir. Söz konusu ilkeler yaygın ağ desteği ile pratiklik ve hızlılık açısından birtakım avantajlara sahiptir. Sağladıkları en önemli kazanım ise transferi güç varlıkların iletim sürecini güvenli, anlık ve takip edilebilir bir erişim imkânı ile sunmak olmuştur (ss-68-69).

Bilgisayar işlemcisini bir birim ve dolayısıyla denk olarak ele alan bu merkeziyetsiz yapı, blokzincir *(Blockchain)* teknolojisi sayesinde güvenilir bir otoritenin ve merkezi bir yapının onayına ihtiyaç duymaksızın işlem gerçekleştirir. Her yeni işlemde yeni blokların ve bu bloklar aracılığıyla yeni düğümlerin eklenmesi, dijital transfer işleminin güvenliğini sağlamaya yarayan algoritmalar olarak çalışmaktadır (Nakamoto, 2008: 1-8). Kripto varlıklar tanımıyla anılan ve zamanla farklı dijital para birimlerinin eklenmesiyle yeni bir finansal sistem haline gelen şifrelenmiş jetonlar; anonim sanal kimlikler edinen bireyler için yalnızca bilginin değil aynı zamanda ekonomik işleyişin de gizlenmesine olanak sunar. Bununla beraber Blokzincir teknolojisi sıklıkla Bitcoin ile özdeşleşse de parasal kripto varlıklar blokzincir teknolojisi üzerinde gerçekleştirilen işlemlerden ya da onun üzerinde yapılabilen iş biçimlerinden sadece bir tanesidir. Gelecekte akıllı telefonlar, nesnelerin interneti, akıllı kontratların kombine bir hale getirilmesi ile blokzincir teknolojisinin gündelik hayata daha da yansıyarak önemini artırması beklenmektedir (Tanrıverdi, Uysal, & Üstündağ, 2019).

Özgül bir mimariye ve çalışma prensiplerine dayalı olarak işleyen blockzincir teknolojisi içerisinde blokzincir sistemleri genel blokzincir, özel blokzincir ve konsorsiyum blokzinciri olacak biçimde üç kategoride gruplandırılmıştır (Buterin, 2015).

Yine blokzincir teknolojisi ortaya çıktığı andan itibaren gelişimini sürdürmektedir ve bu gelişmenin safhaları üç evre altında gruplandırılır. Bitcoin'in neredeyse blokzincir ile özdeşleşerek aynı anlama gelecek biçimde kullanıldığı bu evre daha çok dijital ödmelere ve para transferlerine imkan veren uygulamalara sahip kripto varlıkların yaygın olduğu bir aşamaya denk geldiği için blokzincir teknolojisinin kripto para evresi olarak *Block 1.0* diye adlandırılmıştır.

Daha sonrasında parasal transferler ve basit ödemeler ile geleneksel finans sisteminin imkanlarını barındırmasının yanı sıra hisse senetleri, vadeli işlemler, tahviller, sözleşmeler gibi karmaşık ve kurallara dayaayı işlemlerin blokzincirlerin akıllı kontrat altyapısı üzerinden yürütüldüğü yani ekonominin dijitalleştiği "dijital ekonomi" safhası adıyla adlandırılan Bokzincir 2.0 döneminden bahsedilmektedir (Tanrıverdi, Uysal, & Üstündağ, 2019).

Makinelerin kendi aralarında blokzincir teknolojisiyle iletişime geçebildiği blockzincir evresi önemli bir çoğunluk tarafından "nesnelerin interneti" döneminin başlangıcı olacak aşama olarak değerlendirilmektedir. Blokzincir teknolojisinin ekonomik ve finansal işlemlerin yanı sıra eğitim, bilim, sağlık, sanat, iletişim güvenlik, denetim ve yönetim alanlarında da yaygınca kullanılmaya başlanmasının yanında dijital kimliklerin oluşturulmasına imkan verecek biçimde kullanılmaya başlandığı yani bir bakıma "dijital toplum" betimlemesinin vücut bulduğu aşamaya ise Blokzincir 3.0 denilmektedir (Cai & Zhu, 2016, Burgess & Colangelo, 2015).

Blokzincir, kripto para, dijital ve sanal para kavramları sıklıkla birbirileriyle karıştırlmaktadır. Bloczincir teknolojisi kripto, sanal yahut dijital paraların altyapısını oluşturabilir ancak blockzincirin kendisinin muhakkak finansal işlemlerde de karşılık bulan parasallığa tekabül etmesi gerekmez. Yukarıda da ifade edildiği gibi blokzincir teknolojik bir gelişme, kapasite ve imkandır ve bu haliyle ekonominin çok ötesindeki alanlara uzanır. Bu bağlamda

Kripto Para

Blockchain teknolojisi etrafında şekillenen kripto para piyasalarının altında yatan dinamikleri ve gelişmeleri anlamaak için ortaya çıkışlarına sebebiyet veren teknolojik ve tarihsel gelişmeleri anlamak önemli mgörünmektedir. Bitcoinin ortaya çıkışı itibariyle kendisine kadar süregelen parasal sisteme bir alternatif olma iddiası taşıdığı dikkate alınacak olursa kripto paraların ve piyasaların gelişimine kadar paranın tarihsel ve toplumsal bağlamda ne ihtiva ettiğini anlamaya çalışmak önemlidir. Eğer, kripto varlıkların piyasada işlem gören parasal varlıklar olduğunu göz önünde bulunduracak olursak o halde öncelikle paranın kökenine inmemiz ve onu tanımlamaya çalışmamız gerekmektedir. Genel bir kabul olarak ekonomik alandaki değişim ilişkileri için bir vasıta olduğu kabul edilen para denilen mefhumun nesnel karşılığı nedir şu hâlde?

Para kelimesinin Türkçe'ye parça anlamına geldiği Farsça kökenli *pare* kelimesinden geçtiği bilinmektedir (TDK, 2022). Ancak paranın toplumsal alanda tarihsel bağlamda tanımının ötesine geçen bir işlev üstlendiği de hatırda tutulmalıdır. Söz gelimi Fuat Ercan (1997) kapitalist güç sistemleri içersinde cerayan eden ilişkilerde parasal olguların oldukça önemli bir yer tutmasına rağmen sosyal bilimlerin para kelimesine pek de sıcak yaklaşmadığını ifade etmekte; bu nedenle de parayla ilgili çalışmaların genel geçer iktisadın konusu haline geldiğine dikkat çekmiştedir (s.158).

Bununla birlikte günümüzde para üstlendiği toplumsal ilişkilerin yanında ulus devlet kültür ve değer yapısı içerisine yerleştirilmiş biçimde özgürlük, egemenlik ve bağımsızlık gibi kavramlarla da ilişkili kılınmıştır. Denilebilir ki para biçiminin değişim değeri üstlenerek deniz kabuklarından günümüzün kâğıt paralarına uzanması da bu kapsamda değerlendirilebilir. Haliyle kendine münhasır, en azından kâğıt banknotlar basmak yahut buna ilişkin politikalar geliştirmek halen devletlerin tekelindedir. Bununla beraber paranın sembolik olarak üzerinde toplumsal bir uzlaşıyı zorunlu kıldığı hatta ulus ötesi girişilen ilişkilerde dahi böyle bir uzlaşıyı gerektirdiği hatırda tutulmalıdır ve bu tarihsel olarak da böyledir. Yani kabul edilmiş bir paranın üzerinde işlevleri bağlamında mutabık kalınmış ölçü birimi, hesap birimi ve mal ve hizmetlerin alınıp satılmasında kullanılan bir ödeme birimi olması yahut değer saklama aracı olması gibi mutabakatlara gereksinim vardır. Ancak para asıl anlamını mübadele değeri içerisinde bulur.

Mübadele ya da değişim değeri özünde bir insanın nesneye atfettiği ihtiyaç ve kullanıma dayalı niteliği aşarak üzerindeki uzlaşının neye tekabül ettiği pek de belirgin olmayan birbiryle değiş tokuş edilebildiği bir durumu ifade eder. İhtiyaç ve nitelik bağlamında üzerinde uzlaşılmamış metaların değer biçimi ise para soyutlamasına isabet eder. Mübadelenin belirli bir ihtiyaca doğrudan karşılık gelmeyen, ranstlatısal ve bütünüyle göreceli oluşu kendisine para gibi bir metayı soyutlama düzeyinde aracı kılmasını zorunlu kılmıştr. Para mübadele değerinin doğal bir sonucu olduğu gibi kendisi de kapitalist sistem içerisinde mübadelenin katman katman hale geldiği bir yapı içerisinde dolayımlanır olmuştur. Örneğin finansal işlemlerde para sadece bu işlemlerin dolayımlayıcısıdır ve bu işlemlere dahil olan failler onun nesne haliyle bile çök az karşılaşırlar.

Paranın para biçimiyle Lidyalılar dönemindede ortaya çıktığı kabul görmektedir. Lidyalılar öncesi de paranın gördüğü işlevi üstlenecek kimi yöntemler mevcuttur. Bununla

beraber tarihte bir malın dolaşım değerine karşılık gelecek paranın ilk defa Lidyalılar tarafından devlet düzeyinde tanımlanarak tedavüle sokulması bizlere sanki para dünyanın başka hiçbir yerinde yokmuş da ilk defa Lidyalılar tarafından icad edilmiş gibi bir genel geçer bilgiye ulaşma imkânı vermektedir. Fakat durum böyle değildi. Esasen Lidyalılar'ın yaptığı şey zaten işleyişte mevcudiyet kazanmış para formuna tekabül edecek daha işlevsel bir biçime ulaşma çabasıydı. Onlar mevcut tarihin bilgi dağarcığı içerisinde paraya mal değiş tokuşunda anlaşılması ve üzerinde uzlaşılması daha basit bir muhteva kazandırmışlardı. Farklı coğrafyalardan gelerek ülkelerinde mal alım satımının parçası olacak insanlar üzerinde uzlaştığı ya da Lidya'nın hükümsürdüğü yerlerde gündelik hayata yansıyan alışverişlerde onların devlet düzeyinde gerek görüp tarihe de kazandırdığı bir form olduğu için bizler de genellikle onlarla tarihlenen bir paranın formu üzerine söz edimine başlıyoruz.

Milattan önce üç binli yıllarda Babilliler tarafından tutulan ticari kayıtlar paranın tekabül ettiği değişim değerinin toplumsallık kazanmasını göstermesi bakımından bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Paranın formundan öte parasal işlemlerin paranın tarihini yarattığını ifade etmek yerinde olacaktır. Değişim değerinin aracısı olrak ortaya çıkışından sonra tohumların, taşların ve çeşitli metallerin hatta kâğıdın para olarak kullanıldığı Para 1.0 olarak adlandırılan bu dönem 1871 yılında Western Union şirketinin telgraf ağı üzerinden ilk elektronik fon transferi (EFT) gerçekleştirilmesi ile sona ermiştir ve yeni bir döneme girilmiştir. Para 2.0 olarak bu dönem ancak yüz yıl sürmüş ve ABD'nin doların altın karşılığı olmasına dayalı konsensüsü tek taraflı iptal etmesiyle sona eermiş böylelikle itibari para yani Para 3.0 dönemi başlamıştır. 2009 yılında Bitcoin blokzinciri üzerinden bir internet protokü aracalığıyla transfer gerçeklştirilmesiyle Para 3.0 döneminin sona erdiği ve yerini kriptografi teknolojisi temelli, kod yazımına dayalı akıllı kontratlar üzerinde işleyen merkeziyetsiz dijital varlıkların parasal ilişkilerde belirleyici olacağı ve Para 4.0 döneminin başladığı öne sürülmektedir (Birch, 2017). Peki ama mevcutta iktisadi dünyadaki ilişkileri üstlenme fonksiyonuna sahip yeterince ulusal para ve küresel ölçekte geçerli olacak biçimde parasallığa tekabül edecek varlık varken niçin form düzeyinde yeni bir paraya ihtiyaç duyuldu? Bunun cisimleşmiş paraların merkezi yapılara sıkı sıkıya bağımlı olması karşısında onun toplumsal düzeydeki işlevlerini üstlenecek bölünebilir birimler olarak tasarlanması gereksiniminden kaynaklı olduğu ileriye sürülebilir.

Kripto paraların serüvenin 2009 yılında ilk Bitcoin transferin gerçekleşmesiyle başladığı gibi yaygın ancak hakikatte pek de doğru olmayan bir görüş kabul görmektedir. Aslında internetin yeni gelişmeye başladığı 1980'li yıllar itibariyle yerleşik parasal sisteminin yetersizliklerini aşmaya yönelik merkeziyetsiz ve sanal bir para fikri mevcuttu ve bu fikirler sahipleri tarafından Digital Monetary Trust *(DMT),* B-money, BitGold ve Reusable Proofs of Work *(RPOW)* adlarıyla fikir sahipleri tarafından hayata geçirilmeye çalışıldı (Konukseven & Özen, 2018). Fakat fikrin 2009 yılında gerçekleşen ilk tranfer ile hayat bulması sonrasında geçen on üç yılda kripto para geliştiriciliği oldukça hızlı bir ivme kazanmıştır. 2022 yılının sonu itibariyle toplam piyasa değeri 1,02 trilyon dolara ulaşmış Bitcoin başta olmak üzere piyasada parasal bir varlık olarak işlem gören 12614 kripto para vardır. Belirli kriterlere göre endekslenmiş merkezi ve merkeziyetsiz 633 borsadaa kripto para işlemleri gerçekleştirilmektedir ve kripto paraların günlük ticari hacmi sürekli değişmekle birlikte 85 milyar dolar civarındadır (CoinGecko, 2023).

Dijital para ve sanal para kavramları kripto parayı kapsayabilir ancak ancak kripto para tanımını karşılamazlar. Kripto para denildiğinde kastedilen aslında kod yazımı ya da kriptografi bilimini kullanan ve merkeziyetsiz olan varlıklara işaret edilmektedir (IMF, 2018). Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası *(TCMB)* da 6493 sayılı kanunu da atıfla paranın muhakkak basılı olması gerekmediğini ifade eder. Şu hâlde para kabul gördüğü müddetçe, dijital yahut başka bir formda olsun önemli olan onu üreten mercinin devlet olması ve onun itibarı namına kullanılmasıdır (TCMB, 2020). Bu açıklama aslında dijital ve sanal paralar ile kripto paralar arasındaki net ayrımı ifade etmektedir.

Somut bir varlık olarak insan bedeninin ilişkiler ağı geliştirirken hiyerarşik bir ileti alış-verişinde bulunduğundan söz edilebilir. Bedenler arası ilişki sosyal dünyada birinin diğeri üzerinden geliştirdiği bir tür iktidar mücadelesidir (Nuyan, 2020: .22). Habermas, kamusal alanı *"egemenlikten özerkleşmiş bir alan"* olarak tanımlarken *"bütün iktidar ilişkileri kendiliğinden tarafsızlaşacaktır"* demektedir (Habermas, 2003: 366). Bu durum, sosyal medyanın yeni bir kamusal alan olup olmadığı tartışmalarını beraberinde getirir. Habermas'tan hareketle özgür söylem ve iradenin yalnızca kültürel, sosyal ve politik arka planından sıyrılmış bireyler arasında gerçekleşebileceği düşüncesine varmak muhtemel görünmektedir. Şu hâlde siber uzamda bireylerin, sanal kimliklerin özgürce ortaya çıkması bakımından sosyal dünyaya kıyasla baskı ve iktidar ilişkilerinden daha az etkilendiğini ifade

etmek mümkündür. Anonim kullanıcılar ve şifrelenmiş haberleşme aygıtları vasıtasıyla sürdürülen kripto iletişim ve etkileşim hali, Bourdieu'nün habitus kavramının yeniden sorgulanması ihtiyacını ortaya çıkartır. Siber uzamın reel dünyanın dışında bir gerçeklik ilkesine dayanması, doğuştan dijital kuşağın internet ve bilgisayar kullanım alışkanlıkları neticesinde dijital birer profil haline gelmeleri; habitusun geleneksel algılama ve davranış modellerinden hareketle varılan toplumsallığının artık bir tür simülasyonuna denk düştüğünün göstergeleri olarak okunulması mümkündür. Anonim profiller arasında gerçekleşen şifrelenmiş etkileşimin takip edilemez oluşu, bireylerin hem olası kültürel ve toplumsal alışkanlıklarından arınmalarına hem de iletişim kurmakta daha özgür hissetmelerini imkan sunması olası görünmektedir.

NFT'den (Non-Fungible Token) Metaverse ve Web 3: Katmanlar

Kripto sanat çağının ayak izlerine dair önemli bir gösterge olarak değerlendirilen NFT son yıllarda ilgi gören blockzincir teknolojisinin sanat alanına yansıması olarak kabul edilmektedir. Temelde Blokzincir teknolojisi, kripto para ekonomisi ile sanat ve tasarım alanları arasında oluşmuş bir köprünün çıktısı olarak değerlendirebileceğimiz NFT "dijital eserlerin kod sistemiyle biricik hale gelmesi ve akıllı sözleşme teknolojisinin sunduğu avantajların değiştirilemez" kılınmasıdır (Oduncu, 2022a: 195). Türk Dil Kurumu tarafından Türkçe karşılığı "nitelikli fikri tapu" olarak düşünülen NFT İngilizce "Non Fungible Tokens" ifadesinin kısaltmasıdır ve Saygın ve Fındıklı (2021) tarafından Türkçe'de "Takas Edilemez Jetonlar ifadesine karşılık geldiği ifade edilmektedir."

Bireyler tarafından geniş sayılabilecek bir ölçüde kabul gören ve rahatlıkla kullanılabilen kripto para birimlerinin hayatımıza kattığı önemli bir teknoloji olarak benzersiz, eşsiz ve değiştirilemeyen kripto varlıklara denk gelen NFT'ler dijital ortamda üretilen ya da üretildikten sonra dijital dünyaya aktarılan bir içeriğe (fotoğraf, video, hikaye, gif, resim, tweet, oyun karakteri vb) blockzincir tabanlı bir kod vererek onu eşsizleştirmekte ve yine ona sahip olma imtiyazını da biricikleştirmektedir (Kugler, 2021). Eşsizliğe dayalı sahiplik NFT'leri diğer kripto para ve varlıklardan ayıran en temel özelliktir.

Yaygın olumlayıcı teorilere göre bilişim ve internet teknolojilerinin dünya ölçeğinde yaygınlık kazanması sanatçının dijitalleşmiş eserinin kolaylıkla kopyalanmasına imkân

vermiş ve böylelikle sanatçıların eserleri telif haklarını hiçe saymak pahasına ihlal edilerek ve keyfi kopyalamarı evrensel ölçeklere taşımış böylelikle de görsel kültürün doğasına radikal biçimde değiştirmiştir. Böyle bir ortamda blokzincir içerisinine yerleştirilen dijital sanat eserleri bu teknoloji sayesinde biricikliklerini ve özgünlüklerini koruyacak ve kanıtlayacak özellikleri kendi içlerinde blockzincirin işleyiş mekanizması sayesinde barındıracaklardır. Yine bu sayede izinsiz kopyalama ve sahteciliğin önüne geçilebilecek; eser ya da nesnelerin eşsizliğinin kanıtlanması kolaylaşacak ve sanat eserlerinin alım satımı üçüncü tarafların gerekliliği ortadan kaldırılarak güvence altına alınabilecektir (Dursun, 2021: 1043, Franceschet vd., 2019: 33, Cengiz & Cengiz, 2022: 61).

Bu bakımdan bir NFT'nin dijital bir varlığa benzersizlik özelliği kazandırdığı; sanatın dijital ortamdaki tezahürlerine kimlik bahşederek, bunların gözetim ve aktarımına imkân sunarak dijital eserler ile sanat dünyası arasında kurulan köprü vasıtası ile dijital eserlere yönelik sahiplik ve özgünlük katmanları oluşturduğu ifade edilebilir. Görkem İldaş'a (2022) göre bu bağlamda "NFT fikri blokzinciri tabanlı kripto paraların ilk kez ortaya çıktıklarında, merkezileştirilmiş sistemi bozma gücüne sahip potansiyel olarak devrimci bir teknoloji olarak görülmesine paralel biçimde yani merkezi otoritenin gücünden bağımsız şekilde ortaya çıkma fikrinin sanat dünyasında da karşılık bulmuş halidir ve "merkezi bir otoritenin hükmü altında olmaması, çeşitli kural ve baskılardan kısmi olarak uzaklaşmış bir sanat ekonomisi sunması açısından özellikle, yeni nesil sanatçılar tarafından hızla benimsenen bir sistem olmasına yol açmıştır" (ss.31-32).

Parasallaşmış kripto varlıkların altında yatan blockzincir teknolojinin sanat dünyasına ya da koleksiyon değeri muhteva edecek parçaların eşsizliğini tescil etmek için kullanılan ve değiştirilememe ve başka kripto paralarla takas edilememe özelliği sergileyen NFT'ler şimdilerde farklı blockchain altyapılarını kullanmakla birlikte başlangıçta genellikle Ethereum blockchain altyapsını kullanmaktaydı ve Ethereum alt yapısındaki bu dijital varlıklar ERC-721 ve ERC-1155 standartlarına göre oluşturulmaktaktaydılar (Dursun, 2021:1037-1055). ERC- 721 standardının işleyiş mantığı en basit haliyle Semih Oduncu (2022a) tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

ERC-721 standardını açıklamak için iki farklı uçak bileti örnek olarak gösterilebilir. Bu uçak biletleri her ne kadar birbirine benziyor olsa da biri New York şehrine ekonomik bir yolculuk sunabiliyorken diğeri Barbados adalarına birinci sınıf bir yolculuğu garanti

etmektedir. Taşıdıkları özelliklerin farklılığı sebebiyle taban tabana değiştirilmeleri mümkün olmamaktadır. Her iki biletin sahip olduğu benzersiz nitelikler, takasa bağlı olarak farklı değerde olmaları ve her zaman birbirlerinin yerine kullanılamamaları, değiştirilebilirliklerini ortadan kaldırmaktadır (s.71).

İlk kez Meni Rosensield tarafından Bitcoin blokzinciri için düşünülerek "Colored Coins" *(Renkli Paralar)* adlı bir makalede fikir olarak yer bulan NFT konseptinin sanat alanına aktarılışı 2014'te erken dönem Rare Pepes, DADA gibi platform ve koleksiyonlarla ve daha sonra da CryptoKitties ve CryptoPunks'ınilk 2017 yılındaki ikiz lansmanlarıyla gelen parlayışı ile anaakımın dikkatini çekmesine kadar uzanmaktadır (Hennekes,2022). Ancak 2017 yılında başlayan NFT furyasında koleksiyonların özgül bir sanat piyasasıında kripto piyasasında dolaşıma sokulması ve fiyatlanması dikkat çekicidir. Bununla birlikte Dursun'un (2022) aktarımıyla:

> Cryptopunks ve CryptoKitties koleksiyonları NFT alanında ilk olmanın sağladığı avantajlar, spor, müzik ve sanat alanlarında dünyaca tanınan kişiler ve firmalar tarafından tercih edilmeleri sebebiyle astronomik rakamlarla karşılık bulan satışlara imza atmışlar ve blok zincirinde alım satım akışına girmişlerdir. ….18 Kasım 2017 tarihine kadar satışı 900'lü rakamarda olan NFT 3 Ocak'ta 781.635 satış rakamına ulaşmış ve 22 Haziran'da 1.370.048 adet NFT satılmıştır (s.71).

Larva Labs isimli, sanat camiasından olmayan ancak yazılım ve teknoloji sektöründe iş yapan bir şirket tarafından Ethereum ağı üzerine tasarlanan ilk NFT projesi olma özelliği gösteren Cryptopunks (De Carlo, 2020: 31), 23 Haziran 2017 tarihinde on bin karakterden oluşan bir koleksiyon halinde ücretsiz olarak paylaşıldı. Basit bir telefon uygulaması yahut oyun karakterleri olarak tasarlanan koleksiyon parçaları 1970'li yılların punk kültüründen ilhamla uyumsuz ve aykırı bir görünüş ve ifadeye sahip biçimde tasarlanmıştı. Bedava olarak dağıtılan bu karakterlerin tümü tükendiğinde toplam satış değeri 7,47 milyon dolarlık bir ticaret hacmine ulaşarak ciddi bir piyasa merkezine dönüşmesinin yanı sıra "sürecin sonunda sayısal sanat piyasası için paradigma değiştiren sayısal üretim modeli ve mülkiyet kavramının kendisine bir meydan okuma olarak sonuçlanmıştır (Oduncu, 2022a: 72)."

Beeple mahlasını kullanan sanatçı Mike Winkelmann'ın beş bin gün boyunca yaptığı çizimlerinin kolaj halinde sunulduğu Everydays: The First 5000 Days adlı NFT'sinin ünlü müzayede evi Christie's tarafından 2021 yılında 69 milyon dolara satılması sanat ve ekonomi

dünyasında sarsıcı bir etki yaratmış; bu tarihten sonra NFT başta sanatçılar, sanat evleri, galeriler ve müzayedeciler olmak üzere çeşitliçevreler tarafından dikkatle takip edilir olmuştur. Bu tarihten itibaren NFT'lerin alınıp satılabildiği ciddi ticaret hacimlerine sahip piyasalar oluşmuş, bunların saklana bildiği cüzdanlara ilişkin önemli gelişmeler kaydedilmiş ve NFT piyasalarında dolaşan para yeni NFT projeleri geliştiricilerin iştahını kabartmıştır. Günümüzde NFT'lerin alınıp satıldığı hatta alınıp satılırken reklam ve tanıtımlarına imkan verildiği Nifty Gateway, OpenSea, Rarible çok sayıda pazar bulunmaktadır (The Verge, 2021). Hal böyleyken 2017 yılında ortaya çıkan NFT rüzgârı 2021 yılında kendi piyasasında tepe noktasına ulaşmış ve 21 milyar dolarlık işlem hacmine ulaşmıştır (Chainalysis, 2022). NFT rüzgârı kripto piyasası için oldukça önemli bir pazar olan Türkiye'de de ziyadesiyle etkili olmuştur.

NFT'nin küresel ölçekte çok ses getirdiği 2021 yılında kripto para ekosistemi için yılık değişim analizleri gerçekleştiren bir şirket tarafındangerçekleştirilen araştırmaya göre kripto para piyasaası ekonomisinin en büyük pazarlarından biri olan Türkiye'de bu piyasada işlem yapanların bir önceki yıla göre oranı yıllık bazda on bir katına çıkmıştır. Araştırmadan elde edilen ilginç sonuçlardan biri ise her beş kişiden dördünün blockzincirin ne olduğuna dair hiçbir şey işitmemişken kripto paranın ne olduğundan bir şekilde haberdar olan her on kişiden birinin bu amaca yönelik işlem işlem imkânı sunan piyasalarda işlem yapmış olmasıdır (Son Bir Yılda Türkiye'de, 2021). Oduncu'nun (2022b) derlediği araştırmalardan elde edilen veri ve bilgilere göre; NFT'nin ortaya çıkışından bu yana türkiye bu tür varlıklarında tutulabildiği cüzdanları edinen kullanıcı sayısı bakımından Amerika Birleşik Devletleri, Kore, Birleşik Krallık, İran, Almanya, Kanada, Hindistan, Endonezya ve Avustralya gibi ülkelerle birlikte en hızlı büyüyen piyasalar arasında yer almıştır. Yine GoogleTrends platformu üzeinden gerçekleştirilen analizlere göre Türkiye'de 2021-2021 yılları arasında *nft coin, binance nft, binance ve nft art* gibi sözcük ve kombinasyonlarının yer aldığı NFT ve ilişkili aramalarda ciddi bir artış eğilimi görülürken Bankless Times'ın yaptığı bir araştırmaya göre Türkiye NFT'ye ilgi gösteren ülkeler arasında dünyada üçüncü sırada yer almıştır (203-205).

Türkiye'de NFT'ye olan ilginin artmasında tasarım sanatçısı Tarık Tolunay'ın İstanbul'un tarihi dokusu üzerine 2010 yılından bu yana gerçekleştirdiği kimi çalışmalarını pandemi döneminde NFT'ye dönüştürerek satışa çıkartmış ve eser 36 bin dolara satılarak hem

NFT'nin bilinirliğine hem de Türkiye'de NFT namına yeni adımların başlamasına vesile olmuştur.

Medyada bu çeşit sansasyonel haberler vasıtasıyla bilirnirlik ve popülerlik kazanmasının da etkisiyle fiyatlanma beklentisinin NFT dünyasınada yansımasının Türkiye'de de takip edildiği gibi bu yeni gelişen alanın görünürlüğü öncelikle spor; özellikle de futbol alanına yansımıştır. Bir yenilik olarak Türkiye'de faaliyet gösteren kimi kripto projeleri ve kripto alım satım işlemi yapan şirketler futbol takımlarına sponsor olmaya başlarken Galatasaray spor klubü takımın tarihine atfen ilk koleksiyonu tasarlamış ve Capitol Block teknoloji şirketinin ortaklığında satışa sunmuştur (Turkey: A Very İmportant, 2019). Bu gelişmeyi takiben sanat, spor, iş ve hattan siyaset dünyasından birçok aktör gerek özel gerekse tüzel kişilikte kar amaçlı olsun yahut olmasın nüfada evreninde görünür olmaya başlamıştır. Söz gelimi spor dünyasından Mesut Özil, şarkıcı Edis, Gülben Ergen, tiytaro ve sinema oyuncuları Nurgül Yeşilçay, Cem Yılmaz gazeteci Cüneyt Özdemir sanatçı Rıfat Anadol, bankacılık sektöründen Yapı Kredi ve İş Bankaları, kozmetik sektöründen Elidor markası siyaset dünyasından ise Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA) NFT'ler geliştirmişlerdir.

Esasen NFT ekosistemindeki ister bir üretim ve piyasalaşma sürecinin parçası olarak isterlerde koleksiyoner, sıkı bir sannat takipçisi, kazanç beklentisiyle işlem yapıcılar yahut salt bilgi üretmek niyetiyle yolu düşmüş araştırmacılar olsun motivasyonları ya da onları orada aktör kılan eğilimleri ölçümleme şansımız şimdilik pek yok.

Verilerle ölçümleyemeceğimiz bir diğer husus da hangi niyetle olursa olsun bu ekosisteme bir anlığına da olsa fail konumuyla katımış aktörlerin öznel pozisyonlarıları ve bu pozisyonların geliştiği dinamikler yani toplumsallaşma tarzlarıdır. Başka bir deyişle Türkiye'de NFT'nin yaygınlaşma sürecine ilişkin kimi bilgileri aktarabiliyorsak bunlar bir biçimde ve iletişim kanallarıyla kamuoyunun bilmesine yansıdığı için bilebiliyoruz. Örneğin sanatçı Murat Pak NFT aleminde gösterdiği performansla bu alanda yapılmış çalışmalarda yaygın bir biçimde Türkiye'de NFT alanında gerçekleşmiş bir gelişme olarak çalışmaların serimlemesine dahil edilmesi oldukça yaygındır. Zira adı zikredilen sanatçı henüz yeni gelişen bu alanda altmış altı binden fazla çalışması satılan kişi olarak ve bunlardan dolar bazında elde edilen gelir 282,373,514.14 pek sık anılmaktadır. Oysa her ne kadar piyaslaşmasıyla gerek iktisadi ve prestij gerekse başka çeşit motivasyon ile dahil olunmuş olsun bu evreni merkeze toplanmış bilgi kümeleri vasıtasıyla tanımlamak oldukça güç görünmektedir.

NFT'nin mi metaverse'ü öncellediği yoksa hayli vakittir oyun dünyasında bir şekilde işlerlik kazandığı ifade edilen metaverse'ün içerisinde sınırlıları belirgin biçimde zaten NFT'nin var olup olmadığına ilişkin parklı platformlarda cereyan eden tartışmalar var. Elbette bu çalışmanın bahsadılen alanlara ilişkin uzmanlık yahut pek yoğun tecrübe serüçlerine dayalı bilgi gerektiren bir tartışmaya girmek gibi bir amacı çalışmanın kapsamı düşünüldüğünde yok. Ancak akedemide yaygın bir adet olduğu üzere bu kelimenin etimelojik izleğini takip edecek olursak: İlkez Neal Stephenson tarafından 1992 yılında kaleme alınan "Snow Crash" adlı romanda karşımıza çıkan Mateverse kelimesi Meta*(öte)* ve universe*(evren)* sözcüklerinin bir araya gelmiştir ve henüz o yıllarda gündelik hayat düşleminde pek de karşılığı olmayan "evrenin ötesi" anlamına gelmektedir.Bununla birlikte sözcüğün gündelik hayatta bir tehayyüle denk düşmesinin 2021 yılının sonlarına doğru Facebook'un kurucusu ve en üst düzey yöneticisi Mark Zuckerberg'in iş hayatında ofise gitmeye, arkadaşlarımızla buluşma gereklerinin ve ailemizle buluşmamıza gerek kalmadan teknolojinin birbirimizle olan iletişimimizi daha doğal kılacağı sanal iletişimin bir boyutu mahiyetine gelecek şekilde gündelik pratiklerimizi tesis edebileceğimiz sözcük böylece gündelik dil dağarcığımıza girmeye başladı. Gerçekliğin dijital dünyaya aktarılarak sanal gerçeklik ile gerçek yaşam dünyasının deneyimlerinin eş zamnlı ve eş duyulu kılınabildiği bir aracı olması iddiasıyla metaverse önemlidir. İlhamını zaten proje olarak hayata geçirildiği ve 2021 yılı itibariyle yirmi üç milyar milyar dolarlık bir hacme ulaştığı varsayılan çevrimiçi oyunların gündelik hayata tekabül etmeye başladığı savından hareket edeerek alanların ihmal ettiği husus metaverse'in gelecekte toplumsal hayatın en küçük momentini dahi kapsayacak olma iddiasıdır. Toplumsal dünya ile oyun konsolları arasında şimdilik net bir ayrıma tekabül eden bu çizgi bizi üzerinde düşünmeye sevk etse de daha ilk dolaşıma girdiği andan itibaren kabul görmesi ayrıca bir araştırmanın konusudur.

Metaverse'in vaad ettiği potansiyellerden istifade etmek, yani bir bakıma avatarlar ve sanal mülkler edinmek, metaverse dünyasında sunulan hizmetlerden yaraalanmak için şimdilik kripto paralar, jetonlar ve NFT'ler kullanmak gerekmektedir. Üç boyutlu (3D) sanal dünyalar kümesinin verili toplumsal hayatın olağanlığıyla kesişmesi olarak tarif edebileceğimiz metaverse, kullanıcıların sosyalleşebileceği, etkileşimin sürdürebilir olduğu ve gündelik hayatın akışının, canlılığın devam ettiği fiziki ve dijital dünyanın öznelern ve

nesnelerin avatarları vasıtasıyla işlevsel bağlamda buluştuğu bir ortam olarak düşünülmektedir (Chiu, 2021).

Bununla beraber etimolojik kökleri çok da eskiye dayanmayan metaverse ile ilgili çalışmalar iletişim ortamını dolayımlayacak teknolojik kapasitelerin son dönemde imza attığı yeniliklerin dikkat çekmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Blockzincir temelli teknolojik altyapıların hız kazanması, üç boyutlu yazılımların gelişimde görülen ivme ve nesnelerin interneti (IoT) gibi gelişmelerin bu kavramın günümüzde ziyadesiyle gündeme gelmesine vesile olmuştur.

Metaverse ile ilgili öncü araştırmaların ABD ve Güney Kore menşeili olması dikkat çekici olmakla birlikte bu çalışmalardan bir kısmı gözden geçirildiğinde çalışmaların metaverse'ün kapsamı, çalışma prensipleri ve mevcut ve potansiyel kullanım alanlarına ilişkin bilgiler verdiği görülmektedir. Örneğin 2021 gibi yakın bir tarihte gerçekleştirilmiş kapsamlı bir çalışmada (Lee vd, 2021) dijital dönüşüme ivme kazandıran en önemli aracın metaverse olduğuna dikkat çekilmektedir. Öyleki çalışma kapsamında metaverse, bilgisayar aracılı sanal ortamlardan , artırılmış gerçeklik uygulamalarına çok farklı konu başlıkları ele alınmış ve metaverse'ün bu ortamları gelişmesine ivme kazarmasının yanı sıra insan bilgisayar etkileşimşli ,yapay zeka bulut bilişim,nesnelerin interneti ve block zinciri 5G tabanlı yeni nesil teknolojilerin gelişmekte olan metaverse ekosistemini yarattığı ifade edilmektedir (s.1). Günümüzde metaverse'ün kullanımının başta oyun olmak üzere sanat moda, emlak, turizm ve spor alanlarında giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Çalışmanın devam ettiği esnadaki güncel verilere göre metaverse ile ilgili piyasalaşmış kripto varlıkların toplam piyasa değeri 7,74, bu varlıklar üzerinden gerçekleşen günlük ticaretin hacmi ise kripto para piayasalarının dalgalı seyrine de bağlı olarak 1,76 milyar dolar arasında görünmektedir (Top Metaverse Coins, 2023). Ancak finansal bağlamda metaverse sadece kripto para piyasasındaki ilgili varlıkların işlem dinamikleriyle okunmayacak kadar ve iş, finans ve yatırım dünyasının gelecek planlamalarında önemli bir yer tutmaktadır. Söz gelimi 2022 yılı market verilerini analiz ederek düzenlenmiş güncel bir rapora göre metaverse piyasası bir önceki yıla göre yüzde 47,2'lik bir büyüme kaydederek 61,8 milyarlık bir piyasa değerine ulaşırken 2027 kadar olan dönem için yapılan hesaplamalara göre ise 426,9 milyar dolarlık bir piyasa değerine ulaşacağı beklentisi oluşmuştur (MarketsandMarkets, 2023). Yine aynı raporda

metaverse piyasasının belirleyici oyuncularının Meta, Microsoft, Nexon başta olmak üzere farklı sektörlerden global ölçekli şirketler olması dikkat çekmektedir.

Halihazırda sanat, müzik, kozmetik, hızlı tüketim, otomotiv, turizm, tv-film gibi sektörlerde ve çalışma hayatının düzenlendiği fakrika ve ofislerde metaverse'ün kullanılmaya başlandığı ve yakın gelecekte savunmadan toplu ulaşıma akıllı şehir tasarımlarından sağlık alanına kadar kullanımının genişleyeceği beklentisi bu alana yapılan yatırımları ve piyasının büyüme eğilimine ilişkin beklentileri anlaşılır kılmaktadır. Bununla beraber metaverse'ün mevcut merkeziyetsizliği temel alarak geliştiği ve dolayımladığı teknolojik imkân ile yaşam dünyasına olumlu bir katkı paotansiyeli taşıdığını ifade eden kimi görüşlere göre metaverse evrenin sağlıklı gelişimi pazar çeşitlemesine sahip olması ve çift yönlü beklentilere karşılık vermesi ve mevcut dünyadaki gibi artan bir entropojik süreci dikkate alarak içermesine bağlıdır.

"The Metaverse Value Chain" (Radoff, 2021) adlı bir çalışmada gerçekleştirilen kapsamlı analize göre tarihsel sürecinde metaverse değer zinciri itibariyle katmanlı bir gelişme seyri izlemiştir. Gelişme sırasına göre ise bu katmanlar şu şekildedir:

Birincisi oyun ve sosyal uygulamalara imkan veren deneyim, mağazalar, ajanslar ve reklam ağlarının dahil olduğu keşif katmanı, tasarım araçları, varlık piyasaları iş akışı ve ticareti içeren yaratıcı ve kültürel ekonomi katmanı, sanal ve artırılmış gerçeklik, 3D, coğrafi ve mekânsal haritalamanın yer aldığı mekânsal ve çok boyutlu programlama katmanı, başta blokzincir olmak üzere uçtan uca hesaplama, yapay zeka akıllı ajanlar ve mikro servislerin yer aldığı merkeziyetsizlik katmanı, mobil teknolojiler duyuların aktarımına imkan veren ve giyilebilir teknolojiler ile akıllı gözlükleri içeren insan arayüz katmanı ve son olarak da 5G, Cloud, Bulut bilişim gibi teknolojik yapıları içeren altyapı katmanıdır. Yaratıcı ve kültürel endüstrilerin blockzincir tabanlı kripto varlık projelerine, merkeziyetsiz finans uygulamalarına, NFT, metaverse ve Web3 gibi gelişmelere olan ilgisi bu çalışma bağlamında dikkate alıcak olursa Ramazan Çelik'in (2022) Kriptoradar'dan derleyerek yaptığı üç, dört beşinci katmanlara ilişkin açıklamaları bağlantılı görünmektedir. Aktaracak olursak:

Yaratıcı ekonomi bağlamında üçüncü katmanda metaverse deneyimleri giderek daha sürükleyici, sosyal ve gerçek zamanlı hale gelmekle kalmıyor, aynı zamanda bunları oluşturan yaratıcıların sayısı da katlanarak artıyor. Bu katman, içerik oluşturucuların insanların keyif aldığı deneyimleri oluşturmak için günlük olarak kullandıkları tüm teknolojileri (Kriptoradar,

2022) içermektedir. Yaratıcı ekonomi katmanına verilebilecek en iyi örnek 2008 yılında ilk kez Bitcoin adı ile ortaya çıkan sanal para birimi kriptoparalardır. Kriptoparalar herhangi bir fiziksel mevcudiyeti olmayan, şifreleme ile de güvence altına alınmış olan sanal para birimleridir. Şifreleme ile birden fazla işlem yapmanın neredeyse imkânsız hale geldiği bu sistem ile sahteciliğin önüne geçilebilmektedir.

> "…Burada önemli olan gerçek ile sanal olanın birleşmesinden elde edilen bir değer yaratmak ve bunu kullanıma sunmaktır. Örneğin blockchain (blokzinciri) teknolojisinin finansal varlıkları merkezi kontrol ve gözetimden çıkarması gerçek ile sanal arasındaki hibrit düzenin en belirgin örneğini teşkil etmektedir. Merkeziyetsizliğe vurgu yapan 5.katman aslında 4.katman ile ele alınabilecek özelliktedir. Zira bu katmanda uçtan uca hesaplama/şifreleme, yapay zekâ sistemleri ve blok zinciri teknolojisinin kullanıldığı görülmektedir ve bu teknolojiler herhangi bir merkeze ya da sisteme bağlı olmadan çalışabilmektedirler. Örneğin NFT'ler ve kriptoparalar herhangi bir piyasaya merkezine bağlı olmadan uçtan uca şifreleme, yapay zekâ sistemleri ve blok zinciri teknolojisini kullanarak merkeziyetsiz olarak işlem görebilmektedir (s.71)."

3.5. Verili Küresel Kapitalist Sistem İçerisinde Kriptolojinin Bir Finansal Sisteme Dönüşümü

Yaklaşık on yıllık bir zaman diliminde bütün bir finansal düzeni etkileyerek yeni bir iktisadi nizam oluşturan kripto para teknolojisi, merkeziyetsiz olması ve büyük bir yatırım alanına dönüşmesine rağmen kontrol edilip denetlenememesinden dolayı yönetici güç odaklarının tepkisiyle mücadele etmektedir. Kripto piyasaların kayıt dışı bir ekonomi yürütüyor olması ve volatilitenin yüksek olmasından kaynaklı kar marjının da artması, kullanıcı sayısında önemli bir artışın ortaya çıkmasına neden olur. Vergilendirme gibi devletlerin birincil gelir kaynaklarından birinin denetimine şimdilik dahil edilememesi ve kayıt dışı paranın siber uzamda yaygınlaşmasından kaynaklı başlıca problemleri gerekçe gören devletler, sermaye gücünü elinde bulunduran elitlerin yönlendirmesiyle kripto para piyasalarına uluslararası çapta müdahale etmeye kalkışmaları kaçınılmazdır. Çin ve Rusya gibi kapitalist devlet yapıları, Bitcoin ve diğer kripto para birimlerini yasaklama tasarıları hazırlarken; Hindistan, Nijerya ve İran gibi kimi ülkeler çeşitli yasaklayıcı düzenlemeleri işlevsel kılmakta ısrarcı bir görünüm çizmektedirler. Başta İngiltere olmak üzere birçok batılı

ülke kripto para piyasaları ile ilgili katı regülasyon politikaları izleme yolunu benimsiyor görünmektedir (Üzer, 2017: 100-101). Türkiye'de ise kripto varlıklar ile ikincil varlıkların alım-satımının gerçekleştirilemeyeceğini ve kripto para piyasalarından bankalara likidite çıkışının Türkiye'de ancak lisanslı şekilde bu piyasada hizmet veren kripto para piyasası hizmet sağlayıcıları aracılığıyla gerçekleştirilebileceği yönünde bir karara vardı.

16 Nisan 2021 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası yönetmeliği, kripto varlıklar ile ilgili esaslarda muhtevası çok sınırlı olmakla birlikte yine de bazı hususlarda kesin hükümler getirmiştir. Yönetmeliğin amacı, ödemelerde kripto varlıkların kullanılmamasına, elektronik para ihracında kripto varlıkların doğrudan veya dolaylı olarak kullanılmamasına ve elektronik para kuruluşlarının kripto varlıkların ticaretine, biriktirilmesine ve transfer edilmesine aracılık etmemelerinin esaslarını belirlemek olarak aktarılır.

Yönetmeliğin vardığı kararı özetlemek gerekirse; kripto varlık, dağıtık defter teknolojisi ve benzeri teknolojiler kullanılarak sanal halde oluşturulan ve kripto ağlar aracılığıyla dağıtımı yapılan fakat itibari veya kaydi para niteliği taşımayan, ödeme aracı veya menkul kıymet ve de sermaye piyasası aracı olarak nitelendirilmeyen gayri maddi varlıkları niteler. Kripto varlıklar doğrudan veya dolaylı yollarla bir ödeme aracı olarak kullanılamaz ve bu şekilde kullanımına hizmet sunulamaz. Ayrıca ödeme hizmetlerinin sunulmasında ve elektronik para ihracında kripto varlıkların kullanımına yönelik kısıtlama getirilmektedir. Bu durumu karşılayan iş modellerinin geliştirilmesi engellenirken, kripto platformlardan aktarılacak fonlara aracılık edilmesini yönünde karar alınmaktadır (Resmî Gazete, 2021, Sayı, 31456).

Kripto para piyasalarının kapitalizm için başlarda bir sorun olarak görülmesine karşın finansal sermayenin akış yönünü bu platformlara çevirmesi ve entegre olarak karlılık payını arttırmayı gözetmesi, kapitalizmin sanal para varlıklarıyla mücadelesini değil, onunla uyumlu bir çalışma yürüterek uyum sağlamasını ve piyasayı tarihin bütün üretim aşamalarında olduğu gibi domine etmeyi hedeflemesi beklenir. Bu minvalde Microsoft, Coca Cola, MasterCard, Visa, Tesla, Starbucks gibi global ölçekli sermaye sahiplerinin kripto para cinsinden ödemeler ile ilgili olumlu bir tutum geliştirmesi ve sanal jetonlarla ödeme almayı kabul etmesi, kapitalist düzenin sermayeyi kripto para piyasasına aktarma isteğinin göstergesi olarak okunabilir. İktidar yapıları ise kayıt dışı para hacminin büyüklüğü durumunda

vergilendirme sistemine başvurarak, her türlü üretim bandından ve hizmetten gelir elde etme motivasyonuyla hareket eder. Söz konusu kripto para borsaları ve kripto varlıklardan elde edilen kazançlar olduğunda da belirgin biçimde bu kanalların denetime tabi tutulması için girişimlerde bulunulması kaçınılmaz görünmektedir. Çeşitli düzenlemelerle, kriptolojinin imkanlarıyla anonimleşen sanal kimlikleri ve bunların blokzincir teknolojisi üzerinden şekillenen güvenilir ticaret hacmini kontrol altına alma gayesi güden ülkelerin, geleneksel bankacılık hizmetleriyle şekillenen fon ve hisse senedi satışlarındaki düşüşe yönelik refleks gösterdikleri de düşünülebilir. Öte yandan, Güney Amerika ülkesi El Salvador resmi para birimi olarak Bitcoin'i kabul eden ilk ülke olarak devletler düzeyinde kapitalizmdeki parasal düzenin dönüşümü yönünde hareket etti.

Yaratıcı kesimler olarak burada bahsi geçen ve kripto para piyasalarında yazılım, tasarım, jeton madenciliği, bilgisayar mühendisliği, kriptoloji gibi iş kollarında üretim ve hizmet sağlamak maksadıyla, şirket ve kurumlardan bağımsız olarak çalışan kayıt dışı iş gücünün, devlet kapitalizminden kaynaklı çeşitli yasaklama ve kısıtlamalardan dolayı işsiz kalmakla sınandıkları düşünülebilir. Birer anonim profil olarak çalışan bu bireylerin devletin denetleyici mekanizmalarınca tespit edilememeleri ve kriptoloji alanındaki faaliyetleri nedeniyle gizliliği bir ilke olarak benimsemiş olmaları bu bireylerin kayıt dışı kripto faaliyetleri yürütme olasılıklarını stabil tutmaktadır. Telegram grupları vesilesiyle etkileşim kurarak iş gücü ve gizlenme gerekliliği konularında bilgi alışverişi içinde bulunan yaratıcı kesimlerin, herhangi bir sınırlılık hali bulunmayan siber uzamın tanıdığı imkanlar doğrultusunda çalışmayı sürdürmeleri olası görünmektedir. Alternatif bir iletişim çözümü olarak Telegram kripto topluluğunun yerleşik merkezi ilişkilere asimetrik çözümler üretmesinde yardımcı rol üstlenmektedir. Kripto piyasasının gelişimi merkezi yapıların insan yaratıcılığının ölçülebilirlik ilişkilerini göçebe ve belirsiz kılmasına bu yolla çok parçalı ve kopuk hale getirerek yerleşik sistemce izi sürülemez kıldı. Bu bir bakıma mevcut değer tanımlarında bir dönüştürme çabası olarak değerlendirilebilir.

Alternatif para birimi olarak kripto paranın, alternatif borsa olarak kripto borsaların ve alternatif haberleşme kanalları olarak Telegram'ın işlerlik kazandığı bir dönemde kapitalizmin de alternatif bir işleyiş kazandığından söz edilebilir. Daha önceki bölümlerde değinildiği üzere tekrar ifade edilecek olursa Bourdieu alanı belirli habitus ve doxalarla ve çıkarlarla bu alana yerleşmiş ve yerleşmeye çalışan güçlerin merkezi olarak tanımlar. Bu

doğrultuda kripto evreni başlangıçta yaşamın birçok alanına hitap eden bir fikirler ve inovatif girişimler kümesi olarak ortaya çıkmışsa da gelinen noktada merkeziyetsiz finans fikrinin yön vericiliğinin baskın bir eğilim halini aldığı bir yapıya bürünmüştür. Ancak genel olarak ekonomik daha özelde ise finansal alan bir eyleyici ömrüyle kıyaslandığında oldukça uzun sayılabilecek bir süredir bu alanı tahakküm altında tutmakta ve domine etmektedir. Kriptoloji teknolojilerinin merkeziyetsiz bir finans düzeni önermesi üzerine yoğunlaşması alandaki güçlerin çıkarlarını ve alandaki baskınlığını tehdit eder görünmektedir.

3.6. Dijital Kapitalizm ve Bilginin Finansallaşması

Kapitalizm, sermayenin ön planda tutulduğu tarihsel bir toplumsal sistem olarak görülmektedir. Sermaye sahibinin maddi birikimini artırmak için giriştiği uğraşlar, bu uğurda gerçekleştirdiği ilişkiler bütünü ve emeği kullanılan kişiler üzerinden kar elde etme hedefleri bir bütün olarak kapitalist sistemi özetlemek için örneklendirilebilir (Wallerstein, 2006, s.12). Kapitalizm, metanın üretim ve dağıtım mekanizmalarını piyasa yoluyla şekillendiren bir ekonomik sistem olmanın ötesinde, tüketilebilir olan her şeyi metalaştırma eğilimi gösteren ve toplumsal itkileri tüketim alışkanlıkları üzerinden biçimlendirme gayesi güden bir sistem olarak değerlendirilebilir. Pazar ekonomisi veya tüccar kapitalizmi olarak tanımlanan bu sistemin on beşinci yüzyıl ile on sekizinci yüzyıl arasında büyük bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Kapitalizmin kavramsal olarak kullanımı ise yirminci yüzyılda yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Braudel, 2014: .43-44).

Kapitalizm ile ekonomik krizlerin birbirini tamamlayan unsurlar olduğundan söz edilebilir. Birinci dünya savaşını takip eden on yılda patlak veren büyük buhrana benzer şekilde, ikinci dünya savaşının ardından inişli çıkışlı bir endüstriyel üretim seyri göze çarpmaktadır. Dobb'a göre günümüzün krizlerini tetikleyen şey kapitalist sermayedeki klasik fiyat düşüşü şeklindeki krizlerle beraber enflasyon krizi olarak adlandırılan uluslararası gerilimlerin tekabül ettiği para krizleridir (Dobb, 1990: 9).

Ekonomik yapının, iletişim sektörünün bilişim alanındaki gelişmeleri takip ederek ulusalararası bir düzeye ulaşmasıyla küreselleştiği görülmektedir. Castells'e göre bu durum

bilgi ekonomisinin ortaya çıkmasına aracılık eder (Castells, 2000: 10) İnternet ve bilgisayar teknolojilerinin piyasada varlık göstermesiyle başlayan ekonomik işleyiş, ilkin bir meta olarak bunların alınır ve satılır olmasıyla şekillenmektedir. 2000'li yıllarla kişisel bilgisayarların yaygınlaşması ve telekomünikasyon devrimi, sermayenin önemli ölçüde bilişim alanına kaymaya başlamasına neden olur. Öncelikle teknik içerik üretimi ve donanımsal tedarik aracılığıyla gelişim gösteren kapitalist piyasa ekonomisi zamanla kapsamını genişleterek internetin iletişim olanaklarından beslenmeye koyulur. Kapitalist sermayenin iletişim aygıtları ve reklamcılık temelli yayılması, yeni medya araçlarının gelişmeye başlamasıyla yönünü dijital piyasalara çevirir. İnternetin ticari potansiyelinden fayda elde etmek isteyen kapitalizm, internetin ortaya çıkmasına aracılık eden endüstriyel yapılara ilaveten internetin olanak sunduğu yeni endüstriyel oluşumlara da sermayedarlık etmektedir. Bu bakımdan kapitalizmin dijital bir çepere bürünmekte olduğu söylenebilir. Enformasyon teknolojileri alanında gerçekleşen devrim global ölçekte büyük ekonomilerin ilişkili hale gelmesine ve kapitalizmin yeni bir yapılanma içerisine girmesine imkân tanır (Başlar, 2013: 828). Bilgi ekonomisine bağlı olarak internetin sunduğu iletişim olanaklarının metalaşması, ticari olarak piyasa ekonomisini beslemeye başlamaktadır.

3.7. Merkezilik ve Merkeziyetsizleşme Ekseninde Kriptonun Parasallaşması

Merkezilik ve merkeziyetsizlik ile ilgi tartışmalar birkaç on yıldır akademik dünyadan küresel düzeyde büyük ölçekli kuruluşlara kadar birçok çevrede önemli bir gündem oluşturmaktadır. Bu tartışmalarda ekonomik düzenlemelerden idari fonksiyonların işletilmesine yönetsel ilişki ve kaynakların merkezi otoritelerden yerele aktarımı konusu tartışmanın odağında yer almaktadır. Bununla birlikte her ne kadar çalışma ile kimi ilintileri bulunsa da siyasal organizasyonun şemasında yer alan merkezilik ve merkeziyetsizlik kavramlarını derinlemesine irdelemek bu çalışmanın konusu değildir. Bu başlık altında daha ziyade gerek teknolojik bir imkân gerekse finans sistemi içerisinde konumlanan bir finansal araç olarak kriptonun merkeziyetsizlik iddiasıyla ortaya çıkışı ele alınacaktır. Ancak blockchain ya da kriptoloji teknolojisinin finansal birer araç olarak ortaya çıkış ve gelişimine giden yol ve nedenler ile kapitalizm içerisinde meydana gelen değişim ve dönüşümler kısa da olsa bir bakışı gerektirmektedir. Bu doğrultuda öncelikle kapitalizmin ne olduğuna ilişkin hiç değilse bu çalışmada hangi tanıma yakın durulduğunun ortaya konulmasında yarar var.

Kerim Eser Afşar ve Mehmet Özyiğit'in (2020: 110) de derlediği üzere baskın üretim biçimi olarak on altıncı yüzyıldan bu yana varlığını sürdüren kapitalizmi tanımlarken genellikle iki tarihsel temellendirmeden hareket edilmektedir. Bunlardan ilkine göre kapitalizm başta Adam Smith olmak üzere klasik politik iktisatçılar tarafından en etkin ve doğal iktisadi örgütlenme biçimi sayılan ticari toplum olarak insan gelişiminin son aşamasıdır. Bu görüşe göre liberal sistem, özel girişim, serbest piyasa ekonomisi ve bireysel özgürlük gibi kavramlar etrafında kapitalizm ekonomik bir örgütlenme biçimi olarak piyasa ilişkileri çerçevesine sıkıştırılmaktadır. Diğer bir yaklaşıma göre ise kapitilazmin ortaya çıkışına neden olan kendine has doğal, tarihsel ve evrensel hareketleri içerisinde belirli temel toplumsal dönüşümleri zorunlu kılan bir iktisadi örgütlenme biçimi değil ancak kendinden öncekilerden farklı bir toplumsal formasyon yani tarihsel ve toplumsal bir aşama olarak kavranılmakta ve tanımlanılmaya çalışılmaktadır.

Kapitalizmin tarihsel olarak dönemselleştirilmeye çalışıldığı Maxsist ekonomi politik ve iktisat tarihi literatüründe her yerde aynı ve eşit düzeyde olmadığını dikkate almak kaydıyla kapitalizmin gelişiminin günümüze değin üç döneme ayrılabileceğine ilişkin yaygın bir görüş mevcuttur. Bu ayrıma göre ilk uzun dönem an altıncı yüzyılda başlayarak on sekizinci yüzyıla kadar uzanan merkantalizm dönemi, ikinci uzun dönem ise merkezinde tekstil ticareti yer almakla birlikte sanayi devrimiyle ivme kazanan ve liberalizmin beliriş dönemi olarak değerlendirilebilecek rekabetçi kapitaliz son uzun dönem ise on dokuzuncu yüzyılın sonlarında başlayan tekelci ya da Lenin'in literatüre kazandırdığı üzere emperyalizm dönemidir (Sweezy, 1981, s.36). Bununla birlikte Karadağ kapitalizmi dönemleştiriken bu dönemlerin sermaye-devlet bağıntısı halinde aldığı temel tarihsel biçimler bakımından da dikkate alınması gerektiğinin altını çizer. Zira Karadağ'ın (2020) Van Apeldron, Graff ve Overbeek'ten aktardığı üzere:

> "Sermaye-devlet bağıntısı, meta üretimi ve ticaretinin genelleştiği on yedinci ve on sekizinci yüzyılların merkantil sermayesi ile mutlakiyetçi devlet arasındaki ilişkiden, on dokuzuncu yüzyıldaki liberal devlete ve erken sanayi sermayesi ilişkisine; oradan, aşamalı olarak, tekelci sermaye dönemiyle yirminci yüzyılın ilk üç çeyreği içindeki geç sanayi sermayesi-refah devleti arasındaki ilişkiye; buradan da nihayet son kırk yılın finansal sermaye ve neoliberal devlet ilişkisine evrilmiştir (s.220). "

Sanayi Devrimi ile hızla gelişme kaydeden kapitalizm on dokuzuncu yüzyıla kadar büyük ölçüde kendini içeride merkezi olarak konumlandırmış devletin ayak izlerini takip etmekteydi. Fakat bu yüzyıl itibariyle kapitalizm içerisinde finans sermayesinin giderek önem kazanması ve sermayenin çok büyük ölçekli finans kuruluşları elinde merkezileşmesi sonraki yüzyılın sonlarında kapitalizmde köklü değişmelerin meydana gelmesine yol etkili olmuştur (Dumenil & Levy, 2014: 31). Bu doğrultuda on sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren devlet aklı eliyle organize edilen yönetimsellik yerini devletin işlevlerini büyük ölçekli sermaye lehine işbirlikçi kılan bir şirket akılsallığana tercüme etmeye başlamıştır. Bununla birlikte gerek siyasi elitlerin gerekse sermaye elitlerinin ajandasında ulus devletçiliğin hala çok güçlü yer tuttuğu bu dönemde yönetimselliğin devri devlet ve sermaye arasında çok temkinlice kurulan kırılgan ilişkiler etrafında cereyan etmektedir. Geniş bir pencereden bakıldığında böyle bir devrin tümüyle gerçekleştiğini iddia etmenin sakıncaları da bulunmaktadır. Zira bir bütün olarak düşünülecek olursa kapitalizmin gelişmesinde devlet müdaheleciliğinin etkisinin azalması değil aksine gerektiğinde- ki özellikle kapitalizmin girdiği kriz dönemleri dikkate alındığında bu durum daha açık biçimde takip edilebilir- gerektiğinde sahip olduğu şiddet tekelini de devreye sokacak biçimde sermaye hilafına eylem ve hukuki düzenlemeler yaptığı görülecektir.

Kapitalizmin bir çeşit belli başlı dönemlerden geçtiği ve yeniden yapılandığı kabul edilir. Ancak bu yeniden yapılanma gereksiniminin belli başlı büyük krizleri takip ettiğini göz ardı etmemek gerekir. Bu krizlerden ilki "Uzun Depresyon" olarak adlandırılan 873-96 krizi, diğeri 1929 "Büyük Buhran'ı ve sonuncusu kabul edileni de bir dizi krizden oluşan 1970'ler krizidir (Afşar & Özyeğit, 2020: 108). Her kriz döneminin ardından gelen yapılanmaya politika tercihlerinde gerçekleştirilen dönüşümlerin eşlik ettiği dikkat çekmektedir. Kapitalist gelişmenin her yerde eşit ve benzer düzeyde seyretmediğini akılda tutulduğunda dönüşümün hız ve etkilerinin dünyanın farklı yerlerinde farklı biçimlerde tezahür edeceği anlaşılacaktır.

Kapitalizmi dönemselleştirme çabalarında belirleyici olan bir diğer husus da kapitalizmin içsel dinamiklerinden kaynaklanan “döngüsel kriz” olgusudur. Yaygın görüşe göre verili bir toplumsal üretim biçimi ve ekonomik sistem olarak kapitalizm mevcutk sorunlara geçerli çözümler üretemediğinde ya da içsel yapısından kaynaklı yeni sorunlar üretmeye başladığında kapitalizmin kendi içinde yeniden yapılanması gereği ortaya çıkar.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD öncülüğünde kurulan Fordist/Keynesçi Bretton Woods sisteminin 1970'li yılların başında kırılganlaşıp çökmesi küresel piyasaların yeniden biçimlenişinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Amerikan dolarının çoklu denetim mekanizması olarak oluşturulan Bretton Woods yapısı ile dünya piyasasının düzenlenmesinde kur para olarak kabul edilmesi üzerine temellendirilen bu düzenin ABD'nin sona erdiğini ilan etmesiyle beraber bu rejim çökmüş ve sabit dolar kuru sisteminden dalgalı döviz kuruna geçilmiş bu durum, piyasaların denetimsiz kalmasına sebep olmuştur. Bu durumun en önemli sonuçlarında biri de para ve döviz akışlarının banka ve finans kuruluşları elinde yoğunlaşmaya başlaması finans sermayesinin başatlaşması ve yeni düzen içerisinde öneminin giderek artacak olmasıdır. Finasallaşma kavramı finans alanı ve piyasa aktörlerinin özel sektör devlet, hane halkları ve bireylerin ekonomik karar süreçlerinde finansal alan ve işlemlerin önem kazanmasına gönderme yapmakla beraber finansal piyasa, aktör, kurum ve hatta güdülerin rolünün ulusal ve uluslararası ölçekte gündelik hayatta belirleyiciliğinin artması olarak da yorumlanabilir (Güngen, 2015, s.19). Öyleyse finansallaşma parasal ilişkiler ekseninde tüm yaşam dünyasının top yekün sermaye dolayımına alınması olarak da değerlendirilebilir. Michael Heinrich'in (2017: 19) sermaye bir değerleme amacı, değerlerin grubunun toplamını ve bir biçimde yeni bir artık oluşturmayı ifade eder. Heinrich'in sermaye tanımı her ne kadar daha ziyade Marksist iktisat literatürüne ilişkin bir çerçeveyse de finansallaşma söz konusu olduğunda sermaye kavramı tüm toplumsal ilişkileri kesecek biçimde genişleme eğilimi gösterir. Karadağ'ın (2020) çalışması boyunca isabetli bir biçimde vurguladığı üzere iktisadi olguların toplumsal ilişkiler içerisinde ürettiği konumları belirleme çabası elzem görünmektedir. Çünkü finansal kapitalizm döngüsünde şekillenen ilişkiler salt iktisadi ilişkilere değil, aynı zaman da paranın toplumsal gücünden kaynaklanan politik ilişkilere tekabül eder.

Bununla beraber 2007 yılında patlak veren ve iktisadi ve toplumsal etkileri bir sonraki yıl kendisini derin biçimde hissettiren ekonomik kriz yerleşik nizamın toplumsal düzeyde yeniden sorgulanmasına yol açmıştır. Kriz sürecinde politika düzeyinde alınan ulusal ve uluslararası alandaki kararlar yerleşik iktisadi nizamın krize yaklaşım biçimiyle krizin sonuçlarını derinden hisseden halk kitleleri lehine pek bir şey ortaya koymadığı gibi aksine keyfi finansallaşma hamleleri sonucu krize sebebiyet veren sermaye taraflarının iflastan nasıl kurtarılabileceğine ilişkindir. Toplumların emek ve harcamalarından devşirilen gelirle

oluşturulan kaynaklar iflas eden sermaye devlerini kurtarmak için seferber edilirken sarf edilen bu kaynakları yenilemek için ekonomik kemer sıkma tedbirleri ve ek vergiler devreye sokulmıuş; kamu harcamalarının sosyal devletin vazifelerine tekabül eden sınırları bir kez daha gözden geçirilmiştir. Thomas Picetty'e (2013) göre "eşitsizliklerin tarihi'nin ekonomi politik, toplumsal aktörlerin neyin adil olup olmadığına dair tasavvurlarına, bu aktörleri arasındaki güç dengesine ve bunların sonucunda ortaya çıkan kolektif tercihlere bağlı" olduğu ve bu "eşitsizliklerin tarihi'nin ilgili tüm aktörlerin bileşik ürünü" olduğu hesaba katılacak olursa durumun böyle olmasında şaşırtıcı hiçbir yan yoktur (s.22-24). Yine Picetty'den aktaracak olursak teorik çerçeveden bakıldığında daha büyük eşitlikler namına etki edebilecek potansiyel ve politika düzeyinde işletilebilecek kuvvetler her zaman mevcuttur ancak sorun bu kuvvetlerin bu yönde seferber edilip edilmemeleri etrafında biçimlenmektedir. Teknolojik rasyonalitedeki gelişmelerin beşerî sermayenin geleneksel finans ve gayri menkul sermayesi karşısında bir yengi kazanamasına ve böylelikle ekonomik rasyonalitenin doğal olarak demokratik rasyonaliteye ve eşitliklerdeki gelişmelere tekabül edeceği beklentisi bir yanılgıdır. Beşerî sermayenin, yani bir bakıma yaratıcılık ve kültürün başatlaşmasıyla emeğin değerinde meydana gelecek olumlu gelişmeler ve servet dağılımı pramidindeki dengesizliklerin giderilmesi beklentisi etrafından bakılacak olursa yapısal bağlamda kimi dönüşümler gerçekleşmiş olsa dahi etkileri sınırlı kalmış görünmektedir. Beşerî sermayenin merkezi hale gelmesiyle eşitsizlik ilişkilerinn tersine bir dönüşüm geçireceği, dolayısı ile de sınıf savaşının yerini bilgi ve beceri farklılıklarından kaynaklı "nesiller çatışmasına" bırakacağı yönündeki beklenti şimdilik gerçekleşmekten uzak görünmektedir. Bilginin ve becerinin yayılması adına görece eşitlik namına işleyen bir kuvvetten söz edilebilecekse de bu alanda bile erişim ve paylaşım eşitsizliği olduğu yönünde ciddi bir tartışma yürütülmektedir. Eşitsizlik ilişkilerinin teknolojik imkanlarında el vermesiyle yeniden biçimlenen kapitalizm içerisinde çmzüme kavuşturulması gibi bir beklenti her zaman mevcuttur ve akademik dünyada da sıklıkla dillendirilmektedir. Ancak döngüsel krizler rejimi olan kapitalizmin krizler karşısında gösterdiği reflekse bakacak olursak esasen olan biten şey her kriz sonrası eşitsizliklerin sürdürülebilecek tonda yeniden yapılandırılması gibi bir manzara sunmaktadır.

Sözgelimi Amerika Birleşik Devletleri'nde hanehalklarının konut piyasası üzerinden kredilerle borçlendırılması yoluyla elde edilen finansmanın finansal düzen içerisinde irrasyonel biçimde yeniden ve yeniden dolaşıma sokulması yoluyla kar elde etme çabası

konut piyasasında oluşan yapay büyümenin bir krize dönüşmesiyle sonuçlanmıştır. Ödeme gücü zayıf ve kredilendirilme değerlendirmesi kırılgan olan dar gelirli toplum kesimlerinin konut piyasası üzerinden ipoteğe dayalı borçlandırılması ile oluşan kredilendirilme hacmi 2001 yılında 87,1 milyar dolar iken 2006 yılının sonlarında bu rakam 446,8 milyar dolara ulaşmıştır (Ashcraft ve Schuermann, 2008: 2). Sonuçta düşük gelirli toplumsal kesimler konut kredilerini ödeyemeyince tümü on iki finansal kruluşlara ait olmak üzere toplamda 154 milyar dolara yakın bir kayıp oluşmuştur ve çoğu finans şirketi iflas etmiştir. Krizle ilgili en dikkat çekici husus ise ABD hüümetinin bu süreçte izlediği kurtarma ve destek politikasıdır. Zira krizin patlak verdiği Mart 2008'den Ekim 2008'e kadar olan süreçte hükümet iki trilyon dolarlık kurtarma ve destek fonu kullanırken bu fonun sadece yüz milyar dolarlık kısmı kriz koşulları altında yoksullaşıp ezilen hane halklarını desteklemek için ayrılmıştır. Ancak krizle beraber ekonomi hızla küçülmeye başlamış, enflasyon neredeyse iki kat artmış ve %4,4 olan işsizlik oranı hızla %10 düzeyine ulaşmıştır (Amadeo, 2009). Tüm dünyadan yatırımcıların finans şirketleri üzerinden yüksek kar iştahıyla bu kırılgan ipotek dayalı konut piyasası finansmanını dolayımlayan teminatlı borç senedi piyasasına girmeleridir. Kriz başta Kuzey Amerika olmak üzere Asya, Avrupa ve dünyanın diğer bölgelerinde hissedilmiş sadece iktisadi değil sosyo kültürel olarak da derin sonuçlar üretmiştir. Kriz süresince hükümetlerin ve uluslararası organizasyonların izlediği tutum karşısında ilk önce ABD'de ortaya çıkmak üzere toplumsal hareketler başgöstermiş ve küresel düzeyde yayılmışlardır. Bu toplumsal hareketlerin en önemli özelliği ise local ya da ulusal olmanın ötesinde küresel olmaları ve devletlerin, merkez bankacılığı rejiminin ve uluslararası parasal kuruluşların işlevlerini sorgulamalarıdır. Toplumun özellikle alt ve orta gelir grubundan kesimleri kendilerinin hiçbir dahli olmadığı halde bu krizden en fazla zarar gören kesimler olmuşlar fakat krize müdehale programlarında onları esirgemek namına pek de bir şey yapılmamıştır. İktisadi alanda politika yapıcıların parasal ve finansal kararları, politik tutumlarının ve çıkar ilişkilerinin de etkisi altında geliştirebildikleri yeni regülasyon rejimleri keyfi değilse de hem tek taraflı alınmakta hem de oldukça katı merkezi bir yapı içerisinde biçimlenmektedir.

Bakır sikkelerle başlayıp banknotlarla devam eden ve bilişim teknolojileri nihayetinde sayısal verilere dönüşen paranın seyri, kriptolojiyle birlikte yeniden belirlenmeye başlamıştır. İlkin keselerde, cüzdanlarda ve zamanla banka hesaplarında depolanan paranın, kripto varlıkların ortaya çıkmasıyla maddi varlığından söz etmek artık mümkün

görünmemektedir. Kapitalist piyasada sermayenin toplandığı merkezlerin başında bankalar gelir. Para ticaretinin ve transferinin gerçekleşmesine aracılık eden bankacılık sektörü, devletin ve sermaye sahibinin kontrolünde ve belirli bir sahada yer işgal halde bir mevcudiyet sergiler. Günümüzün internet ve programlama olanaklarıyla dijitalleşen, mobil ve internet bankacılığı gibi kavramlarla dijital alanda varlık gösterme gayesi içine giren bankacılık, özü itibariyle çeşitli kurum ve kuruluşların sermayesini kapitalist bağlamda genişletme motivasyonundan güç almaktadır. Belirli bir merkezi yapıya sahip olan bankacılığın faaliyet şekli yönetmeliklerce belirlenmiş ve yasal düzenlemelerle kontrol altına alınmıştır. Bankacılık, aracı bir kurum olarak eşler arası para transferinin denetimini sağlayan güvenilir bir üçüncü taraf olarak görülmektedir. İnternetin ve dolayısıyla kriptolojinin 2008'de yönünü dijital jetonlara çevirmesiyle birlikte yeni bir tartışmanın kapıları aralanır. Bitcoin gibi gayri-maddi bir para biriminin blokzincir teknolojisi sayesinde uçtan uca şifrelenmiş olarak eşler arasında transfer edilirken güven unsuru olarak belirlenen bankacılık gibi üçüncü bir tarafa ihtiyaç duymaması; kriptolojinin onay mekanizmalarının yerini aldığı ve bilgisayar işlemcisinin, kurumsallaşmış ve kontrol edilebilir merkezi sermaye paydaşlarını saf dışı bırakmaya yönelik bir çözüm önerisi olarak sunulduğu anlamına gelmektedir. Zira somut olarak bilgisayardan veya bir kaynaktan aktarılan internettin merkezi bir forma sahip olduğundan bahsetmek mümkün görünse de, siber uzamın keskin olmayan ve genişleyen hatları, anonimleşme ve kriptolojinin sermayeyi kısmen de olsa dışta bırakarak bir takip ve kontrol mekanizmasının ilk elden yürütülmesini olanaksız kılması; blokzincir üzerinden hareket eden kripto paranın herhangi bir merkeze ait olmadan dolaşımda bir takas aracı olarak kullanımına olanak sunar. Bir bakıma yeni bir kapitalist model olarak da tartışılabilir olan kripto para teknolojisini geleneksel sermaye ve para akışından ayıran şeylerin başında gayri-merkezi bir yapıda faaliyet göstermesi gelir. Geleneksel ve merkezi para transferi çoğunlukla alıcı ile göndericiye aracılık eden bankacılık sisteminin merkezi kayıt sistemine dahil olmaktadır. Kripto varlıkların transferi ise blokzincir üzerinden alıcı ve göndericinin dijital imzalarıyla sağlanmakta ve işlem şeffaf bir biçimde izlenebilmekte iken anonim kimlikler sayesinde işlemin kimler arasında gerçekleştiği belirlenememektedir (Nakamoto, 2008, s.1-8). Finans kapitalizmi için de bir saha olan kripto para piyasası, dijital jetonun seyrine uygun olarak, sermayenin bizatihi kendisinin de siber uzamda merkeziyetsizleştiği anlamına gelmektedir. Kripto varlıkların küresel çapta işlem gören dijital borsaların kurulmasına vesile olması, reel piyasadaki mevduatların ve yatırımların kısmen kripto varlıklara dönüşmesiyle

finansal sektörlerin ve paranın merkeziyetsizleştiği fikrine varılabilir. Dijital para birimleri başta olmak üzere anonim kullanıcıların, işlemlerin ve ortamın bütüncül olarak bilgisayar kodlarından ibaret ve dönüştürülebilir, değiştirilebilir ve blokzincir mantığıyla her işlemden sonra daha da kompleks hale gelebilir bir alana taşındığı görülür.

Dijital paranın hareket şekli, maddi olan banknotların veya banka hesaplarına tanımlanan meblağların akış yönünden farklıdır. Nedensellik ilkesiyle hareket eden finans piyasasında arz-talep ilişkisi üzerinden bir ekonomik modelleme gelişirken; dijital jeton piyasalarında nedensellik farklı blokların birbirine eklenmesiyle oluşan bir tür labirent belirsizliğinde ilerler. Kripto parada merkezi otoritenin bulunmamasının nedenleri olarak; işlem doğrulama hızı ve sağlam bir algoritmaya sahip olmasını, madencilik ağında alternatifler geliştirmesini, sanal ve soğuk cüzdanlar gibi saklama hizmetleri barındırması, kripto varlıklara olan ilgiden dolayı üretimin halihazırda yapılmış olması sayılabilir (Çetinkaya, 2018: 16).

3.8. Kripto Finans Piyasasının Demokratik Müzakere ve Oydaşım Bağlamında Dinamikleri ve Araçları

Bitcoin ve benzeri kripto paraların madenciliğini yapanlar ve bu dijital birimlerden mevduat edinenler mali açıdan bir bağımsızlık elde etme beklentisiyle bu mecralardan varlık edinir yahut varlıkların sunduğu işlem yelpazine katılırlar. Blokzincir sisteminde kamu otoritesinin bulunmayışı ve vergilendirme gibi merkezi müdahale ve kesintilerin bu teknoloji içinde söz konusu olmaması sanal paranın bu yapılar içerisindeki kullanım ağını genişletmektedir. Kripto para kullanımını etkileyen başlıca faktörler arasında serbest piyasa kurallarının geçerliliği, engelsiz internet bağlantısı ve demokrasi kurallarının tam işlemesi sayılabilir (Alpago, 2018: 419). Kripto finans piyasasında işleyişin tamamen demokratik düzenlemeye uygun yönde olduğu düşüncesi savunulabilir. Bilgisayar işlemcisini esas alan bu yapıya göre her Bit diğerine eşittir ve blokzincir ile dijital para teknolojisi eşlerin eşitliği ilkesiyle hareket eder. Madencilik olarak bilinen kripto para oluşturma süreçleri de benzer şekilde işlemci gücüne dayalı ve herkesçe uygulanabilir şekilde programlanmış bir bilgisayar programı durumundadır. Blokzincir, her yeni işlem sonrasında yeni bir zincirin eklemlenmesiyle oluşan, güvenlik temelli ve jeton mevduatı bulunanların sistemin bir parçası haline gelerek yaptıkları işlemlerle üretime katkı sundukları formattan dolayı kişiler ve

kurumlar üstü bir doğaya sahiptir. Bitcoin teknolojisinde bir işlemin gerçekleşebilmesi için işlemi kabul eden ve oy birliği sürecine katılarak işlemleri onaylayan dağıtık işlemciler bulunmaktadır. Kullanıcılar işlem yaparken aynı zamanda ağda yapılan diğer işlemleri onaylayarak düğümlere gönderirler. Cüzdanlar, finansal kuruluşlarla bağlantı içindeki geçitler ve elektronik takas platformları bu uygulama sisteminin kullanıcılarıdır (Üzer, 2017: 54). Böylece işlemleri gayri merkezi bir oy birliği ve demokratik bir onaylama sürecine tabi kılındığı görülür.

Geleneksel bağlamda, bir girişim başarıya ulaştığında ortaya çıkan katma değerin tamamına girişimci, yatırımcı ve düşük ölçekte bu girişime işgücü ile katkı sunan çalışanlar sahip olur. Bitcoin çeperinde gelişen yaklaşım doğrultusunda, dijital para projesinin gelişmesinde fikir sahibi olan dış geliştiriciler, sisteme işlerlik kazandırmak adına pay sahibi olan dış kaynaklar, yaratıcı kesimler ve bunlara ek olarak sanal para birimini satın alma, mevduat edinme ve transfer etme gibi işlemlerde değerlendiren son kullanıcılar, yaratılan katma değerden pay alırlar ki bu durum güç ile getirinin de demokratik işleyişe uygun olarak paylaşıldığı anlamına gelir. Facebook, Google, Amazon, Apple gibi internet bazlı girişimler elde ettikleri gücü kullanarak kapitalist bir tutum içerisinde diğer paydaşları zarara uğratarak monopolleştiler. Bitcoin teknolojisinin gayri merkezi yapısı bu türden güçlü yapıların yerine daha demokratik ve girişimcilerin sahip oldukları değil fakat kurdukları bir ekosistem getirmektedir (Sert, 2014: 58-59).

Blokzincir sistemi yapısı itibariyle bankalar ve devletler gibi merkezi otoritelerin kontrol yetkilerini ellerinden alarak, gayri merkezi olmasının da katkısıyla daha şeffaf ve daha demokratik bir finansal düzenleme ortaya koyar: Bankaların ve devlet kurumlarının yapmakta olduğunun aksine kayıt tutmak ve varlıkların kimler arasında ne ölçüde dağıldığını denetlemek gibi bir olanağı yoktur (Tüfekçi & Karahan, 2019: 159). Bunun yanı sıra kripto para piyasasındaki projelerin topluluk bazlı gelişmeleri ve topluluklarıyla bağlarını güçlendirecek biçimde interaktif iletişim kanallarını kanallarını aktif tutmaları onlar açısından oldukça elzemdir. Bu nedenle mümkün olan tüm sosyal medya kanallarından proje adına hesaplar oluşturulur ve bu kanallar imkan dahilinde sürekli aktif biçimde kullanılır.

Kripto para piyasalarında projenin fiyatlanması hem genel küresel ekonominin koşullarına hem kripto para piyasasının gidişatına hem de projenin kendi içsel dinamiklerine doğrudan bağımlılık gösterir. Genel bir durum olarak piyasa aktörleri olarak projeler ne global

ekonomideki gidişata ne de genel kripto para piyasasındaki gidişata müdehaleleriyle etkide bulunabilirler. Ancak gerek geleneksel gerek ise sosyal medya hesaplarını aktif bir biçimde kullanarak kötü piyasa koşıllarında ya pozitif ayrışmaya ya da ayakta ve istikrarlı ve sürdürülebilir kalmaya çalışırlar. Proje topluluğunun projeye ve projelerle ilgili gelişmelere karşı ilgisinin diri tutulması bu bakımdan oldukça önemlidir. Hatta bununla ilgili kripto para piyasası lügatına hype *(heyecanlandırma, abartma*) olarak yerleşmiş bir sözcük bile vardır. Hakikaten de ister bir projenin topluluğunun sadık parçası olsun isterse *trader* (alım satımcı ya da opsiyonlu piyasa işlemcisi olsun) olsun piyasanın her tekil eyleyicisi projeye ilişkin gelişmeleri takip eder ve yer yer bu gelişmelere bağlı beklentilere göre pozisyon alır. Kripto para piyasaları her ne kadar uzun süre boyunca geleneksel medya tarafından gözardı edilmişse de zaman içerisinde kendine özgü dili ve evreni olan ulusal ve uluslararası düzeyde *nişleşmiş* diye tabir edebileceğimiz bir medya atmosferi yaratmayı başarmıştır.

Günümüzde kripto para piyasasındaki gelişmelere ilişkin kesintisiz haber akışı sağlayan, bültenler aktarak piyasa oyuncularının özel haberlerine yer veren, piyasaya yeni girmeye hazırlanan projelerin tanıtım ve puanlamasını yapan sayısız kanaldan oluşan bir iletişim ve haber ağı mevcuttur. Ancak burada henüz olgunlaşmaktan uzak bir görünüm arz ediyorsa da kripto para piyasalarında hızla gelişme emaresi gösteren bir hususta bahsetmek gerekmektedir. Bunlardan en önemlisi Türkçe'ye Merkeziyetsiz Otonom Organizasyon, (*Decentralized autonomous organization, DAO)* olarak çevrilmiş olan özgün, merkeziyetsiz ve şeffaf işleyiş yapısıdır. Aslında bir bakıma kriptolaştırılmış demokrasi diye adlandırabileceğimiz bu yapı teknik bağlamda projeye ilişkin tüm kuralların blockchain koduna işlenmesidir. Böylelikle yapının merkeziyetsizliği garanti altına alındığı gibi işlem kontrolleri için gerekli emek ve kaynaktan da tasarruf edilir (Jentzsch, 2016). Tüm kararların topluluk oylamasına göre alındığı bu yapı konsensus tabanlı bir argoritmaya göre kendi kendine işleyen bir hale gelir. Projeye ilişkin her tür adımın oylama ile alınacak bir karar olasılığına açık olduğu DAO'larda karar mekanizmaları da yine proje topluluğu üyelerinin topluluğun iletişim kanalllarında projeye dair gerçekleştirdikleri fikir alışverişleri ve tartışmalar sonrası ortaya atılan önerilerin oylanması şeklinde tezahür eder. Öncelikle tartışma başlığına ililşkin öneriler oylamaya alınır ve daha sonrasında bu oylamalardan bazıları DAO yapısı içerisinde oylanır. Bir DAO'da oylamaya katılmak için projenin önceden belirlenmiş sayıda kripto varlığının katılımcı tarafından bulundurulması gerekmektedir. DAO yapısının

işletildiği projeyi bir şirket; projenin kripto varlığını da şirketin hissesi olarak düşündüğümüzde projeye yatırım yapan yahut DAO'lara katılmak için asgari sayıda gerekli varlığı bulunduran oy hakkına sahip hissedarlar olarak kabul edilebilir. Katılımcıların oy hakkı bulundurdukları varlık sayısıyla doğru orantılıdır. Yani en çok sayıda varlık bulunduran katılımcı en çok sayıda oy hakkına sahip olur.

Her ne kadar adından da anlaşılacağı üzere şeffarlığa dayalı merkeziyetsiz, otonom ve topluluk temelli daha demokratik bir organizyan ve yönetim yapısı olsa da sahip olunan oy hakkının bulundurulan varlık miktarına göre belirlenmesi sürecin demokratik işleyişi açısından sorunlu görünmektedir. DAO'ların merkeziyetsiz yapılarındana kaynaklı olarak kendilerini geliştirmeye kapalı olmaları da riskli olarak değerlendirilmektedir.

DAO'da oylamaya katılan topluluk üyelerinin bilgi birikimlerinin ve nitelik düzeylerin aynı olmadığı dolayısı ile bir topluluğun organizasyon için en iyi yönetsel kararları veremeyeceği DAO yapısına yönelik eleştiriler arasındadır.

Yine DAO'nun merkeziyetsiz yapısı ve oylama süreçlerindeki yavaşlık ve sorunlu yanların açığa çıkan beklenmedik bir durum karşısında karar alma süreçlerini yavaşlattığı ve güvenlik zaafiyetlerinin düzeltilmesini güçleştirdiği düşünülmektedir.

Son olarak gerek devletler gerekse uluslararası düzenleyici kuruluşlar tarafından DAO'lara yönelik bir yasal bakış açısı oluşturulmamiş olması düzenleyiciden yoksunluk ve belirsizlik olarak endişe yaratmaktadır.

Yukarıda bahsedilen eleştiriler daha ziyade DAO'lara dair finansal bir bakış açısıyla ortaya atılmıştır. Ancak karaların genellikle projelerin Discord kanalarında tartışılarak, müzakere ederek çoğulcu ve katılımcı bir biçimde önerilerek olarak oylamaya açılması DAO'demokratik bir hüviyet kazandırmaktadır. Ayrıca projelerin neredeyse tümümün global ölçekli olduğu göz önünde bulundurulacak olursa DAO ve benzeri katılımcılığa yer veren uygulamaların çok kültürlü olduğu da ifade edilebilir.

Kripto finans piyasalarına katılım gösteren girişimciler olarak yaratıcı kesimlerin haberleşme kanallarından biri olan Telegram, projelerin gelişim sürecinde yaratıcı bireylerin müzakerelerde bulunarak projelerin gelişimine katkı sundukları bir platform olarak değerlendirilebilir. Daha çok sembolik sermayenin projelendirildiği bu türden grupların çokuluslu yapısı, ortaya çıkan ürün olarak kripto varlığın da birey ve ulus ötesi bir sistem

haline gelerek, kripto borsaların gayri merkezi yapısına dahil olduğu düşüncesine ulaşmak mümkün görünmektedir. Telegramın kolay grup oluşturma, anlık mesajlaşma, etiketler ve anketler oluşturmaya imkân veren yapısı oldukça yaygın kullanımını desteklemiştir. Veri güvenliği ve gizlilik gibi faktörlerin de bu uygulamanın kullanımının yaygınlaşmasında etkili olduğu ifade edilebilir.

Kripto para piyası topluluğu da gerek projeler gerekse piyasada işlem yapan tekil bireyler olarak Telegram'ı iletişim amaçlı oldukça yaygın bir biçimde kullanmaktadırlar. Telegram üzerinde projeye ilişkin yapılan bilgilendirmeler, fikir alışverişleri ve düzenlenen anketler ile golabal ölçekli topluluğun görüşleri alınır. Yanısıra telegram kanalları üzerinde belirli aralıklarla ya da gerek görüldüğünde yaygınca AMA (ask me everything) olarak bilinen topluluk etkinlikleri düzenlenir. Bu etkinlikler proje geliştirici yahut yürütücü ekibinden birinin katılımıyla hem projenin kendi topluluğu içerisinde hem d projenin başka kripto topluluklarına tanıtılması maksadıyla farklı toplulukların kanallarında düzenlenebilir. Bu etkinliklerde proje ekibinden olan kişi ya da kişiler kendilerine katılımcılar tarafından yöneltilen soruları cevaplarlar. Çoğu AMA etkinliğinde katılımcıların sorduğu sorular arasından en çok beğenilenler ödüllendirilerek hem etkinliğe katılım teşvik edilir hem de projenin gelişimine katkı sağlayacağı düşünülen nitelikli fikir, görüş veönerilerin ön plana çıkması sağlanır.

Kripto finas piyasalarındaki projelerin hem finansal hem de toplumsal bağlamda daha demokratik, katılımcı, merkeziyetsiz ve şeffaf bir yönelimi benimsedikleri ifade edilebilir. Bu piyasalardaki projelerin gelişmeleri ve varlıklarını sürdürmeleri projeleri etrafında şekillenen bir topluluğa doğrudan bağımlı olduğu için bu durumun toplulukla yürütülecek ilişkinin daha demokratik bir tonda yürütülmesi hususunda bir baskı ve denge unsuru olduğu düşünülmektedir.

4. ARAŞTIRMA

5.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın geneli boyunca savlandığı üzere bu araştırma ile yaratıcı ve kültürel endüstrilerin bir alt kategorisi olduğu değerlendirilen ve blockchain teknolojisi etrafında şekillenen piyasalaşma eğilimi baskın kripto para varlıkların iletişimsel pratiklerini anlama ve analiz etmenin gerek toplumbilim çalışmaları gerekse medya ekonomisi ve işletmeciliği için önemli olduğundan hareketle tasarlanmıştır. Araştırmanın amaçlarından ilki araştırmaya konu yukarıda sözü edilen alanın katılımcılar tarafından bir yaratıcı ve kültürel endüstri olarak değerlendirilip değerlendirilmediğinin ortaya konulmasıdır. Çalışma boyunca kavramsal olarak ele alınan araştırma nesnesinin araştırmaya dahil edilen asıl muhataplarının zihin dünyasındaki izdüşümünün çalışmanın betimlediği sosyal gerçeklik ile ne kadar örtüştüğüne dair soruşturma araştırmanın kategorik kavramsal amacına tekabül etmektedir.

Araştırmanın ikinci amacı ise her biri araştırmayla ilgili alanda bir projenin yaratıcı ve yürütücü taraflarında yer almaları itibariyle projeyi temsil ettikleri varsayılan katılımcılar üzerinden ilgili alana dair genel bir eğilim olarak iletişimsel pratik ve tercih yönelimi çerçevesi oluşturmaktır. Bu durumda katılımcıların değerlendirmeleri üzerinden kripto varlıkların iletişimsel tercihleri, sosyal ve geleneksel medyayı tercih etmek konusundaki tutum ve yaklaşımları, bu tutumlarına etki eden faktörler ile medya planlama bağlamında ne çeşit bir strateji ve bütçeleme yöntemi izledikleri anlaşılmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın temel argümanlarından birinin de araştırmaya konu olan alanın merkezi finansal sistem karşısında merkeziyetsiz bir dinamiği geliştirme ve güçlendirme motivasyonu güçlü bir aktör olarak giderek belirginleşttiği savı olduğu göz önünde bulundurulacak olursa yaratıcı ve kültürel ekonomi kategorisi içerisine yerleştirilen bu alanın aktörlerinin kendilerini alanda nasıl konumlandırdıklarını katılımcıların değerlendirmeleri üzerinden anlamaya elverişli bir çerçeve oluşturmak bu çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Yani hipotez dahilinde olduğu üzere yaratıcı ve kültürel ekonomi parantezine alınan blokchain teknolojisi ve piyasalaşma eğilimli kripto varlıklar finansal alan içerisinde merkezi ve geleneksel finansal aktörler karşısında merkeziyetsiz biçimde konumlanmış ve

onlarla alanda hâkim olma ya da alanı dönüştürmek için mücadele halinde midirler? Bu bağlamda bu yeni gelişen dinamiklerin geleneksel yapılarla ve iktidarla olan ilişkilerini ve mesafelerini anlamak önemli görünmektedir. Yaygınlık, bilinirlik kazanmada ya da bunu kazanmak için gerekli araçları kullanmada Pierre Bourdieu'nün kavramsallaştırmasıyla herhangi bir sembolik şiddetle karşı karşıya kalıyorlar mı?

Nihayet çalışmanın araştırma kapsamındaki amaçlarından sonuncusu da yine Pierre Bourdieu'nün alan kavramının sınırlarını belirmeye çalışırken alana ilişkin belirlediği ve takdim ettiği "koruma, takip etme ve altüst etme" stratejileri bağlamında araştırmanın katılımcılarının merkezi ve merkeziyetsiz yapılar arasında bir mücadele olup olmadığına, konumlanışlarına ilişkin sağlıklı çıktılara ulaşmaktır.

Yukarıda sözü edilen amaçlar dahilinde araştırmanın kapsamı blockchain teknolojisi bağlamında geliştirilen ya da geliştirilmekte olan bir projenin yönetsel kademelerinde yer alan bireylerle derinlemesine görüşmeler yapmak olarak belirlenmiştir. Çalışmanın alan ve sermaye üzerinden ulaşmaya çalıştığı bağlam kısmının merkezi ve merkeziyetsiz finansal yapıların aktörleri arasında sermaye edinimi ve alan hakimiyeti mücadelesi olarak oluşturulduğu göz önünde bulundurulacak olursa araştırma kapsamına sadece blockchain teknolojisi etrafında geliştirilen finansallaşmış ya da finansallaşma fikriyle yola çıkmış, kripto varlıklar, NFT ve Metaverse bazlı projeler dahil edilmiş olup, diğerleri ise dahil edilmemiştir.

4.2 Araştırmanın Önemi

Çalışma dahilinde blockchain teknolojisi etrafında gelişen finansallaşmış varlıkların yaratıcı ve kültürel endüstriler kategorisi içerisinde değerlendirildiği göz önünde bulundurulacak olursa bu ve benzer araştırmalar yoluyla yaratıcı ve kültürel endüstrilerin gelişim ve şekillenişini anlayabilmek için bu endüstrilerin medya pratiklerini mercek altına alma gerekliliğinin öneminden yukarıdaki bölümlerde bahsedilmişti. Yaratıcı ve kültürel endüstriler bir alan ve tartışma konusu olarak ortaya 1990'ların sonlarında ortaya çıkmış ve hükümetlerin, uluslararası kuruluşların ve akademinin gündemine girmiştir. Bununla birlikte ilgili alanın Türkiye'de dikkatleri çekmesi daha geç bir tarihe denk düşmüştür. Hatta Yıldız Teknik Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen *"21. Yüzyılda Yaratıcı Endüstriler ve Şehirler"* sempozyumu ve yine bazı meslek kuruşlarının katılımıyla gerçekleştirilen *"Türkiye'de Yaratıcı Endüstriler Girişimi Çalıştayı*" ile devlet kurumları desteği ile Aksoy ve Enlil tarafından oluşturulan kültür ekonomisi envanteri dışında 2010 yılına kadar konuya

ilişkin kayda değer herhangi bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Akademik alandaki ilk makalenin ise 2014 yılında yayınlanlanmıştır. Yapılan çalışmaların ise iletişim ve medya araştırma ve alanları ile herhangi bir teması olmamıştır. 2014 yılı itibariyle yaratıcı ve kültürel endüstrilere ilişkin akademik çalışmalarda kayda değer bir artış gözlemlense de bu durum varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Kripto varlık piyasaları etrafında gelişen imkân, iş modelleri ve teknolojik kapasiteye ilişkin tartışmalar ise iktisat ve hukuk alanı dışındaki çalışmalar dışında ülkemizde oldukça yeni görünürlük kazanmaya başlamıştır ve yine onların da iletişim pratikleri ve medya yüzüne ilişkin gerçekleştirilmiş çalışmalar oldukça az sayıdadır. Bu çalışma yaratıcı ve kültürel ekonomi kategorileri içerisine yerleştirdiği alanı irdelerken bu yeni gelişen alanın mevcut toplumsal ve iktisadi ilişkilere yönelik dönüştürücü bir potansiyel barındırdığı hipotezinden hareketle yerleşik, merkezi ve geleneksel diyebileceğimiz baskın verili yapılarla alan ve sermaye mücadelesi içerisinde olduğunu iddia eder. Bu mücadelede benimsenen iletişim ve medya pratiklerinin mücadelenin seyri açısından önemli bir yer tuttuğu göz önünde bulundurulacak olursa bu iletişim tarzlarının tekabül ettiği çerçeveyi çalışmanın hipotezleri bağlamında test etmek ve bunlara ilişkin isabetli çıktılar elde etmek oldukça önemli görünmektedir. Konuya ilişkin Türkiye'de çalışma gerçekleştirilmediği de dikkate alınacak olursa çalışma ilerde gerçekleştirilecek olası çalışmalara referans teşkil etme potansiyeli bakımından da önemli olarak değerlendirilmektedir.

4.3.Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın geliştirilen teorik muhtevası ve literatür taraması boyunca inşa edilmeye çalışılan nesnesinin bilimsel bir boyutta analize açılması ve çalışmanın geneli boyunca ortaya atılan hipotezlerin test edilmesi için sosyal bilimlerde nitel araştırmalarda sıkça müracaat edilen "fenomenolojik" (olgubilimsel) araştırma desenlemesi tercih edilmiştir.

Herhangi bir olguya ilişkin bütüncül bir anlayışın ancak çoklu bakış açılarının birlikte işletilmesiyle elde edilebileceğini ifade eden Yıldırım ve Şimşek' e (2016: 28) göre nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi farklı nitel veri oluşturma yöntemlerinin kullanıldığı, bakış açılarının, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmadır (Yıldırım & Şimşek, 2016: 41). Sosyal bilimlerde nitel araştırmayı kullanan disiplinlerin bunu yaparken disiplinlerin kendine has özelliklerinden kaynaklı olarak nitel araştırmayı kendi evrenlerine uyarladıkları dikkat çekmektedir.

Alan yazınında nitel araştırmanın özellikleri farklı başlıklar altında ele alınmakla birlikte sık karşılaşılan belli başlı bir takım ortak özellikleri de vardır. En temel özelliği "doğal ortama duyarlılık" tan kaynaklı olarak nitel araştırmalar araştırmanın konusunu oluşturan olgu ya da olayların gerçekleştiği doğal ortamda gerçekleştirilir. Nitel araştırmalarda araştırmacı, rolü bakımından da araştırmanın doğal bir parçası ve veri toplama aracıdır. Bu bakımdan araştırmacı katılımcılarla doğrudan ilişki kurarak alanda farklı bakış açıları kazanır ve deneyim elde eder. Nitel araştırmalarda temel amacın katılımcıların bilgi birikimleri, deneyim ve bakış açılarına odaklanarak onların algı ve deneyimlerinin araştırma dahilinde ortaya konulmasının önemli olduğu göz önünde bulundurulacak olursa nitel araştırma "bütüncül" bir yaklaşıma sahiptir. Bu sayede nitel araştırma değişkenlerin tek başlarına anlamlarından ziyade araştırma değişkenlerinin birbiri üzerindeki etkisini ve etkileşimlerini de dikkate alan bütüncül bir çerçeve sunar. Nitel araştırmalar olaylar arasındaki doğrudan neden sonuç ilişkilerini arayarak ya da kurgulayarak gerçekliği mutlaklaştırmaya çalışmaz ve olguları anlamak için sayısal verilere ve yavan istatistiklere gerekli olmadıkça başvurmaz. Sorunları, içerisinde var oldukları değerler sisteminden yalıtmaksızın analiz eden nitel araştırmalar olguların bağlamlarını ve dilini dikkate aldığı gibi olay ve olguları bu bağlam ve dil içerisinde inceler. Bu sayede nitel araştırmalar için durumlara egemen olan ilişkiler ağını ve onları kendi doğal ortamında anlamak mümkün hale gelir (Neuman, 2012: 224). Tümevarımcı bir analiz ihtiva etmesi bakımından ise nitel araştırma nicel araştırmalardaki neden- sonuç odaklı ve hipotezlerin test edilmesine yönelik eğilimden ziyade araştırmacı tarafından toplanılan verilerin anlamlandırılmasına ve bu verilerden hareketle kuram oluşturulmasına imkân tanır. Nitel araştırmanın en önemli ve özgün yanlarından bir tanesi de yöntemin araştırmacıya araştırma desenlemede esneklik sunmasıdır. Araştırmacı bu esneklik sayesinde araştırmanın amaçlarıyla örtüşecek biçimde yöntem ya da yöntemler seçerek araştırma boyunca çoklu yöntem kullanabilir (Patton, 2018; Creswell, 2020; Yıldırım ve Şimşek, 2016). Murat Özdemir'in (2010) de dikkat çektiği üzere bu yönleriyle nitel araştırma insanın kendi sırlarını çözmek ve kendi toplumsal varlığıyla biçimlendirdiği ve ürünü olduğu toplumsal yapıların derinliklerini açığa çıkartmak için elverişli bilgileri elde etmek için geliştirdiği bilgi üretme yollarından biridir (s.326). Nitel yöntemle tasarlanmış bir araştırma katılımcı muhatabının öznel bakış açısına önem veren bir araştırmacının geliştirdiği ilave sorular sayesinde bir iz sürücü edasıyla davranarak ele aldığı konu hakkında derinlemesine bir kavrayışa ulaşma çabasıdır.

Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenolojik araştırma yöntemi; sosyoloji, antropoloji, felsefe, psikoloji ve dilbilim gibi sosyal bilimlerde sıkça kullanılan, kuram oluşturma, durum çalışması, anlatı oluşturma ve etnografi gibi yöntemlerden bir tanesidir. Fenomenolojik araştırma yöntemi bağlamında belirli bir grubun bilgi ve deneyimleri ön plana çıkartılarak vurgulanmakta böylelikle elde edilen veriler sistematik bilgi haline getirilmektedir (Creswell, 2020: 74-98). Temelini yirminci yüzyıl filozoflarından Edmund Husserl'in çalışmalarından alan (Öktem, 2005, s. 28) fenomenoloji belirli bir farkındalık seviyesine sahip olmakla birlikte haklarında etraflı bilgiye sahip olmadığımız ve yine aşina olmamıza rağmen kendilerini bütüncül bir biçimde kavrayamadığımız olguların incelenmesi ve araştırılması sürecidir (Yıldırım ve Şimşek (2016: 72). Bu doğrultuda Philipp Mayring (2011) fenomenolojik yaklaşımın temel maksadının insanların şeylere dair anlamlandırma süreçlerinin ve bunların altında yatan amaçların ortaya çıkartılması olduğunu ifade eder (s.110).

Nitel araştırmalarda görüşme, gözlem ve belge analizi kullanılan başlıca yaygın tekniklerdir. Bu araştırmada fenomenolojik nitel araştırma yöntemi, derinlemesine görüşme tekniği tercih edilmiştir. Derinlemesine görüşme tekniği ile elde edilen verilerin analizi sayesinde üzerinde çalışılan sosyal gerçekliğin daha iyi algılanması ve detaylıca ortaya çıkarılması mümkün hale gelmektedir. Ayrıca görüşme tekniği, görüşülen kişinin duygu, beceri, bilgi ve tecrübelerine araştırma dahilinde ulaşılmasına imkân veren ve görüşme esnasında araştırılan konunun farklı boyutlarını kapsayacak biçimde görüşülen kişiye açık uçlu soruların yönlendirildiği bir tekniktir. Görüşme kişisel ve birebir görüşmelerle açık uçlu soruların görüşmecinin verdiği cevaplar üzerinden esnek biçimde görüşmeciye yeni sorular yönlendirilerek genişletilebilmesi, araştırma ile ulaşılmak istenilen bulguların detaylandırılmasına ve derinlik kazanmasına imkân veren bir veri toplama tekniğidir (Tekin, 2006: 101).

Her ne kadar görüşme vasıtası ile araştırılan konuya ilişkin görüşmecinin bireysel duygu, düşünce, tecrübe ve bilgilerine ulaşılması amaçlanıyorsa da Geray'ın (2011) da dikkat çektiği üzere toplumsal araştırmalarda en sık başvurulan araştırma tekniklerinden biri olan derinlemesine görüşme esnasında katılımcıların verdiği cevaplar katılımcıların içinden çıktıkları sosyal sistemlerin yansıması olarak aynı zamanda toplumsal birer etkinliktir (s. 168). Böyle değerlendirildiğinde bu araştırma kapsamında kullanılan derinlemesine görüşme

tekniği bağlamında katılımcıların kendilerine yöneltilen sorulara verdikleri cevaplar onların birer birey ve özgül bir alandaki kapsamlı bilgi kümelerine vakıf profesyonel olmalarının yanı sıra mevcut toplumsal yapılar içerisinde biçimlenmiş somut gerçekliklerini de temsil etmektedir.

Bir iletişim çeşidi olarak görüşme sözlü iletişim yöntemi ile veri toplama tekniği olarak genellikle yüz yüze yapılsa da telefon ve özellikle pandemi kısıtlamalarında yaygınlık kazandığı haliyle kameralı telefon ve çevrim içi ses ve görüntü iletimine imkân veren cihazların kullanımıyla da gerçekleştirilmektedir. Görüşme tekniği uygulanırken önemli olan görüşmenin etkileşime dayalı olmasıdır. Bu etkileşim süreci sayesinde önceden belirlenmiş ve herhangi bir amaca yönelik görüşme planı çerçevesinde görüşmeciye yöneltilen sorular üzerinden kurulan dinamik etkileşim ile araştırma konusuna ilişkin veriler elde edilir. Ancak görüşmenin planlı bir çerçevede gerçekleşmesi ve belirli bir amaca yönelik olması itibariyle sohbetten ayrılır. Görüşmeye katılanların sayısına göre, görüşülen kişiye ve kuralların katılığına yani yapılandırılışına göre kendi içerisinde türlere ayrılır (Karasar, 2013).

Görüşülmek istenilen kişiye göre görüşme türünde önemli olan görüşülen kişinin kim olduğudur. Yani görüşme kanaat önderleri, uzmanlar ya da halktan kimselerle gerçekleştirilebilir. Burada önemli olan görüşülen kişinin görüşmenin ulaşmak istediği verileri sağlamasıdır. Katılan sayısına göre görüşme ise bireysel ve grup görüşmesi olmak üzere ikiye ayrılır. Kuralların katılığına göre görüşme ise kendi içinde yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış olmak üzere üçe ayrılır.

Çok sayıda katılımcı ile gerçekleştirilen geniş kapsamlı yapılandırılmış görüşmeler görüşme sürecinden önce hangi tarzda soruların hangi amaca yönelik olarak sorulacağının kesin biçimde belirlendiği görüşmelerdir. Bu tür görüşmeler geniş kapsamlı oldukları için görüşmecilere önceden belirlenmiş ve standartlaştırılmış sorular yöneltilir.

Yapılandırılmamış görüşmeler ise görüşmeciye sağladığı geniş hareket ve düşünce özgürlüğü sayesinde oldukça esnektir ve öznel görüş ve yargıların derinlemesine analiz edilmesine olanak tanır. Genellikle etnografi çalışmalarında yararlanılan bu görüşme türü standartlaştırılmamış, açık uçlu sorular üzerinden ilerleyen derinlemesine görüşmelerdir.

Bu çalışmanın araştırma kısmı için tercih edilen fenomenolojik yöntem bağlamında kullanılacak yarı yapılandırılmış görüşme ise araştırmacının görüşme için önceden hazırladığı

sorularla görüşmeye başladığı ancak görüşmeciden gelen yanıtlar doğrultusunda ve görüşme akışı içerisinde yeni sorular ve sorularla bağlantılı alt soruşturmalarla görüşmenin akışına müdahale edebildiği bir görüşme türüdür. Araştırmacı bu yolla görüşmeciden yanıtlarını açmasını ve detaylandırmasını isteyebildiği yarı yapılandırılmış görüşme hem belirli düzeyde standartlaştırılmış olması ve aynı zamanda esneklik sağlaması bakımından toplumsal araştırmalarda çokça tercih edilen bir görüşme tekniğidir (Türnüklü, 2000: 547).

Yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniğinin kullanılacağı bu araştırma için örneklem olarak amaçlı küçük örneklem grubu tercih edilmiştir. Amaçlı örneklemin tercih edilmesinin temel sebebi araştırmanın spesifik bir konu ve amaca yönelik olmasıdır. Nitel araştırmalarda genellikle olasılıklı örneklemden ziyade spesifik bir amaca yönelik amaçlı örneklem tercih edilmektedir (Punch, 2005: 183). Araştırma için küçük örneklem grubunun tercih edilmesi ise bu örneklem türünün incelenen olay ya da duruma ilişkin derinlemesine bir analize olanak tanımasından ileri gelmektedir.

Araştırma kapsamında altı on iki kişi ile tek tek yarı yapılandırılmış amaçlı küçük grup görüşmesi gerçekleştirilmesi planlanmış olup bu çerçevede yedi görüşme gerçekleştirilmiştir. Planlanan görüşme kapsamında görüşme yapılacak kişilerin araştırma konusu hakkındaki tutum ve düşüncelerini elde edebilmek için araştırma konusuyla doğrudan ilintili olduğu düşünülen derin ve nitelikli, bütüncüllük sergileyecek biçimde basitten karmaşığa doğru ilerleyen yirmi beş soruluk bir yarı yapılandırılmış görüşme protokolü hazırlanmıştır.

Çalışmanın konusu yaratıcı ve kültürel bir endüstri olarak blokzincir temelli Türkiye özelinde kripto varlık geliştiricilerin iletişim ve medya kullanım pratikleri olduğu için görüşmeciler bu kümenin içerisinde yer alan; yani herhangi bir blokzincir temelli kripto para, NFT yahut metaverse projesinin geliştirilmesinde yer almış, halen yürütülmesinde yer alan proje idarecisi ya da topluluk iletişimi ve medya planlamasında yönetsel işlev üstlenen bireylerden seçilmiştir. Yine çalışmanın kuramsal çerçevesinin etrafında şekillendiği merkeziyetsizlik fikri dikkate alınarak görüşme protokolü görüşmecilerin kişisel bilgilerine yer verilmeyecek biçimde tasarlanmış ve görüşmeciler bu konuda bilgilendirilmiştir. Buna uygun olarak da verilerin analizi gerçekleştirilirken her bir katılımcı "katılımcı" sözcüğüne karşılık gelmesi bakımından sayı birden başlayarak yediye kadar "K" şeklinde kodlanmıştır.

Görüşme soruları içerisinde "geleneksel medya" ve kültürel ve yaratıcı endüstriler" gibi sosyal bilimlerin terim ve kavram evrenine ait kimi ifadelerin yer aldığı göz önünde bulundurularak görüşmeciler en basit ve nesnel karşılıklarını içerecek biçimde bu kavramların tanım ve kapsamına ilişkin haberdar edilmiştir. Görüşmecilerle bire bir gerçekleştirilen görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılarak görüşmeler kayıt altına alınmış ve dikkatli dinlemeler neticesinde deşifre edilerek yazılı metinlere dönüştürülmüştür.

Araştırmadan elde edilen verilerin analizi için tümevarımcı içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Tümevarımcı içerik analizi tümevarım ve içerik analizi tekniklerinin bir araya getirilmesine işaret etmektedir. Öncelikle bu araştırma nitel araştırma çerçevesinde toplanan tanımlayıcı ve açıklayıcı ayrıntılı verilerden hareketle incelediği temaları ortaya çıkarma, topladığı verilerle anlamlı ve bütüncül yapıya kavuşturma yoluyla çıktılardan hareket ederek çalışmanın temel hipotezlerine kaynaklık eden bir kuramsallaştırma çabasının test edilmesi bağlamında tümevarımcıdır. Diğer taraftan ise araştırma ile elde edilen verilerin okuyucuların anlayacağı biçimde yorumlanabilmesi için içerik analizinden faydalanılmıştır. İçerik analizinin kullanılışındaki temel maksat toplanılan verilerden hareketle onları açıklayacak kavram ve ilişkilere ulaşmaktır. Bu doğrultuda temelde içerik analizinde yapılan işlem birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Neuman, 2012: 663).

Tümevarımcı içerik analizinin sağlıklı bir biçimde geliştirilebilmesi için ise verilerin analiz edilmesinde yine bir alt analiz kategorisi olarak "kategorisel analiz" kullanılmıştır. Verilerin daha sistematik biçimde işlenilebilmesine ve analizine imkan veren kategorisel analiz elde edilen metinsel verilerin metnin ilişkisel ve mantıksal bir çerçevede ilişkiselliklere bölünmesini ve ortaya çıkan bulguların bu ilgili birimlerden çıkartılan kategoriler altında okuyucuya sunulmasını ifade etmektedir (Bilgin, 2006: 19).

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma kapsamında çalışmanın tümünü kapsayacak biçimde ve araştırmanın analizinde kullanılmak maksadıyla oluşturulan kategorilerle de ilintili biçimde hipotezler geliştirilmiştir.

H 1: Bu çalışmaya dahil edilen katılımcıların[*] yer aldıkları projelerin iletişimsel süreçlerini yönetmelerinde geleneksel medyadan ziyade sosyal medyayı tercih etmeleri rastlantısal değildir.

H 2: Bu çalışmada katılımcılar blokcahin tabanlı projeleri yaratıcı ve kültürel endüstrilerin bir devamı olarak değerlendirmektedir.

H 3: Blockcahin tabanlı yaratıcı ve kültürel endüstrilerin aktörleri merkeziyetsizlik fikrine bağlılık eğilimindedirler.

H 4: Bu çalışmanın katılımcıları arasında; blockchain tabanlı kültür ve ekonomik tarz ile yerleşik geleneksel iktisadi yapılar arasında bir çatışma ve rekabet olduğu algısı yaygındır.

Araştırmanın Kategorik Çerçeveleri

Araştırma bağlamında oluşturulan hipotezlerin test edilmesi çalışmanın tümü boyunca geliştirilen inşaya uygun bir biçimde yapılaştırılmış soruşturmalar aracılığıyla araştırma içerisinde çalıştırılacak belli başlı kategorilerle doğrudan ilintilidir. İlgili kategorileri şu şekilde belirlenmiştir.

-Yaratıcı ve kültürel üreticilik

-Medyaya erişim ve medyayı etkili bir biçimde kullanımda avantajlılık ve dezavantajlılık

-Merkezi ve merkeziyetsiz finans alanları içerisinde konumlanış

-Alan ve mücadele algısı.

-Simgesel, sembolik, ekonomik sermaye habitus bağlamında konumlanış

-Sembolik/simgesel şiddete maruz kalma

[*] Katılımcılar b*lockcahin tabanlı yaratıcı ve kültürel endüstriler içerisinde yer alan projelerin geliştirme ve sürdürülme safhasında aktif bir biçimde yer almış kişilerden seçilmiştir.*

4.4 Kullanıcıları blokzincir projesi yaratmaya iten motivasyonlara dair bulgular:

Katılımcıların büyük çoğunluğunun merkeziyetsizlik fikrine yakın olmaları ve dünya finans düzeninin geleceğini blokzincir projelerinde görmeleri bu tür projelerde yer almalarına neden olmuştur.

"Daha önce de ifade etmeye çalıştığım gibi bu bir fikir jimnastiği olarak gelişiyor aslında. Teknolojik gelişmeleri takip eden bir avuç insan bir araya geliyor. Teknoloji dahilindeki gelişmelerle yaklaşıyorsunuz duruma. Bizim projemiz daha çevreci bir dünyada blockchain nasıl bir iş görür gibi bir soruyla yola çıkılarak geliştirildi. Biz bu evrene girerken çevreci bir müdahalede nasıl bulunuruz sorusuyla yola çıktık mesela." (K2)

"Bu alanın dünyanın geleceğinde önemli, vazgeçilmez bir yeri olacağı düşüncesi bizi bu alanda bir proje geliştirmeye yönlendirdi. Ortaya çıkışı itibariyle başka bir parasal ve ekonomik düzen vaat etmesi, merkeziyetsizlik düşüncesi, gündelik hayatta ve teknolojide yakalayacağı potansiyel bizi heyecanlandırdı. Böylelikle bu projeyi geliştirmeye karar verdik." (K3)

"Geleceğin finans teknolojisini oluşturduğunu düşündüğüm için bu yenilikçi alanda gerçekleştirilecek bir projenin güçlü bir konumda yer alabileceği fikrinden yola çıkarak, bir kripto projesi üzerinde çalışma kararı aldım." (K6)

"Kripto para ve nft projeleri, tüketimin çok yaygın olduğu ve hâkim anlayış olduğu günümüzde, benim nezdimde kendimizi ifade ediş biçimimiz. Özellikle Stellar ağı gibi dolandırıcılık oranının düşük olduğu biraz daha içine kapanık ancak steril bir ağda, çoğu proje sahibi ve yöneticisi kendi hayallerinin peşinden gidip, değer üretme güdüsüyle hareket ediyor." (K7)

Katılımcıların iki tanesi de halihazırda bu alanda yaptıkları çalışmalar nedeniyle bu alana yatırım yapmayı uygun bulduklarından söz etmişlerdir.

"Halihazırda dijital endüstri içerisinde faaliyet gösteren bir şirketimiz vardı. Blokzincir ve kripto para konularına da bu nedenle aşinaydık. Bireysel olarak kripto paraları geleceğin yatırım araçları olarak görmem de bu fikrin olgunlaşmasında etkili oldu. Yaptığımız fizibilite çalışması sonucunda bu yatırım için maliyet tablosuna eksi olarak gireceğimiz kısmın potansiyel getiriden çok daha az olduğunu fark ettik. Böylece bu piyasadaki yerimizi almış olduk." (K4)

"2014'ten bu yana alternatif gerçeklikler ilgili projeler ve girişimler yürüten bir ekip olarak özellikle metaverse kavramı ile sanal gerçekliğin monetize edilebileceği bir ortam bulduğumuz için bir kripto proje geliştirdik. Yarattığımız her bir dijital asset Kripto teknolojisi sayesinde gerçek bir eser kapsamına girmektedir. Aynı şekilde bu döneme kadar kullanıcıları dahil olmaları için teşvik ettiğimiz sanal ortamlarımız, kripto teknolojisi sayesinde harcanılan vakit ve emekle doğru orantılı olarak kullanıcılara kazanım sağladığı için yaygınlaşması mümkün olmuştur." (K5)

Katılımcıların diğer ikisi de pek çok finansal araç ile benzer bir biçimde maddi getiri sağlayabilmek için bu piyasaya girdiklerini belirtmişlerdir.

"Para, tamam. Ben zaten eser üretiyordum, bunları bu platformda da yayınlayayım para kazanayım dedim. Beni besleyen veya esin kaynağı olan bir şey yok bu platformda, bu sadece gösterme platformu. Sanatçı için kendini gösterme platformu tetikleyici bir unsur olamıyor çoğu zaman. Başka şeylerden tetiklenip üretim motivasyonuna erişiyoruz. Maddi getirisi olduğu için NFT'ye yöneldim, devam ettim." (K8)

"Bu piyasaya giriş yapmamızın ve bir proje üretmemizin temel nedeni esasen para kazanabilmek. Finans yapılarının bu yöndeki ilerleyişinin önünde durulamayacağını fark ettik ve biz de çok geç olmadan buradaki yerimizi almak istedik" (K9)

"Lumenswap olarak merkeziyetsiz, otonom karar verme mekanizmalarını kullanıyor ve diğer projelere imkan sağlıyoruz. Herkes elindeki kripto para oranınca oy kullanıp çoğu önemli tercihte rol alabiliyor. Yönetim ve DAO kararları arasında bir denge üzerine kararlar alınıyor ve uygulanıyor." (K7)

"Telegram ve Twitter üzerinden kullanıcıların görüş ve önerilerini topluyoruz aynı zamanda topluluğun sorularına direkt olarak cevap veriyoruz." (K9)

4.5. Blokzincir projelerinde topluluk içinde tercih edilen iletişim yöntemlerine dair bulgular.

Katılımcıların neredeyse hepsi için toplulukları ile iletişim kurarken en elzem uygulamanın Telegram olduğu görülmüştür. Yalnızca 8 numaralı katılımcı bu konuda bir görüş belirtmemiştir. Bunun nedeni de kendisinin diğer katılımcılar gibi blokzincir projelere dahil olmayıp, NFT üretmesidir. Diğer sekiz katılımcı ise topluluk ile iletişim kurarken en önemli aracın Telegram olduğu konusunda hemfikirdir;

"Bana sorarsanız mümkün mertebe tüm sosyal medyada aktif olmak gerekir. Ama Telegram olmazsa olmaz. Çok hızlı ve güvenli bir kanal olduğunu düşünüyorum. Bunu yaparken merkeziyetsizliğimizi koruyabiliyoruz." (K1)

"Telegram kesinlikle aktif bir biçimde kullanılmalı diye düşünüyorum. Kullanmamayı tercih eden projeler de yok mu? Elbette var ancak bunlar belirli bir olgunluğa ulaşmış projeler. Onlar daha başka kanalları aktif biçimde kullanmayı tercih ediyorlar. Ancak yeni startuplar için telegramı kullanmak oldukça önemli. İş dönüp dolaşıp topluluk oluşturmaya geliyor burada. Projenin büyüyüp gelişmesinde topluluğun öneminden bahsetmiştik. Bunu oluşturmak için etkileşimli bir iletişim olması ortamı çok önemli. Telegram bu imkânı en doğrudan sunan ortam." (K2)

"Şimdi bizim bir değil birkaç tane telegram kanalımız var. Bunlardan ilki bizim projeye dair gelişmeleri duyurduğumuz duyuru kanalı. Genellikle bütün projelerin böyle bir kanalı vardır. Bu kanal sadece üyeliğe açık ancak etkileşime kapalıdır. Yanı üye olabilirsiniz

ancak buradan ileti paylaşamazsınız. Bir de Global Channel dediğimiz tüm dünyadan kullanıcıların gruba katılabildiği, aktif koordinatörlerimizin olduğu bir kanal bu. Koordinatörlerimizin gerekli duyuruları yapıp soruları mümkün olduğunca cevaplamaya çalıştığı ve grup kurallarının işleyişini gözettiği bir kanal. Bunun dışında bir de "price channel" dediğimiz topluluk üyelerinin katılıp istekleri doğrultusunda projenin fiyatı hakkında konuşup fikir alışverişi yapabildikleri bir kanal bu." (K2)

"Bir projenin topluluğuyla doğrudan iletişim kurmasında Telegram'ın alternatifi yok bence. Bu nedenle neredeyse bütün projeler Telegram kanallarına ağırlık verirler ve bu kanallarda en az birkaç tane admin çalıştırırlar. Telegram kripto piyasasındaki sıradan kullanıcıların et aktif kullandığı uygulama. Bu bakımdan toplulukla iletişim etkileşim kurmanın da en kolay yolu. Projelere baktığınız zaman telegram gruplarındaki üye sayısının diğer sosyal medya kanallarınızdan sayıca oldukça fazla olduğunu hemen görürsünüz. Telegram kanalında topluluk ne kadar aktifse projeye olan ilgi de o kadar canlı oluyor. Ben bu ikisi arasında bir paralellik olduğunu düşünüyorum" (K3)

"Burada en büyük alanı Telegram ve Discord kanalları kapsıyor. Kripto projeler için en önemli şey hız. Bu nedenle anlık olarak cevap verebileceğimiz kanallar oluşturmaya gayret ettik. Bizden kaynaklı bir gecikme kullanıcılarımızın saniyeler içerisinde büyük paralar kaybetmesine neden olabilir. Bu da güven kaybetmemize neden olur. Bizler karşılıklı güven ilişkisi içerisinde hareket etmek istiyoruz. Instagram ve Twitter ise daha önce de söz ettiğim üzere birer haber kaynağı ya da reklam mecrası olarak işlev görüyorlar." (K4)

"Telegram tüm kripto piyasası içinde en aktif kullanılan mecra. Bir tüketici düşünelim diğer projelerden bu gruplara aşina ve buna göre alım/satım kararlarını veriyor. Siz de bir proje olarak bu tüketiciye Telegram hesabınız olmaksızın ulaşmaya çalışıyorsunuz. Burada talep ettiğiniz şey alışkanlığını kırması ve belirsizliğe sürüklenmesi. Telegram'ın alternatifinin ne olacağı da belli değil. Çünkü onun kadar sistematize edilmiş ve kurumsallaşmış bir mecra bu alanda mevcut değil. Kısaca ifade edecek olursam da bu sorunun cevabı evet. Son derece gerekli olduğunu düşünüyorum." (K4)

"Projemizi tanıtmaktan ziyade bir topluluk oluşturmak amacı ile Telegram ve Discord kanalları oluşturduk. Telegram çoğunluk her tür kullanıcıya hitap ederken duyurular amacı ile kullanılmaktadır. DAO yapısına uyumlu bir şekilde kullanıcı geribildirim ve katkılarını almak adına Discord kanalı daha yaygın kullanılmaktadır. Discord kullanıcılar çoğunluklar projenin de aktif kullanıcılarından oluşmaktadır." (K5)

"Kullanıcı alışkanlığı olarak da proje ile ilgili herhangi bir haber duyulduğunda ilk doğrulama mecrasının Telegram olduğu görülmüştür: Projelerin kullanıcı gelişmeler hakkında gerçek zamanlı olarak bilgilendirdikleri aynı zamanda projenin ya da token'in satın alması, satması, kullanılması vb.. durumlar için kullanıcıya teknik desteğin verildiği en önemli mecradır." (K5)

"Twitter, Instagram, Facebook, LinkedIn, Telegram, Discord ve Youtube kullanmakta ve kitlemiz ile bu kanallar vasıtasıyla iletişim kurmaktayız" (K6)

"Telegram hesabımız var. Projeye dair güncel gelişmeleri paylaşmak ve projenin geliştirilmesine yönelik topluluk üyelerinin fikirlerine başvurmak amacıyla Telegram kanalını kullanıyoruz. Telegramın sunduğu fazla sayıda katılımcı eklenebilen grup açabilme imkânı diğer sosyal medya alanlarına göre daha etkili ve fonksiyonel bir seçenek oluşturmaktadır." (K6)

"Kripto projeleri etkileşimin birebir olduğu sorulara anlık cevaplar alınabilecek platformlar kullanıyor. Discord, Telegram proje ile topluluk arasında köprü olurken Instagram ve Twitter önemli güncellemelerin paylaşımında rol alıyor." (K7)

"Etkileşimli uygulama olarak Telegram çok uygun, genel anlamıyla biz de hem Lumenswap uluslararası grubunda hem de Lumenswap Türkiye grubunda dakikalar içerisinde iletişim sağlıyoruz." (K7)

"Telegram bir proje için elzem nitelikte, iletişimin anlık sağlanması ve gruplara katılmanın kolay olması en büyük avantajı." (K7)

"Kripto topluluğunun en çok ve sık kullandığı platform telegram, telegram kullanmayan bir projenin kullanıcılara yeteri kadar iyi bir destek vereceğini düşünmüyorum buna ek olarak kullanıcılar telegram üzerinden projeler hakkındaki gelişmeleri cok daha kolay takip edebiliyor." (K9)

Katılımcılardan altı kişinin geliştirdikleri ya da dahil oldukları blokzincir projelerinde topluluklarının fikirlerini de almaya ve bu doğrultuda karar vermeye gayret ettikleri tespit edilmiştir. Bir kısmının bu uygulamayı merkeziyetsizlik ile bağdaştırmaları da ayrıca dikkat çekicidir;

"Tüm sosyal medya kanallarımızda projemizi geliştirebilmek için fikirleri tartışıyoruz insanlarla. Açıkçası bundan çok da yararlanıyoruz. Hatta bir kullanıcının çok açık bir fikrini proje ekibimizin de onayıyla projemize ekledik. Bunu nasıl düşünemedik diye de hayıflandık. Yok yok, ne olduğunu söylemiyim ama bunun için fikri aldığımız kullanıcıya telif ödedik hatta daha sonra ekibimize katıldı diyebilirim." (K1)

"Biz projemizin telegram kanallarında bunu gerekli gördüğümüzde ya da topluluğun kayda değer talep ve önerilerini dikkate alarak gerekli sıklıkta gerçekleştirmeye özen gösteriyoruz. Tamam siz bir fikirle yola çıkıyorsunuz ancak bu öyle ben projeyi geliştirdim bütün yol haritam önümde diyerek devam ettiğiniz bir şey değil. Göremediğiniz, gözden kaçırdığınız birçok şey olabiliyor. Hatta beklenmedik problemlerle karşılaştığınız olur. Bunun birçok örneği var bu piyasada. Yaşadık, gördük hepimiz. Bu noktada topluluk büyük önem arz ediyor. Size gözden kaçırdığınız noktaları gösteriyor topluluk üyeleri". (K2)

"Biz hem gündelik hayatta hem de kripto piyasasında kararların demokrasi ve insanların aktif katılımıyla alınması gerektiğine inanan bir projeyiz. Bu nedenle projeyle ilgili her plan ya da gelişmeyi topluluğumuzla paylaşıyor, onların onayına sunuyoruz. Bu konudaki mekanizmaların geliştirilmesi ve işletilmesi bence çok önemli." (K3)

"Merkeziyetsizlik iddiası ile ortaya çıkan bir oluşumun uzantısı olarak aksini düşünmemiz ve demokratik olmayan bir biçimde kararlar almamız zaten söz konusu dahi olamaz. Bu nedenle önemli kararlar alırken topluluğumuz ile aktif bir biçimde görüşüyoruz. Önemliyi şu nedenle söyledim; son kullanıcı için minimal değişiklik anlamına gelen kararlar esnasında tabi ki danışmıyoruz. Demokratik tavrı önemli bulmakla beraber, tüm kararların oylamaya açılmasını da doğru bulmuyorum. Küçük kararlarda hızlı davranmak ve reaksiyon almak bence daha önemli." (K4)

"Lumenswap olarak merkeziyetsiz, otonom karar verme mekanizmalarını kullanıyor ve diğer projelere sağlıyoruz. Herkes elindeki kripto para oranınca oy kullanıp çoğu önemli tercihte rol alabiliyor. Yönetim ve DAO kararları arasında bir denge üzerine kararlar alınıyor ve uygulanıyor." (K7)

"Telegram ve Twitter üzerinden kullanıcıların görüş ve önerilerini topluyoruz aynı zamanda topluluğun sorularına direkt olarak cevap veriyoruz." (K9)

Katılımcılardan ikisi de yine anket yöntemini kullandıklarını ve topluluklarının fikirlerini aldıklarını ancak bunların birer kılavuz olmaktan öteye gitmediğini ileri sürmüşlerdir;

"Anket ve oylamalar gerçekleşmekle birlikte karar almak için değil sadece topluluğun nabzını tutmak için kullanılmaktadır. Kararları topluluğa danışma mekanizması elinde token tutan ve kitleyen kullanıcıların dahil olduğu DAO yapısı sayesinde mümkün olmaktadır." (K5)

"Anket yapıyoruz ancak bu anketler karar almaktan ziyade tavsiye niteliğinde yol gösterici oluyor." (K6)

Toplulukları ile iletişim kurarken projelerin Telegram haricinde kullandığı mecraların Instagram, Twitter, Discord ve Youtube olduğu tespit edilmiştir;

"Verdiğimiz promosyonların bize kâr getirebilmesi için kurduğumuz Telegram grubunu hariç tutarak Instagram ve Twitter hesaplarımızdan hem takipçilerimizle proje hakkındaki güncellemeleri paylaşıtık hem de her iki kanaldan da etkileşimi artırmak adına çekilişler yaptık. Kitlemizin öngördüğümüz isteklerinin çok dışına çıkamamak kaydıyla eğlenceli bir dil kullanmaya gayret ettik. Bu dildeki ayar şu nedenle önemli; çok eğlenceli bir üslup laubali ve ciddiyetsiz durabilecekken, aşırı ciddi bir dil de devlet dairesini veya resmi bir finans merkezini çağrıştırarak insanların sıkılmasına yol açabilir. Özellikle Instagram eğlenceli görseller kullanmamıza da olanak tanıdığı için (Twitter da tanımakta ancak Instagram'ın ruhu bence buraya daha yatkın) sıklıkla kullandığımız bir mecra oldu." (K4)

"Twitter ve Instagram'ı aktif olarak kullanıyoruz. Twitter'da tüketiciye projenin vadettiklerini detaylıca aktarıyoruz. Instagram'da ise daha eğlenceli bir dil tutturmaya ve bu sayede de takipçi kazanmaya çalışıyoruz. Tiktok gibi Z kuşağının aktif olarak kullandığı sosyal mecraları ise özellikle tercih etmiyorum. Tiktok'u bütüncül bir yaklaşımla ele aldığımda üslup konusunda bize uymayacağını düşünüyorum." (K4)

"Biz bunun için daha çok dijital kanallara ağırlık verdik. Sosyal medya kanallarına demek istiyorum. Nedir bunlar? Twitter, Telegram, Discord. Instagram ve Youtube hesabımız da var. Toplulukla iletişim kurmak için bu kanalları aktif olarak kullanıyoruz." (K3)

"Öncelikli olarak belirlenen kanallar arasında Twitter, Telegram ve Discord bulunmaktadır. Bu 3 platform ile hedeflenen kitle projenin değil tokenın topluluğunu oluşturmak ve bilgilendirmek için kullanılacaktır. Bunun yanı sıra platformun kullanımı ve

yaygınlaşması için ise kitle itibari ile görsel dilin en yaygın kullanıldığı kanal; Instagram ön plana çıkmaktadır." (K5)

"Sosyal medya bir kripto projesi için kendisini gösterebileceği en önemli platform. Etkileşim sağlayacak ve insanlar arasında paylaşımı teşvik edecek, mizah gönderileri, çekiliş gönderileri ve çok teknik detay vermeden açıklayacak basit görseller sosyal medya planlamasının en önemli ayakları." (K7)

4.6. Blokzincir projelerininin geliştirilmesi ve sürdürülmesinde geleneksel ve sosyal medya kullanımları arasındaki farklılıklara dair bulgular:

Katılımcılardan beşi projelerinin geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınmasında yalnızca sosyal medya kanallarına yer verdiklerini ve bu doğrultuda bir planlama yaptıklarını belirtmişlerdir;

"Sosyal medya planlaması yaptık. Hatta işin bu yönü bizim en çok kafa yorduğumuz konulardan biri oldu. Nasıl sosyal medya alanımızı oluşturmaya başlayalım, hangi kanala ağırlık verelim kimlerle çalışalım, bu işe ayırdığımız kaynak ne kadar olmalı ve skanallarımızda aktifliğimizi nasıl sürdürürüz gibi faktörler önemli oldu. Kripto piyasasına proje olarak girecek ve orada kalıcı olacaksanız sosyal medyayı daima aktif kullanmanız gerekiyor.Bu sadece projenin sosyal medya hesapları için değil biz proje geliştiriciler için de böyle. Çünkü insanlar projeyi sizin kimliğinizden ayrı düşünmüyor. Sizi proje gibi görmeye başlıyorlar. Kimsiniz, neler yapmışsınız CV'nizde neler yazılı bunlara biricik biricik bakıyor millet. Özellikle Türkiye kripto topluluğu çok önemsiyor bu işi." (K3)

"Bence büyük ölçüde sosyal medyayı iyi kullanmamız projenin bilinir hale gelmesinde etkili oldu. Daha önce de söylediğim gibi bu piyasadaki insanlar henüz genç ya da genç yetişkin diyebileceğimiz insanlar. Bu insanlar sosyal medyayı çok aktif kullanıyor. Hem gündelik hayatlarında hem de kripto piyasasında ne olup bittiğini öğrenmek için. Şunu demek istiyorum proje aslında sosyal medyada başlıyor. Sosyal medyayı aktif kullanmanız sayesinde

topluluğunuz giderek büyüyor, olgunlaşıyor. Sosyal medya sayesinde topluluğunuzla ilişkilerinizi yürütüyorsunuz. Proje ve topluluk arasında bağ kurulması sosyal medya aracılığıyla gerçekleşiyor. Başka türlüsü mümkün değil zaten." (K3)

"Biz geleneksel medyayı kullanmadık. Kaynaklarımız zaten sınırlı. Oraya ayıracağımız kaynağı projenin gelişimi için kullanmak bizim için daha mantıklı. Zaten sosyal medyayı aktif biçimde kullanıyoruz. Geleneksel medyayı bu iş için kullanmaya pek gerek yok. Kripto topluluğu da bence geleneksel medyayla pek ilgilenmiyor. Çoğunluğu genç insanlar bunlar. Dijital dünyayı, sosyal medyayı tercih ediyorlar. Biz de bunu da göz önünde bulundurup sosyal medyaya ağırlık verdik." (K3)

"Projenin en önemli hedefi diğer iş modellerinde de olduğu gibi kârı optimize edebilmek. Bunun için de kullanıcılara ulaşmak, projenin kısa ve uzun vadeli hedeflerini anlatmak gerekiyor. Günümüzde de bunun için en önemli alan sosyal medya. Geleneksel medyaya bir kripto projesi ile giriş yapmanın güçlüğünün yanı sıra maliyet problemlerini de göz ardı etmemek gerek. Kripto piyasasına hakim olan ve projeleri takip edenlerin de büyük çoğunluğu Telegram gruplarında konuşlanıyor. Bir tavsiye almak istiyorsa Youtube üzerinden yorumcuları takip ediyor. Biz de bu kanalları doğru kullanabilmek için bir sosyal medya planlaması yaptık." (K4)

"Kâğıt paralardan dijital paraya bir geçişi temsil ediyoruz aslında. Yani bu temsiliyet sadece bize ait değil. Tüm Kripto para piyasası olarak bu durumdayız. Haliyle bir geçiş iddiasında bulunurken, gidip de "geleneksel" olan, eskide kalan mecraları kullanmayı doğru bulmuyorum. O nedenle bunların da dijital versiyonlarını tercih ediyorum. Bununla ilgili olumsuz bir geri dönüş de olmadı açıkçası. Ya da şöyle söyleyeyim, geleneksel mecraya girmediğim için kaybettiğim bir şey olduğunu da düşünmüyorum. Kripto para alım satımı yapan bir insan zaten dijitalleşmek zorunda." (K4)

"Sosyal medya için genel bir planlama yapıldı. Bunun için projenin hedef kitlesi göz önünde bulundurularak uygun kanallar belirlendi. Projenin alt teması moda olduğundan görsel içeriklerin sunum ağırlığı Instagram'da olmakla birlikte projenin blockchain kısmının pazarlanması için Twitter ön plana çıkmıştır." (K5)

"Geleneksel medya kanalları hedeflediğimiz kitle itibari ile yanlış bir algıya sebep olacağı sebebi ile medya planına dahil edilmemiştir. Piyasada kriptozincirleri konusunda bilgi birikimine sahip kitlenin bulunduğu mecralar çoğunlukla sosyal medya kanalları olmaktadır. Özellikle ülkemizde son dönemde Ponzi sistemi olarak anılan kimi projelerin yayılımlarını, daha fazla güven oluşturacağı saiki ile geleneksel kanalları kullanarak yapması sebebi ile benzerlik teşkil etmemek adına daha derinlikli bilgilerin verilebileceği mecraları tercih ettik." (K5)

"Hayır projemizin tanıtımında geleneksel medya kanallarından herhangi birini kullanmadık." (K6)

"Lumenswap Türkiye olarak nicel görünümden çok elimizdeki imkanlarla nitel bir etkileşim ve topluluk sahibi olma yolunda ilerliyoruz. Geleneksel medyanın bu ihtiyaçlara cevap veremeyeceğini ve maliyet getiri dengesinde eksi puan alacağına inanıyoruz." (K7)

Katılımcıların kalan dördü ise hem geleneksel medyayı hem de sosyal medyayı kullandıklarını belirtmişlerdir. Aldıkları geri dönüşleri dikkate aldıklarında ise sosyal medyanın geleneksel medyadan çok daha etkili olduğunu belirtmişlerdir. Hem projelerinin kitlelere yayılması hem de yapılan kampanyalar ile elde edilen maddi getiriler dikkate alındığında sosyal medyanın geleneksel medyanın önünde olduğu gözlemlenmiştir;

"*Geleneksel medyayı da elbette kullanıyoruz. Şu ana kadar tanıtımla ilgili herhangi bir sorun yaşamadık. Geleneksel medya her ne kadar gerilese de insanlara sosyal medyaya nazaran kurumsal çabalarla ilgili daha fazla güven veriyor. Bu nedenle bu kanalları da*

kullanıyoruz. Özellikle küçük toplulukların fikir dergileri, gazeteleri veya ulusal ya da yerel basın kuruluşlarının web sitelerini kullanıyoruz." (K1)

"Burada temelde proje konumuz da olan sosyal medya kanallarını kullanıyoruz. İnsanların varlığını sürdürdüğü fikirlerin dolaştığı her sosyal medya aracını kullanmaya çalışıyoruz. Geleneksel medyada da varız ama bu daha geriden geliyor." (K1)

"Şu an ekonomik hayatın büyük çoğunluğunda böylesi bir amacın güdülmediğini düşünebilirsiniz ama biz genç kuşakların bu anlayışı yok edeceğini düşünüyoruz. Biz ne dersek diyelim gelecek çocukların ve gençlerin. Onlar da daha iyi bir dünya istiyorlar. Biz de projemiz de bu anlayışla yola çıktık. Gençlerin dünyası ise sosyal medya olmadan olmazdı. Doğru bir sosyal medya çalışması ise gençleri anlamaya çalışarak işe koyulduk. Aslında sorunuza şöyle cevap verebilirim yola çıkarken en temel fikrimiz şu oldu; "gençlik gelecek gelecekse özgürlük" oldu. (K1)

"Bir iş geliştiriyorsanız, bu hangi sektör ya da alanda olursa olsun sosyal medya planlaması yapmak durumundasınız.Bugün baktığınızda bireylerden başlayarak büyük ölçekli küresel şirketlere kadar hayatın bir sosyal medya planlaması dahilinde aktığını görürsünüz. Sosyal medya hayatın her alanında var. Biz de bunu dikkate alarak daha projemiz fikir aşamasındayken bunun sosyal medya ayağının nasıl olması gerektiği üzerine akıl yürütmeye başladık. Bu planlamayı gerçekleştiriken biz çok basit bir gerçeklikten hareket ettik aslında. Nedir bu gerçeklik diyecek olursanız özellikle kripto alanında işler biraz daha fazla sosyal medyaya bağlı yürüyor. Dolayısıyla daha projenin ilk aşamasında nasıl bir sosyal medya stratejisiyle yürüyeceğiniz önemli hale geliyor. Dünyanın en iyi projesini ya da ürününü bile geliştirseniz bundan kimsenin haberi yoksa bu ne işe yarar. Proje geliştiriyorsunuz, projenizi tokenize edeceksiniz, IDO yapacaksınız bundan kimsenin haberi olmayacak. E nasıl olacak bu iş? Burada sosyal medyanın önemi ortaya çıkıyor işte. Yani diğer medyalar da elbette önemli ancak sosyal medya görünürlüğünüzü artırmak ve sürekli kılmak için bu piyasada yaygın kullanılması olmazsa olmaz bir kanal. Biz bunları göz önünde bulundurduk bu projeyi geliştirirken ve hala bu üzerinde dikkatle çalıştığımız bir şey. Sanırım

tüm projelerin takımları da böyle düşünüyor ve kendince bir sosyal medya planlaması yapıyordur." (K2)

"*Bizim projemizin de var ve bunu belirli bir planlama çerçevesinde pazarlama ve reklam için kullanıyoruz. Asıl sorunuza dönecek olursak geleneksel medyayı biz sadece billboard ilanları için kullandık. Yani onun da etkililiği hakkında şüphelerimiz vardı ve zaten topluluk içi yaptığımız anketlerde de bunun doğru bir değerlendirme olduğunu gördük. Bu geleneksel medya kanallarında eskiden reklam yapmak, bunlara ilan vermek filan çok zordu. Şüpheci bir yaklaşım vardı ancak kripto piyasasının bilinirliği artıkça bu şüphe kısmen kırıldı ve şimdi başta borsalar olmak üzere kripto projeleri de anaakım medya da görünmeye başladı. Buradaki temel güçlük bütçe meselesi. Buralarda görünür olmak için ciddi paralar ödemeniz gerekiyor. Tabi görünmek istediğiniz yerin kanunları buna izin verecek mi? Bu da var. En başta bizim buralarda yer almak için yeterli bütçemiz yok. Olsaydı da biz medya planlamamızı sosyal medyaya yönelik yürütmeyi tercih ettik." (K2)*

"Kesinlikle düşünüyorum. Sosyal medyada ne kadar görünür olursanız projenizin bilinirliği tanınırlığı da o ölçüde artabiliyor. Tabi bunda başka faktörler de var ama ben sadece sosyal medya kullanmakla ilgili konuşuyorum. Bir de sosyal medya kullanımınız nasıl ifade edeyim dönüşlü bir etkileşim yaratıyor. Projenin hesaplarının etkililiği dışında topluluğunuz da burada bir iş görüyor. Sizin iletilerinizi paylaşıyor, sizin projenizden bahsediyor, insanları sizin sosyal medya kanallarınıza davet ediyor. Çok yönlü bir etki yaratıyor bu. O nedenle sosyal medyadan yararlanmak son derece etkili ve önemli." (K2)

"Yayınlamak, paylaşmak ve daha çok kişiye ulaşmak için sosyal medyanın gücünü kullanmaya çalıştım elbette, zaten bilinen bir sanatçı olduğum için kendi hesaplarımdan NFT projelerimi duyurdum. OpenSea projesinde belediye ilanlar aracılığıyla da projeyi duyurdu ancak çok rağbet olmadı. Esas etkiyi Binance doğrudan projelerimi kendi hesaplarından yayınladığında deneyimledim. Onlar beni etiketleyip paylaşınca, platform içinde ana sayfaya düşünce ciddi bir geri dönüş aldım." (K8)

"Evet, kullanacağımız sosyal medya araçlarının özellikle genç nesil tarafından kullanılan, aktif bir topluluk kurmak ve yönetmek için gerekli alt yapıya/araçlara olanak sağlamasını göz önünde bulundurduk." (K9)

"Evet, tüm dünya da ve Türkiye'de Fortune Favours the Brave adı ile Matt Damon'ın da olduğu bir reklam filmini geleneksel medyada kullandık, Bir problem ile karşılaşmadık. Buradan beklediğimiz kadar büyük bir geri dönüş alamadık, hali hazırda olan müşteriler için mutlu edici bir etki yarattı ama yeni müşteri kazandırma konusunda verimli olmadı." (K9)

Katılımcılardan ikisinin sosyal medyayı geleneksel medyanın önüne koymalarının esas nedeninin maliyet olduğu tespit edilmiştir;

"Şimdi bu konuya gelecek olursak sosyal medya kullanımı oldukça maliyetsiz bir şey. Burada maliyet çok düşük. Tabi Youtuber filan ile çalışıp projenizin tanıtımını yapması için ödeme yapacaksanız o başka bir konu. Youtuber'lar takipçi sayısı ve etkililiklerine göre ödeme talep ediyorlar. Biz Youtuber'la çalışmayı kendi projemiz açısından çok etik bulmadığımızdan böyle bir şeye başvurmadık Onun dışında sosyal medya nerede maliyetsiz diyebilirim. Ama bunu söylerken sosyal medya kanallarımızı aktif tutmak için projemize dahil ettiğimiz çalışanlara yapılan ödemeleri dışarda tutuyorum." (K2)

"Sosyal medya için çözümleri de yine kendi içimizde çözmeye çalıştığımız ve harici bir ajansla çalışmadığımız için çok büyük maliyetlerle karşılamıyoruz. Sosyal medyadan yapılacak reklamlar ya da oradan yürütülecek promosyon faaliyetlerini fiyat performans ürünü gibi değerlendirmek dahi mümkün. Çok düşük maliyetlerle büyük getiriler sağlanabiliyor." (K4)

4.7. Katılımcıların blokzincire ilişkin gelişmeleri yaratıcı ve kültürel üreticilik bağlamında değerlendirdiğine dair bulgular:

İstisnasız tüm katılımcıların blokzincir sistemine ait ürünleri yaratıcı ve kültürel bir faaliyet bağlamında değerlendirdikleri tespit edilmiştir;

"İnsanoğlunun kültürel birikimi, onun sorunlar karşısındaki bulduğu çözümleri üretmede en önemli desteğidir diyebilirim. Tarihte hep böyle oldu. İster kişiler ister devletler ya da şirketler sorunları aşmada bu birikimden sürekli yararlandı. Savaşlar da icatlar da böylesi bir gelişmenin ürünüdür. Günümüz insanı özellikle genç kuşaklar sorunları aşmada bu ikinci tür gelişmeyi kullanmayı tercih ediyorlar. Bu da onları yeni fikirleri üretmeye zorluyor. Geçmişin denenmiş ve çözüm olamamış yollarını aşma çabası yepyeni bir kültürel birikime neden oluyor." (K1)

"Bence kesinlikle yaratıcı ve kültürel bir faaliyet. Blockchain teknolojisi ya da kripto para denildiğinde insanlar genel bir biçimde bunun sadece bir yatırım ya da ticari bir şey olduğunu düşünüyor. Oysa durum biraz farklı. Bu sonuçta kripto tekniğini temel alan teknolojik bir gelişme ve gerek ortaya çıkışında gerek devamında yaratıcı bir akıl ve kültürel bir gelişme fikrini barındırıyor. Çünkü bir proje fikir olarak olgunlaştığında bu teknolojiye dayalı yaratıcı bir fikirle ortaya çıkıyor aynı zamanda. Bunun kültürel bir dönüşümle ilgili olduğu da muhakkak." (K2)

"Yaratıcı ve kültürel bir faaliyet evet. Zaten bunun arkasında temelde yaratıcı bir akıl var. Blockchain teknolojisi kendi başına bir yaratıcılık zaten ama bunun kripto para olarak piyasalaşması da bambaşka bir yaratıcılık. Belirli bir bilgi donanımına sahip olmanız gerekiyor burası açık ama bu bilgi donanımını yaratıcılığınızı kullanıp bir fikre de dönüştürmeniz gerekiyor. Kültürel bir faaliyet de aynı zamanda. Nerden bakarsanız bakın kendi kültürel dünyasını geliştirdi bu alan. Kullanılan dilden tutunda yapılmaya çalışılan işlere kadar bu böyle. Sanattan spora, modadan oyun kültürüne, ekonomiden eğitime kadar çok farklı deneyimler sunan ve bu alanlarda kültürel dönüşümler yaratan kültürel bir faaliyet bu." (K3)

"Kripto teknolojisi ile gelişen evreni bir yönüyle gelecek tezahürü olarak değerlendiriyorum. Geleceğin yaratıcı endüstrilerinin bir kısmı bu evrende kendine yer bulacak. Örneğin NFT olarak adlandırdığımız projeler, sanatın dijitalleşmesinin en gelişkin örneğini teşkil ediyor. Aynı zamanda yaratıcı endüstri olarak adlandırılan diğer iş kollarının da kripto ile iş birliği yapmasının ya da finanse edilmelerinde bu yöntemin kullanılmasının önünü son derece açık görüyorum. Bunların haricinde topluluk ile iletişime geçme biçimlerinde, örgütlenişte ya da projelerin hayata geçirilmesinde yaratıcılık ön planda oluyor. Bu yeni yeni gelişen evrendeki inovatif etkileşim biçimleri yenilikçi kültürlenim biçimlerine de olanak tanıyor." (K4)

"Kripto teknolojiler bilginin temini, tasnifi ve dağıtımı konusunda çığır açıcı bir teknoloji ortaya koymaktadır. Bilgiden oluşan bir evrende yaşadığımız bakış açısı doğrultusunda blokzincirler ve bundan yararlanılarak geliştirilen her bir uygulama Internet çağında hayatımıza etki eden uygulama ve sitelerin yönünü ve mantığını değiştirmiştir." (K5)

"Yaratıcı ve kültürel bir faaliyet olduklarını düşünüyorum. Teknolojinin finans alanı içerisinde oluşturduğu yeni oluşum kripto evreni, farklı ve yeni bir kültür ve literatür sunmaktadır." (K6)

"Kripto paralar ve blokzincir topluluğu üzerinde hayatımda göremeyeceğim kadar farklı kültür ve insan profilleri ile etkileşime geçtim. Özellikle her blokzincirin ve projenin kendine münhasır bir kültürel özelliği olduğunu söyleyebilirim." (K7)

"NFT'ler haricinde aynı zamanda da bir heykeltıraş olarak çalışıyorum. NFT dünyasına girme nedenlerimden biri de doğal olarak onlarda gördüğüm sanatsal potansiyeldi. Bu nedenle bu ekosistemi yaratıcı ve kültürel bir faaliyet olarak sınıflandırdığımı söyleyebilirim." (K8)

"Evet, kripto evreni kesinlikle yaratıcı ve kültürel bir faaliyet, her geçen gün daha önce düşünülmemiş sorunlar ve çözümler önümüze çıkıyor bu ekosistemde kültürün sürekli değişen ve gelişen bir bilgi birikimi olduğunu varsayarsak günümüzde en hızlı değişen kültür kripto para ekosisteminde bulunmakta." (K9)

4. 8. Blokzincirlerin merkezi ve merkeziyetsiz finans alanları içerisinde konumlanışlarına dair bulgular

Katılımcıların tamamının blokzincir tabanlı sistemleri merkeziyetsiz birer yapı olarak değerlendirdikleri tespit edilmiştir. Bazı kullanıcılar var olan merkezi finans yapılarının bu fikrin fiiliyatta uygulanması önünde zaman zaman engel teşkil ettiğini düşünseler dahi, ilkesel olarak bu projelerin merkeziyetsizlik etrafında genişlemeleri gerektiği noktasında hemfikir olmaya devam etmektedir;

"Sorunuza tekrar dönecek olursam, kripto paraların merkeziyetsiz ortamda gelişmesi onun doğasının gereğidir. Yani bir merkeze itiraz ederken yeni merkezler yaratmak ne kadar doğru olur bilemiyorum. Zaten merkeziyetsizleşmeyen kripto dünyası muhakkak şu an var olan merkez bankalarının para sisteminin bir parçası olacaktır. Hatta belirli merkezlerin keriz tokatlama aracına dönüşebilir. Yani tek kurtuluşu merkeziyetsizlik gibi duruyor. Yoksa doların hâkim olduğu dünyayı sadece daha da güçlendirir." (K1)

"Biz temel olarak merkeziyetsizlik fikrini temel alan bir ekip olarak bir araya geldik. Temel çıkış noktamız merkeziyetsizliğin blockchain teknolojisinin imkanları dahilinde nasıl bir olumlu müdahalede bulunacağı üzerineydi." (K2)

"Merkeziyetsiz bir ortamda ve merkeziyetsiz bir araç olarak gelişmeli. Bu hem daha güvenli hem de bu teknolojinin doğasına daha uygun. Zaten doğası da merkeziyetsiz değil mi? Merkezi finans düzeni ile geldiğimiz nokta ortada. Kararlar en tepeden alınırken alınan yanlış kararların faturası tabandakiler tarafından ödeniyor. Dünyanın yüzde üçlük kısmı toplam gelirin yüzde doksan birini elinde bulunduruyor. Para ve ekonomiyle ilgili kararlar

ulusal ve uluslararası merkezler tarafından çoğunluğun lehine olmayacak biçimde alınıyor. Dolayısıyla bu merkezi finans ve ekonomi düzeninin içindeyseniz onun bir parçası oluyorsunuz ve hayatınıza doğrudan etki ediyor. Ama finans düzeni merkeziyetsiz, bağımsız ve çoklu olursa bu durum değişebilir. Ben bu nedenle kripto para evreninin merkeziyetsiz bir biçimde gelişmesinin çok önemli olduğunu düşünüyorum Bu olmazsa zaten bir önemi de kalmaz." (K3)

"Bunda Bitcoin'in altında yatan fikir etkili oldu bence. Çünkü Bitcoin bir blockchain olarak mevcut parasal düzene bir alternatif olarak ve bunu varlığı transfer ederek parasal kıldı. Sonuçta para biçiminde bir finansal merkeziyetsiz varlık olarak ortaya çıktı. Başarısı görülünce de başta onu takip eden ilk blockchain tabanlı projeler olmak üzere hepsi ekonomik alanda bir karşılık bulma iddiasıyla yolla çıktılar. Tabi öyle olunca merkezi borsalar, merkeziyetsiz swaplar, merkeziyetsiz finans derken bu teknolojik imkân büyük ölçüde finansallaştı. Aslında finansal yanından çok daha fazlası var işin ama herkes finansal yanı konuşuyor. Özellikle o ilk dalgadan sonra çıkan projelerin çoğu piayasa aracı olma düşüncesiyle değil insan hayatında bir şeye karşılık gelmek için yola çıkıyor. Ama genel eğilim finansallaşma yönünde, durum şimdilik bu. Umarım gelecekte bu eğilimin ağırlığı azalır." (K3)

"Evet, düşünüyorum. Kripto paraları geleneksel paradan ayıran noktanın bu olması gerekiyor bence. Aksi takdirde, geleneksel paranın dijital ortamlara aktarılmış kötü bir taklidinden öteye geçemeyecektir. Ancak şu anki görünüm maalesef bundan çok uzakta. ABD kripto paralar ile ilgili bir düzenleme yapacağını duyurduğunda, Çin'deki Evergrande krizi patlak verdiğinde ya da Elon Musk gibi büyük sayılarda kripto paraya sahip olan balinalar bir tweet attığında tepetaklak olan bir piyasanın merkeziyetsizliğinden söz etmek bence olası değil. Edersek de sadece kendimizi kandırmış oluruz. Bahsettiğim gelişmelerden geleneksel piyasa ile eşit derecede etkilenen bir yapıdan söz ediyoruz. Bu noktada sormak gerekiyor; kripto piyasasını borsadan ayrıştıran nedir? İyi niyetli merkeziyetsizlik söyleminin hayata geçirilememesi halinde de durum bu şekilde devam edecek." (K4)

"Merkeziyetsiz sistemler blokzincirlerin temelinde yatan ilkedir. Dolayısı ile bu teknolojilerin üzerinde yer alan her uygulamanın da merkeziyetsiz olması beklenmektedir. Ancak şu da göz önünde bulundurulmalıdır ki, merkezi sistemlerden merkeziyetsiz sistemlere geçiş bir günlük iş değildir. Paranın icadından bu yana devam eden mülkiyet ve merkezi algını değişmesi için geçen sürede birçok finansal araç geçiş dönemine uygun hybrid çözümler yaratacaktır." (K5)

"Evet, merkeziyetsiz bir yapıda olmaları gerektiğini düşünüyorum. Merkeziyetsiz bir alanda geliştirilen kripto evreni yönetimsel alanda finans yönetiminin geleceğini daha interaktif bir noktaya taşıyacaktır." (K6)

"Veri güvenliğinin en zayıf olduğu günümüzde, kripto paraların merkeziyetsizlik konusunda somut çözümler sunacağını düşünüyorum. Teknolojinin kendisi merkeziyetsiz olsa da fiyat hareketlerinin her halükârda merkezi koşullardan etkileneceğini düşünüyorum." (K7)

"Bazı şeyler iktidarların elinden sıyrılabilse biraz daha iyi olur diye düşünüyorum. Kriz dönemlerinde, pandemide olduğu gibi, bir alternatif yarabiliyor bu tip merkeziyetsiz sistemler. Alternatif olması her zaman iyidir." (K8)

"Kripto para ekosistemi merkeziyetsizlik etrafında kurulmalı ve gelişmeli, yüzyıllar boyunca merkezi yapılar tarafından alım gücü çalınmış ve kandırılmış olan insanlar olarak merkezi yapılara ve yalanlarına daha fazla ihtiyacımız yok. Merkesiyetsizlik ile aracı kurumları ortadan kaldırıp yüzyıllar boyunca sahip olamadığımız gerçek özgürlüğümüzü kazanabiliriz." (K9)

Merkezi finans yapıları ile merkeziyetsiz olarak varlığını sürdürmeye çalışan blokzincir projeleri arasında gerçekleştirilen ortaklıklar konusunda katılımcıların beş tanesinin olumlu yönde fikir beyan ettikleri; bunun geçiş sürecinde piyasa açısından dengenin kurulabilmesi için kaçınılmaz olduğuna dikkat çektikleri bulgusuna ulaşılmıştır;

"Yani bakın işte az önce dediğim gibi koşullar neyi dayatıyorsa o oluyor. Değişimin önünde duramazsınız. Bugün dünyada büyük yatırım fonlarının kriptoya yönelik yatırımları da mevcut. Bu tip ortaklıklar olacak, olmak da zorunda. Sanırım ortak bir noktada buluşacaklar. Bence olsun daha fazla olsun. Tüm geleneksel finans sistemi kripto sistemi ile entegre olsun. Biliyor musunuz bugün dünyanın birçok noktasında tıpkı bankalar gibi işleyen kripto transfer merkezleri var. Yani bunlar yasal olmayabilir ama hem daha hızlı hem de çok daha düşük ücretlerle dünyanın herhangi bir yerine para gönderebiliyorsunuz. Muhtemelen illegal yapıların kontrolünde ama işte değişimin önünde durursanız kendisine bir yol buluyor ve böyle yeraltına iniyor. Bırakınız geçsinler dünyası bırakmayın geçmesinler dedikçe böyle sonuçlar doğması muhtemel." (K1)

"Geçiş dönemleri her zaman için karma sistemlere gebedir. Kripto projelerin yalnızca bu altyapı ile çalışan kuruluşlarla ortaklık yürütmeleri ya da merkezi yapı içindeki kurumların bu piyasayı göz ardı etmeleri düşünülemez. O nedenle bu ortaklıklarda herhangi bir sorun görmüyorum. Kripto para piyasasının mı yoksa merkezi ve konvansiyonel yapıların mı daha dominant ve dönüştürücü olacağını ise zaman gösterecektir." (K4)

"Geçiş dönemi için bu ortaklıkların kurulmasını zaruri bulmaktayım. Rönesans döneminde kilise bilimi ne kadar reddetse de aynı zamanda bilimsel gelişmeyi kontrol altında tutabilmek için bilim adamlarına ev sahipliği de yapmaktaydı. Devletlerin de önlemeye çalışsalar altında kalacakları bu dalgayı uygun bir şekilde yönlendirmek için çalışmaları akla uygundur." (K5)

"Merkezi yapılar ile gerçekleştirilenleri olumlu bir ortaklık olarak değerlendiriyorum. Kripto projeleri, bu tip kurum, kuruluş ve işletmeler ile kurduğu ortaklık neticesinde güven ve gelişim alanına sahip olmaktadır." (K6)

"Geleneksel sistemin denetleme mekanizmaları blokzincir teknolojisi ile entegre olacak. Devletlerin para kontrolünü ve vergilendirme yapmasını bu şekilde sağlaması daha

kolay. Hâli hazırda, çoğu kripto projesi teknolojik olarak merkeziyetsiz olsa da arkasındaki finans gücü olarak şirketlere bağlı. Dolayısıyla bu tarz iş birlikleri merkeziyetsizlik ve merkezilik arasında bir dengede devam edecektir." (K7)

Katılımcılardan ikisinin söz konusu bu ortaklıkları olumsuz olarak değerlendirdikleri ve blokzincir yapılarının merkeziyetsizlik iddiasına bu şekilde gölge düşmekte olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir;

"Merkezi ve merkeziyetsiz yapılar ortaklık kurduğunda güvenim sarsılıyor. O zaman alternatif olma yolundan çıkıyor ve sisteme tekrar entegre oluyorlar gibi oluyor." (K8)

"Çok sıcak bakmıyorum merkeziyetsiz bir uygulamanın tek mottosu #JustBuildit olmalı, iyi ürün zaten kullanıcıya ulaşır bu tür reklamlara gerek yok." (K9)

Katılımcıların diğer ikisinin ise bu ortaklıkların hayata geçirilmesini doğal buluyor olsalar dahi, merkezi finans yapılarının karar verme mekanizmaları üzerinde olumsuz etkilerinin olabileceğine dair endişelerinin olduğu ortaya çıkarılmıştır;

"Kripto piyasasındaki projelerin bu aktörlerle ortaklıklar kurması, iş birliği yapması kripto piyasasının bilinirliğinin artması ve daha çok kullanıcıya ulaşması bakımından önemli. Ancak bu ilişkilerin bağımlılık ilişkisine dönüşmesini ben doğru bulmuyorum. Merkezi yapılardan merkeziyetsiz bir yapı olarak ayrışmak gibi bir düşünceyle yola çıkıyorsunuz ancak devamında tümüyle merkezi yapının oyuncularının insafına kalıyorsunuz. Bu hem piyasanın hem de projelerin geleceği ve sağlıklı büyümesi için olumsuz bir gelişme olur. Buradaki önemli nokta merkeziyetsiz bir yapıda kalabilmek ve merkezi yapıyı dönüştürebilmektir. Bu bu piyasa için olmazsa olmaz." (K2)

"Bu bence ciddi bir açmaz. Özellikle de merkeziyetsizliği önemseyen bir proje için. Eğer bu ortaklık halkın yararına olacaksa ve ortağınızla parasal ilişkilere girmiyorsanız makul olabilir. Ama ortaklık denildiğinde genellikle ortada maddi çıkar ilişkileri vardır. Bu maddi ilişki de sizin merkeziyetsizlikle ilgili sınırlarınıza dayanacak ve kararlarınız üzerinde etki edecektir. Bir nevi bağımlı hale geliyorsunuz işte. Ortaklığın nasıl düzenlendiği ya da hangi temel prensipler etrafında ortaklığa gidildiği de önemli elbette. İş birliği denilirse o başka olabilir ama ortaklık doğrudan parasal ilişkilerle ilgili bir şey sanki. Ortaklar olsun, yatırımcılar olsun bunlar genellikle projeyi kendileri yönetmek ve her kararda söz sahibi olmak isterler. Bu nedenle ben bunun olmamasını tercih ederim. Merkeziyetsizlik iddiasıyla ortaya çıkıyorsunuz ama merkezin çemberine giriyorsunuz. O zaman yola çıkarken yanınıza aldığınız şeyler anlamsız hale geliyor." (K3)

4.9. Blokzincirlerin sembolik sermaye ve alan mücadelesi bağlamında konumlanışına dair bulgular

Geleneksel finans yapısı ve blokzincirler ile ortaya çıkan yeni tip finans sisteminin bir mücadele içinde oldukları iddiası katılımcıların tamamı tarafından kabul edilmiştir. Yalnızca katılımcıların bu durumu gerekçelendirirken farklı görüşler etrafında kümelendikleri tespit edilmiştir. Birinci katılımcı bu mücadelenin eşyanın tabiatına uygun bulduğunu belirterek, bu rekabet sonucunda bir galip ya da mağluptan söz edilemeyeceğini, yalnızca birbirini karşılıklı olarak dengeleyecek iki farklı sistemden söz edilebileceğini belirtmiştir;

"200 yıllık bir ekonomi sistemini sorgulamak gerekecek öncelikle. Bir malı temsil eden bir sembolün ortaya çıkmasından sonra artık geri döndürülemez bir sistem ortaya çıktı. Kâğıt paralar, ya da metal paralar hatta Sümerler 'in ilk tokenleri de aslında birer kripto değil miydi? Ya da bugün hala kâğıt paralar, hisse senetleri tahviller bunların hepsi aslında kripto değil mi? Peki bugün borsalarda da büyük çöküşler gerçekleşmiyor mu? 1929 buhranı neydi? Son yıllarda borsa İstanbul'daki hisse senetlerinin değer kazanması nasıl açıklanabilir? Kapitalist sistemde değer, arz ve talebin buluştuğu noktadır. Herhangi bir ürünün kullanım değerinin üzerinde oluşan her değer ise bir risktir. Evet bu sistem de riskli ama risk arttıkça kazanç da artar. Tabi burada tamamen kuralsız bir düzenden bahsetmek doğru değil. En azından birkaç on sene bu sistemin doğum süreci olacak gibi duruyor ve zamanla daha genel geçer kuralar oluşacaktır." (K1)

"Bunu bir tehdit veya rakip olarak düşünmemek gerekir. Dünya değişiyor ve insanlar bu değişime adapte olmalı diyoruz. Buna ekonomileri, toplumları, bilimi sanatı ve aslında her şeyi dahil edebiliriz. Bu değişim sürecinde eğer bir gün kripto paralar ve merkeziyetsiz dünya bugünün ekonomisini yok edecekse bunun karşısında kimse zaten duramayacak. Yok eğer bunun tersi olacaksa kripto dünyası tarihteki yerini alacak. Sosyal medya çıkınca geleneksel medya öldü mü? Herkesin bir sosyal medya hesabı var bugün. Geleneksel medya öldü mü, Hayır. En azından şimdilik. Eğer yok olacaksa da olacak, yapacak bir şey yok." (K1)

İkinci katılımcı ise blokzincir sistemini yaratan isme referans vererek sistemin doğuşunu dahi merkezi yapılara bir alternatif oluşturma söylemi ile bağdaştırmıştır;

"Elbette öyle olduğunu düşünüyorum. Ortaya çıkışı itibariyle öyledir zaten. Dikkat ederseniz ne zaman ortaya çıktı? 2008 küresel krizi sonrası ortaya çıktı değil mi? O zaman finans devlerinin iflası söz konusuydu. İlgili devletler de hadi şunları kurtaralım da bu krizden çıkalım dediler. E kimin cebinden çıktı bu para senin, benim Amerikalı, Afrikalı ya da dünyanın başka yerindeki normal vergi mükelleflerinin cebinden çıktı. Ekonomilerin krize girmesi olağan bir şey. Krizlere girilir çıkılır. Fakat bu krizler olduğunda ya da krizden çıkılırken dikkat edin hep maliyet yoksul kesimlere ya da orta gelirli insanlara yüklenir. Burada bir yanlışlık yok mu mesela? Daha Bitcoin ilk ortaya çıkmazdan önce Satoshi Nakamato mahlasıyla yazdığı makalede yazar bu absürt durumu ifade etmeye çalışıyor ve bunun da para denilen varlığın merkezi ellerde olmasından kaynaklı olduğunu ifade ediyor. Merkez bankalarının, dünyadaki finans merkezlerinin ve devletlerin para konusundaki yaklaşımları biraz keyfi bir halde. İşte bunu ortadan kaldırmak için ortaya çıkmış bir fikir bu. Merkezi finansal zincirlere bağımlılığı tekil katılımcılar adına ortadan kaldırmak fikriyle ortaya çıkmış bir şey. Fakat bu işin sadece parasal ya da parayla ilişkili yanı. Ama durum bundan ibaret değil. Merkeziyetsizlik deyince hayatın farklı alanlarına yansıyacak merkeziyetsiz imkânlardan bahsediyoruz aslında." (K2)

"Dışsal gelişmelere çok duyarlı bir piyasadan bahsediyoruz burada. Amerikan ya da Avrupa merkez bankasının açıklamaları, faize ilişkin kararları ve güçlü ekonomilerin aylık ya da dönemlik açıkladığı veriler piyasa üzerinde çok etkili oluyor ve herkes bu verileri takip ediyor. Bakın mesela Rusya-Ukrayna savaşı piyasayı çok olumsuz etkiledi. Bu süreçte birçok proje büyük şirketlerle, bankalarla hatta ülkelerle ortaklıklar duyurdular. Böyle ortaklık haberleri filan fiyatlama üzerinde çok olumlu etkiye sahip oluyor çünkü piyasadaki bireylerde olumlu beklenti oluşuyor." (K2)

"Merkezi borsalarda kalan kullanıcıların bilgilerine sahip olup bunları vergiye ve kurallara bağlamak buradaki temel düzenleme planı. Yatırımcıyı korumak deniliyor da yatırımcı zaten bu merkezi yapı içerisinde kendisine bir gelecek görmediği için kripto piyasaları tercih ediyor. Yoksul ülkelerin dar gelirli kesimleri özellikle bu piyasayı tercih ediyorlar. Türkiye'de 2021 yılı itibariyle sekiz milyon insanın kripto piyasalarını kullandığına dair veriler var." (K2)

Dördüncü ve yedinci katılımcı aradaki alan mücadelesini doğrularken bu çatışmanın sonucunda hangisinin galip geleceğine dair net bir şekilde tahminde bulunmak için henüz erken olduğunu belirtmişlerdir;

"Medici ailesinin bankacılık sektörünü yaratması ve insanların parayla ilişkilenim biçimlerini kökten değiştirmesi gibi kripto teknolojisinin de büyük dönüşümler ortaya çıkarma gücüne sahip olduğunu düşünüyorum. Her nasıl ki bankacılık sistemi kabul gördü ve yaygın bir biçimde kullanılmaya başladı, kripto paraların da zaman içerisinde aynı şekilde yaygın olarak gündelik alışverişlere dahi dahil olabileceğini düşünüyorum. Bunun önünde engeller de var tabi ki. Var olan finans düzeni içindeki kâr odaklı büyük kuruluşlar, devlet politikaları ve tüketicilerin alışkanlıkları şimdilik bu yaygınlaşmanın önünde bir duvar gibi yükselmeye devam ediyor." (K4)

"En temelde Türkiye üzerinden projenin legalize olması ile ilgili sorunlarla karşılaştık. Kripto paralar ve borsalar hakkında ülkemizde herhangi bir hukuki düzenleme bulunmuyor. Arada bu düzenlemenin yapılacağına ve vergilendirme yöntemlerinin devreye

sokulacağına dair duyumlar alıyoruz sadece. Bu koşullar altında da bu düzenlemeleri yapmış ve kripto piyasasını kendisine düşman olarak görmeyen ülkeler bazında bazı hukuki olanaklardan faydalanmayı tercih ettik. Tanınırlığımızı ve kimliklendirmemizi bu ülkeler üzerinden elde ettik." (K4)

"Hiç kuşkusuz bir tehdit oluşturuyor. Merkeziyetten yana olan devlet politikaları ve bunun dışına çıkmaya çalışan uygulamalar doğal bir biçimde birbirlerine ters düşüyorlar. Uzun vadede gündelik, yüz yüze alışverişlerde dahi kullanılma potansiyeli taşıyan bir yapının bir rakip olarak varlık göstermesi de son derece kaçınılmaz. Bu noktada devletlerin kripto piyasasını geleneksel yöntemlerle dizginleme çabasını da anlamlı bulmuyorum. Gelenekselin dışında konumlanan bir piyasanın yenilikçi düzenlemelere ve uygulamalara ihtiyacı var." (K4)

"Rekabet haklı olarak var, merkeziyetsiz çözümler mevcut paradigmayı değiştirebilecek mi bize zaman gösterecek. Kripto paralar ve blokzincir kısa yoldan zengin olma yolu olarak değil, bir adaptasyon ve kültürel etkileşim olarak görüldüğü zaman ve nimetlerinden faydalanmak suretiyle kullanıldığında bir insanın keşfedileceği kocaman bir evren." (K7)

Katılımcılardan dördü ise bu alan mücadelesinin sonucunda geleneksel olanın yenik düşeceğini ve en nihayetinde blokzincir sistemleri ve sanal finans sistemlerinin piyasa içindeki hakimiyeti ele geçireceğini belirtmişlerdir;

"Kesinlikle oluşturuyor. İkisi arasındaki rekabet bence yakın gelecekte artacak. Merkezi finans yapıları ya dönüşmek zorunda kalacaklar ya da kripto piyasası etrafında şekillenen bu yenilik karşısında kaybedecekler. Rekabet kaçınılmaz ama bence kimse kripto para piyasasının ve merkeziyetsiz finans piyasasının böyle çabuk gelişeceğini kestiremedi. Tehdit hem de çok ciddi bir tehdit. Sonuçta adamların yüzyıllardır alıştığı bir düzen var.

Birden ortaya çıkıp o iş öyle olmaza böyle daha iyi olur diyorsunuz. Sanırım o ilk şaşkınlıktan sonra ne yapmaları gerektiğini düşünmüşlerdir." (K3)

"Şu anda tam anlamıyla bir rekabetten söz edemeyiz ama rekabet kaçınılmaz hale gelecek. Şu anda merkeziyetsiz finans yolun daha başında ve karşısında koca bir dev var. Ama mantık olarak kesinlikle bir rekabet var. Birinin yolu öbüründen tamamen farklı dolayısıyla fikri bir rekabet bu. Zaten devletlerden, büyük şirketlere kadar herkes bunun farkında. Kripto piyasasıyla ilgili yasaklar, sürekli bir korku iklimi oluşturulması ve yayılan olumsuz haberler de bana göre bunun göstergesi. Finans dünyasının devlerinin CEO'ları işlerini güçlerini bırakmışlar kripto varlıkları ve piyasayı kötülüyorlar. Niye? Piyasasının sağlıklı gelişip büyümesi onların işlerini baltalayacak da ondan. Şirket fon işletiyor, yatırımcı topluyor. Merkeziyetsiz finans bilinip olgunlaştığında ve yeterli finans araçları geliştirdiğinde yatırımcı bunlara gitmeyecek. Mesele bundan ibaret diye düşünüyorum." (K3)

"Para karşılıklı bir kabul üzerine bir değer barındıran bir ölçü birimidir. Karşılıklı kabullerin oluştuğu noktayı tespit için ihtiyaç duyduğumuz aracı otorite blokzincirler sayesinde otonom bir hal almıştır. Bu doğrultuda artık ilgili otoriteye ihtiyac duymadığımız gibi yine bu otorite tarafından sağlanan para birimlerine muhtaçlığımız da ortadan kalkmıştır. Ortak bir değerde buluşabilen her kesim aynı şekilde ortak bir para birimi kullanabilecektir. Kripto teknolojileri bunu mümkün kılmıştır." (K5)

"Doğrudan bir tehdit oluşturduğu şüphe götürmez bir gerçek. Her ne kadar günümüzde hibrit sistemler geliştirilse de bunun sadece geçiş dönemi için olduğunu düşünmekteyim. Önümüzdeki 50 yıl içerisinde para algısı ve para birimlerine dair alışageldiğimiz bilgilerin kökten değişeceği aşikardır. 2 jenerasyon sonrasında gerçek para (FIAT) bilgisinin hiç olmayacak olması ödeme algısının tamamen dijital olacak olması ve gittikçe büyüyen şirketlerin kendilerine ait para birimlerini olması (sadakat puanı) beklenmedik bir durum değildir." (K5)

"Merkezi finansın 4000 yıllık geçmişi düşünüldüğünde, rakip kabul etmeyeceği düşünülmektedir ancak sadece 10 yılda kripto para birimlerinin ulaştığı yaygınlık sonucu

belli bir karşılaşmaya dönüşmüştür bundan sonrası sadece zamanla ilişkili teferruatlardır." (K5)

"Her şeyi kontrol etmek istedikleri gibi bunu da kontrol etmek istiyorlar, bunu da bir kalıba sokmak istiyorlar. Birkaç sene içeresinde farklı bir tablo görebiliriz. Belki tüm ülkeler kripto paraya geçecek, ödemeler çok daha yaygın olarak kripto ile olacak. Sanat eserleri de değişecek, bir nevi orijinallik belgesi oluyor NFT ve şeffaf bir durum oluşturuyor. Bugün benim bir eserim NFT olarak satıldığında tüm satış geçmişi herkese açık şekilde tartışmasız olarak erişime açık halde, heykel satışında ise durum öyle değil. Galeri ve koleksiyoner ise sanatçıyı aradan çıkarmayı tercih eder ve sanatçılar satışa hakim değildir ve çoğunlukla da hak ettiği kazancın altını almak zorunda kalır." (K8)

"Merkeziyetsiz finans bu yarışı çoktan kazanmış durumda ortada bir rekabet olduğuna inanmıyorum." (K9)

Altıncı katılımcı ise meseleyi ülkemiz ekseninde ele almayı tercih ederek bu rekabetin henüz başlangıç aşamasında olsa dahi bir potansiyele sahip olduğunu belirtmiştir;

"Merkezi yapılar ve merkeziyetsizler arasında bir rekabet olduğunu düşünüyorum ancak bu rekabet şu an ülkemize henüz çok açığa çıkmadı. Ülkemizde ödeme yöntemi olarak kripto varlıklar kabul edildiğinde rekabetin kızışacağını düşünüyorum." (K6)

4.10. Blokzincir tabanlı ve geleneksel yapıdaki finans yapıları arasındaki rekabeti kontrol etmeye çalışan hukuki düzenlemelere dair bulgular

Blokzincir piyasası ve konvensiyonel piyasa arasındaki rekabetin bir diğer ayağını da hukuki düzenlemeler noktasından okumak mümkündür. Araştırmanın katılımcıları da benzer bir çizgide fikirlerini beyan etmişlerdir. Katılımcıların dördü bu düzenlemeleri iyi niyetli bulmadıklarını ve bu regülasyonların amacının devletlerin blokzincir piyasasını kontrol etmek olduğunu belirtmişlerdir;

"Dünyanın geleceği sayılardan oluşacaksa finans alanında kriptonun olması kaçınılmaz. Kripto finansı için kimi ponzi eleştirileri mevcut. Bazen böyle de oluyor

gerçekten. Fakat bu herhangi bir araç ile de olabilir. Örneğin 20 yıl kadar önce mahallede bir arkadaşım elden ele çorap satarak zengin olacağımızdan bahsediyordu. Bugün de şu anda bile bunun yaşayan örnekleri mevcut. Bunun dışında reel olmayan bir varlığın değerinin böyle yüksek seviyelere çıkması, sadece talep kaynaklı artışlar bu dünyanın çok riskli bir alan olarak görüldüğü eleştirilerini de duyuyoruz sıkça. Reel kısmına eleştiriyi; kripto paraların arkasındaki projelerin, insanların soru ve sorunlarına verdiği yanıtların sizi tatmin etme düzeyiyle çözebilirsiniz." (K1)

"Bu denetimlerin temel sebebinin kontrol altındaki bir sistemin ellerinin altından gitmesini kabullenemeyenlerin yaptığını düşünüyorum. Yoksa bu sistemlerde elbette kara para, suç finansı daha kolay işlem yapıyor, ayrıca dolandırıcılık benzeri insanları mağdur edebilen bir tarafı var. Ve devletler de vatandaşını korumak üzere bu tip önlemler alabilir. Fakat ben amacın 200 yıllık ve özellikle 1929 buhranı sonrası oluşan ekonomik sistemin devamını korumak ve eğer değişecekse bile kendi kontrolleri altında olmasını istemelerinden kaynaklandığını düşünüyorum. Yalnız ben bu sistemin bir şekilde geleneksel sisteme entegre olmasından yanayım ve bunun için de kanunlar elbette gerekli." (K1)

"Bu alanda proje geliştirip bunu piyasalaştıran herkesin bildiği gibi dünya genelinde bu konuya dair bu varlıkları regüle etmeye yönelik yaygın bir yaklaşım var. Burada yatırımcıları korumak, kara para aklanmasını önlemek ya da kanun dışı iş yapmayı önlemek gibi gerekçeler öne çıkıyor. Tabi her ülkede kendi kanunları çerçevesinde bu piyasayı yasal bir çerçeveye oturtmakla ilgili tedbirler almak istiyor. Türkiye özelinden başlayacak olursak 2021 senesinin nisan ayında çıkan bir düzenleme var biliyorsunuz. Bu düzenlemeyle birlikte kripto ya da blockchain diyeyim, ile ilgili geliştirilen projelerin bu işle uğraşan borsalar dışında neredeyse hiçbir işlem için kullanılması mümkün değil. Türkiye özelindeki durum böyle. Ön açıcı değil sınırlayıcı bir yaklaşımla karşı karşıya olduğumuzu düşünüyorum. Durum sadece Türkiye'de de böyle değil aslında. Madencilikle ilgili biliyorsunuz aşırı enerji tüketimi gibi bahaneler öne sürülerek birçok ülke yasaklayıcı adımlar attı. Gerekçelere baktığınız zaman üç aşağı beş yukarı aynı şeyler. Ülkeler, ki ülkemiz de bu söylemi benimsemiş durumda. Mesela deniliyor ki: "Aman blockchain teknolojisinin nimetlerinden istifade edelim ama bunun kuralsız gelişmesine karşı da kayıtsız kalmayıp

tedbirler alalım." Dolayısıyla konu varlıkların finansallaşması sorununa indirgeniyor. Finansal olarak gelişen bir yapı var ve bu yapı giderek yaygınlaşıyor. Ticari hacmi trilyon dolarlarla ifade edilen bir finansal yapı aslında bu. Hal böyle olunca devlet refleksi ya da düzenleyici kurumların aktörlerin refleksi bunu kurallara tabi kılmak ve öngörülebilir hale getirmek yönünde oluyor." (K2)

"Altında çok kötü niyet de aramak istemiyorum ama nu konuyla ilgili bende çok fazla soru işareti var. Düzenleme ve denetime tabi kılma çabaları çoğunlukla kullanımı güçleştirici gibi duruyor. Bu konuda benim bakış açım çok net. Kullanıcıların ve insanların yararına olacak ve yasakçı olmayan bir düzenlemeye sıcak bakabilirim. Tabi bu teknik olarak da öyle pek kolay değil. Hadi oldu diyelim bu bakış açısıyla yapılması lazım. Ama başkaca gerekçeler öne sürülerek, negatif bir algı oluşturularak yasaklayıcı kısıtlayıcı bir yaklaşım izleniyor gibi geliyor bana. Buna olumlu yaklaşmak mümkün olamaz. Bence hiçbir düzenlemeye de gerek yok aslında. Kaç yıldır herhangi bir düzenleme yapılmadı da şimdi nereden çıktı bu düzenleme telaşı? Bunun üzerine düşünmek lazım." (K3)

"Sadece mantık yürütüyorum. Merkeziyetsiz çok güçlenirse diğeri strese girebilir. Hiç güçlenemedi zaten hemen müdahale edildi, piyasalar düştü. Ekonomi zaten kırılgan bir şey, kripto evreni çok daha kırılgan zaten." (K8)

Katılımcılardan ikisi yapılan düzenlemelerin bir kısmının var olan sahtecilik denemelerinin önüne geçmesi için de kullanılabileceğini belirtmişlerdir. Bu düzenlemeler haricindeki müdahaleleri ise onlar da olumlu bir noktadan okumamakta ve devletlerin konu hakkındaki tutumlarına eleştirel bir biçimde yaklaşmaktadır;

"Dolandırıcılığın önüne geçmeye çalışan ve bu kısımları denetim altına almaya çalışan karar ve uygulamaları iyi niyetli buluyorum. Bunun yanı sıra iyi niyetli olmayan kripto piyasasını bir anlamda dizginlemeye ve yok etmeye çalışan düzenleme çabaları da var tabi ki. İkincisinin yani kötücül olanın çok uzun soluklu olamayacağını; devletlerin

hantallığının teknoloji karşısında boyun eğeceğini düşünüyorum. Kripto piyasasının temel çalışma mantığı olan merkeziyetsizliğin bu bağlamda düşünüldüğünde yıkılamayacağını düşünüyorum." *(K4)*

"Hem ulusal hem de uluslararası düzeyde henüz regülasyonlar konusunda sonuç barındıran bir çalışma ortaya konmadığı için projeler adına hukuki belirsizlik devam etmektedir: Bu doğrultuda bizlerde hukuki yaptırımları minimum düzeyde olan ve kripto dostu olarak bilinen ülkelerde hukuki kimlikler edindik. Hâlihazırda Kıbrıs merkezli devam eden projemiz ihtiyaçlar doğrultusunda yine regülasyon ve müdahale riski az olan başka ülkelere de kaydırılabilir. Ortada bir problem olabilmesi için karşıt bir hukuki düzenleme olması gerekir ancak halihazırda Türkiye'de hukuki bir tanımlama dahi yapmamış durumdadır." (K5)

"Teknolojinin temelinde herhangi bir otoriteye ihtiyac duymadan varlık dağıtımını transferini ve biriktirmesini kapsayan bir sistem yatmaktadır. Dolayısı ile devletlerin kontrol altına aldığı kısımlar zaten blockchain mantığına aykırı projeleridir. Blokchain mantığını barındıran projeler de yok edilmedikleri sürece asla ve asla otorite kontrolüne geçemeyecektir." (K5)

Katılımcılardan ikisi ise regülasyonları bir anlamda gerekli bulduklarını ve bu düzenlemelerin kripto evreninin iyiliğine hizmet edeceğini belirtmişlerdir;

"Global alanda yeni bir finans anlayışı kripto evreni ile oluşturulmaktadır. Bu alanda geliştirilen yeni adımların geleneksel finans dünyasının sunduğu imkanların çok daha ötesinde bir noktada yer alacağını düşünüyorum." (K6)

"Blokzincir, merkezi güç unsurlarının elinde gerekli regülasyonlarla gerçekçi bir kullanım amacına ve hâkim bir teknolojiye dönüşecektir. Örnek olarak Stellar ağının hızı ve

aldığı komisyonlarla mevcut banka sistemleri kıyas bile yapılamayacak düzeyde farklıdır." (K7)

Katılımcılardan biri ise regülasyonların işlevsiz olduğunu belirtmiştir;

"Doğal ama nafile bir çaba olarak görüyorum hiçbir devletin gerçek anlamıyla bir regülasyon sağlayabileceğine inanmıyorum ki bunun en büyük örneği Güney Kore diğer tüm hükümetlerden önce davranmalarına rağmen halen gerçek bir regülasyon getiremediler." (K9)

4.11.Geleneksel Medyanın Blokzincir Projelerine Yaklaşımına Dair Bulgular

Geleneksel medyanın Blokzincir projelerini sunum biçimlerine bakılacak olduğundaysa katılımcıların büyük çoğunluğu medyanın bu projeleri spekülasyon, magazin gibi amaçlarla araçsallaştırdığını belirtmektedir. Katılımcılar ayrıca bu projelerin hak ettiği değeri ve ciddiyeti medya tarafından elde edemediği konusunun da üzerinde durmaktadır;

"Burası dünya ve Türkiye için yeni bir alan, Türkiye'de insanlar kolay ve kısa yoldan para kazanma arzusunda o halde bu haberler çok izlenir. Öyle olmasa bu kadar çok bu haberlere maruz kalmayız. Ama geleneksel medyanın, -finans medyası dışında- genellikle işin magazin yönüyle ilgilendiğini görüyoruz. Şu kadar para kazandı, şu kadar kişiyi şu kadar dolandırdı, şu kadar parayla kaçtı gibi haberler ağırlıkta. Sanırım henüz geleneksel medya -en azından Türkiye için söylüyorum- kripto dünyasını tam olarak anlayabilmiş değil." (K1)

"Bitcoin ilk ortaya çıktığında anaakım medya tarafından pek de ciddiye alınmadı. Bunun yeni bir pop-art eğlence gibi olduğunu düşündüler. Oysa bunun arkasında yatan fikri ve toplumsal dinamikleri okuyamadı geleneksel medya. İlk başlarda bu konuya magazin vari sayfalarda yer verildi. Bunlara karşı anaakım medyada mesafeli bir yaklaşım vardı. Daha önce de ifade etmeye çalıştım kripto para borsaları bu tür önyargıların kırılmasında ve konun daha ciddiye alınır hale gelmesinde etkili oldu. Ama bence hala temkinli bir yaklaşım var. Bakın mesela son dönem özellikle piyasadaki düşüş ve kripto para piyasasındaki önemli aktör ve borsaların iflaslarıyla bu konu ana akım medyada pek sık haber konusu olmaya başladı.

Değil mi? Evet. Ancak öncesinde pek de kötü sayılamayacak bir boğa piyasası yaşadık ve bu dünyanın birçok yerinden bu piyasaya yatırım yapmış insanın hayatına olumlu katkı yaptı. Hatta bazı insanların hayatı, refah düzeyi olumlu yönden kökten değişti. Bunlar ne kadar haber oldu mesela geleneksel medyada? Ben pek rastlamadım. Ancak bu konuyla uğraşan haber kanallarında filan yer aldı bunlar." (K2)

"Geleneksel medya bu konuyu da pek çok diğer konuda olduğu gibi "felaket haberciliği" üzerinden görmeyi tercih ediyor. İnsanların mahallerinde ve çevrelerindeki duyumlar üzerinden hareket ederek varını yoğunu yatırmaya çalıştığı bir piyasa betimleniyor. Bunun gerçeklikle de bir bağı var kuşkusuz. Ancak bu tehlike tüm mal varlığının tek bir yatırım aracına aktarıldığı tüm olasılıkları kapsıyor aslında. Bu araç altın, döviz veya borsa da olabilir. Ancak yeni ve ilgi çekici olduğu için bu tarz felaket haberleri kripto piyasası üzerinden tanımlanıyor. Bu geleneksel medyanın reyting kazanmak için tercih ettiği en klasik yöntemlerden bir tanesi. Bu nedenle bu sorunun sadece medya ve kripto piyasası ekseninde ele alınmaması gerektiğini; medyadaki bu yozlaşmaya dair topyekûn çözümler üretilmesi gerektiğine inanıyorum." (K4)

"Halka mal olmuş projelerden ve özellikle dolandırıcılık hikayelerinden yola çıkarak Kripto piyasasını dolandırıcılıkla ilişkilendiren haberler yapılmakta. Bu büyük ölçekte cehaletten kaynaklansa da son kullanıcının bakış açısını manipüle etmeye yönelik bir algı hareketi olarak da değerlendirilebilir. Lakin genel olarak kriptonun otoriteye karşı bir hareket ve kavram olmasından yola çıkılarak geleneksel medyanın da karşıt bir tutum sergilemesi çok da şaşırtıcı değildir." (K5)

"Geleneksel medya, genel bir kitleye hitap ettiği için fiyat spekülasyonu ve ilgi çekici, aldatıcı haberler yapmanın ilerisine gidemiyor." (K7)

"Kripto evrenini anlamıyor insanlar, sanatta olduğu gibi. Araştırmıyorlar, okumuyorlar. Daha fazla nasıl fayda sağlarız sorusu para ekseninde dönüyor. Farklı bir alternatif sistem, geleneksel sistemler çöktüğünde ayakta kalmamızı sağlayabilecek bir yol

gibi görmüyorlar, basit bir yatırım aracı olarak değerlendiriyorlar. Böyle olunca da tabii ki de sığ kalıyor." (K8)

Katılımcılardan ikisi ise medyanın blokzincirler ile olan bağının yalnızca maddi saiklere dayandığını; bu nedenle medyanın bu projelerden aldığı pay büyüdükçe olumsuz tavrın giderek pozitife döneceğini belirtmişlerdir;

"Ekosisteme ilk giriş yaptığım günden beri bizleri aptal yerine koyan geleneksel medya bugünlerde en büyük gelirlerini kripto para ekosistemdeki proje ve borsalardan sağlamakta ve bu yüzden ekosisteme bakışları negatifken nötr duruma geçmiş durumda ileride çok daha pozitif olacağına inanıyorum." (K9)

"Açıkçası bence bu onlar açısından parayla ilgili bir şey. Kripto para piyasasının bilinirliği ve yaygınlığı arttıkça geleneksel medyada kabul görmesi de kolaylaşıyor bence. Geçenlerde haberlerde gördüm mesela meme tokenlerden biri ABD ile aynı anda Türkiye'den bir ulusal televizyon kanalına 48 saniyelik bir reklam vermiş ve bu reklam bir ay boyunca gösterilecek. Anaakım medyanın temel geliri reklam ve ilan. Öyle olunca bu işe daha sıcak bakmaya başladılar. Türkiye'de hatırı sayılır sayıda kripto para borsası var ve bunların bazılarını televizyon reklamlarında, gazetelerde hatta spor liglerinin sponsorluklarında görebilirsiniz. Neden? Çünkü burada ciddi bir para dönüyor. Durum böyle olunca da yaklaşımları daha olumlu bir hal almaya başladı." (K3)

Altıncı katılımcı ise medyanın yaptığı spekülatif haberlerle halkı manipüle etmenin yanı sıra bilgilendirici haberler de yaptıklarını ve bu sayede bu yeni sayılabilecek alanı halka tanıttığını iddia etmiştir;

"Yeni ve geliştirilmeye açık bir alan olan blockchain ve kripto, toplum üzerinde kafa karışıklığı yaratmıştır. Teknolojiye ait gelişmeleri öğrenme ve anlama eğiliminde olan toplum üzerinde medyanın rolü kritik bir noktada yer almaktadır. Bu bağlamda geleneksel medya

kanalları spekülatif haberlere yer vermesinin yanı sıra kripto evrenini açıklama, anlatma ve öğretme eğilimindedir." (K6)

5. SONUÇ

Kültür ve yaratıcılığa ilişkin bakış açısında kamu politikaları ve sermayenin eşgüdümle bir araya geldiği ve hatta akademinin de buna dahil olmasıyla bu alanların iktisadileştirilme mantığına açılmaya gayret edildiği görülmektedir. Sürdürülebilir ve çevre dostu bir kalkınma modeli olarak yansıtılan bu olguya iki husus açısından yaklaşıldığında gerçekten de bu endüstriyi olumlamamak neredeyse imkansızdır. İktisat bilimi başta olmak üzere akademinin farklı disiplinlerinde kültür ve yaratıcılığın olası iktisadi potansiyeli bağlamında tartışılır ve araştırılır olmaya başlaması bize bilgi, bilginin üretim ve kullanımındaki nitelikli yaratıcılık ve bu alanlarda dikkat çekici bir yoğunlaşmanın izlenebildiği mülkiyet ilişkileri tarafından yönlendirilen "post-Fordist" bir kapitalist ekonominin gelişimini göstermektedir. Bu açıdan iktisadi kalkınmanın parametreleri sermaye, maddi ve insan emeği gibi kaynaklar geçmişin somut faktörlerinden ziyade bilgiye ve bilgiyi yaratıcılığa dönüştürebilecek zihinsel emeğe daha fazla ihtiyaç duymaktadır.

Bununla birlikte, yaratıcılığın ve kültürün gerek küresel gerekse ulusal ekonomilerin gayri safi hasılalarında payları artış eğilimi gösterse de ekonominin somut faktörlerinin kalkınma ve ekonomik büyüme sürecinde önemini kaybetmediği unutulmamalıdır. Diğer taraftan yaratıcı ve kültürel endüstriler kavramsallaştırmasının alkışlayıcıları bireysel yaratıcılık ve kültürün iktisadi potansiyeli yeni bir buluşmuş gibi yanlış bir algının gelişmesine yol açıyor görünmektedirler. Oysa geçtiğimiz birkaç on yılda denge yaratıcı insan sermayesine, özellikle de yüksek vasıflı yaratıcı insan sermayesine doğru kaymış gibi görünmekle birlikte yüksek vasıflı yaratıcı emek bugün olduğu gibi geçmişte de değerli bir faktördü.

Kültür ve yaratıcılığa yatırımın önemini dikkate alan değerlendirmelerin 1997'den bu yana ülkelerin kamu politikalarında ve OECD, UNICEF, UNCTAD gibi uluslararası kuruluşların belgelerinde yerini almaya başladığı dikkate alınacak olursa kültür ve yaratıcılığın önemi ve değeri hakkındaki söylemlerin, kültür endüstrilerinden kültürel yaratıcı endüstrilere doğru kavramsal bir dönüşüm geçirmesinin yanında bu alanların olası doğrudan ve dolaylı ekonomik faydalarının gündemleşmesi olağandır. Dolaylı faydalar beşerî, sosyal ve kültürel olmak sırasıyla üç sermaye biçimi açısından analiz edilmekte ve yaratıcılık ve yenilikçilik, istihdam edilebilirlik ve sosyal içerme şeklinde üç ana başlık altında tartışılmaktadır. Bu çalışmanın temel argümanlarından bir tanesi kültür ve yaratıcılığa dair

çağdaş politika söylemlerinden anlaşıldığı üzere yapılmak istenilen şey toplumsal alanı iktidarın ve sermayenin tahayyülündeki gibi tesis etmek için yaratıcılığın ve kültürün kullanımıyla giderek daha fazla ilgileniyor olduğuydu. Bu nedenle de günümüz kapitalizminin artı değer üretim mekanizmalarını anlamak için dikkatimizi fabrikanın duvarlarının ötesine çevirerek toplumsal alandaki daha mikro ölçekli tertibatlara bakmamızdı.

Son yıllarda kültür ve yaratıcılığın gündelik hayat, nitelikli serbest zaman ve toplumsal gelişme gibi insani kategorilerle değil de daha ziyade ekonomi ile ilişkili alanlarla ifade edildiği gözlemlenmektedir. Özellikle, kapitalizmde neoliberal politikaların başat hale gelmesi ve iktisadi alanda sınırların ortadan kalkmaya başlaması 1980'lerden beri kültürün ekonomiye giderek daha fazla tabi kılınmasının ve sanatın değerinin doğrudan veya dolaylı olarak ekonomik değer açısından yorumlandığı bir durumun olağan kabul edilmesinin önünü açmıştır. Bununla birlikte bu çalışma içerisinde de ortaya koyulmaya çalışıldığı gibi bu, tabi kılınmanın tamamen yeni bir görüngü olduğu anlamına gelmez. Kültür, ekonomi, toplum ve iktidar arasındaki değişen ilişkinin uzun bir tarihi vardır (Belfiore ve Bennett, 2007), bununla beraber 1980'lerden bu yana küresel ölçekte işlerliği yaygınlaşan neoliberal politikalarla beraber ve kültürün üzerinde derinlemesine düşünülerek bu alanları sermaye hilafına dönüştürecek bir araçsallaştırma stratejisine doğru belirgin bir dönüşüm gerçekleşmektedir. Bu dönüşümün temel dinamiği ise neo-liberal kapitalist yeniden yapılanma ve kamu politikalarını uyumlu kılarak toplumsal alanı buna göre tanzim etmektir. Bu durum moderniteden bu yana araçsal rasyoneliteye devredilmiş tabi kılma politikalarında ve bunların işleyişinde özellikle 1997'den bu yana göze çarpar bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu yeni dönemde kültürün halkın ihtiyaçlarına cevap verme gibi bir misyonu olduğu yolundaki yerleşik görüş ve kültür politikaları kültürü ve kültürel üretim alanını sermaye ve politik çıkarların düzenlemelerine terk etmiştir. Bourdieu'den hareketle ifade edecek olursak iktidar alanı sürekli bir biçimde, kendi hiyerarşi ilkesini kültürel üretim alanına dayatmaya çalışmakta ve böylelikle kültürel alanın özerkliğini ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Bu dayatma çabasını negatif diyalektik bir tutum içerinde analiz etmek için reddiyeci olmayan bir eleştirel metodolojinin benimsenmesi gerekmektedir.

Yaratıcı ve kültürel endüstriler kültürel yaratıcılığın ve çeşitliliğin ortaya çıkmasıyla da anılmakla birlikte barındırdıkları artı değer yaratma potansiyelleri ile kapitalist sermayenin ve devletlerin ilgisini çekmektedirler. Kültür ve yaratıcılığa ilişkin bakış açısında kamu

politikaları ve sermayenin eşgüdümle bir araya geldiği ve hatta akademinin de buna dahili ile bu alanların iktisadileştirilme mantığına açılmaya gayret edildiği görülmektedir. Sürdürülebilir ve çevre dostu bir kalkınma modeli olarak yansıtılan bu olguya bahsedilen bu hususlar açısından yaklaşıldığında gerçekten de bu endüstriyi olumlamamak neredeyse imkansızdır. İktisat bilimi başta olmak üzere akademinin farklı disiplinlerinde kültür ve yaratıcılığın olası iktisadi potansiyeli bağlamında tartışılır ve araştırılır olmaya başlaması bize bilgi, bilginin üretim ve kullanımındaki nitelikli yaratıcılık ve bu alanlarda dikkat çekici bir yoğunlaşmanın izlenebildiği mülkiyet ilişkileri tarafından yönlendirilen "post-Fordist" bir kapitalist ekonominin gelişimini göstermektedir. Hal böyle olunca iktisadi kalkınmanın parametreleri sermaye, maddi ve insan emeği gibi kaynaklar geçmişin somut faktörlerinden ziyade bilgiye ve bilgiyi yaratıcılığa dönüştürebilecek zihinsel emeğe daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Bununla birlikte, yaratıcılığın ve kültürün gerek küresel gerekse ulusal ekonomilerin gayri safi hasılalarında payları artış eğilimi gösterse de ekonominin somut faktörlerinin kalkınma ve ekonomik büyüme sürecinde önemini kaybetmediği unutulmamalıdır. Diğer taraftan yaratıcı ve kültürel endüstriler kavramsallaştırmasının alkışlayıcıları bireysel yaratıcılık ve kültürün iktisadi potansiyeli yeni bir buluşmuş gibi yanlış bir algının gelişmesine yol açıyor görünmektedirler. Oysa geçtiğimiz birkaç on yılda denge yaratıcı insan sermayesine, özellikle de yüksek vasıflı yaratıcı insan sermayesine doğru kaymış gibi görünmekle birlikte yüksek vasıflı yaratıcı emek bugün olduğu gibi geçmişte de değerli bir faktör olarak göze çarpmaktadır.

Kültür ve yaratıcılığa yatırımın önemini dikkate alan değerlendirmelerin 1997'den bu yana ülkelerin kamu politikalarında ve OECD, UNICEF, UNCTAD gibi uluslararası kuruluşların belgelerinde yerini almaya başladığı dikkate alınacak olursa kültür ve yaratıcılığın önemi ve değeri hakkındaki söylemlerin, kültür endüstrilerinden kültürel yaratıcı endüstrilere doğru kavramsal bir dönüşüm geçirmesinin yanında bu alanların olası doğrudan ve dolaylı ekonomik faydalarının gündeme gelmesi olağandır. Dolaylı faydalar beşerî, sosyal ve kültürel olmak üzere sırasıyla üç sermaye biçimi açısından analiz edilmekte; yaratıcılık ve yenilikçilik, istihdam edilebilirlik ve sosyal içerme şeklinde üç ana başlık altında tartışılmaktadır. Bu çalışmanın temel argümanlarından bir tanesi kültür ve yaratıcılığa dair çağdaş politika söylemlerinden anlaşıldığı üzere yapılmak istenilen şey toplumsal alanı iktidarın ve sermayenin tahayyülündeki gibi tesis etmek için yaratıcılığın ve kültürün

kullanımıyla giderek daha fazla ilgileniyor olduğuydu. Bu nedenle de günümüz kapitalizminin artı değer üretim mekanizmalarını anlamak için dikkatimizi fabrikanın duvarlarının ötesine çevirerek toplumsal alandaki daha mikro ölçekli tertibatlara bakma çalışmamız önemli görünmektedir.

Yaratıcı ve kültürel endüstriler söylemi insani yaratıcılığın ve toplumsal hayatın doğal bir sonucu olan kültür alanının nasıl iktisadi bir göstergeye havale edileceğine ilişkin örtük bir söylem ve ideoloji barındırması bakımından dikkat çekicidir. En coşkulu olumlayıcılarının dahi yaratıcı ve kültürel endüstrilerin tarihçesine dair kelam ederken kapitalizmde yirminci yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen dönüşümlere, Batı'da İkinci Dünya Savaşı sonrası dikkat çekici bir gelişme kaydeden refah devleti modelinde baş gösteren sorunlara, neoliberal politikaların ivme kazanması sonrası emek ve çalışma hayatında meydana gelen değişmelere bağlı olarak üretim tarzı ve istihdam piyasalarında görülen kırılganlaşmaya sıklıkla değinmesi bu savı destekler görünmektedir. Bununla beraber bireysel yaratıcılığı ve yeteneği tarihsel bağlamda gelişmiş kültürel dinamik ve çeşitlilikleri merkeze alarak fikri mülkiyet temelli refah ve istihdam yaratma potansiyeli bu alana ilişkin olumlu bir potansiyel olarak önümüzde durmaktadır. Ancak bu potansiyelin geçerli kılınması için belirlenen yöntem ve strateji üzerinde dikkatle durulması gerekmektedir. Zira güncel yönetişim araştırmaları bireysel yaratıcılık ve becerileri inovasyon mantığının kapsamına almakta ve böylelikle de artı değer yaratımında bir birim konumuna indirgeyerek üretme *ethos*'unun içerisinden okumaktadır. Sosyal ve siyasi dönüşümlerin kültür ekonomisi üzerinde dramatik etkileri olabilir.

Aslında, derin toplumsal dönüşümler, ekonomik gelişmelerle birlikte, kültürün hem tüketimini hem de üretimini muazzam bir şekilde etkilemiş; aynı zamanda, kültür endüstrisi çift yönlü bir süreçte, toplum ve yaşam tarzı üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur ve olmaya da devam etmektedir.

Habermas'çı kavram dünyasından hareket edecek olursak eşitlerin müzakereye dayalı demokratik süreçler içerisinde gerçekleştirdiği iletişimsel eylemin yaşam dünyası ile desteklenmesi gerekmektedir. Yani toplumsal uzamda müzakereye dayalı demokratik bir yaşam tarzının inşa edilmesi ancak bunun hakikatte yaşam dünyasında görünürlük ve işlerlik kazanmasıyla mümkündür. Ancak yaşam dünyasının sürdürülebilir olması toplumsal bütünleşme ve kültürel yenden üretim üzerinde belirli bir oydaşım olmasıyla mümkündür.

Yaşam dünyasının birleştiriciliği söz konusu değilse kültür, kişilik ve toplum birbirinden ayrı, bölünmüş ve ilişkisiz parçalara dönüşmektedir. Zira yaşam dünyasında kültürün ve ideolojideki değişimlerin, ekonomidekiler kadar güçlü olduğunu düşünecek olursak iktisadi alandaki değişmelerin bireyci davranışın yükselişi, girişimci kültürün büyümesi, değerlerin ve yaşam tarzlarının parçalanması gibi kimi değişimler yaratması kaçınılmazdır. Yaşam dünyasıyla ilişkili düşünüldüğünde kültür, kültür endüstrileri ya da adına kültürel ve yaratıcı endüstriler diyelim sadece ekonomik açıdan değil, toplumun çok önemli bir kesimini ve yaşam dünyasını temsil etmektedir. Bunun yanında ve özellikle, her kültürel görüngüyü bir metin olarak kabul edecek olursak bu metinler dünyayı anlamamızda etkisi olan metinlerin üretim ve dolaşımıyla da ilgilidirler. Bu yolla dünyanın kendisinin bir temsilini ya da çevremizde olup bitenlerin bir açıklamasını sağlarlar. Gelinen noktayı hatırlatması açısından çalışmanın önceki bölümlerinde yer verilen bir hususu yeniden hatırlatmakta fayda var. 1947'nin başlarında kültür endüstrisi terimi, aslında dünya temsillerini yarattığı kabul edilen kültürün ekonominin yasalarına tabi tutulmasını eleştirmek için olumsuz bir anlamda geliştirilmişti ve kullanımı da bu çağrışıma karşılık gelecek biçimde yaygınlaşmaya başlamıştı.

Adorno ve Horkheimer bir dizi benzeşik kılınmış ve metalaştırılmış kültürel nesne kitlesel olarak piyasada satılıp tüketildikçe, sanatın toplumu eleştirmek için güçlü bir araç olarak eşsiz değerini kaybedeceğini iddia etmekteydiler. Elbette bu karamsar bakış açısında yazarların kültür denildiğinde yüksek, inceltilmiş ve sofistike bir sanat evrenini anlamaya yatkın olmalarının da etkisi vardı. Kültürün potansiyel eleştirel öz ve tavrının ortadan kaybolacağı endişesi bu değerlendirmelerin merkezinde yer alıyor görünmektedir. Sanatın para kazanılacak bir şeye dönüşmesi karşısında hayrete düşen yazarlar sanatın iktisadi kaygılar içinde yozlaştığı ve artık sanatın kendisiyle olan epistemolojik bağının basit basit gündelik tüketim pratikleri namına parçalandığı böylelikle de kitlelerin tüketimini poh pohlamaya dayalı yeni ucube bir sanatsal ürünler sisteminin yaratıldığı bir yapı inşa ettiler ve bu yapının eleştirilmesini çalışmalarında öncelikli hale getirdiler. Kapitalist sistemin kültür endüstrisi aracılığıyla tüketicilere yönelik sürekli bir aldatmaca yaptığı vurgusu bu çalışmaların merkezi düşüncesi olarak görünmektedir. Onlara göre "endüstri" ve "kültür" yan yana gelmesi mümkün olmayan iki kavramdı ve "kültür endüstrisi" toplumsal hayatın doğal

bir çıktısı olan kültürün ekonominin kanunlarına tabi kılınmasının somut bir temsili olarak değerlendirilmekteydi.

Bununla beraber yazarların kaygılarında haklı olduğu ortaya çıktı ve onların kültür endüstrisine dair ilk eleştirilerinin üzerinden çok da uzun bir süre geçmeden kültür endüstrisi artık tüm kültürel üretimi kapsayacak biçimde "kültürel endüstriler" şeklindeki kullanımıyla yaygınlık kazanmaya başladı.

Gelinen noktada ise kültürü ve yaratıcılığı içerecek biçimde kültürel ve yaratıcı endüstrilerden, yaratıcı şehirlerden ve yaratıcı ve kültürel ekonomilerden bahsediyoruz. Rüzgârı tersine estirecek durum da olmadığımız gibi bilimsel bir hakikatten hareket eden bu çalışmanın özü iktisadi aklın toplumun tüm hücrelerine işleme çabasının parıltılı bir görüngüsü olarak karşımızda duran kültürel ve yaratıcı endüstriler meselesini eleştirel bir su yolunu takip ederek irdelemek düşüncesiyle yola çıkmıştı. Yaratıcı ve kültürel endüstriler yeni gelişmekte olan bir alan ve Türkiye'de akademinin gündemine henüz 2014 yılında girmesi ile bilgi üretmek için yeni araştırma girişimlerine imkân vermesi bakımından önemli olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanında alana ilişkin mevcut literatür gözden geçirildiğinde akademik camianın konuya yaklaşımının reddiyeci ve olumlayıcı yaklaşımlar arasında sıkışıp kaldığı kavramı benzer tema hatları üzerine geliştirilen çalışmalar üzerinden tahlil etmesi böyle bir konun mercek altına alınması için diğer bir önemli gerekçeyi oluşturmaktadır.

Kültürel ve yaratıcı alanların ekonomi, işletme, yönetişim bilimlerinin olumlayıcı pratik ve entelektüel çalışma sahası ve bürokratik düzenlemelerin ilgi nesnesi haline gelmesi yaygınlık kazandığı ölçüde kuşkucu bakış açısıyla geliştirilecek çalışmalar için dinamikler oluşturması da olağandır. Araştırma nesnesinin tanımlanılmasına pek de lüzum görülmeyen çalışma üslubunun giderek yaygınlaştığı bir akademik atmosferde nesne inşa etmek için girişilen teorik bir çabanın tekabül ettiği nokta halen belirsizse de bu çalışma bağlamında elzemdi. Bu doğrultuda takip edilen yol toplumsal durumun içerisine sirayet etmiş iktisadi ilişkilerin sermayenin durmaksızın kendi nesnesi kılmaya odaklandığı kültür ve yaratıcılığın yeni gelişen durum içerisinde yaşam dünyasında özünde tuttukları pozisyonun nasıl tahkim edilebileceği sorunsallaştırmasıyla doğrudan ilintilidir.

Her ne kadar bir araştırmacı çağcıl olduğu olguları ve konuları üzerine çalışırken nesnelliği dolayımsız kılma çabasıyla isabetli kavramsallaştırmalara ve bilimsel iz düşümde kesinliğe yakın yargılara ulaşmada başarılı olma ihtimali yanılgıya düşmesiyle aynı olasılığı

paylaşıyorsa da izlenilen yöntem ve bu yöntemi destekleyen araştırma yanlışlanabilir de olsa yeni varsayımlar ve yaklaşımlar için ön açıcı bir potansiyel taşır. Böyle yaklaşıldığında eleştirel ve hatta Bourdieu'cü bir söylemle ifade edilecek olursa düşünümsel tutum eleştirel yaklaşımın araştırma öznesinin araştırdığı nesneyle girdiği ilişkide kendi pozisyonunu da sürekli gözden geçirdiği bir hal alma ihtimaline bilimsel bir çaba düzeyinde yaklaşmış olur. Ancak hem eleştirel bir hatta tutunmak hem nesnel bir yaklaşımı benimsemek hem de ele alınan bir nesneyi amprik araştırmanın evrenine ait kategoriler içerisinde kalarak veriye dayalı bilimsel bilgiye dönüştürmek çok katmanlı güçlükleri içerisinde barındırmaktadır.

Bu çalışma boyunca her biri farklı bir bilme ve bilimsel bilgi üretme kaygısını paylaşan ve farklı ancak ilişkili kuramsal yaklaşımlardan oluşan bakış açılarının bir araya getirilmesiyle araştırma nesnesinin teorik inşası için gerekli üç katmanlı bir kuramsal yaklaşım benimsendi. Bunlardan birincisi toplumsal ilişkilerin içinde gömülü iktidar ilişkilerini kapitalist sistem düzeyinde ekonomi ve politikanın çıkarlarının sistematik bir biçimde kurumsal angajmanlar üreterek sürdürülebilir kıldığını iddia eden eleştirel politik ekonomi yaklaşımıdır. Bu yaklaşım verili dünyada cereyan eden ilişkilerin ancak Marxist bağlamda alt ve üst yapı ilişkileri dikkate alınarak tahlil edilebileceğini iddia etmektedir.

Toplumsal dünyanın bir belirlenimler ilişkisi olarak okunduğu bu yaklaşıma göre altyapısal ilişkiler nihayetinde üst yapısal ilişkilerin biçimlenişine sebebiyet vermektedir. Altyapı ilişkileri sermaye ve üretim araçlarının sahipliği ile ilgili ve devlet de ideolojik bağlamda yanlı bir organizasyon olarak bu ilişkilerin billurlaşmış varlığı ise öyleyse üst yapısal ilişkileri, yani toplumsal dünyayı yerinde okumak ancak sermaye ve kurumsal düzenlemelerin işleyişine bakmakla mümkündür. Kültürün de içerisinde yer aldığı üst yapısal alanlar ancak mülkiyet ilişkileri bağlamında konumlanmış çatışmacı sınıf ilişkileriyle okunabilir.

İkinci yaklaşım ise Georg Lukacs ve Antonio Gramsci'nin üst yapısal ilişkileri toplumsal ilişkilerin içerisine gömülü yapıları açığa çıkartmak yoluyla politikleştirilmesini benimseyen eleştirel izlektir. Zira Lukacs ve Gramsci eserlerinin alt metinlerinde alt yapısal ilişkiler kadar temelde ideolojinin içinde palazlandığı üst yapının da irdelenmesi gerektiğine dair ciddi imalarda bulunurlar.

İkinci kuşak Frankfurt okulu çevresi eleştirel toplum felsefesini belirli bir düzeyde Marxist yaklaşımlarını koruyarak doğrudan, tümüyle üst yapısal ilişkilere odaklanarak

toplumsal ilişkilerin içerisine gömülü ideolojiyi bir çözümlemeye tabi tutarlar. Bununla beraber eleştiri namına açtıkları yol oldukça anlamlıysa da Henri-Louis Bergson'dan ilhamla rasyonalizmde soyutlamalarda ve Edmund Husserl'lin fikirlerine yaklaşarak hakikati mantıksal tarihselcilik ve fenomenolojik izdüşümlerde armaları yeni kuşak Marxistler ve eleştireller arasında kuşku yaratmıştır. Ancak kültürün bir görüngü olarak toplumsal ilişkileri dolayımladığı ve kültürel alanın giderek sermayenin hizmetine koşulduğu bir ortamda eleştirel teoriyi hareket noktası olarak alan düşünce çevreleri yeni arayışlara girmişler ve böylelikle Marx'ın çalışmalarının günümüz toplumsal durumunu okumaya imkân verecek biçimde yeniden değerlendirilmesi arayışlarına girişmişlerdir. İçerisinde çok farklı yaklaşım ve okumaları barındırmakla beraber toplumsal dünyadaki manzaranın nasıl bir yaklaşımla okunması gerektiği ve eğer Marxizm'in sınırları içerisinde kalınacaksa üst yapılar içerisinden gelişen yeni toplumsal ilişkilerin ve artı değer formlarının nasıl okunması gerektiğine dair temel bir soruydu.

Üçüncü kuramsal yaklaşım ise mevcut toplumsal dünyaya bakışımızın değişen toplumsal ilişkilerin yeni kategorilerini ihmal etmeyecek ancak tarihsel bir eksenden gelişen belirlenimlere dönmeye müsait parçacıkların değerlendirilmesi vasıtasıyla totaliteye ulaşabileceğimizi savlayan Pierre Bourdieu'nün kuramsal yaklaşımıdır. Özünde araştırmacının zihninde tanımlamaya ilişkin baştan kimi hipotezlere sahip olduğunu kabul eden bu yaklaşıma göre araştırmacının vazifesi toplumsal ilişkilerin içerisine gömülü eşitsizlik ilişkilerini ve bunların işlerlik kazandığı toplumsal evreni çözümlemeye tabi kılarak eşitsizlikleri ifşa etmektir. Bourdieu'nün yaklaşımına göre toplumsal eşitsizlikler gündelik hayatın içerisine gömülüdürler. Bu çeşit ilişki tarzları içerisinde araştırmanın odaklanması gereken şey araştırma boyunca isabetli bir biçimde çalışmayacak baştan belirlenmiş sorgulama kategorileri oluşturmak olmamalıdır. Toplumsal hayattaki ilişkiler araştırmacı bir göz için zayi değillerdir ve ciddi araştırma nesnesi kümeleri oluştururlar ancak bir şeyi araştırmak belirsizlikler evrenine girmek gibi de olmamalıdır. Zira eşitsizlikler eleştiriye münasip ancak tümleyici yaklaşımların görmeyi ısrarla ihmal ettiği parçalı alan ve sermaye ilişkileri olarak tezahür ederler.

Bu çalışma bu üç yaklaşımın harmanlanmasına dayanan bir yapıda geliştirilmiştir. Birinci yaklaşımın eleştirel bir çıkış olarak anlamlılığı fakat yaşam dünyasını sömürgeleştirmeye müsait yaratıcı ve kültürel endüstriler gibi üst yapısal ilişkiler içerisinde

gelişmiş yeni biçimleri okumak için güdük kalması bizi eleştirel teorinin omurgasını kuran bu yaklaşımın kuramsal açmazlarını gidermede yeni bir yol bulmaya sevk etmiştir.

Çalışma boyunca bu doğrultudaki ikinci uğrağımız Marx'ın yeniden okunmasına ve yorumlanmasına yüzünü dönen soruşturmacı yaklaşımlar olmuştur. Ancak bu iki yaklaşım bize kabul edilebilir bir eleştirel hat sunmakla birlikte kültür ve yaratıcılık gibi dinamik alanlara ilişkin yeni çözümleme yolları geliştirmekteki yetersizliği ve yeni gelişen iktisadi tarzların halen değer birimi içerisinden okunabileceği yönündeki yaklaşımıyla yetersiz kalmıştır.

Her bir kuramsal hattın inşa edilen nesnenin eleştiri, değerlendirme ve araştırmaya açılmasında işlevsel olduğunu göz ardı etmemek önemlidir. Çok katmanlı kuramsal bir yaklaşımın önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Ancak Bourdieu gerek eleştiriye münasip bir hat imkânı vermesi gerekse yaşam dünyasındaki minör düzeylerden eşitsizlik ilişkilerini ifşa etmeye imkan veren yaklaşımı ile diğer eleştirel kuramların eksikliklerine onların tıkanıklıklarını aşmaya müsaade edecek biçimde bir müdahaleye imkan vermektedir. Zira yaratıcı ve kültürel endüstri içerine yerleştirdiğimiz blokzincir geliştiricileri üzerine gerçekleştirdiğimiz bu araştırma yaratıcı ve kültürel endüstriler etrafında gelişen olumlayıcı söyleme çatışmacı değilse bile dönüştürücü bir eleştirel potansiyeli de barındırdığına dair bir potansiyel barındırdığını gösteresi bakımından önemlidir.

Bourdieu bize eleştirel çalışmaların kuşandığı tümleştirici totolojinin argümanları haklıysa da toplumsal ilişkilerin içerisine gömülü eşitsizlikleri mevcut bakış açıları ve araştırma nesnesine yaklaşımlarıyla gerek tarihsel gerekse yapısal düzeyde çözümleyecek imkânı sunma kapasitesine pek de sahip olmadıklarını söylemektedir. Ona göre gömülü ideolojik ilişkileri çözümlememize imkân verecek araçları, araştırmadan azade kılarak; kutuplaştırılmış bütünleşik ilişkileri ifşa etmemiz ufukta ne bilimsel bir hakikate ilişkin gerçeğe yaklaşan olasılık ne de toplumsal uzamda yer tutacak gündelik bir gözleme tekabül etmektedir.

Tüm bu hususları dikkate alarak geliştirilen bu çalışma vasıtasıyla inşa edilebilecek nesnenin ne olacağı ve nesnenin nasıl analiz edileceğinden hareketle kuramsal arka planını dayalı olarak geliştirdiği hipotezleri bir birileriyle bağlantılı hipotezler aracılığıyla çözümlemeye çalışmıştır.

Çalışmanın temel çıkış noktası blokzincir tabanlı piyasalaşmış kripto para projelerinin bir yaratıcı ve kültürel endüstrisi olarak değerlendirilmesi gerektiği savıydı. Buradan hareketle Türkiye'de kültürel ve yaratıcı endüstriler konusu üzerine yapılan çalışmalar içerisine yerleştirilmesi ülkedeki bu alandaki gelişmeleri kültürel ve yaratıcı endüstriler havzası içerisinde okumaya imkân vermesi bakımından önemlidir. Salt bireysel yaratıcılık ve yeteneğin mülkiyet haklarına dayalı biçimde değer üretmesi süreçlerinin yanında özellikle blokzincir projelerinde bir ekip çalışması içerisinden projenin geliştirilmesi dikkate alındığında bu alanda bireysel yaratıcılık ve yeteneğin kolektif kılınması önemlidir. Söz gelimi katılımcıların bu alanda geliştirilen bir projede yer almasına etki eden motivasyonları anlamaya çalışmak bu bakımdan önemli görünmektedir. Böyle yaklaşıldığında katılımcıların blokzincir tabanlı proje geliştirmelerinin nedenlerini anlamaya yönelik soruya verdikleri cevaplar da bu görüşü destekler mahiyettedir. Katılımcıları projenin ortaya çıkışını bir grup insanın "fikir jimnastiği" nin kolektif sonucu olarak değerlendirmeleri ve neredeyse tüm katılımcıların geleceğin dünya finansal düzenin merkeziyetsiz bir eksende gelişen blokzincir projeleri etrafında şekilleneceğini ifade etmeleri bu görüşü destekler niteliktedir.

Yine katılımcıların tümü blockzincir tabanlı projelerin merkeziyetsiz biçimde gelişmesi gerektiğinin olmazsa olmaz olduğuna dikkat çekse de ve bu durumu mevcut kapitalist sistem içerisindeki merkezi finansal yapının aksaklıklarını giderecek bir müdahale ve onu tümüyle dönüştürecek yeni bir sistemin gelişimi olarak değerlendirse de bu alanı yatırım ve kazanç alanı olarak görmeleri olarak değerlendirebileceğimiz ifadelere bakıldığında çalışmaya dahil edilen katılımcıların tümünün bu alana kar amaçlı bir girişimin parçası ve birer girişimci olarak dahil oldukları da dikkat çekmektedir. Bu durum bizi Türkiye'de bu alanda yer alan faillerin kazanç elde etme motivasyonların yaygın bir eğilim olduğu görüşüne yaklaştırmaktadır. Oysa blokzincir tabanlı global ölçekli Stellar, Dock, ve Reserve Protocol gibi kimi projelere baktığımızda bunların "kar amacı gütmeyen" vakıflar olarak organize edildiğini görmekteyiz. Çalışmanın kategorileri bağlamında katılımcılar kendilerini kültürel ve yaratıcı üreticiler olarak merkeziyetsizlik içerisinde konumlandırsalar da mevcut kazanç beklentileri alana ve alandaki mücadeleye dahil oluşlarında sembolik yahut kültürel sermayeden ziyada ekonomik sermaye elde etme kaygılarının daha baskın olduğunun bir göstergesidir.

Ekonomik sermaye elde etmek ve ekonomik sermayenin döngüsel kılındığı yapıları ifşa ederek onları dönüşüme uğratmak için kültürel sermaye alanında mücadeleye girmek arasında temel bir yaklaşım farkı vardır. Ancak Bourdieu'den hareketle ifade edecek olursak ekonomi alanının diğer tüm alanlardan önce özerkleştiği ve bu nedenle de ekonomik sermayenin halen diğer sermaye türlerine baskın olduğu dikkate alınacak olursa yaratıcı ve kültürel endüstriler alanın benimsediği iktisadi söylem bu alandaki mücadelelerinin halen takip aşamasında olduğunu göstermektedir.

Blockzincir tabanlı kripto para projelerinin aktörleri merkeziyetsizlik söylemini benimsemiş olmakla birlikte buna ilişkin olgunlaşmış bir stratejiye sahip değillerdir. Bu nedenle de çalışmanın önceki kırımlarında da ifade edildiği gibi global ve ulusal ölçekte regüle edici piyasa yapıcı aktörleri sıkı bir biçimde takip etmekte, onların beyan ve kararlarından ciddi bir biçimde etkilenmektedirler.

Yaratıcı ve kültürel endüstrilerin gelişme, yaygınlaşma ve piyasalaşmasında kullandıkları iletişim tarz ve pratiklerinin etkili olduğunu daha önce ifade etmiştik. Zaten çalışma için geliştirilen hipotezler ve bu hipotezlerin test edilmesi maksadıyla görüşmelerden elde edilecek bulguların değerlendirilmesi esnasında hipotezlerin içerimlerine dair kategoriler geliştirilmişti. Bu doğrultuda bir yaratıcı ve kültürel endüstri kategorisi olan blokzincir projelerinin yaratıcı kısmında yer alan faillerin proje bağlamına yerleşik iletişim tarz ve pratiklerinin yansıması olarak medyayı nasıl kullandıklarını değerlendirmek önemlidir. Zira alana yeni giren failler olarak alanda verili belirli sermaye türlerini elde etmek için alanın baskın failleriyle mücadele etmek durumunda oldukları göz önünde bulundurulacak olursa bunların medyayı erişim, kullanım bakımından avantajlı ve dezavantajlı konumlarını analiz etmek gerekmektedir. Medya planlaması yapılırken belirli bir strateji ve analiz dahilinde olası risk ve getirileri dikkate alan bu alana ayrılmış mali kaynakları da dikkate alan muhtemel en etkili yöntemi kullanmak icap etmektedir.

Çalışmaya dahil edilen katılımcıların her birinin kâr amaçlı olsun ya da olmasın merkeziyetsiz bir startup olarak ortaya çıktığı dikkate alınacak olursa genel olarak başlangıçta yeterli sermayeye sahip olmadıklarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Merkeziyetsiz bir yapıdan bahsettiğimizde salt projenin barındırdığı servis ve imkanlardan değil ancak bunların ortaya çıkış ve geliştirme aşamasında sermayeyle girdiği ilişkiden de bahsediyoruz. Yani çoğu startup'ın başlangıçta projeyi hayata geçirecek yeterli sermayeye sahip

olmamasından kaynaklı olarak melek yatırımcı *(venture capital)* arayışında olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte bu melek yatırımcılar genel olarak projede hem hissedar hem de karar süreçlerinde söz sahibi olarak yenilikçi fikirleri kar potansiyeli yüksek yatırımlara dönüştürmekte ve fikrin asıl sahipleri ise eğer projelerinin mülkiyet haklarını devretmiyorlarsa da hala projenin hissedarları olmakla birlikte pozisyonları hissedarlık karşılığı projenin sürekli geliştirilme vazifesini üstlenmek konumuna gerilemektedir. Bu tür projeler ortaya çıkış ve yöneldikleri servis alanları dahilinde hala merkesiyetsiz bir amaca bağlı olsalar da merkeziyetsiz olarak değerlendirilemezler. Zira kurumsal bağlamda merkeziyetçi bir aklın yönetsel yapısına entegre olmuşlardır. Çalışma için hiçbir sermaye yahut merkezi kurumsal yapı ile organik ilişkiye girmemiş projelerin yaratıcı aktörlerinin seçilmesi de buradan kaynaklanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında araştırmaya katılan faillerin tümünün sosyal medya kullanımına öncelik verdiği görülmüştür. Bunun temel sebebi ise mali kaynaklar ve etkililik gibi iki temel faktörün belirleyici olmasıdır. Örneğin ana akım medyayı da kullandıklarını ifade eden katılımcıların bazılarının bunun belirgin bir getirisi olmadığına dair görüş belirtmeleri önemlidir. Aralarında merkeziyetsizlik prensiplerine sıkı sıkıya bağlı olanların medya planlamalarında anaakım medyaya yer vermemeleri bu bakış açısıyla destekledikleri görülse de genel ve belirgin görüş sınırlı kaynaklarla etkili sonuçlar elde etmek için sosyal medyanın çok daha büyük avantajlar sunduğu yönündedir. Yanı sıra kripto para projeleri için topluluk kavramı oldukça önemlidir. Bu tür projeler parasallaşarak piyasaya girdikleri andan itibaren değerlenmeleri ve varlıklarını sürdürebilmeleri ancak projeleri etrafında bir topluluk oluşturabilmeleri ve bu toplulukla etkileşime dayalı sağlıklı bir iletişimi sürdürebilmelerine bağlıdır.

Topluluk iletişiminin sağlıklı ve işlevsel bir biçimde yürütülebilmesi ise ancak etkileşime imkân veren çoklu sosyal medya kanalları ve etkileşim uygulamalarıyla mümkün olabilmektedir. Bu açıdan bakılacak olursa bu tür projelerin başta Twitter, Telegram, Discord, Meta *(Facebook)*, Youtube Instagram gibi sosyal medya kanallarını tercih etmeleri tesadüfi değildir. Çünkü geleneksel medyanın aksine sosyal medya kullanmanın maliyetleri neredeyse sıfıra yakındır. Dolayısıyla kripto para geliştiricilerinin sosyal medyayı tercih etmeleri bu açıdan önemlidir.

Kripto para piyasalarının bilinirlik ve yaygınlaşmasının özellikle son birkaç yıl içinde ivme kazanması ve bu tür projelerin geleneksel medya başlangıçta bu tür projelere yer

vermemesi de sosyal medyaya daha fazla önem verilmesinin yaygın bir gelenek haline gelmesinde etkili olmuş olabilir. Ancak katılımcıların değerlendirmeleri doğrultusunda ifade edecek olursak bu tür projeler için medyaya erişim ve medyayı etkili bir biçimde kullanmada herhangi bir dezavantajlılık algısının söz konusu olmadığı ifade edilebilir.

Topluluk iletişiminin kripto para projelerinin piyasada varlıklarını sürdürmesinde oldukça önemli olması iletişim süreçlerinde daha demokratik bir etkileşimli iletişim yaklaşımının benimsenmesinde de etkili olmuş görünmektedir. Araştırma bağlamında ifade edecek olursak katılımcılardan sanatın blokzincir teknolojisine entegre hale gelmesinin bir neticesi olarak gelişen NFT *(non-fungible token)* projesi geliştiricisi hariç tüm proje yürütücülerinin projelerinin sosyal medya hesaplarının etkileşim ekseninde müzakere süreçlerine olanak sunduğunu ifade etmeleri önemlidir. Sanat alanının daha bireysel bir noktada konumlandığı düşünülecek olursa NFT geliştiricisinin sosyal medya karşısındaki tutumu anlaşılır görünmektedir. Dolayısı ile sanatçı çalışmalarını piyasalaştırırken sosyal medya kullanmak yerine Opensea ve Binance gibi merkezi borsa yapılarını tercih etmiştir. Bu durum bireysel ve kollektif yaratıcılık ve yeteneğin yaklaşım ve stratejilerindeki farklılık açısından anlamlı bir gösterge gibi okunabilir. Bununla beraber blok zincir temelli kripto para projelerinin iletişim süreçlerini işletirken mevcut katılımcı ve temsili demokrasinin araç ve imkanlarına müraacat etmeleri merkeziyetsiz bağlamda gelişen bu projelerin gelecekte tesis edilecek blok zincir temelli yapıların işletilmesinde önemli bir göstergedir. Bunun yanın da bu durum demokrasinin salt siyasal bir kavram ya da politika alanına ait bir görüngü olmaktan fazlası olduğuna ilişkin de anlamlı bir işarettir. Zira katılımcıların iletişimsel süreçleri yönetmede sıkça başvurdukları grup içi iletişimde projeye dair konular başta olmak üzere kripto para piyasalarına ilişkin başlıklarda olmak üzere anketler düzenledikleri ve oylamalar gerçekleştirdikleri görüşmecilerin ifadelerine yansıyan genel eğilimleridir. Mekziyetsizlik fikrinin nasıl işler kılınacağı sorusu akla geldiğinde bunun için lüzumlu yönetişim sistemini oluşturmak da elzem görünmektedir. Bu açıdan bakıldığında henüz çok erken bir aşamada olmasına rağmen blockzincir tabanlı kripto para projelerinin müzakereye dayalı karar alma süreçlerine ilişkin demokratik bir yaklaşımı benimseme eğiliminde oldukları ifade edilebilir. Demokratik karar alma ya da karar alma süreçlerine ancak demokrasinin cevaz verdiği bir işlev olan kamusal alanın aktif kullanımıyla ulaşılabileceği savı dikkate alındığında bu alandaki potansiyel dikkate değer görünmektedir.

Çalışma bağlamında bakılacak olursa katılımcılardan biri hariç diğerlerinin gerek topluluk iletişiminde gerekse karar yapım süreçlerinde projenin etkileşimli Telegram hesaplarını bunun için aktif bir biçimde kullandıklarını ifade etmeleri önemlidir. Zira Telegram kullanılabilirliği bakımından oldukça temel düzeyde teknik bilgi birikimi gerektiren bir uygulamadır. Bunun yanı sıra Telegram kullanıcı dostu arayüzü sayesinde proje yürütücülerin başta kolayca hesaplar oluşturmalarına, bu hesaplar içerisinde çeşitli anketler, oylamalar AMA *(ask me anything)* toplantıları düzenlemelerine imkan vermesi bakımından da öne çıkmaktadır. Zaten bu çalışma için Telegram uygulamasının seçilmesi de yukarıda ifade edilenlerle doğrudan ilintilidir.

Kripto para piyasası içerisinde geliştirilen projelerin faillerinin gerek yaratıcı ve kültürel endüstriler gerekse blokzincir temelli kripto varlık geliştirimini yaratıcı ve kültürel bir faaliyet olarak değerlendirmeleri katılımcıların bu iki kavrama ve onlardan türeyen bu endüstriye ilişkin en azından temel düzeyde bilgiye sahip olmalarını göstermesi bakımından önemlidir. Çalışmanın daha giriş bölümü itibariyle bu alanın yaratıcı ve kültürel endüstriler içerisinde bir kategori olduğu görüşünden yola çıktığı düşünülecek olursa katılımcıların bu konusundaki görüşleri ve çalışmanın savı arasında doğrulayıcı bir paralellik olduğu ifade edilebilir.

Merkezi ve merkeziyetsiz finansal yapı içerisinde konumlanmak bakımından ele alacak olursak katılımcıların tümü gerek fikri düzeyde gerekse pratik düzeyinde projelerinin temsili yüzü olarak kendilerini merkeziyetsiz bir finansal yapı içerisinde konumlandırmışlardır. Diğer taraftan bu konumlanış küresel kapitalist finans düzenini karşısında da bir pozisyona tekabül etmesi gerek faillerin konuya ilişkin bilgi düzeyleri itibariyle merkezi ve merkeziyetsizlik tartışmalarına bir noktada aşına olmalarını göstermesi bakımından gerekse aldıkları bu pozisyon ve içerisinde yer aldıkları yaratıcı ve kültürel alanın da genel bir eğilimle aynı yere tekabül etmesi bakımından anlamlıdır. Bu noktada araştırmanın ilgili hipotezi doğrulanmış görünmektedir.

Çalışmanın toplumsal kategorilerin ekonomi politik ilişkilere tekabül ettiği ancak eleştirel politik ekonominin toplumsal ilişkiler içerisinde yeni dinamiklerin altında yatan eşitsizlikleri ifşa etmekte yetersiz kaldığı savı bağlamında düşünülecek olursa yaratıcı ve kültürel endüstrilerin hem faillerin toplumsal evrende cereyan eden yerleşik ilişkiler karşısında aldıkları konumları hem de bu konumların alan ve mücadele kavramlarıyla

çözümlemesini yapmak için katılımcıların kendilerini konumlandırdıkları yer önemli görünmektedir. Katılımcıların görüşmeler boyunca yaptıkları değerlendirmeler ışığında ifade edilecek olursa kendilerini yerleşik küresel kapitalizmin finansal yapıları dışında konumlandırdıkları ifade edilebilir. Bu doğrultuda blokzincir tabanlı kripto para geliştiricisi faillerin süregiden finansal nizamın dönüştürücüsü olarak görmeleri dikkat çekici bir olgudur.

Kendilerini mevcut egemen finansal yapılar ve devlet gibi düzenleyici kurumlar tarafından kuşatılmış gören faillerin verili toplumsal alandaki finansal ilişkilerin merkeziyetsiz dinamik ve yapılar hilafına yeniden organize olacağına dair beklentileri alanın yerleşik faillerinin konumlarıyla çatışmacı bir ilişki içerisinde olduklarının göstergesidir. Bununla birlikte söylem düzeyinde de olsa merkezi finansal ilişkilerin dönüşümünü hem bir gereklilik olarak görmeleri hem de kendilerini bu ilişkilerin dönüştürülmesine potansiyel failler olarak değerlendirmeleri bize sözü edilen blokzincir temelli kripto para projesi geliştiriciler üzerinden ekonomik alanda halihazırda mevcut bir mücadelenin olduğunu düşündürmektedir.

Mevcut bir alandaki mücadelelere katılmanın alandan elde edilecek belirli bir sermaye ile doğrudan ilişkili olduğunu Bourdieu'nun çalışmalarına referansla aktarmıştık. Ancak Bourdieu faillerin verili bir alandaki mücadeleye katılma motivasyonlarının belirli olduğu üzerinde ısrar etmektedir. Ona göre bu motivasyonlar kümesi daha ilk çocukluktan başlayarak ancak dahil olduğumuz toplumsal ilişkiler düzeni içerisinde de yeniden yapılaşma özelliğiyle sıkı sıkıya ilişkili habitusumuzla yakın temas içerisindedir. Bu aslında Bourdieu sosyolojisinin sorunlu ucudur. Çünkü Bourdieu'nun içerisinde yaşadığı tarihsel dönem dikkate alınacak olursa henüz ne merkeziyetzik tartışmalarının ne de merkeziyetsizlik namına yapıların palazlandığı görülür. Dolayısı ile yazarın ard alanı belirlenebilir ve tanımlanabilir habituslar düzeni içerisine yerleştirilebilen fail kategoriyle hareket ettiği ifade edilebilir.

Oysa Bitcoin başta olmak üzere merkeziyetsizlik iddiasıyla geliştirilen blokzincir temelli kripto para projelerinde anonimliğin önemli bir yer tuttuğu göz önünde bulundurulacak olursa Bourdieu'cu habitus kavramının bu alanı okumakta pek de işlevsel olmadığı görülecektir. Bourdieu faillerin verili sermayelerden bir ya da birkaçını elde etmek için alanlarda girdikleri mücadelelere verili, şekillenmiş bir habitusla dahil olduklarını ifade eder. Anonimlik faktörü dikkate alındığında faillerin habituslarına dair anlamlı bir çerçeve oluşturmak imkânsız hale gelecektir. Gerek global ölçekli bir proje olsun gerekse Türkiye

ölçeğinde geliştirilmiş bir proje olsun faillerin müşterek bir habitusa sahip olduğundan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Söz gelimi kapitalist burjuva bir ailede doğmuş ve yetişmiş bir birey ile ücra bir köyde büyümüş bir birey aynı projenin gerek fikri geliştirilmesi gerekse hayata geçirilmesi aşamasında birbirilerinin sınıfsal ve kültürel geçmişlerine ilişkin veri setlerine sahip olmadan ya da bunları hiç de dikkate almadan bir araya gelebilmektedir.

Araştırma boyunca katılımcıların verdiği yanıtlar da bu çıkarsamayı destekler görünmektedir. Zira katılımcıların görüşleri habituslarıyla ilişkilendirmemizi güçleştirmekle birlikte bize verili finansal nizamı dönüştürmek noktasında birbirilerinden habersiz de olsa bir fikir birliğine sahip olmaları bağlamında alanda verili sembolik ve ekonomik sermaye mücadelelerine dahil olma ve onları elde etme motivasyonuna sahip olduklarını düşündürmektedir.

Bourdieu sosyolojisinde simgesel şiddet önemli bir yer tutmaktadır. Onun çalışmaları boyunca geliştirmeye çalıştığı simgesel şiddet kavramı verili iktidar ilişkileri içerisinde egemenlerin mevcut egemen konumlarını sürdürebilmelerinin bir aracı ve tahakküm kurucu bir strateji olarak toplumsal hayatı kuşatmakta ve özerk olsun olmasın tüm alanlara sirayet etmeye gayret etmektedir. Sembolik şiddet kurumsal ya da sermaye alanındaki egemenliği vasıtasıyla birtakım anlamları dayatmaya yarayan her türlü karşıt eylemi sınırlayıcı yapılaşmış bir sansür biçimi olarak belirmektedir. Bu bakımdan Bourdieu sosyolojinin temel işlevinin sembolik şiddet düzenlerini ifşa etmek ve onlara karşı durmak olduğunu ifade etmektedir. Dolayısı ile simgesel ve sembolik şiddet ile çalışma arasındaki bağlantı ile katılımcıların buna maruz kalmaları arasındaki ilişki global ve ulusal ölçekte hayata geçirilen tanımlayıcı, sınırlandırıcı ve yaptırımcı düzenlemeler ile geleneksel medyanın blokzincir temelli kripto para piyasalarına ilişkin algısının katılımcıların değerlendirmeleri üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların geleneksel medyanın kripto para projelerine maddi saiklerle yaklaştığı, piyasanın hak ettiği değeri ve ilgiyi geleneksel medya mecralarında görmediğini ve bu alanın geleneksel medyada ciddi haberlerden ziyade magazin tandanslı yahut spekülatif haberlerin konusu olduğunu düşünmeleri dikkat çekicidir. Katılımcılar nezdinde piyasayı düzenleyici uluslararası organizasyonlar ya da devletler gibi aktörlerin düzenleme hamlelerinin iyi niyetli olmayacak bir biçimde kripto para piyasasını yerleşik konvansiyonel piyasalar lehine düzenleme gayreti olarak değerlendirmeleri, düzenlemeleri gerekli görenlerin dahi düzenleme

ilişkin kararların tek taraflı alındığını düşünmeleri bu alanda sembolik ve simgesel şiddet kategorilerinin işler olduğunu düşündürmektedir.

Kripto para piyasalarının iyi niyetli aktörleri blokzincir tabanlı teknolojilerin ekosistemine entegre olmuş merkeziyetsiz imkanların içerisinde yer almaya çalışırken farklı motivasyonlarla hareket ediyor olabilirler. Ancak gerek rastlantısal olmayacak biçimde geleneksel medyadan ziyade sosyal medyanın imkanlarından yararlanmaları gerekse birbirilerinden haberdar olmaksızın merkeziyetsizlik konusunda hem fikir olmaları önemli bir gösterge olarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışmadan elde edilen anlamlı sonuçlardan biri ekonomi politiğin devlet ve sermaye aygıtı içerisinde işler olduğunu savladığı medya ve ekonomi politik bağlamlı genelleyici okumaların yeni tezahür eden kimi minör yapılar içerisinde gelişen dinamiklere dair güçlü okuma katmanlarına müsaade etmediğidir. Bu açıdan bakıldığında medyanın eleştirel ekonomi politiğinin kendisini salt eleştiri süzgeciyle vardığı alternatif medya kullanım pratikleri içerisine değil, ancak yeni gelişen kimi toplumsal dinamiklerin yapılaşmış dahi olsa yeni medya alanlarını mevcut toplumsal düzenlilikleri aşmak için işlevsel kılma gayretlerine imkân verecek çalışma alanlarına yakınlaşması yerinde olabilir. Yerleşik kapitalist ilişkilerin içerisinde gelişen tipiklikleri okuma gayretindeki çalışmaların eleştirel çabasının yeni dinamikleri anlama ve onları takip eden bir eleştiriyi işlevsel kılma ihtimali bugünkü yaklaşım içerisinden pek mümkün görünmemektedir. Yapılması gerekenin minör düzeyde de olsalar eleştirel konumlara ilişkin yeni bir söylem etrafında haritalandırılmış nesneleri kuramsal ve amprik çerçeveleri içerecek bir yaklaşım ile geliştirmek bu çalışmanın bize sağladığı çıkarsamalardan biridir.

Medyanın eleştirel ekonomi politiği kuramsal yaklaşımının araştırma nesnelerine yaklaşımı gerek belirleyici ve bütüncül tutumu gerekse kültürel süreçleri salt iktisadi çıkarların mütekabiliyeti içerisinde konumlandıran okuması ile yeni dinamikleri çözümlemekte ve isabetli bilimsel analizlere dönüştürmekte yetersiz kalmaktadır. Bu durum eleştirel çalışmalar için özneyi toplumsal alanın faili olarak tanımlayan yeni minör düzeydeki özgüllükleri anlamaya yönelmekle aşılabilir görünmektedir. Bu çalışma eleştirel çalışmalar ekseninde toplumsal alanı anlama çabası içerisinden geliştirilecek yeni çalışmalara ilham verme ihtimali olma gayretiyle geliştirilmeye çalışıldı.

KAYNAKLAR

ADORNO, T. W. (2003). *Kültür endüstrisini yeniden düşünürken*, (Çev. B. Doğan), Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe içinde, *Cogito, 36.*

ADORNO, T. W. (2016). *Negatif diyalektik*, (Çev. Ş. Öztürk), İstanbul: Metis Yayınları.

ADORNO, T.W. & HORKHEIMER M. (2010). *Aydınlanmanın diyalektiği*, (Çev. N. Ülner), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

ADORNO, T.W. (2005). *Minima Moralia: Sakatlanmış yaşamdan yansımalar*, (Çev. O. Koçak – A. Doğukan), İstanbul: Metis.

ADORNO, T.W. (2011). *Kültür endüstrisi kültür yönetimi*, (Çev. N. Ülner – M. Tüzel – E. Gen), İstanbul: İletişim.

ADORNO, T.W., HORKHEİMER M. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği: Felsefi fragmanlar*, (Çev. Nihat Ülner- Elif Ö. Karadoğan), İstanbul: Kabalcı.

AFŞAR, K. E., ÖZYİĞİT M. (2020). *Covid-19 pandemi sürecinin sosyo-ekonomik ve politik etkileri*, Ö. Abdullah, E. Mümin, (Ed.). İçinde Neoliberalizm, Makroekonomik Politika Tercihlerindeki Dönüşüm ve COVİD-19: Süreklilikler-Alternatifler Nobel Akademik Yayıncılık, Aydın, ss.107-145,

Aİ, Y., ZHU, D. (2016). *Fraud detections for online businesses: A pperspective from blockchain technology*. *Financial Innovation. 2*(1). 1-10. https://doi.org/10.1186/s40854-016-0039-4

AKSOY, A., ENLİL, Z. (2011). *Kültür ekonomisi envanteri istanbul 2010*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

AKYOL, A. Ç. (2009). Gazete reklamlarının nitel ve nicel özellikleri: Otomotiv reklamları üzerine içerik analizi, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 21*, 1-27.

ALPAGO, H. (2018). *Bitcoin'den Slefcoin'e kripto para, IBAD, 3*(2)| 411-428. https://doi.org/10.21733/ibad.419462

ALTHUSSER, L. (2000). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*, (Çev. Y. Alp, M. Özışık), İstanbul: İletişim.

A, ADAM & S, T. (2008), Understanding the securitization of subprime mortgage credit, *Federal Reserve Bank Of New York Staff Reports,* No. 318.

A, KIMBERLY (2009), *GDP current statistics,* 09.07 2020 tarihinde http://useconomy.about.com/od/economicindicators/a/GDP-statistics.htm adresinden edinilmiştir.

BAŞLAR, G. (2013). *Yeni medyanın gelişimi ve dijitalleşen kapitalizm,* Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, ss.775-784, Antalya.

BAUDRILLARD, J. (2009). *Gösterge ekonomi politiği hakkında bir eleştiri*, (Çev. A. Bilgin, O. Adanır), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

BAUMAN, Z. (2105). *Akışkan modern dünyada* kültür, (Çev. İ. Çapcıoğlu ve F. Ömek), Ankara: Atıf Yayınları.

BAYTAR, O., ÜLKER, S. (2013). *Bir kalite politikası olarak okurun gazete algısı, Marmara Journal of Communication, 20,* ss. 204-219.

BELL, D. (1978). *The cultural contradictions of capitalism*, New York: Basic Books.

BİLGİN, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi: Teknikler ve örnek çalışmalar.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

BINANCE BLOG. (2019). *"Turkey: A very ımportant crypto nation".* 05.01.2022 tarihinde https://www.binance.com/en/blog/all/turkey-avery-important-crypto-nation-406379623895060480, adresinden edinilmiştir.

BIRCH, D. (2017). *Before Babylon, beyond Bitcoin: From money that we understand to money that understands us*, [E-book], London Publishing Partnership.

BOCOCK, R. (1997). *Tüketim*, (Çev. İ. Kutluk), Ankara: Dost Yayınları.

BOEHM, S., LAND, C. (2012). The new 'hidden abode': Reflections on value and labour in the new economy. *The Sociological Review. 60*(2), 217-240.

BOEHM, S., LAND, C., (2009). No measure for culture? Value in the new economy. *Capital & Class*, 97, 75-98.

BONEFELD, W, GUNN R., PSYCHOPEDIS K. (992). *Open Marxism volume ı: Dialectics and history*. London: Pluto Press.

BONEFELD, W. (2010). Abstract labour: Against its nature and on its time. *Capital and Class 34*(2), 257-276.

BONEFELD, W. (2011). Debating abstract labour. *Capital and Class 3*(35), 475-479.

BONEFELD, W. (2014). *Critical theory and the critique of political economy*. London: Bloomsbury.

BONEFELD, W. (2016a). Negative dialectics and critique of economic objectivity. History *of the Human Sciences*, 29(2), 60-76.

BONEFELD, W. (2016b). Bringing critical theory back in at a time of misery: Three beginnings without conclusion. Capital & Class, *40*(2), 233-244.

BONEFELD, W. (2017). *Açık Marksizm, 1. Cilt, Kolektif,* Otonom Yayıncılılık: İstanbul

BONEFELD, W., PSYCHOPEDİS, K. (2005). *Human dignity: Social autonomy and the critique of capitalism*. Aldershot: Ashgate.

BOURDIEU, P. (1984). *The field of cultural production: Essays on art and literature*. USA: Columbia University Press, Gorski.

BOURDIEU, P. (1986). *Sermaye biçimleri*, (Çev. M. M. Şahin), 17.07.2020 tarihinde https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/51168778/Pierre_Bourdieu_Sermaye_Bicimleri adresinden edinilmiştir.

BOURDIEU, P. (1995). *Pratik nedenler: Eylem kuramı üzerine* (Çev. H. Tufan), İstanbul: Kesit Yayıncılık.

BOURDIEU, P. (2007). *Sosyal bilimde heterodoksi,* (Çev. Ü. Tatlıcan), Ocak ve Zanaat. Ed: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı. ss. 33-49.

BOURDIEU, P., WACQUANT, L. J. D. (2014). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar*, (Çev. N. Ökte), İletişim Yayınları, İstanbul

BOYACI U. K. (2009). *Günümüzde kriptoloji, UEKAE Dergisi, 1(*1), Eylül-Aralık 2009, ss.32-41.

BRAUDEL F. (2014). *Kapitalizmin kısa tarihi,* (Çev. İ. Yerguz), İstanbul: Say Yayınları

BTK, (2020). *2020 Raporu* 18.09.2020 tarihinde https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/arastirma-raporlari/kripto-para-raporu-5f11dfe709c25.pdf adresinden edinilmiştir.

BURGESS, K., COLANGELO, J. (2015). *The promise of bitcoin and the blockchain.* Academia: https://www.academia.edu/23117440/The_Promise_of_Bitcoin_and_the_Blockchain_A_product_of adresinden edinilmiştir.

BURKE, P. (2004). *Kültür tarihi.* (Çev. M. Tuncay), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

BUTERIN, V. (2015). *On public and private blockchains. Etherum foundation* blog: 07. 03. 2017 tarihinde ps://blog.ethereum.org/2015/08/07/on-public-and-private-blockchains/ adresinden edinilmiştir.

CALHOUN, C. (2013). *For the socıal history of the present: bourdieu as historical sociologist,* PS, Gorski (Ed.). İçinde, Bourdieu and Historical Analysis, ss. 36-66, Durnham and London: Duke University Presshilip's.

CALHOUN, C. (2014). Bourdieu sosyolojisinin ana hatları, Güney Çeğin vd. (Der.), *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*, 1. Baskı içinde (77-129), İstanbul: İletişim Yayınları.

CASTELLS, M. (2006). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür / kimliğin gücü*, (Çev. E. Kılıç), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

CASTELLS, Manuel, (2000), Materials for an exploratory of the network society, British *Journal of Sociology, 5*(11) 5-24,

CAVES, R. E. (2000). *Creative industries: Contracts between art and commerce*. Cambridge: Harvard University Press

CENGİZ, Ö., CENGİZ, C. (2022). Sanatın yeni teknolojisi: Nft özgün ve özgür mü? *Moment 2022, 9*(1): 52-72

CHAINALYSIS (2022) *Report preview: The 2021 NFT market explained* 22.11.2023 tarihinde https://blog.chainalysis.com/reports/nft-market-report-preview-2021/ adresinden edinilmiştir.

CHIU, E. (2021). *Into the metaverse. Wunderman* 10.11.2022 tarihinde https://www.wundermanthompson.com/insight/new-trend-report-into-the-metaverse adresinden edinilmiştir.

CHRISTIAN, F. (2019). *Dijital emek ve Karl Marx*, (Çev. F. Başaran). İstanbul: Notebena Yayınları.

COHEN, N. S. (2012). Cultural work as a site of struggle: Freelancers and exploitation. *TripleC: Communication, Capitalism & Critique*. *10*(2), 141-155.

CRESWELL, J. W. (2020). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*, (Çev. Ed: M. Bütün, S. B. Demir), 5. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Crypto.com, (2023). *Top metaverse coins by market capitalization,* 17.01.2023 tarihinde https://crypto.com/price/categories/metaverse adresinden edinilmiştir.

ÇELİK, R, (2022). Metaverse nedir? Kavramsal değerlendirme ve genel bakış *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(1), 67-74.

ÇETİNKAYA, Ş. (2018). *Kripto paraların gelişimi ve para piyasalarındaki yerinin swot analizi ile incelenmesi. Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, 2*(5), 11-21.

ÇİZMECİ, B., GÖVER, İ. H. (2020). Toplumlarda fiziksel paradan dijital paraya geçiş: Bitcoin örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(*2), 310-333.

DE CARLO, F. (2020). *The intersection between copyright protection and blockchain technology: The case of cryptoart.* [Single Cycle Master's Degree Thesis] Luiss Guido Carli University. 24. 10.2022 tarihinde https://tesi.luiss.it/id/eprint/30173 adresinden edinilmiştir.

DEMİR, E. M. (2014). Yaratıcı Endüstriler *İlef Dergisi 1*(2) 87-107

DEVECİ, T. T., DEMİR, E. E. (2019*). Enformasyon çağında Türkiye*, *Bulletin of Economic Theory and Analysis, 4(*1), 67-83. Devlet ve Politik İktisat içinde, Hakan Mıhçı (Der.), Ankara: Nota Bene Yayınlar

DOBB, M. (1990), *Kapitalizmin dünü ve bugünü*, (Çev. F. Kantur), İstanbul: İletişim

DUMAN, Z. (2016). Tüketimci kapitalizmin ve tüketim kültürünün eleştirisi *Sosyoloji Dergisi 33,* 15-36.

DUMÉNIL, G., LÉVY, D. (2014). *"Neoliberal (karşı) devrim", neoliberalizm: muhalif bir seçki* içinde, Alfredo-Saad Filho, Deborah Johnston (Der.), İstanbul: Yordam Kitap

DURSUN, N. (2021). NFT / kripto sanat ve hareketli grafik ilişkisi. *Journal of Socıal, Humanıtıes and Admınıstratıve Scıences,7*(40), 1037–1055.

DURSUN, O. (2018). *Toplumu Pierre Bourdieu ile düşünmek. Global Media Journal TR Edition, 8* (16) 68-123.

DURSUN, Ö. Ö., BARUT, E. (2016). *Sosyal medyanın yeni sorunsalı: Sanal kimlikler. Eğitim teknolojileri okumaları* (Ed.) Aytekin İşman, Hatice Ferhan Odabaşı, Buket Akkoyunlu). Ankara: Salmat Basım Yayıncılık.

ERBİRER E., OKANDAN, G. D. (2014). *Sosyal medyanın yaratıcı endüstrilerde bir iletişim ve pazarlama aracı olarak kullanılması,* İçinde Yeni Medya Çalışmaları 2, (Ed.) E. Saka, A. Sayan, V. Görgülü, İstanbul: Taş Mektep

ERCAN, F. (1997). Ekonomik yaklaşım, *Bilig, 8* (27), s.157-186

ERKAYHAN, Ş. (2015). Yaratıcı endüstriler ve dijital gelecek stratejileri, *E-Journal of Intermedia, 2*(2) 411 – 423

ETİL, H., DEMİR, M. (2014). Pierre Bourdieu'nün bilim sosyolojisine katkısı: "Alan teorisi", "habitus" cini ve "refleksivite talebi". *Cogito, 76,* 312-349.

FOUCAULT, M. (2002). *Toplumu savunmak gerekir,* (Çev. Ş. Aktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

FRANCESCHET, M., COLAVIZZA, G., SMITH, T., FINUCANE, B., OSTACHOWSKI, M. L., SCALET, S., PERKINS, J., MORGAN, J., HERNÁNDEZ, S. (2019*).* Crypto art: A decentralized view. *Leonardo, 54*(4), 1–38.

GARNHAM, N. (2005). From cultural to creative ındustries. *International Journal of Cultural Policy, 11,* 15-29.

GERAY, H. (2011). *Toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş*. Ankara: Genesis Kitap, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı.

GÖKER, E. (2014), "*Ekonomik indirgemeci mi dediniz*?", Güney Çeğin vd. (Der.), Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi, 1. Baskı içinde (277-302), İletişim Yayınları, İstanbul.

GÜL, M. İ., BOYRAZ, B. (2022). *Dijital denklem: Blockchain teknolojisi ve NFT Sanatı.* (Ed.). S. Kılıç, içinde Kültür Tarihi ve Disiplinlerarası Sanat Tasarım – ss.61-80.

GÜLTEKİN, Y., BULUT, Y. (2016). Bitcoin ekonomisi: Bitcoin eko-sisteminden doğan yeni sektörler ve analizi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3* (3), 82-92.

GÜNGEN, A. R. (2017) "Finansal Tabana Yayılma Siyaseti ve Türkiye'de Devletin Finansallaşması", Bedirhanoğlu, P., Çelik, Ö. ve Mıhçı H. (der.) Finansallaşma Kıskacında Türkiye'de Devlet, Sermaye Birikimi ve Emek içinde, İstanbul: NotaBene, 23-44.

GÜVENÇ, B. (1976). *İnsan ve kültür*. (3.bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

HABERMAS, J. (2003). *Kamusallığın yapısal dönüşümü,* (Çev. T. Bora, M. Sancar), İstanbul: İletişim

HABERTÜRK, (2021). "*Son bir yılda Türkiye'de kripto para algısı nasıl değişti*?" 17.04.2022 tarihinde https://www.haberturk.com/turkiyede-kripto-para-kullanimi-bir-yilda-11-kat-artti-haberler-3127192-teknoloji adresinden edinilmiştir.

HARDT, M., NEGRI, A. (2008). *İmparatorluk,* (Çev. A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

HARDT, M., NEGRI, A. (2011). *Çokluk: İmparatorluk çağında savaş ve demokrasi*, (Çev. B. Yıldırım) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

HARTLEY, J. (2005). *Creative industries.* Oxford: Wiley-Blackwell.

HARTLEY, J. (2007). *The evolution of the creative ındustries – Creative clusters, creative citizens and social network markets*. In Proceedings Creative Industries Conference, Asia-Pacific Weeks, Berlin.

HARTLEY, J. *Creative industries*. Oxford: Wiley-Blackwell.

HARVEY D. (1997). *Postmodernliğin durumu: Kültürel değişimin kökenleri,* (Çev. S. Savran), İstanbul: Metis.

HENNEKES, B. (2022). *A brief history of NFTs* 23.10. 2022 tarihinde https://www.web3.university/tracks/build-your-first-nft/brief-history-of-nfts adresinden edinilmiştir.

HENRICH, M. (2017). *Kapital'e giriş*, (Çev. K. R. Yılmaz), İstanbul: Yordam Kitap

HESMONDHALGH, D. (2010*).* Medya endüstrisi üzerine yapılan çalışmalarda siyaset, kuram ve yöntem. (Çev. Y. Yıldırım), *Mülkiye Dergisi*, *34* (269), 11-28.

HORKHEIMER, M (1993). *Between philosophy and social science: Selected from early writings,* Cambridge, London: The MIT Press

HORKHEIMER, M, (2005). *Geleneksel ve eleştirel kuram*, (Çev. M. Tüzel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

HORKHEIMER, M, (2006). *The present situation of social philosophy and the tasks of an ınstitute for social research***,** J. Torpey (Çev.). 27.09.21 tarihinde https://www.marxists.org/reference/archive/horkheimer/1931/present-situation.htm adresinden edinilmiştir.

HOWKINS, J. (2005*). The Mayor's commission on the creative ındustries*. Oxford : Blackwell Pub.

IMF. (2018). *Global financal stability report*. International Monetary Fund.

İDAŞ, G. (2022). NFT world within the context of transmedia storytelling. *Business & Management Studies: An International Journal, 10*(1), 229–244.

İZMİR KALKINMA AJANSI (2021). *Türkiye'de yaratıcı endüstrilerin İBBS-2* 22.04.2020 tarihinde *bölgeleri düzeyinde analizi: İzmir'e bir bakış,* https://izka.org.tr/wp-content/uploads/2021/01/Yaratici-Endustriler-Raporu.pdf adresinden edinilmiştir.

JAY M. (2014). *Diyalektik imgelem: Frankfurt Okulu'nun tarihi ve çalışmaları*, (Çev. S. Doğan), İstanbul: Ayrıntı.

JENTZSCH, C. (2016). *Decentralized autonomous organization to automate Governance* [White paper]. 23.10.20222 tarihinde https://lawofthelevel.lexblogplatformthree.com/wp-content/uploads/sites/187/2017/07/WhitePaper-1.pdf adresinden edinilmiştir.

KAPLAN, Y. (1991). *Enformasyon devrimi efsanesi.* Kayseri: Rey Yayıncılık.

KARA, T. (2014). Kültür endüstrisi kavramı çerçevesinde medya ürünleri: eleştirel yaklaşım, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 2014, *4*(1), 52-60.

KARADAĞ, U. (2020). *Modern toplumlarda piyasa temelli zorun analizi ve neoliberal borçluluk*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

KARAKAYALI, N. (2007). *Bourdieu, Adorno ve sosyolojik düşüncenin sınırları*. (İçinde) *Ocak ve Zanaat*, (Ed. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan), İstanbul: İletişim Yayınları.

KARASAR, N. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

KARDEŞ, M. E. (2014). Bourdieu'nün "politik alan" kavramı ile politik felsefenin iilişkisi, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi,26,* Ekim 169-184

KAY, G. (1979). *Why labour is the starting point of capital*. (İçinde) D. Elson, Value: The Representation of Labour in Capitalism. London: CSE Books, 46-66.

KAYA, A. (2007). Pierre Bourdieu'nün Pratik Kuramının Kilidi: Alan Kavramı. Ocak ve Zanaat, Der: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı. ss. 397-419.

KAYA, A. (2014), *"Pierre Bourdieu'nün pratik kuramının kilidi: Alan kavramı"*, Güney Çeğin vd. (Der.), Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi, 1. Baskı *içinde* (397-419), İstanbul: İletişim Yayınları.

KAYALI S. (2020). *Kültür endüstrisi ve Mevlana kapitalizmi*, *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, 2020(*6), 88-98.

KEJANLIOĞLU, D. B. (2005). Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Uğrağı: İletişim ve Medya. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

KELLNER, Douglas (2010). *Kültür Endüstrileri. Kitle İletişim Kuramları.* (Çev. ve Der: E. Mutlu). (2. Baskı). Ankara: Ütopya Yayınevi. ss. 233-240.

KIYAN, Z. (2016*). Metalaştırma ve direnç: Kapitalizmde kültürün ikili üretim yapısı*, Ankara: Notabene Yayınları.

KIZILÇELİK, Sezgin (2000). KELLNER, Douglas (2010). Ankara: Anı Yayıncılık.

KONUKSEVEN, S., ÖZEN, T. (2018). *Bitcoin nasıl doğdu?* (Çev. S. Konukseven, & T. Özen). İçinde, Bitcoin: 50 yıllık hayal (s. 37-67). İstanbul: MediaCat.15.01. 2023 tarihinde https://www.coingecko.com/tr/global-charts adresinden edinilmiştir.

KOYTAK, M. E. (2012). Tahakküme hükmetmek: Bourdieu sosyolojisinde toplum ve bilim ilişkisi, *Sosyoloji Dergisi, 3*(25), 85-101.

KROEBER, A. L., KLUCKHOHN, C. (1952). *Culture: A critical review of concepts and definitions*. New York: Vintage Books.

KUGLER, L. (2021). Non-fungible tokens and the future of art. *Communications of the ACM, 64*(9), 19-20.

LAZZARATO, M. (1996.) *"Immaterial labour",* http://www.generation-online. 10.09.2018 tarihinde.org/c/f cimmateriallabour3.htm adresinden edinilmiştir.

LAZZARATO, M. (2005). *Maddi olmayan emek* (Çev. S. Göbelez ve S. Özer), S. Göbelez (Ed.), İtalya'da Radikal Düşünce ve Kurucu Politika (s. 227-246). İstanbul: Otonom.

LAZZERETTI, L. (2014). Türkiye'de yaratıcı ve kültürel sektörlerin yapısı. *Maliye Dergisi, 166,* ss. 195-220.

LEE, L. H., BRAUD, T., ZHOU, P., WANG, L., XU, D., LIN, Z., KUMAR, A., BERMEJO, C., HUI, P. (2021). All one needs to know about metaverse: A complete survey on technological singularity, virtual ecosystem, and research agenda, *Journal Of Latex Class Fıles, (14)*8, 1-66.

MARKETSANDMARKETS, (2023). *Metaverse industry forecast,* 17.01.2023 tarihinde https://www.marketsandmarkets.com/Market-Reports/metaverse-market-166893905.html?gclid=Cj0KCQiAiJSeBhCCARIsAHnAzT-1Od_6pZkLScy0J6XoiTjSV_baD1WJPGTQHNUNzSOl3eiS4t6L0JQaAnI1EALw_wcB adresinden edinilmiştir.

MARX, K (2008*). Grundrisse: Ekonomi politiğin eleştirisi için ön çalışma*. (Çev. S. Nişanyan). Ankara: Birikim Yayınları.

MARX, K (2011*). Kapital 1. (*Çev. A. Bilgi), Sol Yayınları: Ankara

MARX, K. (2011). *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı,* (Çev. S. Belli). Ankara: Sol Yayınları.

MARX, K., ENGELS F. (2018). *Komünist manifesto,* (Çev. T. Bora), İstanbul: İletişim

MAUSS, M. (2018). *Armağan üzerine deneme: Arkaik toplumlarda değiş tokuşun biçimi ve nedeni,* (Çev. N. Özyıldırım), İstanbul: Alfa Yayıncılık.

MAYRING, P. (2011). *Nitel sosyal araştırmaya giriş.* (Çev. A. Gümüş ve M. S. Durgun), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

MCLUHAN, M. (1962). *The Gutenberg galaxy: The making of typographic man,* Toronto: University of Toronto Press.

MEJUYEV, V. (1987). *Kültür ve tarih.* (Çev. S. H. Yokova), Ankara: Başak Yayınları.

MURPHIE, A., POTTS, J. (2003). *Culture and technology,* New York: Palgrave Macmillan.

NAKAMOTO, S. (2008*). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system*, 12.10.2020 tarihinde https://bitcoin.org/bitcoin.pdf, adresinden edinilmiştir.

NEGRI, A. (2005) *"Değer ve duygulanım",* (Çev. M. Çelik). , 23.12.2019 tarihinde http://www.kavramveduyum.com/2013/04/deger-ve-duygulanm.html adresinden edinilmiştir.

NEGRI, A. (2006) *Marx Ötesi Marx: Grundrisse üzerine dersler* (Çev. M. Çelik) İstanbul: Otonom Yayıncılık

NEUMAN, W. L. (2012). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nicel ve nitel yaklaşımlar ı- ıı. Cilt* (5. Basım). İstanbul: Yayın Odası.

NUYAN, N. (2017). Tıklanmanın ekonomi politik eleştirisi: Dijital medya ve internet haberciliği üzerine bir okuma, Birikim, *333-334,* s178-184. İstanbul: Birikim.

NUYAN, N. (2020). *Estetik şiddet: Dijital bedenin varlık sorunsalı*, İstanbul: Doruk Yayınları

ODUNCU, S. (2022). Kripto Sanat Eserleri Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme ve Vandalizmin Eşiğindeki NFT Yaklaşımı. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, 28,* 67-81.

ODUNCU, S. (2022). NFT, Kripto sanatı ve Türkiye'deki yansımaları *Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi Haziran'15 (*29) 195-224.

OZANKAYA, Ö. (1991). *Toplumbilim*. (7.bs.) İstanbul: Cem Yayınevi.

ÖKTEM, Ü. (2005*).* Fenomenoloji ve Edmund Husserl'de apaçıklık (Evidenz) problemi *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 45(*1), 27-55.

ÖNDER, E. P., ESKİCİ, Z. G. (2021). *Pierre Bourdieu ve sosyolojide bilimsel düşünümsellik üzerine*. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 14*(77) 741-746

ÖZÇETİN, B. (2018). *Kitle iletişim kuramları: Kavramlar, okullar, modeller.* İstanbul: İletişim

ÖZDEMİR, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(1), 323-343.

ÖZKAN, A, (2014). *Reklam yönetimi,* İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

ÖZLEM, D. (2000). *Kültür bilimleri ve kültür felsefesi*. İstanbul: İnkîlap.

ÖZSÖZ, C. (1999). Pierre Bourdieu'nun temel kavramlarına giriş, *Sosyoloji Notları, 1*, 15-21.

PALABIYIK, A. (2011). Pierre Bourdieu sosyolojisinde "habitus", "sermaye" ve "alan" üzerine**,** *Liberal Düşünce, 16*(61-62), 121-141

PATTON, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*, (Çev. Ed: Bütün, M., Demir, S. B.). 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.

T, PIKETTY, (2013). Yirmi birinci yüzyılda kapital, H. Koçak (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası ve Kültür Yayınları

POLANYI, K. (2010). *Büyük dönüşüm: Çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri*, (Çev. A. Buğra), İstanbul: İletişim

POSTMAN, N. (1999). *Televizyon: Öldüren eğlence / Gösteri çağında kamusal söylem,* (Çev. O. Akınhay), İstanbul: Ayrıntı.

RADOFF, J. (2021). *The metaverse value-chain*, 07.09.2022 tarihinde https://medium.com/building-the-metaverse/the-metaverse-value-chain-afcf9e09e3a7 adresinden edinilmiştir.

RAUNIG, G. (2009). "Creative ındustries as mass deception**",** *Critique of creativity: Precarity, subjectivity and resistance in the 'creative ındustries'* içinde, (Ed.) Gerald Raunig, Gene Ray ve Ulf Wuggenig Mayfly Books, Londra.

READ, J. (2014). *Sermayenin Mikropolitikası: Şimdiki Zamanın Tarih Öncesi ve Marx* (Çev. A.D. Temiz) İstanbul: Metis Yayınları.

RESMİ GAZETE, *Ödemelerde kripto varlıkların kullanılmamasına dair yönetmelik,* Sayı: 31456

SAAD-FILHO, A. (2006) *Marx'ın değeri / çağdaş kapitalizm için ekonomi politik*, (Çev. E. Günçiner), İstanbul: Yordam Kitap.

SADİOĞLU, U., ALTAY, S. (2020), Post-Fordizm ve kamu yönetimine yansımaları, Sosyoekonomi, *28(*45), 327-352.

SAYGIN, E. P., FINDIKLI, S. (2021). Tuvalden tuşa: Sanat pazarındaki dijital dönüşümde NFT'lerin rolü. *Business & Management Studies: An International Journal*, *9*(4), 1452-1466.

SERT, T. (2019). *Sorularla Blockchain*, İstanbul: BCTR Yayınları.

SLATER, P. (1998). *Frankfurt Okulu: Kökeni ve önemi*, (Çev. A. Özden), İstanbul: Kabalcı.

SMITH, P. (2007). *Kültürel kuram.* (Çev.). S. Güzelsan, İ. Gündoğdu), İstanbul: Babil Yayınları.

STEINMETZ, G. (2018). *Bourdieusian field theory and the reorientation of historical sociology* İçinde T. MEDVETZ JJ. SALLAZ (Ed.). Pierre Bourdieu, Oxford University Press 2018. ss. 601-628.

SWARTZ, D. (2011). *Kültür ve iktidar: Pierre Bourdieu'nün sosyolojisi* (Çev. E. Gen), İstanbul: İletişim Yayınları.

SWEEZY, P. (1981), *Four lectures on Marxism*, New York: Monthly Review Press

ŞEN, S. (2014*). Pierre Bourdieu sosyolojisinde düşünümsellik.* (İçinde) *Cogito,* (Ed. Çeğin, G., Emrah Göker, Ökten, N.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

T.C. KALKINMA BAKANLIĞI. (2018). *On birinci kalkınma planı* (2019-2023), Ankara: Dijital Ekonomide Meslekler ve Yetkinlikler.

TANRIVERDİ, M., UYSAL, M., ÜSTÜNDAĞ, M. T. (2019). *Blokzinciri teknolojisi Nedir? Ne değildir?* Alanyazın incelemesi. *Bilişim Teknolojileri* Dergisi, 203-217.

TCMB. *100 soruda merkez bankacılığı*, 22.05.2020 tarihinde www.tcmb.gov.tr adresinden edinilmiştir.

TEKİN, H. H., (2006*).* Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi,3*(13), 101-116

TELİF HAKLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2021). *Yaratıcı kültür endüstrileri kuluçka merkezleri raporu,* 11.07.2021 tarihinde https://www.telifhaklari.gov.tr/resources/uploads/2021/06/09/YARATICI-KULTUR-ENDUSTRILERI-KULUCKA-MERKEZLERI-RAPORU-2021.pdf adresinden edinilmiştir.

THE BRITISH COUNCIL DEPARTMENT FOR CULTURE, MEDIA & SPORT (DCMS), (1998), *Creative Industries Mapping Document, London: Depertment of Culture, Media and Sport.*

THE VERGE. (2021). *Beeple sold an NFT for $69 million*. 20.10 2022 tarihinde https://www.theverge.com/2021/3/11/22325054/beeple-christies-nft-sale-cost-everydays-69-million adresinden edinilmiştir.

THOMPSON, J. B., (2013). *İdeoloji ve modern kültür: Kitle iletişim çağında eleştirel toplum kuramı*, Ankara: Dipnot Yayınları.

TOMLINSON, J. (2004). *Küreselleşme ve kültür,* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

TÜFEKCİ, A., KARAHAN, Ç. (2019). Blokzincir teknolojisi ve kamu kurumlarınca verilen hizmetlerde blokzincirin kullanım durumu, *Verimlilik Dergisi, 4*,157-193.

TÜRK DİL KURUMU, (2022). 07.10.2021 tarihinde https://sozluk.gov.tr/ adresinden edinilmiştir.

TÜRNÜKLÜ, A. (2000). *Eğitim bilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilecek nitel araştırma tekniği: Görüşme. Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*. *24*, 543-559.

UNESCO, (2015). Cultural times *"The First Global Map of Cultural and Creative Industries"* 17.09.2018 tarihinde http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/ERI/pdf/EY-Cultural-Times2015_Low-res.pdf adresinden edinilmiştir.

UZUNOĞLU, S. (2018). Gazeteci emeğinin dönüşümü ve güvencesizleşme: Türkiyeli dijital haber odalarının serbest muhabirleri üzerine bir çalışma. *Moment Dergi, 5*(2), 195-218.

ÜZER, B. (2017). *Sanal para pirimleri*, T.C. Merkez Bankası Ödeme Sistemleri Genel Müdürlüğü, Ankara: Yayınlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi.

VIRNO, P. (2001). *On general intellect* 06.09.2017 tarihinde https://libcom.org/library/on-general-intellect-paulo-virno adresinden edinilmiştir.

WACQUANT, L. (2007), "*Pierre Bourdieu: Hayatı, eserleri ve entelektüel gelişimi*", Güney Çeğin vd. (Der.), Ocak ve zanaat: Pierre Bourdieu derlemesi, 1. Baskı *içinde* (53-76), İstanbul İletişim Yayınları.

WALLERSTEIN, I. (2006), *Tarihsel kapitalizm*, (Çev. N. Alpay), İstanbul: Metis Yayınları

WILLIAMS, R. (1989). *İkibin'e doğru*. (Çev. E. Tarım), İstanbul: Ayrıntı Yayınları

WILLIAMS, R. (2007). *Anahtar Sözcükler.* (Çev. S. Kılıç), İstanbul: İletişim Yayınları.

WILLIAMS, R. (2017). *Kültür ve Toplum.* (Çev. U. Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları.

WRIGHT, S. (2018). *Gerçeklik Kontrolü: Maddi Olmayan Bir Dünyada mı Yaşıyoruz?* (Çev. A. Koşar). İçinde Maddi Olmayan Emek Teorisi - Kuramsal Bir Eleştiri, 53-68 *Marxist Araştırmalar Dizisi 3.* Kor Yayıncılık: Ankara

YILDIRIM, A., ŞİMŞEK, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları.

YILDIRIM, M. (2019). Blok Zincir Teknolojisi, Kripto Paralar ve Ülkelerin Kripto Paralara Yaklaşımları, Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 10, sayı 20, s.265-277.

YILMAZ, Y. (2011). Dijital Ekonomiye Geçiş Süreci, Ölçümü ve Dijitalleşme Verimlilik İlişkisi, *İstanbul İktisat Dergisi- Istanbul Journal of Economics* 71, 2021/1, s. 283-316.

HORKHEIMER, M (1993). Between Philosophy and Social Science : Selected Early Cambridge, London: The MIT Press